

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01566531 8

PURCHASED FOR THE
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
FROM THE
CANADA COUNCIL SPECIAL GRANT
FOR
ECONOMIC HISTORY

GESCHIEDENIS EENER HOLLANDSCHE STAD

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

GESCHIEDENIS

EENER

HOLLANDSCHE STAD

DOOR

P. J. BLOK

EENE HOLLANDSCHE STAD IN DE MIDDELEEUWEN

MET TWEE KAARTEN.

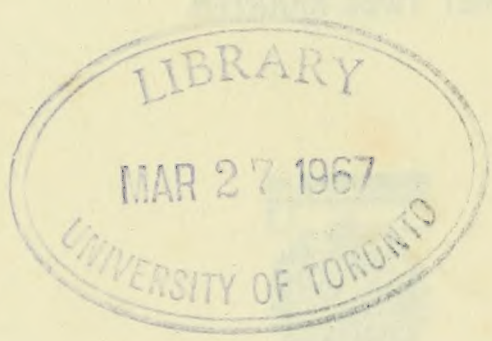
'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

1910

GESCHIEDENIS

HOLLANDSCHE STAD

DJ
411
L5B5
deel 1.

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN

ROBERT FRUIN

VOORREDE VOOR DEN EERSTEN DRUK (1883).

Onlangs herlas ik de woorden, die de Duitsche dichter Von Scheffel aan zijn Ekkehard liet voorafgaan; de dichter kon zich daar niet weêrhouden om op eenigszins sarcastischen toon den Duitschen geleerden de les te lezen over de dorheid, waarmede zij de resultaten hunner historische studiën bekend maken; Von Scheffel verdedigt de stelling, dat de historische roman de voorkeur verdient, wanneer men zoekt naar den besten vorm om aan tijdgenooten het leven van vroeger dagen voor den geest te brengen.

Ik denk er niet aan, de verdiensten van den historischen roman te willen verkleinen, maar tegen die stelling heb ik toch een zeer ernstig bezwaar, en wel uit een historisch oogpunt.

Wat wil de geschiedenis? Wil zij eenvoudig het leven onzer voorvaderen schetsen ten spiegel voor den tijdgenoot of om hem aangenaam bezig te houden? Maar dat is immers een standpunt, dat wij sedert lang verlaten hebben! Wie Macaulay's arbeid heeft vergeleken met de bronnen, die aan den voet zijner bladzijden worden aangegeven, weet, hoe gevaarlijk het is, wanneer een historicus zich een hoog letterkundig doel stelt en tevens historicus wil blijven: aan menig dor bericht, dat de archieven opleverden, heeft Macaulay een en ander toegevoegd, waardoor het bericht verdraaid, verhaspeld, overdreven, onjuist werd. De arbeid van den Engelschen geschiedschrijver mocht zoo winnen aan glans en schittering, de historische kritiek heeft er veel op aan te merken, want het schoone beeld is valsch en verschilt dikwijls veel van de werkelijkheid. Dàt was het gevolg van Macaulay's zucht om populair te schrijven.

De beoefenaar der geschiedenis stelt zich een ander doel: hij wil weten, hoe de tegenwoordige toestanden zijn ontstaan en hoe zij zich ontwikkeld hebben van den tijd af, toen zij in windselen lagen en de maatschappij ze om- en weder omkeerde, ze wijzigde en assimileerde, tot nu toe; hij weet, dat men iets eerst volkomen begrepen heeft, wanneer men de ontwikkeling ervan aandachtig heeft nagegaan. Als

voorbeeld van den tegenwoordigen historicus kunnen wij Ranke beschouwen. Niemand zal zijne werken ter hand nemen ten einde eenige oogenblikken de aandacht te boeien door een romantisch verhaal, maar hij, die de ontwikkeling der tegenwoordige maatschappij wil gadeslaan, kan zijn arbeid niet ongelezen laten.

Moet men daarom echter het vroegere beginsel geheel loslaten en zich niet bekommeren om den stijl en de inkleeding? Ranke zal de laatste zijn dit toe te geven, maar hij beoogt in de eerste plaats een historisch, daarna een letterkundig doel, terwijl Macaulay de zaak scheen om te keeren.

Geschiedenis is ontwikkeling. Hij, die de tegenwoordige maatschappij wil begrijpen, moet hare kindsheid kennen.

Wat was de kindsheid onzer maatschappij? Het was niet de tijd der Revolutie, toen het den tijdgenoot toescheen, dat al het bestaande werd omgekeerd en vernietigd en dat een nieuw gebouw werd opgetrokken op de puinhoopen van het vernielde: de storm ging liggen, de baren keerden terug tot rust — een rust, die nu en dan nog door windstooten en orkanen werd gestoord, maar de zee des menschelijken levens was de zee gebleven, het water was niet van samenstelling veranderd: de mensch na de revolutie was de zoon zijner vaderen en zijn geest het resultaat van eene ontwikkeling, die ook de omwenteling had voortgebracht — de Nederlander van 1880 is nog altijd de nakomeling van den Hollander, den Zeeuw, den Fries van vóór 1795. Het is dus om de tegenwoordige maatschappij te begrijpen niet genoeg, dat men tot 1795 terugkeert: men moet hare kindsheid vroeger zoeken. Gaat men nu steeds terug, dan stuit men eindelijk op eene duisternis, waarin slechts enkele lichtpunten eenige helderheid verspreiden; die duisternis valt voor ons land in de 13de eeuw. Daarom heb ik de 14de eeuw tot uitgangspunt gekozen, omdat het dan eerst mogelijk is den toestand onzer toenmalige maatschappij na te gaan, zooals het behoort.

De weg, dien ik daartoe insloeg, was de volgende: ik meende, dat een onderzoek naar de geschiedenis der Hollandsche steden voor mijn doel het meest gewenscht was, want de geschiedenis der provincie Holland heeft op onze latere toestanden den meesten invloed uitgeoefend, zij was de machtigste der zeven Provinciën. Het eigenlijke middelpunt van het leven onzer vaderen was niet de Staat der Vereenigde Nederlanden; in veel meerdere mate was dit de provincie, waarin zij leefden. Maar ook deze — ofschoon een staatkundig geheel — was niet het vaderland der Nederlanders van vòór 1795; ik zou verder kunnen gaan en met eenige overdrijving kunnen beweren, dat de Nederlander vóór 1795 geen *vaderland* kende maar alleen eene *vaderstad*. Zoo erg was het nu juist wel niet, maar zeker is het, dat de stad toen ook de maatschappij onzer vaderen was. Om derhalve die maatschappij goed te leeren kennen, moet men zich tot de steden wenden.

Hoe nu dit onderzoek in te stellen? De hoogleeraar R. Fruin heeft

deze vraag reeds beantwoord in het begin zijner studie over Leiden ¹⁾: het geeft een beter geheel, wanneer men ééne stad volledig beschrijft en de wijzigingen in de andere steden telkens binnen den kring zijner beschouwingen trekt, dan wanneer men van stad tot stad gaat en eene opsomming geeft van de feiten, die onze aandacht tot zich trekken; daarom ook heb ik ééne stad en wel de plaats mijner inwoning, waar de bronnen voor mij zoo toegankelijk waren, tot uitgangspunt gekozen. Mijn hooggeachte leermeester, de heer Fruin, maakte mij op den rijkdom van het Leidsche archief opmerkzaam.

Zoo ontstond dit boek, waarvan ik het eerste gedeelte hier aan de beoefenaars onzer geschiedenis mag aanbieden; het vormt op zichzelf een geheel en behandelt de 14de eeuw benevens het begin der 15de tot omstreeks 1434.

Leiden heeft voor bijna drie eeuwen reeds zijne historici gehad. De eerste, die over Leiden's geschiedenis een omvangrijk werk schreef, was de oud-burgemeester dier stad, Jan Jansz. Orlers: de neef van Jan van Hout, den beroemden secretaris tijdens het beleg, had zeker wel aanleiding om belangstelling te koesteren voor de stad zijner geboorte. Jan van Hout zelf had de geschiedenis van Leiden met den grootsten ijver nagespoord en zijne aantekeningen strekten voor een groot deel ten grondslag aan het boek van Orlers; die aantekeningen waren van zeer veel waarde, want de ijverige secretaris had bij al zijne bemoeiingen nog den tijd gevonden het stedelijk archief te ordenen en door te werken. Van zijne vlijt vindt ieder, die met het Leidsch archief kennis maakt, elk oogenblik de sporen; hij schiep orde in den chaos van papieren, die daar bewaard werden. Het is dan ook niet te verwonderen, dat zijn neef onder den indruk van den roem, waarmede zijne geboortestad zich in 1574 had overdekt, het plan opvatte om hare geschiedenis te schrijven en dat hij daarmede een plicht der dankbaarheid jegens haar meende te vervullen: de faam der stad Leiden legde haren burger dezen plicht op. Wel erkende de bescheiden man, dat anderen hem in geleerdheid overtroffen en zeker beter werk hadden kunnen leveren, maar zij deden het niet en daarom voelde hij zich geroepen den arbeid op te vatten. Als zijne voorgangers noemt hij Dr. Hadrianus Junius, Guicciardini en Boxhornius, die in het kort de geschiedenis der stad hadden herdacht; maar, zegt Orlers, „daer inne ontbreecken seer veele nootsaekellicke dinghen, omme die volcomentlicken naer haere waerde ende behoren haer verdienden lof te geven”. Hij wenscht door zijn arbeid, „dewelcke ick als een rouw ongeviylt yser int licht brenge”, anderen na hem op te wekken de geschiedenis der stad te beschrijven op eene wijze, harer waardig. Zijn oom, Jan van Hout, had „alrede van eenige saecken een

¹⁾ Gids van Nov. 1873. Eene Holl. stad in de Middeleeuwen (Verspr. Geschr. I, blz. 49 vlg.).

ruych bewerp ghemaect ende op de persse gebracht", maar de dood had hem overvallen en Orlers besloot het werk voort te zetten. Behalve de aanteekeningen van den beroemden secretaris gebruikte hij die van andere zijner vrienden en tijdgenooten.

Het werk verscheen in 1614 ¹⁾, maar na 27 jaren gaf hij een betere en veel vermeerderde uitgave, die van 1641 ²⁾. Deze laatste is verdeeld in drie deelen: het eerste behandelt de topographie, de kerken, conventen en godshuizen, de oprichting van de Academie en van de Theologische collegiën; vervolgens wijdt hij een belangrijk aantal bladzijden aan de lakennering en in het algemeen aan de nijverheid. Het tweede deel bevat de geschiedenis der belegeringen, aanslagen en overrompelingen, waarbij natuurlijk het beleg van 1574 eene eerste plaats inneemt; in deze beide deelen mocht Orlers op de hulp van den geleerden Petrus Scriverius rekenen. Het derde handelt over het bestuur der stad en geeft lijsten van de overheden, voorzoover Orlers die kon opsporen.

Over het geheel had de eerbare burgemeester zijne berichten dus uit de tweede hand; het archief zelf werd door hem zeer weinig geraadpleegd en zijn werk werd voornamelijk uit aanteekeningen van anderen opgebouwd. Menige bijzonderheid echter kennen wij door hem alleen, daar vele oorspronkelijke stukken verdwenen zijn: vooral voor de kennis van zijn eigen tijd zijn zijne berichten soms van veel belang ³⁾.

Ongeveer 50 jaren na de tweede uitgave van Orlers gaven burgemeesteren van Leiden aan den Raad Mr. Simon van Leeuwen de opdracht een bijschrift te maken onder eene grondkaart der stad: daarin moesten de hoofdfacten uit de geschiedenis van Leiden herinnerd worden. Mr. Simon meende, dat het beter zou zijn, wanneer hij de zaak wat breeder opzette, ten einde reden te kunnen geven van zijn verschil in meening met anderen, ofschoon hij er pessimistisch bijvoegde, „daar in ik het nog kwaat genoeg sal hebben, het vooroordeel uit de oud-wijvs-spinrokkenpraatjens, in sommiger hersenen soo vast ingedrongen, uyt de gedagten te helpen". Zoo ontstond zijne „Korte Besgrijving van het Lugdunum Batavorum, nu Leyden: Vervattende een Verhaal van haar Grondstand, Oudheid, Opkomst, Voortgang ende Stadsbestier. Sampt het graven van den Ouden en Nieuwen Rijn, met de Oude ende Nieuwe Slijkwateringen van de selve. Tot Leyden voor Johannes van Gelder, 1672". Achter dit werk, in 12°, volgde een „Naader Bewijs ende Omstandige Bevestiging op de Korte Besgrijving der stad Leyden" en dit laatste gedeelte is voor de geschiedenis der stad zeer gewichtig wegens de veelomvattende kennis van den schrijver, die vooral op het gebied van topographie en

1) Twee 4° deelen in één band.

2) Het derde deel werd er toen bijgevoegd. Het boek werd in 4° uitgegeven „voor Andries Jansz. Cloeting tot Delf ende Abraham Commelijn tot Leyden." Herdruk z. j. in 4°.

3) Zijn werk beleefde een derden druk (in 2 4° deelen), Amsterdam, 1760, herdrukt te Leiden (in 3 deelen) in 1781; het is een eenvoudige herdruk van dien van 1641.

jurisdictie zoo goed thuis was ¹⁾; voor die onderwerpen zijn de opmerkingen van den geleerden jurist zeer belangrijk en het is niet vreemd, dat zij voor hem de hoofdzaak van zijn arbeid waren.

Eene derde beschrijving der stad Leiden werd in 1762 geschreven door den schilder Frans van Mieris, den Jonge. Had hij reeds in 1759 de Privilegiën der stad Leyden (fol.) uitgegeven volgens de oorspronkelijke handschriften — hij voelde zich evenals Orlers geroepen om de geschiedenis zijner beroemde geboortestad te beschrijven. Hij kreeg de vergunning — in dien tijd van geheimhouding eene zaak van belang — om de archieven der stad en van de provincie na te zien; bovendien stonden verschillende familiën hem toe ook hunne archieven te onderzoeken. Van Mieris was dus in staat eene veel vollediger geschiedenis der stad te schrijven dan zijne voorgangers hadden kunnen doen. Het behoeft echter geen betoog, dat de schrijver dikwijls door al die verplichtingen aan anderen gebonden was en niet alles mocht uitgeven, wat hij zag; hij erkent dit zelf in zijn voorbericht en op het Leidsche archief bestaat dan ook een bundel stukken, die hij niet heeft mogen publiceeren ²⁾. Midden in zijn arbeid voor de uitgave van het tweede deel stierf de werkzame man op 22 Oct. 1763. Zijn werk werd door Mr. Daniel van Alphen, vroeger raad en schepen, toen griffier der stad, voortgezet; deze voegde tevens daarbij verschillende stukken, die aan de aandacht van Van Mieris ontsnapt waren. Het zoo vermeederde tweede deel verscheen in 1770, voorafgegaan door eene uitvoerige beschouwing over het leven van den eersten uitgever. In 1784 kon het derde en laatste deel verschijnen.

Met bewondering moet men zien op de nauwkeurigheid, waarmede de uitgevers van dit boek zijn te werk gegaan: het is een schatkamer van bijzonderheden uit de geschiedenis van de stad Leiden en, heeft ook de moderne kritiek hier en daar een vraagteeken te plaatsen, zij moet den ijver en de nauwkeurigheid waardeeren, waarmede hier is gewerkt.

Ook dit werk voldoet echter niet meer aan de behoeften van onzen tijd: niet alleen omdat de wetenschap der geschiedenis sedert eene eeuw reuzenschreden heeft gedaan, maar ook — de tegenwoordige tijd eischt iets anders.

Mijns inziens moet de geschiedenis van de ontwikkeling der steden meer eene voortgaande beschouwing zijn van de ontwikkeling der stedelijke instellingen; terwijl Van Mieris en Van Alphen hun werk afdeelden in verschillende hoofdstukken, waarin iedere instelling tot op hunnen tijd

1) Hij is de schrijver van de bekende rechtsgeleerde werken. Vgl. over hem Fruin in Verspr. Geschr. VIII, blz. 95 vlg.

2) F. van Mieris, Beschryving der Stad Leyden, haare gelegenheid, oorsprong, vergrootinge, oude en hedendaagsche gedaante; stigtingen van kerken, kloosters, godshuizen en andere aanmerkelijke gebouwen, zoo geestlijke als waereldlijke, derzelve bijzondere toestand en bestieringe. Leyden, 1762 (fol.).

werd behandeld, komt het mij voor, dat men liever de geschiedenis der stad in een aantal tijdvakken moet verdeelen en dan nagaan, hoe alle instellingen in die tijdvakken gewijzigd zijn. Dan eerst zal men een helderen blik kunnen slaan in de ontwikkeling van het stedelijk leven, en dat is het leven onzer voorvaderen geweest.

Om daartoe thans te komen heb ik mij voorgesteld de geschiedenis van de ontwikkeling der stad Leiden in de volgende tijdvakken te verdeelen.

Eerste tijdvak. Leiden omstreeks 1400: daarin zal worden gehandeld over de opkomst en ontwikkeling der stad, totdat zij zich bevrijd heeft van de macht der burggraven en de aristocratie voor goed de regeering in handen kreeg (1434).

Tweede tijdvak. Leiden omstreeks 1550: hierin denk ik den voortgang der ontwikkeling te schetsen tot op den vooravond van den opstand tegen Spanje, toen de strijd tegen het despotisme begon (1434—1568).

Derde tijdvak. Leiden omstreeks 1650: onder het aristocratisch-republikeinsch bestuur (1568—1672).

Vierde tijdvak. Leiden omstreeks 1795: de ontaarding en val der aristocratie (1672—1815) ¹⁾.

Het komt mij voor, dat deze verdeeling voor alle Hollandsche steden te maken zou zijn, daar dezelfde oorzaken in ongeveer denzelfden tijd in Holland dezelfde gevolgen hebben gehad; daarom ook zal reeds eene beschrijving der stad Leiden en van hare ontwikkeling een vrij getrouw beeld der Hollandsche maatschappij kunnen opleveren ²⁾.

Omtrent de hier door mij gebruikte bronnen kan ik betrekkelijk kort zijn. Al wat het Leidsche archief mij kon aanbieden — en dat was zeer veel — heb ik gebruikt, dank zij de welwillendheid van het Leidsch bestuur, dat nu geen opzettelijk besluit meer noodig keurt voor eene vergunning om de historische bescheiden der stad in te zien. Verder heb ik ook het Rijksarchief — voornamelijk daar aanwezige rekeningen en registers — kunnen raadplegen. Bij ieder hoofdstuk heb ik verder de gebruikte werken genoemd, zoodat het niet noodig zal zijn ze hier nog eens op te geven.

Een enkel woord nog over de beschrijvingen van Leiden, die in manuscript op het archief bewaard worden; zij zijn meestal door anonymi in de 18de eeuw geschreven en alle door Van Mieris en Van Alphen gebruikt, wier aantekeningen en bouwstoffen zelve ook nog aanwezig zijn. Onder deze alle noem ik eene beschrijving van den regeeringsvorm van Leiden, in 1655—1683 geschreven door Mr. Hendrik Brouwer en in de 18de eeuw met aantekeningen verrijkt, benevens het beroemde werk van Pieter de la Court, Het welvaren der stad Leyden ³⁾.

Met voorbijgaan van het onkritische geschrift over de Leidsche burg-

1) Het is mijn plan thans tot 1848 te gaan (1910).

2) Ik hoop in de gelegenheid te zijn in den loop van vijf of zes jaren het geheele werk het licht te doen zien.

3) Zie den Inventaris van het archief, II, blz. 173.

graven door den vroegeren stadsarchitect Van der Paauw, dat ook in ms. op het archief aanwezig is en waarde heeft door de nette afbeelding der Leidsche wapens, kom ik tot de nieuwere uitgaven over Leiden.

Hierbij noem ik vooreerst de studie van prof. R. Fruin in de Gids van 1873: „Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen” 1); deze studie behandelt in het kort de geschiedenis van Leiden in den eersten tijd naar aanleiding van de uitgave der Leidsche Keurboeken door Dr. Hamaker 2). Het laatste werk heeft gedurende de bewerking van dit boek mijne schrijftafel niet verlaten, evenmin als de uitvoerige aankondiging van prof. Fruin in de Gids.

In 1874 verscheen de merkwaardige dissertatie van Mr. A. Nortier: „Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw”; met zekeren weemoed gebruikte ik voor de rechtspleging dit helder geschreven boekje van den vroeggestorven beoefenaar van het oud-vaderlandsche recht, dien de dood verhinderde zijn plan tot het uitgeven der Kenningboeken uit te voeren.

Eindelijk heeft voor de topographie het werk van Dr. Pleyte: „Leiden vóór 300 jaren en thans” (1875), mij uitstekende diensten bewezen.

Sedert het jaar 1851 gaf de ijverige archivaris der stad, jhr. Rammelman Elsevier, in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, den Navorscher, den Spectator, de Leidsche Courant en elders allerlei stukken over Leiden uit: een grooten dienst deed hij zeker aan alle beoefenaars der geschiedenis door zijn „Inventaris van het archief der gemeente Leyden (1240—1644)” 3), uitgegeven op last der Leidsche regeering.

Behalve de straks behandelde groote beschrijvingen der stad Leiden bestaan er nog korte uittreksels van hare geschiedenis, die echter niets nieuws opleveren.

Van kleinere studiën over Leiden wensch ik er nog eenige te noemen, daar zij mij bij de bewerking van het onderwerp van veel nut zijn geweest.

Vooreerst vind ik dan de bekende „Rijnlandsche Oudheden”, in 1719 door H. v(an) H(eussen) bewerkt naar de Latijnsche uitgave der „Historia Episcopatum”. Dit boek is vooral van veel gewicht voor de kerkelijke geschiedenis der stad, daar de bewerker de oorspronkelijke stukken getrouw heeft geraadpleegd en zelfs gedeeltelijk gecopieerd. In tijdsorde volgen daarop de aantekeningen over Leiden, door den uitgever der „Vaderlandsche Kronijk” bij zijn werk gevoegd: de bouwstoffen voor die Kronijk zijn voor een groot deel op het archief van Leiden aanwezig en stellen bijna zeker in het licht, dat Van Alphen de eigenlijke bewerker is geweest. Ongeveer gelijktijdig met deze boeken schreef de bekende geschiedkundige C. van Alkemade (1654—1737) eene geschiedenis van den Burg en de Burggraven; de correspondentie over

1) Thans in Verspreide Geschriften, I, blz. 49 vlg.

2) Leiden, 1873.

3) 2 deelen z. j.

de uitgave van dit manuscript wordt met het handschrift zelf bewaard; het is echter nooit tot eene uitgave gekomen ¹⁾. Ik heb daaruit enkele bijzonderheden over de burggraven kunnen aantekenen, die mij van elders niet bekend waren.

Ik kan en wil mijn werk niet de wereld inzenden, voordat ik mijn innigen dank heb uitgesproken vooreerst aan mijn hooggeschatten leermeester, den hoogleeraar R. J. Fruin te Leiden; hem kan ik noemen met den naam, dien Philips van Leyden aan Willem V toekende, „motor huius opusculi”. En hij was voor mij meer dan dat: hij schonk mij niet alleen de vergunning om een deel zijner belangrijke aantekeningen, op het Rijksarchief en elders gemaakt, te gebruiken en bespaarde mij zoo veel lastigen arbeid, maar stelde ook zijn tijd dikwijls voor mij beschikbaar om mij met zijn raad en kennis te steunen; moge dit eerste deel van mijn werk hem toonen, dat die leerzame uren in zijn studeervertrek voor de geschiedenis des Vaderlands niet verloren waren!

Ook den archivaris van Leiden, Jhr. Rammelman Elsevier, kan ik niet genoeg dankzeggen voor de welwillende wijze, waarop hij mij steeds hielp bij mijne onderzoekingen op het Leidsche archief. Hoe menigmaal heeft hij mij niet vergezeld op de trappen van den ouden stadhuistoren, wanneer wij ons begaven naar de ongezellige bewaarplaats der schatten van Leidens verleden! Hoe dikwijls hebben wij niet samen menig voorval uit dat verleden besproken en wat heb ik niet te danken aan zijne onvermoeide zorgen, waar het gold de bronnen voor de kennis der in dit deel besproken zaken bijeen te brengen!

Niet het minst ben ik op het gebied der topographie en van het armwezen aan Dr. Pleyte verplicht; met eene belangeloosheid en welwillendheid, waaraan gelukkig onze Nederlandsche geleerden geen gebrek hebben, heeft hij mij zijne aanmerkingen op mijn arbeid medegedeeld, vooral wat de topographie betreft; ja, de stof voor het laatste hoofdstuk — dat over het armwezen — is door mij ontleend aan bouwstoffen, reeds vóór jaren door Dr. Pleyte bijeen gebracht: hij stond mij zijne aantekeningen ten gebruike af en stelde mij in de gelegenheid dikwijls met hem van gedachte te wisselen over menig duister punt; daardoor hebben wij veel tot klaarheid kunnen brengen, wat mij alleen niet zoo duidelijk ware geworden.

Ook de hoogleeraar J. G. R. Acquoy is zoo goed geweest enkele punten uit onze kerkgeschiedenis met mij te bespreken, waarvoor ik hem hier mijn dank betuig.

Dank ben ik ook verschuldigd voor de welwillende wijze, waarop het bestuur te Alkmaar mij den catalogus van het archief aldaar toezond, terwijl ik van verschillende zijden, vooral van Mr. Soutendam te Delft, de levendigste blijken van sympathie met mijn arbeid mocht ontmoeten.

1) De regeering der stad vereerde aan Alkemade een zilver vergulden bokaal, nog op het Sted. Mus. van Leiden aanwezig.

Heb ik zoo kunnen rekenen op de medewerking van geschiedkundigen, ook in de Universiteitsbibliotheek en het Rijksarchief heb ik groote hulpvaardigheid mogen ondervinden; ook daarvoor ben ik ten hoogste dankbaar.

Mijn innige wensch is, dat de welwillende hulp, die mij van alle zijden gewerd, blijken zal goede vruchten gedragen te hebben.

VOORREDE VOOR DEN TWEEDEN DRUK.

Lange jaren zijn voorbijgegaan, sedert ik de hier voorafgaande woorden schreef: 30 jaren is het geleden, sedert ik in overleg met Fruin het plan opvatte om dit boek te schrijven. Al degenen, tot wie ik in de voorrede der eerste uitgave als levenden een woord van dank richtte, zijn heengegaan en de wederwaardigheden des levens hebben ook den schrijver zelve niet ongemoeid gelaten; het Leidsche archief en het Rijksarchief, waar ik de bronnen voor mijn verhaal grootendeels vond, hebben hun bestuur en verder personeel herhaaldelijk zien wijzigen, zijn verplaatst naar andere, naar gloednieuwe gebouwen, ingericht volgens de eischen des tijds; zij zijn in vele opzichten geheel gereorganiseerd, bij welke werkzaamheid nieuwe gegevens aan den dag zijn gekomen, ook voor de geschiedenis van Leiden, welks latere wetenschappelijk gevormde archivariissen, eerst mr. Ch. M. Dozy, daarna mr. dr. J. C. Overvoorde, hunne taak met ernst aanvaardden.

Reeds deze laatste omstandigheid alleen had aanleiding kunnen geven tot het ondernemen eener nieuwe uitgave. Maar er is meer. Sedert dit boek geschreven werd, is van alle kanten licht opgegaan over de geschiedenis der steden in het algemeen, over die der Nederlandsche, der Hollandsche steden in het bijzonder. In Duitschland, in Frankrijk, in België zijn talloze gegevens ontdekt en bekend gemaakt, tal van stedengeschiedenissen uitgegeven en in Nederland is men in dit opzicht niet achtergebleven. Met name de inzichten in de geschiedenis der *middeleeuwsche* steden hebben een algeheele wijziging ondergaan; dagelijks nog vloeien nieuwe gegevens ons toe en wordt de wetenschappelijke strijd over den oorsprong en de ontwikkeling der middeleeuwsche steden gestreden.

Wat in het bijzonder Leiden betreft, heeft de meesterlijke eerstelingsarbeid van mr. N. W. Posthumus: „De geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie, I (de Middeleeuwen), 's Gravenhage, 1908”, de kennis van dit hoogst belangrijke onderdeel zeer verruimd; het verdienstelijke boek van mej. dr. C. Ligtenberg: „De Armezorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw ('s Gravenhage, 1908)”, heeft over dezen kant van het stads-

leven nieuw licht verspreid; dat van prof. dr. L. Knappert: „De opkomst van het Protestantisme in eene Noord-Nederlandsche stad (Leiden, 1908)”, gaf een breed overzicht van de groote verandering in het geestesleven der 16de eeuw te Leiden; tal van bijdragen in het sedert 1904 verschijnende Leidsch Jaarboekje en in andere periodieken behandelden onderdeelen der geschiedenis van het oude Leiden.

De schrijver zelf zag bij dat alles zijn eigen inzichten en denkbeelden allengs zich wijzigen, ja geheel veranderen, zooals dat gaat in een betrekkelijk lange periode van wetenschappelijke werkzaamheid, waarin te midden van allerlei andere bezigheden nooit zijn oude liefde voor de geschiedenis onzer steden verminderde.

Er was dientengevolge reeds lang gedacht aan een nieuwe uitgave van het boek, aan een geheel nieuwe bewerking der stof. Maar allerlei omstandigheden vertraagden de uitvoering van het plan, ook nadat de verplaatsing van den schrijver uit Groningen naar Leiden in 1894 haar nader tot de mogelijkheid had gebracht. Toen nu in 1908 de arbeid van nationale beteekenis, waaraan de schrijver zich sedert 1888 gewijd had, voltooid was, ging zijn eerste gedachte in de richting eener nieuwe uitgave van het oudere werk, van zijnen eersteling. De reeds lang met klimmend ongeduld wachtende uitgever — de zoon van hem, die in 1883 niet zonder aarzeling tot de uitgave overging — greep het voorstel met beide handen aan en zoo werd het plan dezer nieuwe uitgave geboren.

Toen de schrijver er zich toe zette, begon hij natuurlijk het oude boek nog eens te herlezen. Hij ondervond daarbij allerlei gewaarwordingen, in het bijzonder van ontevredenheid op zichzelf bij zooveel wat hem thans onjuist, verkeerd opgevat, onbeholpen uitgedrukt toescheen. Hij vroeg zich ten slotte af, wat toch wel de oorzaak mocht geweest zijn, dat deze eersteling door de geschiedkundigen, zelfs door het groote lezende publiek zoo gunstig was ontvangen. Het antwoord op deze vraag gaf hem de herlezing der voorrede: het denkbeeld, het plan van het boek was goed, al liet de uitvoering veel te wenschen over. In dat plan behoefde ook thans, bij al wat veranderd en gewijzigd was, geen verandering te komen. Het was duidelijk: het goede plan had het fortuin van het boek gemaakt.

Maar de uitvoering moest algeheele wijziging ondergaan, niet zoozeer in de indeeling van ieder der beide vroeger verschenen deelen, maar des te meer in de bewerking van ieder der hoofdstukken. Bij het ondernemen der nieuwe uitgave bleek dit zoo waar te zijn, dat ieder hoofdstuk opnieuw moest geschreven worden met behulp der oude, in den loop der jaren zeer vermeerderde aantekeningen. Een aantal kaarten bleek thans gewenscht ter verduidelijking van den tekst. Zoo is het boek een geheel nieuw boek geworden. Moge het een even goed onthaal vinden als zijn voorganger.

Ik mag het de wereld niet inzenden zonder een woord van dank ook thans voor de velerlei hulp, die mij gewerd. In het bijzonder richt ik

dien dank tot mr. dr. J. C. Overvoorde en zijn personeel, onder wie ik met name den heer W. J. J. C. Byleveld en den heer W. P. van Rhijn heb te noemen; ook mr. Meerkamp van Emden en mej. S. C. Drossaers, litt. neerl. cand., die zoo goed waren mij aan kopieën van eenige belangrijke stukken voor de Bijlagen te helpen; aan mijn vriend prof. Verdam voor menige inlichting op taalkundig gebied; eindelijk aan mijne dochter, die het Register vervaardigde.

De Bijlagen zijn voor een deel dezelfde, voor een deel andere dan in de eerste uitgave werden gedrukt. Sommige Bijlagen van den eersten druk schenen met het oog op den gewijzigden tekst van het boek zelf overbodig; bovendien achtte de schrijver thans de opneming van nog andere stukken wenschelijk. Voor de volgorde werd die van de nummers der bladzijden van het boek, waarop de Bijlagen betrekking hadden, gekozen. Het register is zuiver alfabetisch ingericht, wat voor den gebruiker het gemakkelijkst schijnt te zijn.

Het tweetal kaartjes, bij dezen druk gevoegd, is ontleend aan de oudste bekende authentieke kaart van Leiden, die van den beroemden kaartenteekenaar mr. Jacob van Deventer, die in 1558 een aanvang maakte met het bereizen van de steden en dorpen der Nederlanden om ze op te meten en af te beelden te zamen met de wateren des lands. Dit werk was bij zijn dood in 1575 nog onvoltooid gebleven en werd naar Madrid opgezonden. Van de in het bezit zijner vrouw gebleven teekeningen kwam een deel na allerlei lotswisselingen in het bezit van onze archieven en andere instellingen, waardoor het mogelijk werd voor elk der steden kopieën te vervaardigen. Bijgaande kaartjes werden daarnaar vervaardigd (vgl. n°. 33 van den Catal. der Prentverzameling van Leiden). Het eerste moet voornamelijk dienen tot verduidelijking van de beschrijving van „Oud-Leiden in de 14de eeuw” (Hoofdstuk III); door cijfers zijn daarop de voornaamste daar genoemde gebouwen enz. aangewezen, bovendien is de parochieverdeeling aangegeven. Het tweede is bestemd tot aanwijzing der oudste vergrootingen en als kaartje van de onmiddellijke omgeving der stad. De oorspronkelijke teekening moet vervaardigd zijn tusschen 1560 en 1572.

Een blijkbaar nog iets ouder kaartje, dat van Pieter Sluyter van omstreeks 1560 (vgl. n°. 34 van genoemden Catalogus), hoe aardig ook, scheen beter voor het tweede deel bestemd.

En hiermede eindig ik deze tweede voorrede in de hoop, dat het mij gegeven moge zijn dezen arbeid ten einde te brengen en daardoor den tol der dankbaarheid te betalen aan de stad, die mij zooveel goeds en liefs geboden heeft.

LEIDEN, 14 Maart 1910.

P. J. BLOK.

INHOUD.

	Blz.
VOORREDE voor den eersten druk	VII
VOORREDE voor den tweeden druk	XVI
HOOFDSTUK I. Ontstaan en oudste geschiedenis van Leiden.	I
„ II. De stadsprivileges	24
„ III. Oud-Leiden in de 14 ^e eeuw.	48
„ IV. De stad en haar burggraaf	80
„ V. Stad en landsheer	105
„ VI. De stedelijke regeering	132
„ VII. Rechten en plichten der poorters.	157
„ VIII. Het gildewezen en de nijverheid	175
„ IX. Marktverkeer en handel	197
„ X. Recht en rechtspraak	222
„ XI. De stedelijke geldmiddelen	239
„ XII. Welvaart, armoede en armenzorg.	256
„ XIII. Geestelijke belangen	270
BIJLAGEN	299
REGISTER	333
ERRATA	344

HOOFDSTUK I.

ONTSTAAN EN OUDSTE GESCHIEDENIS VAN LEIDEN.

Vóór eeuwen en nog eens eeuwen moet de Rijndelta, het mondingsgebied van den grooten west-Europeeschen stroom, volgens de onderzoekingen der geologen een beeld hebben getoond, dat wij ook van elders kennen ¹⁾. Achter een smalle zandige landtong, een „schoorwal”, met duinen al of niet bezet, moet een uitgestrekte watervlakte, een \pm 4 M. diep „haf” hebben gelegen, een lagune, waaruit zich, hetzij door aanslibbing, hetzij door verheffing van den bodem allengs stukken grond boven het water begonnen te vertoonen, zandbanken en geestgronden, eilanden en eilandjes; daartusschen bewoog zich het water van de zee en van den Rijn min of meer vrijelijk, hier een breeden plas vormend, daar in smalle of breede wateringen grillig zich verdeelend. Op den duur kwam een groot deel boven water van wat wij in de Friesche „lage landen bi der zee”, zooals men in de Middeleeuwen zeide, met een eerst uit de 11de eeuw bekenden naam „Holland” plegen te noemen. Daarvan maakt Rijnland ²⁾ een belangrijk deel uit.

Op die drassige gronden moet al spoedig een primitieve moerasflora en moerasfauna zich hebben ontwikkeld, een overoude planten- en dierenwereld, welker sporen men terug vindt in de formatie van den na rijzing en daling van den bodem ontstanen veen- en kleigrond der streek om Leiden. Later vond men hier een boschwereld, waarvan de overlevering, misschien voortgekomen

1) Vgl. over deze toestanden: Lorié, in Tijdschr. Kon. Aardr. Gen., X, blz. 753 en 939 vlg.

2) In de latere Middeleeuwen vormde dit een groot deel van het toenmalige Noord-Holland; Zuid-Holland heette toen de streek, waarvan Dordrecht het middelpunt was; het tegenwoordige Noord-Holland is gevormd uit Kennemerland, Waterland, West-Friesland en Gooi.

uit het veelvuldig vinden van woudreuzen in den grond, de herinnering heeft bewaard in romantische verhalen over het woeste, door roovers bewoonde „woud zonder genade” ¹⁾, dat eenmaal een groot deel van Holland zou hebben overdekt en waarvan onze laat-middeleeuwsche kronieken huiverend spreken.

De omstandigheid, dat de overblijfselen van bosschen, die men ook thans nog zonder al te diep graven in den bodem van Rijnland terug vindt, dikwijls in een zelfde richting, de van het noordwesten afgekeerde, omvergeworpen schijnen, doet denken aan machtige watervloeden, die eenmaal deze voor wind en zee openliggende streken hebben geteisterd en waarvan de overoude volksoverlevering, gelijk in andere streken der aarde, spreekt als van den „Cimbrischen vloed”, die dan een paar eeuwen vóór onze jaartelling gesteld wordt. ²⁾ Het is waarschijnlijk te achten, dat toen reeds deze onherbergzame streken door een dun verspreide visschersbevolking van Keltischen of Germaanschen oorsprong werden bewoond, waarvan evenwel totnogtoe geen sporen tot ons zijn gekomen dan alleen het bericht van den ouden reiziger Pytheas uit Massilia, die meldt, dat — „aan de Rijnmonding”, zegt hij zeer in het algemeen — Kelten en Germanen aan elkander grensden ³⁾.

Iets meer weten wij uit de eerste eeuwen na Christus, sedert de Romeinen na Caesar's noordelijke expeditiën in Gallië tegen het midden der eerste eeuw vóór Christus' geboorte deze deltalanden kwamen bezoeken en ze onder Drusus weldra aan hun gezag onderwierpen. Hunne geschiedschrijvers en aardrijkskundigen spreken van de klei- en veenrijke eilanden in de Rijnmonding, meer water dan land te achten, van welke het voornaamste was dat der Germaansche Bataven, dichter aan zee door de hun verwante Caninefaten bewoond, welke laatsten dus misschien wel in Rijnland en Kennemerland te zoeken zijn. ⁴⁾ Romeinsche militaire wegen, met militaire posten van afstand tot afstand bezet, liepen weldra ook over dit afgelegen gebied, in welks bodem op sommige plaatsen van Rijnland aanzienlijke, op andere geringe overblijfselen van Romeinsche beschaving worden aangetroffen. Op de plek, waar thans Leiden staat, is slechts zeer weinig van dien aard gevonden, voorzoover tenminste men dit in den loop der tijden heeft opgeteekend: enkele potscherven en een viertal bij den Leidschen Burcht

-
- 1) Vgl. daarover Van den Bergh in zijne Middel Nederl. Geographie, 2de druk, blz. 63.
 2) Vgl. daarover in het algemeen Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, II, S. 162 ff.
 3) Vgl. mijne Gesch. van het Nederl. Volk, I, blz. 16 vlg.
 4) ib. blz. 28 vlg., 51/2. Vgl. Krom, De populis Germanis, p. 51 sq.

gevonden munten uit den tijd van keizer Hadrianus (120 v. C.) ¹⁾.

Aan de Romeinen, met hun regelende werkzaamheid en hun sterke overmacht, mag men ook de eerste grootere dijkwerken en waterkeeringen toeschrijven, die het lage land meer en meer voor vaste bewoning geschikt maakten, den eersten aanleg misschien van den hier en daar vrij hoogen Rijndijk, die nog duidelijk merkbaar ook midden door het tegenwoordige Leiden — Hoogewoerd, Breestraat, Noordeinde — loopt aan den linker oever der rivier. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat reeds toen op de plek, waar later Leiden lag, eenige bewoning geweest is: als ten minste de oudste ophooging van den grond tot 4 M., bij boringen in den Burchtheuvel te Leiden in 1889 daar vastgesteld ²⁾, in dien tijd geplaatst mag worden, ook in verband met de genoemde muntvondst in die omgeving.

Dat de vette kleigronden, eenmaal aan het water ontrukkt, spoedig vaste bewoners hebben gevonden, is niet te verwonderen, al zullen dezen zich nog voorshands behalve op de geest-eilanden bij Voorshoten, Oestgeest, Rijnsburg, Noordwijk, Sassenheim enz. op kunstmatige ophoogingen, dijken, terpen of vluchtheuvels, dikwijls voor het wassende water in veiligheid hebben moeten stellen. Het moeten dan Bataven of Caninefaten, later ook misschien al sedert de 3de eeuw indringende Friezen of Franken geweest zijn, die zich met de overblijfselen der oorspronkelijke bewoners vermengden. De ontdekkingen van Dr. Holwerda in de zandgronden bij Katwijk ³⁾ spreken van den moeilijken strijd tegen het water, door die bevolking gevoerd.

In den tijd van de opkomst der Frankische heerschappij in deze streken, in de 7de en 8ste eeuw dus, ja nog tot in de 11de toe werd de geheele streek, die in deze eeuw als het graafschap „circa oras Rheni” ⁴⁾, minstens sedert de 13de eeuw als „Rijnland” bekend staat, tot „Fresia”, Friesland, gerekend ⁵⁾. Zij zal dus naast Bataafsch-Frankische zeker ook in sterke mate Friesche bevolkings-elementen hebben opgenomen, die in dien tijd langzaam aan en onder Frankischen dwang gekerstend zijn en een zwaren strijd hebben moeten voeren zoowel tegen de wateren in hun laag gelegen en door tallooze water-

1) Catal. Mus. Leiden, no. 2474 vlg.

2) Van Bemmelen, Beschouwing over het tegenwoordig standpunt onzer kennis van de Nederl. terpen (in Oudheidk. Mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden. Deel II, Leiden, 1908), blz. 153 vlg.

3) Mededeelingen Museum van Oudheden, I, blz. 23 vlg.

4) Fruin, Verspreide Geschriften, VI, blz. 200.

5) Gesch. v. h. Ned. Volk, I, blz. 67 vlg., 129.

loopen doorsneden, met tal van meren, poelen en plassen bedekt veenen kleiland als tegen de overwinnende Franken en de wilde Noren, van wier invallen in deze streek in het midden der 9de eeuw de legende van den Noordwijkschen martelaar Jeroen spreekt ¹⁾. In sommige dialectvormen van deze streek zijn nog duidelijk Friesche invloeden te herkennen.

Zoo ongeveer moet het verloop geweest zijn der oude geschiedenis van deze streek in den uithoek van het Frankische rijk, waar het aan den voet der duinen gelegen terrein van Wassenaar tot Voorhout, tusschen Noordwijk-binnen en Zuidwijk bij Wassenaar, op goede gronden door Fruin geacht wordt te zijn ²⁾ „een der oudste streken van Holland, waar de beschaving het eerst haar zetel zal hebben gevestigd”. Aan de noordzijde worden hier de wildernis van den Haarlemmerhout en het water der tallooze plassen, aan de zuidzijde de Wassenaarsche duinbosschen en de plassen en meren aan den linker Rijnsoever steeds verder teruggedrongen.

Lang heeft het geduurd, eerdad het geheele land van Rijnland onder behoorlijke goed geregelde waterbouwkundige leiding van een door de duinen onvoldoend tegen de zee beschermd gebied vol poelen en plassen in een goed bedijkt en met behoorlijke afwateringen voorzien polderland veranderd is. Dat tijdstip wordt door sommigen gesteld eerst na het midden der 12de eeuw, toen keizer Frederik Barbarossa voor de belangen der oostelijk gelegen landen tusschenbeiden trad en aan graaf Floris III van Holland verbood het Rijnlandsche gebied door een dam bij Swadenburg (Zwammerdam) te beschermen tegen het Rijnwater ³⁾ — een krachtige poging des graven tot drooglegging van dit land in die eeuw van verwoestende waterfloeden ⁴⁾. De zware Wendeldijk met zijn zeven afwateringssluizen moet echter reeds lang te voren, blijkens het voorkomen van een aantal kerkdorpen in deze waterstreek in de 11de eeuw, omstreeks 1000 ⁵⁾ een beteren toestand geschapen hebben. Deze is eerst onder graaf Willem II in het midden der 13de eeuw en later onder zijn zoon Floris V voorgoed geregeld door de verdere ontwikkeling van het bewonderenswaardige waterschap, het hoogheemraadschap Rijnland, dat belangrijk gedenkteeken van den energieken strijd der vaderen tegen het woelende water, dat nog

1) Zie daarover mijne studie in Nijhoff's Bijdr. voor vaderl. gesch. 4e Reeks, III, blz. 1 vlg.

2) Verspreide Geschr. VI, blz. 198.

3) *ib.*, blz. 180 vlg.

4) Vgl. mijne Gesch. van het Nederl. Volk, I, blz. 304, 316.

5) Ramaer, De omvang van het Haarlemmermeer (Amst. 1892), blz. 153, 180 vlg., vooral blz. 184.

altijd zijn ouden roem handhaaft en met voorbeeldige zorg sedert meer dan zes eeuwen waakt voor het behoud van het thans rijk bebouwde en dicht bewoonde polderland.

In deze streek nu, met hare omgeving in ieder geval ¹⁾ sedert het einde der 9de eeuw een afzonderlijke gouw tusschen Maas- en Kennemerland onder het bestuur van een graaf, ambtenaar van den Frankischen, later van den Duitschen koning, een graaf uit het geslacht, dat later geheel Holland zou bestieren, lag omstreeks 800 ²⁾, dus in de dagen van Karel den Groote, een plaatsje of liever lagen toen een drietal plaatsjes, gehuchten, kleine dorpen misschien van eenige beteekenis, die den naam „Leithen” droegen.

Het is de eerste maal, dat deze naam in de geschiedenis optreedt. In welk verband komt die naam voor? Wat beteekent hij? Waaraan heeft men daarbij te denken?

De Utrechtsche St. Maartenskerk bezat onder zijne oudste documenten een goederenlijst ³⁾, die voor hare oudste deelen moet dagteekenen van tusschen 777 en 866 ⁴⁾. Daarin komt voor de aanwijzing van bezittingen der Utrechtsche kerk in deze buurt: „In prima *Leithon* II (mansa), in secunda I, in tertia I. In Rodanburg quinque mansa. In Legihan V. In Loppishem duo. In Lippinge similiter. In Uuatdinchem tres. In Fore similiter. In Foreburg II. In Forschate tres” ⁵⁾.

Dat wij in „Leithon” met ons Leiden te doen hebben, is niet aan redelijken twijfel onderhevig. Suetan, Zwieten, aan den Rijn beoosten de stad; Rodanburg, Roomburg, aan den Rijn tegenover Leiderdorp; ⁶⁾ Loppishem, Lopsen, vlak bij het oude Leiden, later een bekend klooster, op de tegenwoordige Beestenmarkt in de stad te plaatsen; Lippinge, het oude Ter Lips aan de Voorwetering bij Voorschoten; Uuatdinchem, Ter Wadding bij De Vink; Fore (Veur); Foreburg (Voorburg); Forschote (Voorschoten) worden alle in dezelfde of de volgende posten op de lijst genoemd, ⁷⁾ terwijl plaatsen als Ualcanaburg (Valkenburg); Polgest (Poelgeest), Taglingi (Teylingen), Northgo (Noordwijk), Rinasburg (Rijnsburg),

1) *Gesch. v. h. Nederl. Volk*, I, blz. 126; *Oorkdb. van Holland en Zeeland*, I, no. 121.

2) Over dezen datum aanstonds.

3) S. Muller, *Het oudste cartularium van den Dom*, blz. 38 vlg.

4) *ib.* Inleiding, blz. XXI vlg.

5) *ib.* blz. 40.

6) Vgl. daarover *De Jong van Rodenburgh in Alg. Ned. Familieblad* 1885, blz. 268; *Navorscher*, 1897, blz. 261.

7) Vgl. over die plaatsen Dozy, *Leiden's omgeving in vroeger dagen* (Leiden, 1900).

Alfna (Alfen), verder in de lijst duidelijk herkenbaar zijn, zoodat het blijkt, dat St. Maarten in deze streek vele bezittingen had ¹⁾).

Maar wat heeft men nu precies te verstaan onder de *drie* „Leithen”? Dat is niet meer te zeggen; alleen vermeldt een aantekening uit 1429 ²⁾, een „oude hove” te Leiden gelegen in de „derde streeck,” die niet nader schijnt aan te wijzen ³⁾).

Wij hebben ons de zaak wellicht aldus voor te stellen. In het lage polderland aan den linker Rijnouever, in een streek, waar verschillende namen — Hazerswoude, Zoeterwoude, Boshuizen — nog herinneren aan vroegere wildernis ⁴⁾, lag in de eerste helft der 9de eeuw bij elkander een drietal „villae” of wel drie deelen eener grootere „villa,” d. i. voor dien tijd een complex van boerenhoeven, „mansi”, of „mansae” ⁵⁾, waarvan een viertal toen in het bezit was der Utrechtsche Domkerk; aan die „villa” of „villae” werd de naam Leithen gegeven.

In vroegeren tijd meende men wel, dat niet Leithen — later Leiden geschreven — de oude naam der stad was, maar veeleer het overoude Lugdunum Batavorum, dat in de eerste eeuwen na Christus genoemd wordt als een belangrijke Romeinsche vestiging ⁶⁾. Die naam, waarvan het eerst de Nederlandsche humanisten der 16de eeuw, met name Hadrianus Junius in zijn *Batavia* ⁷⁾, melding maken als die, waaruit de naam Leiden langs een zonderlingen etymologischen weg — Lugdunum, Luycdunum, Luycdun, Leygdum, Leydum, Leyden ⁸⁾ — zou ontstaan zijn, scheen den be-

1) Wat daarvan later overgebleven is, schijnt in het archief te Utrecht zeer moeilijk na te gaan. Zou in den Norentijd alles verloren gegaan zijn?

2) Schuldboek van Leiden (Leidsch archief): „den raem wil men vercopen, die Jacop Morync staende heeft op die oude hove in derde streeck.”

3) Van Mieris, *Beschr. van Leiden*, blz. 7, zoekt het eerste langs den Rijndijk, het tweede aan den Marendijk, het derde op het Rijneland. Van den Bergh in zijne *Middel-nederl. Geographie*, 2de druk, blz. 63 neemt aan, dat drie eilanden in de rivier den Rijn bedoeld zijn, waarvan echter slechts één met zekerheid is aan te wijzen, n.l. dat, waarop de Burch van Leiden ligt. Alles vage hypothese.

4) De polder „s Gravenwildert” bij Hazerswoude, genoemd bij Van den Bergh, *Middeln. Geogr.* 2de druk, blz. 63.

5) „Mansus id est hove”, in *Oorkdb.* no. 180 (1199). De naam villa, in den tijd van Karel den Groote nog = groote landhoeve, min of meer naar Romeinschen aard, krijgt in lateren tijd de beteekenis van dorp, nog later van stad. Ook de naam mansus is uit den Romeinschen Keizertijd overgegaan op de Germaansche hoeven.

6) Vgl. over deze zaak mijne studie in *Leidsch Jaarboekje* 1904, blz. 1 vlg., tegenover de meening van kolonel Ort in zijn *Lugdunum* (den Haag, 1903); daartegenover weder dr. Holwerda in *Bijdr. voor vaderl. gesch.*, 4de Reeks, VII, blz. 1 vlg. en 341 vlg.

7) Pag. 263 sq.

8) Hij vertaalt het woord Lugdunum door „Lege Dynen”, dialectisch voor „Lage Duinen”!

roemden Janus Dousa een prachtige naam voor de jonge Aca-
demiestad, die hij met trots „nova academia nostra Lugdu-
nensis” doopte 1). De vindingrijke Geldenhauer (Noviomagus),
de bekende humanist uit de omgeving van Philips van Bourgondië,
den bisschop van Utrecht omstreeks 1520, dacht er vóór hem nog
anders over. Hij meende, dat de naam „Leida”, dien hij kende
als den toen gewonen Latijnschen vorm van het Nederlandsche
Leiden, zou ontstaan zijn uit „Legia”, „quam a legionibus quae
ibi castra habuerunt, denominatum verisimilis (!) conjectura est” 2).
Joannes a Leydis, de Haarlemsche Karmeliet, die zijn Chronicon Bel-
gicum na 1480 schreef, denkt nog 3) aan „leiden” van kooplieden
langs den Rijn door den burggraaf van het Leidsche kasteel,
gesticht voor de bewaking van de „Sylva Immitis”, het fabelachtige
„woud zonder genade”, het „nemus sine misericordia”, waarvan
men melding gemaakt vindt in de kronieken der 15de en 16de eeuw,
ja reeds bij Hildegarsberch in de 14de 4), die ook al spreekt van
dat „gheleide optie zee of in den Ryn” 5).

De klassieke uitvinding van Junius en Dousa, door Boxhorn opge-
warmd, vond sedert algemeene instemming, totdat eerst door Wage-
naar 6) in het midden der 18de eeuw twijfel, weldra door Van Mieris
ontkenning werd geuit en later De Vries in 1869, evenals reeds
Van Mieris in 1762, den naam Leiden nader verklaarde uit het oude
Nederlandsch 7). Volgens Van Mieris en De Vries, door Fruin
gevolgd 8), beteekent de naam niets anders dan „aan de Lee” of
„Lede”, d. i. *aan de Wetering*. Leithon, Leithen zou dan de datief
singularis zijn van een nominatief Leitha, die „wetering”, „aquae-
ductus”, „watergang” zou betee kenen. Werkelijk is er in deze streek
vol poelen en plassen eene wetering, die nog thans den naam van
Lee draagt, de voortzetting van het oude water „Mare of Maerne”,
dat geheel dezelfde beteekenis kan hebben. 9) Deze waterloop ver-

1) Fruin, Verspr. Geschr. I, blz. 53.

2) Noviomagus, Hist. Bat., p. 9. Het „Legihan” van de Utrechtsche goederenlijst heeft hij
gelukkig niet gekend.

3) Chron. Belg. I, 10. „Leyden, id est ductio”. Vgl. Calvete d'Estrella, Felicissimo viaje, p. 283.

4) Gedichten, uitg. Verwijs en Bisschop, blz. 102, vs. 50.

5) ib. blz. 167, vs. 313 vlg.

6) Amsterdam X, blz. 271; Tegenw. Staat, IV, blz. 499 vlg.

7) Meded. Maatsch. der Ned. Letterkunde 1869, blz. 35 vlg.; Van Mieris, Besch. van
Leiden, I, blz. 7; Meerman ad Grotii Parallelon, III, 166; Musketier Vergenst, De burg-
graviatu Leidensi (Lugd. Bat. 1809), p. 19.

8) Verspr. Geschr. 1.1.

9) Verdam, Middeln. Wdbk. i. v. Lede en Mare. Leimuiden, Leithenmuden, dat ook met dit
Lee in verbinding wordt gebracht ontleent zijn naam echter waarschijnlijk aan de oostelijk
gelegen „oude” wetering. Vlg. Beekman, Dijk- en Waterschapsrecht. Dl. II (1907), blz. 1075.

bindt den Rijn bij Leiden met de wateren van de oude Kager, Leidsche en Haarlemmer meren en heeft dit al van ouds gedaan. Het zou niet vreemd zijn, als daaraan een plaatsje „aan de Lee” zou zijn ontstaan, waarvan de naam dus zooveel zou geweest zijn als „Ter Lede.” 1)

Latere onderzoekingen op taalkundig gebied leiden tot een kleine wijziging in deze verklaring. De naam 2) is waarschijnlijk geen datief singularis van het waarschijnlijk sterke naamwoord *leitha* (= mnl. *leede*) maar een datief pluralis van dit verbaalnomen bij mnl. „*liden*” (goth. *leithan*, *lithan*), zoodat het woord dan veeleer zou moeten beteekenen: „aan de weteringen”, „aan de waterlooopen”, „aan de wateren”.

Dit laatste nu past voortreffelijk, want het oude Leiden ligt eigenlijk juist niet aan de Lee maar aan den linkeroever van den Rijn, tegenover de plaats, waar de Mare uitmondt in den Rijn, die van oost naar west vloeit, terwijl de Mare den waterweg naar het Noorden vormt. 3) Dat juist hier al vroeg een plaatsje, een complex van hoeven en huisjes ontstond, behoeft ons niet te verwonderen, zelfs niet voor den tijd omstreeks 800, toen in ieder geval de streek aan den duinvoet reeds plaats en als Kerkwerve 4) (Oestgeest), Northgo (Noordwijk) enz. 5) kende.

1) Vgl. de plaatsnamen Ter Aar, Ter Gouw, Ter Wadding, Ter Lips enz., alle in de buurt.

2) Zoo schrijft mij mijn ambtgenoot Uhlenbeck, d.d. 15 Jan. 1908: — De vorm *Leython*, *Leythan*, *Leithen*, *Leythem* komt in de 10de tot het midden der 13de eeuw voor in oorkonden en de *Annales Egmundani*, ook in den Latijnschen vorm *Leda* (zeker omstreeks 1206), *Leydis* (tegen het midden der eeuw), vgl. *Ann. Egm.* p. 92 sq.; *Oorkdb.* I, no. 68, 89, 99, 105, 124, 147, 188 enz. Of *Letthem* in de Utrechtsche goederenlijst, blz. 42, *Litte* in *Oorkdb.* I, no. 87, *Lede* in *Oorkdb.* I, no. 180 ook op Leiden betrekking hebben, is niet zeker, al liggen *Letthem* en *Litte* zeker in de buurt. Te letten ook op *Liethenmuthon*, *Leytherebroeke*, *Leydemude*, *Leyderdorpe*, *Leythorpe*, *Leytheremude* in *Oorkdb.* I, no. 85, 105, 133, 134, 140, 293, 379 (later *vidimus*) enz.

3) *Fruin*, *Verspr. Geschr.* VI, blz. 109, vlg. *Fruin* neemt hier met oude topografen aan, dat de Vliet de oude „*fossa Corbulonis*” geweest zou zijn, maar dit strijdt met het feit, dat de Vliet niet uitmondt in den Rijn maar in de oude stadsvest van Leiden, het *Rapenburg*, dat als gracht waarschijnlijk dagteekent van omstreeks 1200, zoodat de Vliet wel van na dien tijd zal moeten zijn; de naam in de 14de eeuw voor dezen waterloop: „*Leidsche vaart*”, schijnt ook te wijzen op een ten behoeve van de opkomende stad naar Delft gegraven kanaal, dat dan wel uit de 13de eeuw zal moeten dagteekenen, aangezien wij uit de 14de wel eenig bericht aangaande een zoo belangrijk werk zouden gekregen hebben, gelet op de groote reeks van documenten, die uit dien tijd tot ons zijn gekomen. De naam van het plaatsje *Delf* (*Delft*) komt het eerst in 1205 voor (*Oorkdb.* I, no. 202); het verhaal van de stichting van een kasteel aldaar, reeds door hertog *Godfried* omstreeks 1070, is zeer verdacht.

4) Een der oude kerken in het bezit van *Willibrord's* klooster *Echternach* en uit zijn tijd; *Oorkdb.* I, no. 85.

5) Vgl. bovengenoemde lijst.

Ook al was, wat zeer waarschijnlijk mag heeten, de oude Rijnmond, die eenmaal volgens de oude berichten niet ver van Lugdunum Batavorum, „caput Germaniae”, in zee liep, toen reeds door de verspreiding van het water in de Hollandsche plassen, meren en waterloopen verzwakt, of zelfs door de werking van zee en zand aan de kust geheel verstopt ¹⁾, de rivierbedding was in ieder geval tot bij Katwijk toe nog genoeg van beteekenis om als waterweg voor de kleine binnenvaartuigen van dien tijd te dienen, vooral als de aangewezen waterweg van de omstreeks 800 reeds aanzienlijke handelsplaats Dorestad (Wijk bij Duurstede) en het bisschoppelijke Utrecht naar Kennemerland en Rijnland. Die ligging moest ook aanleiding geven tot ontwikkeling van het plaatsje als marktplaats voor den omtrek, voor geheel westelijk Rijnland.

Op die plek nu vinden wij reeds vóór het einde der 10de eeuw ook hoeven van den graaf zelve der streek „circa oras Rheni” ²⁾. Graaf Arnulf en zijn gemalin n.l. schonken, dus vóór 993, 's graven sterfjaar, aan het toen nog jonge klooster Egmond een manse en $\frac{1}{6}$ van een andere, die samen 3 schell. 10 penningen ³⁾ jaarlijks rente opbrachten, „in villa que vocatur Leythem”, benevens negen mansen in het nabijgelegen Lopsen, van welke laatste er twee in onmiddellijk beheer van het klooster waren genomen en de overige blijkbaar in huur waren gegeven. De abdij Rijnsburg ⁴⁾ bezat er in de 12de eeuw, door schenking van gravin Petronella, zes mansen; de abdij Egmond, ⁵⁾ vermoedelijk ook door grafelijke schenking, terzelfder plaatse omstreeks 1100 $3\frac{1}{4}$ mansen, opbrengend 5 pd., 5 schellingen, en allerlei hoeven en landerijen in de buurt, te Lopsen ⁶⁾, Rodenburg, Leiderbroek, Zwieten enz.

Dat reeds vóór het einde der tiende eeuw de graven van deze streek, de graven van het latere Holland, vrijwat grondbezit op de plek van Leiden gehad hebben, is dus niet twijfelachtig. ⁷⁾ Later zullen wij zien, dat die graven er nog lang een aanzienlijke

1) Vgl. mijne Geschiedenis, I, blz. 316. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de zware waterfloeden der 12de eeuw, die tot een merkwaardige uitwijking uit deze onveilige streken naar Noord-Duitschland aanleiding gaven, hierbij, gelijk bij het ontstaan van Zuiderzee, Lauwers en Dollart een rol hebben gespeeld. Zie aldaar, blz. 304/5.

2) Oorkdb. I, no. 86.

3) Oorkdb. I, no. 68; vermeld ook in de verdachte oorkonde no. 89, in ieder geval uit de eerste oorkonde of uit haar origineel overgenomen.

4) ib. no. 180.

5) ib. no. 105.

6) Tusschen den Rijn en de Mare (Oorkdb. I, no. 68).

7) Vgl. Van Mieris, l.l. blz. 8.

hoeve hebben bezeten, met een vrij uitgestrekt stuk, eenige morgens grond, waarop verscheiden hoeven, erom heen; dat zij er een kasteel met eenig terrein als eigendom, waarvan later sprake zal zijn, op het Rijneland hebben gehad; dat zij nog in de 14de eeuw steenen en andere huizen en zekere rechten op den grond van sommige woningen in de hoofdstraat der toenmalige stad hebben bezeten. Een en ander leidt tot de reeds niet gewaagde onderstelling, dat verreweg het grootste deel van het grondgebied van het oude Leiden, „aan de weteringen”, grafelijk bezit is geweest. En dit is op zich zelf weder niet onwaarschijnlijk, als men denkt aan den oorspronkelijk zeer moerassigen toestand van dit waterland, waar uitteraard veel terrein geweest moet zijn, dat men oudtijds „wildernis” noemde, onder welken naam poelen, bosschen, meren, duinen plegen begrepen te worden en dat volgens middeleeuwsch rechtsbegrip den landsheer toekwam ¹⁾.

De voorstelling, die men zich heeft te maken is dus als volgt. Eenmaal is de gansche of bijna de gansche grond van het oude Leiden — n.l. het deel tusschen Rapenburg en Rijn, zooals wij zullen zien, met het kasteel op het eiland — een aan den landsheer, den Koning, toekomende wildernis geweest; uit dit landsheerlijk bezit, door den graaf als ambtenaar beheerd, is op den duur, met den overgang van dit bezit in het algemeen uit de handen van den landsheer, het grondbezit gesproten van den graaf, die sedert de 10de eeuw allengs 's Konings macht aan zich trok ²⁾ en uit zijn nieuw verkregen en misschien ook door koop of ruiling nog vergroot eigendom schenkingen aan Egmond en andere geestelijke lichamen deed.

In dezelfde oorkonde nu, waarin dit Egmonder bezit vermeld wordt, is ook sprake van een weide „in Leytherebroeke ³⁾ juxta Mernam”, d.i. in het drassige land noordoostwaarts van Leiden aan de Mare, die van het klooster Egmond verheven wordt door twee personen: „Dodo et *castellanus*.”

Wie de eerste dezer twee is, zal moeilijk zijn na te gaan, maar iets later (1108) vinden wij onder de voornaamste edelen van Holland als getuigen in oorkonden een „Adelwinus de Ledene cum filiis suis” ⁴⁾,

1) Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte, I, S. 114 ff., II, S. 115; ders., Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften (Leipzig 1878), S. 26.

2) Vgl. mijne Geschiedenis, I, blz. 127.

3) Oorkdb. I, no. 105. Tegenover het kasteel Poelgeest ligt nog de Broekpolder.

4) Oorkdb. I, no. 99. Zijn „Walpertus et Florentinus de Leda” van 1207 (Oorkdb. no. 214), „Volpertus de Leda” van 1212 (ib. no. 228) die zonen?

Ik zwijg hier met opzet van den gelijknamigen „Adalwin castellanus” in het zeer ernstig verdachte charter van 1083 (Oorkdb. I, no. 89). Deze zou anders vermoedelijk de eerste

in 1143 een „Alwinus castellanus de Leithen,” ¹⁾ in 1168 een „Elinand castellanus de Leythen.” ²⁾ Het zal wel niet te bout zijn om te onderstellen, dat de „castellanus” van omstreeks 1100, die vlak in de buurt van Leiden zonder meer met dien naam genoemd wordt, daar thuis behoorde en dat er vlak bij Leiden dus omstreeks 1100 een kastelein geweest is, derhalve een kasteel gestaan moet hebben. ³⁾

Dit nu is ook om een andere reden moeilijk te betwijfelen. Nog verheft zich, thans binnen Leiden, de ruïne van een middeleeuwsch kasteel, de zogenaamde „Burcht”, welks bouworde geheel past in dienzelfden tijd. Op een herhaaldelijk met klei opgehoogden ⁴⁾ heuvel verheft zich een rond, nog met binnenomgang en kanteelen, met een kleine oude poort en oude schietgaten voorzien bouwwerk, oorspronkelijk van Midden-Rijnschen tufsteen opgetrokken; het is de voortzetting misschien van oudere, wellicht Romeinsche ⁵⁾ vestigingen op den vroeger lager opgeworpen heuvel, die echter ook eenvoudig als terp, als vluchtheuvel voor de omwonende bevolking tegenover het water van de poelen en stroomen in de buurt gediend kan hebben. Zulke heuvels, met rond muurwerk bekroond, van onderen beschermd door een gracht met wal, zooals zij nog in de 14de en 15de eeuw bestonden, vindt men bij menigte in Engeland en Normandië, ook op het Friesche eiland Sylt als versterkingen („keeps”) uit den tijd der Noreninvallen en der Normandische verovering, dus uit de 10de en 11de eeuw. Men mag daarom aannemen, dat het vroeger voor oud-Romeinsch, ja voor het oude Lugdunum Bata-vorum zelf of voor oud-Saksisch gehouden Leidsche bouwwerk in de 11de eeuw door de graven dezer streek is opgericht, ⁶⁾ misschien reeds vroeger in den tijd, toen de Noreninvallen de oprichting van versterkingen op goed gelegen punten noodig maakten,

bekende kastelein wezen. Ook spreek ik niet over de fantastische lijst van Van Alkemade, overgenomen in zijn ms. uit Joannes a Leidis, Chron. Belg.

1) Oorkdb. no. 124.

2) Oorkdb. no. 147.

3) Vgl. daarover in het algemeen Musketier Vergenst, De burggraviatu Leidensi.

4) Van Bemmelen (l.l. blz. 71) bevond bij zijne boring, dat boven de onderste terplaag nog vier ophoogingen hebben plaats gehad, gezamenlijk tot een hoogte van 11½ M., waarop dan de muur is opgetrokken. Vgl. Van Mieris, Beschryving van Leyden, II, blz. 395.

5) Zie boven over de muntvondst, blz. 3, boven. Vgl. Musketier Vergenst, p. 8.

6) Reeds Scaliger (Scaligerana, p. 425) was van deze meening. Vgl. Knuttel in Bouwk. Tijdschr. X, 4, van 1889, een studie, gegrond op onderzoekingen van grond- en muurwerk in verband met de toen uitgevoerde herstellingen. Afbeeldingen bij Jähns, Atlas zur Gesch. der Kriegswissenschaft. Gegevens nog in Engl. Hist. Review, 1907. Vlg. Muller, in Bulletin Oudheidk. Bond, Ser. II, I, blz. 166.

dus in de 9de of 10de eeuw ¹⁾, al is daarvan niets schriftelijks tot ons gekomen.

Dat het kasteel er in het begin der 12de eeuw stond, is, wegens het noemen van den kastelein, boven allen twijfel verheven. En de plek was voor de militaire doeleinden van dien tijd bijzonder geschikt. De ligging op de punt van het Rijneland, zoodat slechts een overdwarse „burggracht” tusschen de beide Rijnarmen behoefde gegraven te worden om het kasteel geheel door water te doen omringen, juist daar, waar de viersprong der waterwegen was, scheen als aangewezen. Het behoeft ons ook niet te verwonderen, dat de kastelein, later burggraaf genoemd, die er in ieder geval binnen den benedenwal gewoond zal hebben, behalve met de verdediging van het punt van wege den graaf, zijn meester en leenheer, en behalve met bestuursrechten over de plaats, ook met het heffen van een tol ²⁾ werd belast; evenmin, dat er weldra een houten brug, vermoedelijk volgend op een ouder veer, aan de voorzijde werd ingericht, die naast het verkeer te water ook dat te voet, te paard en te wagen vergemakkelijkte. De omstandigheid, dat nog in de 14de eeuw en later de 24 ambachten van Rijnland „van ouds” deze voor hen zoo belangrijke brug, de „groete brugge”, ³⁾ hadden te onderhouden, ⁴⁾ wijst zoolwel op het ontluikende marktverkeer voor den omtrek als op de daarmede samenhangende beteekenis van Leiden als middelpunt van het omringende polderterrein.

Dat de plaats Leiden al in de 12de eeuw van eenige beteekenis begon te worden, blijkt ook uit de optekening ⁵⁾, dat de oude romaansche Pieterskerk, de eerste en ook later nog de hoofdkerk van Leiden, Zondag na O. L. V. geboorte, 11 Sept. 1121 onder bisschop Godebald van Utrecht gewijd is „in de eere Goidts ende der Heiligher Apostelen Sincten Pieter ende Pouwels.” Die oude

1) Pleyte, Leiden vóór 300 jaren, blz. 38 vlg. De fantastische verhalen van Joh. a Leydis, Chron. Belg. I, 10, VI en VII, 2, over de aanstelling van een burggraaf tot bewaking van het „wilde woud” al ± 400, enz. laat ik voor wat zij zijn: fantasie, op losse gegevens geborduurd, zooals middeleeuwsche kroniekschrijvers deden.

2) Daarvan is in de 13de en 14de eeuw herhaaldelijk sprake.

3) De latere Vischbrug, op de plaats van de tegenwoordige Hoogstraat.

4) Privilegieboek A A, fol. 243. Van Mieris, Handv. v. Leyden, blz. 503 vlg. (1324). Op de brug heerschte Rijnlandsch en niet Leidsch recht en behoorde het rechtsgebied onder Rijnland, niet onder Leiden.

5) Orlers, blz. 93 van den 2den druk. Hij vermeldt daar, dat deze aanteekening stond in een „out geschrifte”, dat in het begin der 16de eeuw in de kerk placht te hangen. Vgl. de aanteekening in het oude Memorieboek der Pieterskerk (stedelijk archief), schutblad. Deze aanteekening dagteekent van omstreeks 1500.

romaansche kerk kan echter onmogelijk iets als het monumentale gebouw uit de 14de eeuw zijn, dat wij thans bezitten. Het moet een kleine parochie-kerk geweest zijn ¹⁾, zooals zij voldeed aan de behoeften der kleine bevolking van landlieden en marskramers, wonend in hunne hoeven en huisjes aan of bij den Rijn en op den Rijndijk of bij den overgang over de rivier. Dat zij in de 13de eeuw onder het patronaat stond ²⁾ van den graaf, die vlak daarbij toen zijn „hof” en zijn „steen” had, te midden van een groot terrein, zijn eigendom ³⁾, ongeveer tusschen het tegenwoordige Rapenburg en de tegenwoordige Breestraat, maakt het waarschijnlijk, dat de graaf, eigenaar van den grond, ook de bouwheer was van dat oude kerkje bij zijn woning. Dat kerkje was oorspronkelijk misschien weinig meer dan een kapel, maar zeker op verre na niet zoo oud als de kerk van Kerkwerve (Oestgeest), de moederkerk van eenige kapellen in de buurt — te Warmond, Rijnsburg, Leimuiden, Rijnsaterwoude — die reeds omstreeks 700 door Karel Martel of wien ook aan Willibrord geschonken werd en in het midden der 12de eeuw voorgoed aan den graaf van Holland gekomen is ⁴⁾.

Dat is dan het Leiden, dat wij kennen uit den burgerkrijg tusschen de ongelukkige gravin Ada van Holland en haar energieken oom, graaf Willem I, in het begin der 13de eeuw.

De Leidsche burcht, waar toen Jacobus als „castellanus” ⁵⁾ namens de grafelijkheid het bevel voerde, in 1204 ⁶⁾ het eerst genoemd met den titel „burggravius”, die in dezen tijd ook elders in plaatsen als Utrecht, Nijmegen, Groningen, Coevorden, wordt gegeven ⁷⁾ aan personen van zijn soort — beambten, belast met de verdediging van een kasteel — speelt in dezen krijg een belangrijke rol ⁸⁾.

Als graaf Willem, door een groot deel der bevolking en vele edelen, onder wie ook onzen kastelein, als rechtmatig heer erkend,

1) Mulder, in Bulletin Oudheidk. Bond, V, blz. 55.

2) Oorkdb. II, no. 151: „cum jus patronatus ecclesiae de Leyden and me partineat plano jure”.

3) Zie hierboven, blz. 9.

4) Oorkdb. I, no. 85, 133, 134.

5) Wij weten niet, of hij tot Alwinus en Elinand, van wie alleen de naam bekend is, in eenige familiebetrekking stond noch uit welk geslacht hij zelf was. Het eerst wordt hij genoemd in Oorkdb. I, no. 188 (1202).

6) ib. no. 200.

7) Vgl. over den naam en zijn beteekenis: Rietschel, Das Burggrafenamt und die hohe Gerichtsbarkeit in den deutschen Bischofsstädten (Leipzig, 1905), S. 6 ff., waar de oudere voorstellingen bij Waitz, enz. besproken worden. De naam komt het eerst in 1123 voor en daarna veel in de 12de eeuw (Rietschel, S. 6). De titel „graaf” in burggraaf heeft met rechterlijke of bestuursfunctiën in deze verbinding niets te maken, maar beteekent in het algemeen: iemand, die macht uitoefent (ib. S. 319).

8) Ann. Egm. p. 88 sq. Vgl. Stoke, uitg. Brill, I, blz. 132 vlg.

op het einde van 1203 de overhand krijgt, vlucht zijn nicht, de jonge Ada, zegt de Egmonder tijdgenoot, die ons dit alles uitvoerig verhaalt, met een paar van de vreemde ridders, die haar man, Lodewijk van Loon, uit Brabant had medegebracht, en eenige andere gewapenden, onder welke enkele Loonsche boogschutters („armborstieren”), van Kennemerland uit „ad urbem praesidium quod est in Leydis”; „want Leyden stont in Lodewics hant”, voegt Stoke erbij. Daar wordt zij al spoedig door Willem's aanhangers — Kennemers en Rijnlanders onder leiding van Wouter van Egmond, Albrecht Banjaert, Philips van Wassenaer, Willem van Teylingen e. a. — ingesloten en moet zich uit gebrek aan levensmiddelen „na korten tijd” overgeven. Gevangengenomen, wordt zij naar Texel en van daar naar Engeland overgevoerd, waar zij eenige jaren vertoefde.

Maar „ten nien grase” (April) 1204 komt de graaf van Loon, die naar Utrecht gevlucht was, met een aanzienlijk leger van vrienden, bondgenooten en huurlingen opzetten en vindt in Holland werkelijk wederom steun bij een deel van den adel. Een ander deel, ook van den Rijnlandschen adel, onder wien Philips van Wassenaer en Willem van Teylingen genoemd worden en waartoe ook onze „Jacobus castellanus” behoorde, blijft Willem ter zijde staan. De graaf van Loon, gesteund door den bisschop van Utrecht, Dirk van der Are, die, voor het eerst na al zijne voorgangers, brandend en plunderend tot Leiden doordringt (eind Juni 1204) ¹⁾, vereenigt zich, uit het Zuiden oprukkend, daar ter plaatse met den bisschop en ontvangt er de hulde zijner aanhangers. Willem, hoezeer in het nauw gebracht, daar ook Zeeland, waarheen hij aanvankelijk geweken was, hem grootendeels door de zijn geslacht vijandige Vlamingen ontweldigd was, gaf den moed niet op en vond als altijd steun bij Zeeuwen, Kennemers en Rijnlanders.

De Kennemers, die zich te scheep, wel over het meer langs de Mare aangekomen, van den Leidschen burcht meester gemaakt hadden, terwijl het Loonsche legerkamp reeds bij Voorschoten was gevestigd, waren echter niet in staat, ongeordende benden als zij waren, de vesting te houden. De in den oorlog geoeffende Loonschen slaagden erin zich van Voorschoten uit van de plaats Leiden zelve meester te maken en haar te veroveren, de pas door de Kennemers gegraven grachten met puin („ruwaren”) en groen koren opvullend ²⁾. De Kennemers, „de boven

¹⁾ Beka, ed. Buchelius, p. 64.

²⁾ Ann. Egm., p. 94: „fossas ruderibus aut segete praescisa complentes”; vgl. Stoke, blz. 146.

in der vesten waren", zegt Stoke, uit den burcht uitvallend ¹⁾, zijn niet tegen hunne ge oefende ridderlijke tegenstanders bestand, worden omsingeld en zien geen ander heil dan in de vlucht. Zij kunnen hunne schepen niet meer bereiken, trachten zich over de versterkte Rijnbrug, de ons bekende „groote brug", noordwaarts te redden; maar de smalle zwakke houten brug kan de wild aanstormende menigte niet houden en breekt, zoodat een groot deel der in paniek vluchtenden te water raakt en verdrinkt, een ander deel door den zegepralenden vijand wordt doodgeslagen, nog anderen gevangen genomen worden, onder wie Teylingen; slechts een deel hunner slaagt erin met Egmond en Banjaert te vluchten naar hun eigen gebied Kennemerland, met verlies van schepen en eigendommen. Lodewijk keert met zijn buit naar Voorschoten terug.

Daar verschijnt echter kort daarna ook graaf Willem bij den tol „tote Ryswyc ander Geest," zeer teleurgesteld over de zware nederlaag der Kennemers, maar met een aanzienlijke macht Zeeuwen en Zuid-Hollanders. Hij rukt moedig op het kamp van den vijand aan, die door vrees bevangen wordt en wijkt; bij Schakenburg, even zuidelijk van Voorschoten, wordt men handgemeen en Willem jaagt het reeds vluchtende leger van zijn vijand uit elkander, verovert het welvoorzienere ridderkamp „op dat velt" bij Voorschoten en zet de langs den Rijn naar Utrecht vluchtende ridders na, van wie een groot getal, door de boeren en hunne vrouwen vervolgd, in de slooten en „int water heet de Zile" (Zijl) den dood vindt. Lodewijk zelf slaagt erin, hoewel van dichtbij vervolgd, met een deel der zijnen Utrecht te bereiken, zelfs nog met een aantal gevangenen, die hij den bisschop in bewaring gaf. Sedert was graaf Willem heer en meester in Holland, al duurde de strijd jaren voort en wel met allerlei, bij gebrek aan verdere uitvoerige beschrijving nog moeilijk te verklaren afwisseling ²⁾.

In dit verhaal is een en ander wat ons bijzonder treffen moet.

In de eerste plaats valt te wijzen op de militaire beteekenis der „munitio" ³⁾, der ons bekende sterkte aan de groote brug; maar nog merkwaardiger is het misschien, dat de Egmonder tijdgenoot haar „urbis praesidium", stadsvesting, noemt en dat er sprake is van „fossae", bij Melis Stoke, die drie vierde eeuw later schreef en Leiden kende, van een „nie gracht", die door de Kennemers tegen Loon gegraven zou zijn.

1) „e munitione prosilientes".

2) Gesch. v. h. Ned. Volk, I, blz. 222 vlg.

3) Misschien is een aantal der thans in den burchtmuur nog te vinden baksteenen reuzenmoppen uit dezen tijd, naast den ouden tufsteen uit den vroegeren bouw.

Wat beteekent nu in dien tijd de grandiose naam „urbs?” Men zal niet te ver gaan met hier te denken aan een klassieke herinnering van den Egmonder monnik, die er vele in zijn stijl toont, en daaronder eenvoudig te verstaan wat men gewoonlijk in die tijden een „oppidum” noemt: ¹⁾ een versterkte, met een gracht omgeven plaats, of wel een „villa”, een naam, die in dezen tijd in onze oorkonden nu eens voor dorpen dan weder voor steden ²⁾ gebruikt wordt. In ieder geval iets meer dan het landelijk dorp, dat wij tot nog toe ontmoetten. Onder die „nieuwe gracht” is dan niets anders te verstaan dan het Rapenburg, de stadsgracht naar de zijde van Voorschoten, later welbekend.

De beteekenis der jonge stad — zoo mogen wij haar nu wel noemen, al weten wij van eigenlijke stadsrechten in dezen tijd nog niets — blijkt uit de gelijkstelling van de „villa Leda” in 1206 ³⁾, bij het sluiten van een vredesverdrag te Brugge door bemiddeling van den regent van Vlaanderen ⁴⁾ tusschen Lodewijk en Willem, met Dordrecht, hoofdplaats van Zuidholland, met Vlaardingen, die van Maasland, met Haarlem, die van Kennemerland. Zij is de plaats, die als hoofdplaats van Rijnland beschouwd wordt, waar de daarheen opgeroepen bevolking van het omliggende gebied volgens het verdrag moet aangemaand worden tot gehoorzaamheid aan den aangewezen landsheer — de plek, waar de huldiging voor dit omliggende gebied plaats heeft ⁵⁾.

En wat den burcht aangaat, de vesting („castellum de Leda”) wordt in datzelfde verdrag als bijzonder van belang aangemerkt; de „castellanus” zelf verschijnt te Brugge, op de plaats, waar de be-

1) Alpertus, De divers. temp., ed. Dederich, p. 8, 13, 26, 36, 41, 42, 51; Ann. Egm. p. 35 (urbes), 36 (urbs), 62 (urbs). Alkmaar heet een forum, oppidulum, vicus; grootere plaatsen civitas (36, 44, 61, 65). Oppidum en oppidani (burgenses) worden in de 13de eeuw hier in Holland en Zeeland als vaste term gebruikt van plaatsen, die stadrecht krijgen of gekregen hebben: Oorkdb. I, no. 235, 261, 270, 279, 284, 343, 412, 413, 418, 419, 550, 578, 595, 596; Middelburg heet (1250), no. 514, een „villa francha”. De vertaling van „oppidum” (Kiliaen i. v.: „locus vallo fossave munitus”) is dan „port” of „stede”. „Urbs” beteekent blijkbaar Ann. Egm. p. 36, in een plaats uit het einde der 12de eeuw, zooveel als versterkte plaats: Lakesmunde, Lexmond, kan, als „urbs Episcopi” tegenover de „civitas” Utrecht geplaatst, wel niet anders zijn dan dit. Voor port, lat. portus, vgl. Verdam i. v.; Alpertus, De div. temp. I, 8, 10. Over al deze namen: Hegel, Die Entstehung des deutschen Städtewesens (Leipzig, 1898), S. 18 ff; Rietschel, Die civitas auf deutschem Boden (Leipzig, 1894), S. 40 ff.; Pirenne, Villes, marchés et marchands au moyen âge (Rev. Hist. LXVII, p. 62 suiv.).

2) Vgl. het Fransche „ville” naast „village”, „villain”. Voor het door elkander gebruiken ook hier, vgl. Oorkdb. I, no. 206.

3) Oorkdb. I, no. 206, § 11.

4) Pirenne, Geschichte Belgiens, I, S. 242.

5) Vgl. Fruin, Verspr. Geschr. VIII, blz. 144 vlg.

middeling door graaf Philips van Namen, regent van vlaanderen, geschiedt, om met andere „homines de Hollandia” de leenhulde aan graaf Lodewijk te doen en te beloven het kasteel namens graaf Willem aan dezen over te leveren ¹⁾. Dit grafelijke kasteel, „domus de Leyden,” met de kasteleinij, „castellaria”, bij die bemiddeling in waarborg voor de nakoming van het verdrag als leen aan Vlaanderen toegezegd, wordt door den graaf van Loon uitdrukkelijk voor zich en zijne gemalin uit het grafelijke „allodium” van Holland voorbehouden, als hij spoedig daarna het geheele gebied opdraagt aan den hertog van Brabant ²⁾.

Het mag niet onwaarschijnlijk heeten, dat ook dit Leidsche burggraafschap, deze kasteleinij, welker beteekenis en omvang wegens gebrek aan gegevens voor dezen tijd niet vaststaat ³⁾, moet beschouwd worden als een in oorsprong gewoon ambt, opgedragen aan een „ministerialis” des graven, gelijk dat van Voorne in Zeeland en de Vlaamsche, Utrechtsche, Nijmeegsche en Drentsche kasteleininij der 12de eeuw ⁴⁾; zekere hem door den graaf geschonken rechten worden in de stad en het omliggende land namens den graaf uitgeoefend, waarvan wij later in de eeuw de sporen zullen terug vinden en waaruit de burggraaf de kosten van het bewaren der vesting, benevens zijne belooning voor zijn dienst, zijn „ministerium”, bestrijdt.

Volgens de gewone ontwikkeling worden nu deze rechten en inkomsten — wanneer, weten wij niet — met het ambt in leen gegeven; het burggraafschap in zijn geheel, met al zijn toebehooren, wordt een grafelijk leen, als hoedanig het omstreeks 1280 uitdrukkelijk in de oudste grafelijke registers van Holland voorkomt. De omstandigheid, dat de Leidsche burcht nog in 1206 als grafelijk „allodium” genoemd wordt, geeft recht om te besluiten, dat omzetting van het oude ambt in een leen eerst na dat jaar is geschied.

Meer is er niet van te zeggen, want ook van den toenmaligen burggraaf, kastelein Jacob, kennen wij, behalve het reeds gezegde, weinig anders dan zijn naam, die in 1241 voor het laatst onder

1) § 8, 17.

2) ib. no. 208. Misschien in verband met de borgstelling in § 17 van no. 206.

3) Zie boven.

4) Vgl. over het ambt en zijne ontwikkeling in het algemeen in het Duitsche Rijk: Rietschel l. l. Over de Vlaamsche kasteleininij: Warnkönig, Flandr. Rechtsgesch. I, S. 284 ff.; Pirenne, Gesch. Belgiens, I, S. 129 ff. Over het Utrechtsche burggraafschap: Muller, Inleiding blz. 12, vlg.; De Geer, De opkomst der steden, in N. Bijdr. voor Rechtsgel., Nieuwe Reeks, I, blz. 14 vlg.; De Geer, Het Oude Trecht, blz. 159 vlg.; Pijnacker Hordijk, De Utr. castellani, in Nijh. Bijdr. 4de R. II, blz. 1.

die van Holland's aanzienlijke edelen voorkomt ¹⁾. In 1213 had hij een twist ²⁾ met de abdis van Rijnsburg over een stuk gronds, genaamd „Ord” (Oord), gelegen bij den Rijn tusschen het aan den kastelein toebehoorende land „Werdh” — d. i. het eiland (waard) tusschen de beide Rijnarmen, waarop de burcht ligt en dat ook later nog Waard heet — en een ander stuk van Rijnsburg's kloosterbezit. Als zijn broeder wordt in 1223 Theodericus genoemd ³⁾, waarschijnlijk zijn opvolger, die in 1243 kastelein is ⁴⁾ en tweemaal voorkomt ⁵⁾ als voornaam ridder, onderscheiden door den titel „dominus”.

Dan vinden wij in 1251 ⁶⁾ eene vrouw, Christina, genoemd „castellana de Leyden”, die goederen in leen krijgt van heer Hendrik van Kuik. Deze Christina nu was, blijkens een getuigenis van familieverhoudingen van haren kleinzoon uit 1343 ⁷⁾, gehuwd met heer Dirk, jongste zoon van heer Albrecht of Albert van Kuik ⁸⁾, welke Dirk in 1253 ⁹⁾ zelf naast zijn vrouw als kastelein van Leiden genoemd wordt. Nu is het zeer goed mogelijk, dat deze Theodericus (Dirk) van 1253, die „miles” genoemd wordt, dezelfde is als de Theodericus van 1223 en de „dominus” van 1241 en 1245; dan zou deze uit den huize van Kuik geweest moeten zijn en derhalve ook zijn broeder Jacob. Het is evenwel ook mogelijk, dat deze vroegere Theoderici (Dirken) van 1223, 1241, 1245 en die van 1253 twee verschillende personen waren; maar dan zou de „castellana” Christina, zuster of dochter van den eerste of van Jacob, een vrouwelijke burggraaf en niet eenvoudig de vrouw van den burggraaf geweest moeten zijn, wat voor dien tijd niet zeer waarschijnlijk te achten is en verder door niets wordt bevestigd.

Het is dus ook wel aan te nemen, dat Jacob en Dirk beiden werkelijk uit den huize Kuik geweest zijn — wij kennen hunne zegels, helaas, niet — en evenals de latere burggraaf Dirk uit dit geslacht, hebben moeten zegelen met het Kuiksche wapen, acht merels, en dat der oude burggraven: in blauw een gouden dwarsbalk. Maar

1) Oorkdb. I, no. 227, 234, 237, 247, 270, 276, 279, 283, 298, 309, 333, 351, 353, 382.

2) Ib. I, no. 234.

3) Ib. no. 283.

4) Ib. no. 399.

5) Ib. no. 412, 413.

6) Ib. no. 546.

7) Matthaeus, Dedicatio Chron. Duc. Brab., p. C, 2; Van Mieris, Charterb. II, blz. 680.

8) Butkens, Trophées de Brabant, II, p. 56. Hij is de graaf van Utrecht van 1220. vgl. Muller, Inl. op de Rechtsbr. v. Utr., blz. 13.

9) Oorkdb. I, no. 584.

dan zou heer Albrecht, volgens Butkens in 1233 gestorven, behalve de drie door dezen aan hem toegeschreven zoons nog een zoon Jacob gehad moeten hebben, ouderen broeder van dezen Theodericus, den jongsten zoon. De zaak blijft dus nog onzeker, behalve dat de Dirk van 1253 buiten twijfel een Kuik is geweest. De Kuiks bezaten reeds omstreeks 1200 ook het graafschap in de stad Utrecht, blijkbaar erfelijk bezit ¹⁾).

Met dezen burggraaf uit het oude geslacht Kuik, opvolger van voorgangers, naar wier afkomst wij zelfs niet kunnen gissen ²⁾), komen wij eindelijk op meer bekend terrein.

Van de stad Leiden zelve, die, zooals wij zien zullen, in de eerste helft der 13de eeuw reeds zekere stadsrechten moet bezeten hebben, weten wij voor dien tijd, waaruit geen oorkonden betreffende haar tot ons zijn gekomen, overigens niets anders dan dat de graven Willem I ³⁾ en Floris IV ⁴⁾, diens broeder, voogd Willem van Holland ⁵⁾, een bloedverwant van het grafelijk huis: Boudewijn van Bentheim ⁶⁾ en graaf Willem II ⁷⁾ er herhaaldelijk verblijf hielden; waarschijnlijk in het grafelijke „hof”, het latere huis Lokhorst, dat bij de Pieterskerk stond, met een gracht omringd was en waar Floris V evenals zijn vader volgens een latere overlevering gezegd wordt geboren en gedoopt te zijn. De stad zou toen zelfs als „Camera Hollandiae” bekend gestaan hebben om hare nauwe betrekking tot de landsheeren ⁸⁾).

Dat is ons van Leiden bekend, voordat de groote privilegebrief der stad ons beter over haar inlicht en de gegevens omtrent haar ook in oorkonden iets ruimer beginnen te vloeien.

Wij hebben haar ons voor het midden der 13de eeuw voor te stellen als een marktstadje op grafelijken grond, door boeren,

¹⁾ De Geer, Het Oude Trecht, blz. 154. Vgl. over het Utrechtsche graaf- en burggraafschap: Muller, II.; Wap, Geschiedenis van het land ende heeren van Cuijck, blz. 44 vlg. (zeer onkritisch).

²⁾ Dat zij uit het geslacht Wassenaer zouden stammen, zooals men vroeger meende, is niet aan te nemen (vgl. Obreen, Het geslacht van Wassenaar, Leiden, 1903, blz. 8 vlg.). Het geslacht van Wassenaer zelf is vóór 1200 niet bekend.

³⁾ Oorkdb. no. 234 (1213).

⁴⁾ Ib. No. 315 (1229). Er wordt hem ten minste hier door Dirk van Wassenaer een schenking gedaan: no. 333 (1231), 342 (1233).

⁵⁾ Ib. No. 361 (1237).

⁶⁾ Ib. No. 367 (1238).

⁷⁾ Ib. No. 392 (1242); no. 397 (1243); no. 406 (1244); no. 583 (1253); no. 595 (1254); no. 621 (1255); Böhmer-Ficker, Reg. Imperii, no. 5197 (30 Juli 1254).

⁸⁾ Joannis a Leydis, Chron. Belg., bij Sweertius, Annales, p. 196; Obreen, Floris V, blz. 3 vlg. De hof Lokhorst is lang verdwenen en de naam nog alleen over in dien van de Lokhorststraat.

marskramers en kooplieden bevolkt. Wij kunnen ons, ook op grond van analogie met andere plaatsen en van wat wij in de 14de eeuw nog als overblijfselen van oude toestanden terugvinden, een vrij duidelijk begrip van dat plaatsje en zijn bewoners maken.

Hunne misschien hier en daar reeds aangesloten huizen waren hoogstwaarschijnlijk geheel van leem of met houtwerk als geraamte, zooals nog in Duitsche dorpen gevonden wordt, en met plaggen of riet gedekt. Een enkele aanzienlijkere woning, zooals 's graven hof bij de Pieterskerk, moet van beter maaksel geweest zijn; bij hooge uitzondering slechts waren die woningen van steen, zooals 's graven eigen steenhuis daar vlakbij en zooals wellicht de burggrafelijke woning zelf binnen de burchtomwalling, òf boven binnen den ringmuur òf beneden aan het kleine bruggetje over de gracht. Verder hoeven met grooter of kleiner erf eromheen en alle bijkomstigheden van het landelijk bedrijf; geen bestrating op de enkele gebaande tusschenwegen tusschen huizen en hoeven, waarvan het pad tusschen de „grootte brug” en de kerk, den Rijndijk kruisend, een soort van middelpunt voor het nog weinig krachtige stadsleven moet gevormd hebben; huisdieren en vee vrijelijk rondwandeland op die wegen en voedsel zoekend in den overal neergeworpen afval — zoo moet, gerekend naar wat wij in de 14de eeuw nog als overblijfselen van den ouden toestand kunnen opmerken, het Leiden van omstreeks 1250 er hebben uitgezien.

De omvang van dat alles moet vrij gering geweest zijn. Hoofdzaak was wat er ingesloten wordt door den Rijn, tusschen de tegenwoordige Karnemelksbrug en de Borstelbrug bij het Galgewater, en de toenmalige stadsgracht aan de zuidzijde: het Rapenburg met Steenshuur. Van dat stuk was een zeer aanzienlijk deel tusschen Rapenburg (Steenshuur) en de tegenwoordige Breestraat nog in de 14de eeuw onbebouwd of zeer weinig bebouwd, zoodat de Breestraat toen met de oude Maarsmansteeg en Pieterskerk-koorsteeg wel de eigenlijke stad zal hebben uitgemaakt. Onder den burggraaf stonden nog enkele woningen om en bij het burchtkasteel en misschien een enkele hoeve op het daaraangrenzende Hoogeland en in de Waard. Alles gezamenlijk nauwelijks genoeg om eenige honderden bewoners te bevatten. Middelpunt van het economisch leven in het plaatsje was dan wel de grafelijke hof, „curtis” of „curia” zelf, waaronder de omliggende hoeven op de gewone wijze oorspronkelijk haar aandeel in de bearbeiding van den grafelijken grond hadden gehad maar thans misschien voor een goed deel reeds uit die volslagen afhankelijk-

heid van den hoofdhoeve losgemaakt waren, zoodat hare bewoners, naast de enkele bij en om hen wonende marskramers, als vrije boeren den grond bebouwden.

Toch was dit onaanzienlijke stadje reeds hoofdplaats van Rijnland en zetelde er de burggraaf, leenman des graven en diens vertegenwoordiger in de stad en het omliggend gebied.

Hij was in ieder geval als ambtenaar minder aanzienlijk dan, zoo niet ondergeschikt aan den „ballivus totius Hollandiae,”¹⁾ onder wien ten minste Zuid-Holland in 1252 een „subballivus” bezat, misschien ook toen reeds Rijnland, dat kort daarna (1266) zeker een eigen baljuw, „ballivus” had,²⁾ vermoedelijk met Leiden, de hoofdplaats, als zijn zetel, waar men hem ook in de 14de eeuw gevestigd vindt. Neemt men nu in aanmerking, dat Leiden later steeds geldt als de vierde stad van Holland, na Dordrecht, ontegenzeggelijk de oudste, ook na Haarlem en Delft, dan is het duidelijk, dat men zich van den omvang, de bevolking, de beteekenis der later zoo belangrijke Hollandsche steden in het midden der 13de eeuw niet te veel mag voorstellen.

De altijd netelige vraag van den eersten oorsprong der stad dient in verband met al het voorgaande aldus te worden beantwoord.

Leiden dankt zijn ontstaan aan de gunstige ligging, waarvan wij boven spraken. Het is waarschijnlijk, dat ook hier naast de verspreide goederen, die allengs in kerkelijke handen gekomen waren, de grafelijke hof of „curtis,” middelpunt was van een betrekkelijk groot allodiaal bezit; oorspronkelijk koninklijk eigendom in een nog ontgonnen wildernis heeft zij gelijk te Haarlem³⁾ met de bijbehorende hoeven een groote rol bij de ontwikkeling van het plaatsje gespeeld, naast het eveneens met zijn grond aan den graaf behorende maar in leen uitgegeven kasteel op het Rijneland. Ook hier, gelijk te Haarlem, te Dordrecht, te Delft, te Amsterdam, te Schoonhoven, te Schiedam, te Medemblik en misschien nog in andere Hollandsche steden, zou dan de gunstige ligging en het daarmee samenhangend verkeer, gepaard aan een hier aanwezig en betrekkelijk groot grondbezit des graven en een in verband daarmee, dus tot bescherming

1) Oorkdb. I, no. 555.

2) Fruin, Staatsinstellingen, uitg. Colenbrander, blz. 64. Vgl. Oorkdb. II, no. 152. Ieder baljuwschap is onderverdeeld in ambachten, bestuurd door schout en schepenen. Een en ander is hoogstwaarschijnlijk de voortzetting der overoude verdeling in gouwen en honderdschappen van den oud-Germaanschen tijd.

3) Vgl. Huizinga, Opkomst van Haarlem, in Nijh. Bijdr., 4de Reeks, IV, blz. 446 vlg. en V, blz. 16, vlg.

ook daarvan, opgericht kasteel, de voorwaarden hebben geschapen eener vestiging, die zich door haren aard en hare beteekenis voor de omgeving weldra zou gaan onderscheiden van de gewone dorpsvestigingen. Zoodra dit in eenigszins belangrijke mate gebeurde, was het oogenblik gekomen om die vestiging ook „staatsrechtelijk,” zooals men tegenwoordig zou zeggen, een bijzonder karakter te doen dragen, haar staatsrechtelijk, altijd volgens de weinig juridisch-dogmatische middeleeuwsche opvatting, een eigen bestaan te verzekeren.

Dit nu is te Leiden geschied, gelijk in de andere Hollandsche steden, met de toekenning door den landsheer van eigen rechten, afgezonderd van die, welke toekomen aan het gansche gebied, waarin de betrokken plaats ligt; rechten, die aan het plaatsje een afzonderlijk karakter verzekerden, dat men bij uitstek als „stedelijk” karakter mag aanmerken, zoodat men het, om een vaststaanden term uit de 13de eeuw te gebruiken, als een „port” ¹⁾ mag beschouwen.

Die naam wijst in de 13de eeuw aan wat men vroeger meer algemeen een „oppidum,” een min of meer versterkte plaats placht te noemen, die dergelijke afzonderlijke rechten van den landsheer verkregen heeft en zich daardoor onderscheidt van het „gemeene land”, welks „ambachten,” meestal onder een afzonderlijken ambachtsheer gesteld, niet anders dan dorpen van meer of minder beteekenis zagen opkomen, die zich nooit tot steden konden verheffen of ten minste slechts bij uitzondering zoover kwamen.

Let men op den kleinen omvang van dit slechts 24^{1/2} Rijnlandsche morgens (= 21^{1/2} H.A.) ²⁾ omvattende gebied, dan is het nauwelijks mogelijk te onderstellen, dat wij hier te doen hebben met een der overoude, uit de eerste bewoning door Kelten of Germanen dagteekenende, ten minste met een oud-Keltischen of Germaanschen naam („ambactus”) ³⁾ aangeduide ambachten-onderverdeelingen van de gouw, waarin het plaatsje lag. De omvang van het terrein is daarvoor werkelijk te gering, wanneer men hem vergelijkt met dien der andere ambachten van Rijnland. Men moet daarom aannemen, dat het grondbezit van den graaf om zijn hof heen, evenals het kasteel, al vroeg moet losgemaakt zijn uit een

1) Latijn „portus”. Vgl. Verdam i. v. port, waar blijkt, dat dit en niet „porte” „poerte”, „poirte” de oorspronkelijke vorm moet zijn. Vgl. het gebruik van portus bij Alpertus, De diversitate temporum, I, 8, 10.

2) Orlers, Beschrijving van Leiden, blz. 29.

3) Caesar, De Bello Gallico, VI, 15: daar van personen gebruikt.

bestaand ambachtsverband: het grondbezit aan den zuidelijken, den linkeroever van den Rijn uit het verband van het ambacht Zoeterwoude ¹⁾ waaraan het zuidwaarts geheel grensde en dat vroeger eenmaal, zooals gewoonlijk het geval is, begrensd moet geweest zijn, ook hier gelijk verder oostwaarts, door een natuurlijke grens, de rivier zelve; het kasteel daarentegen uit het verband van het ambacht Leiderdorp, waartoe het Rijneland nog in de 13de eeuw kerkelijk, en dus waarschijnlijk in ouden tijd ook wereldlijk ²⁾ behoord heeft.

En wat is dan meer aannemelijk dan dat deze losmaking moet zijn samengevallen met de vorming van dit aan de noordzijde van het ambacht Zoeterwoude gelegen huizen- en hoevencomplex tot een „port”, een „stad”?

1) Fruin, *Verspreide Geschriften*, I, blz. 52.

2) Het is een bekend feit, dat de kerkelijke indeeling des lands zich in het algemeen bij de wereldlijke heeft aangesloten. Vgl. S. Muller Hz., *De indeeling van het bisdom Utrecht*, in *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht*, II, 1, blz. 48.

HOOFDSTUK II.

DE STADSPRIVILEGES.

De vraag rijst nu: wanneer is Leiden door het toekennen van een afzonderlijk stedelijk privilege een „port” geworden, van het gebied van Rijnland afgezonderd, „geëximeerd”, zooals men pleegt te zeggen?

Het is volstrekt niet onwaarschijnlijk, dat wij dit tijdstip reeds vroeg in de 13de eeuw hebben te stellen. De tijdgenoot uit Egmond, die aan de plaats omstreeks 1205 den naam „urbs” toekende ¹⁾, benevens de oorkonde van 1206 ²⁾, die haar als hoofdplaats van het omliggende gebied aanmerkt op denzelfden rang als Dordrecht, hoofdplaats van Zuid-Holland, dat reeds in 1200 als „oppidum” met eigen „scabini” optreedt ³⁾, kenden Leiden als een van het overige Rijnland onderscheiden plaats. De eerste ons bekende voorrechtsbrief ⁴⁾, dien Floris V den 19^{den} December 1266 op Teylingen aan zijn „dilecti et fideles opidani in Leyden” geeft, zegt dan ook niet, dat hij hun voor het eerst voorrechten schenkt; integendeel, hij doet dit in hoofdzaak met vernieuwing der reeds door zijn voorvaderen verstrekte rechten, „antiquas eorum ipsi a meis progenitoribus concessas *et renovans et ratificans* libertates”, ze slechts vermeerderend („superaddens”) met „speciales aliquas”. Nu is het in een niet methodisch geordend, middeleeuwsch stuk als dit niet mogelijk de oude van de nieuwe rechten duidelijk te onderscheiden, maar dat er rechten gegeven zijn door

1) Zie boven, blz. 14.

2) Zie boven, blz. 16.

3) Oorkdb. I, no. 181. Ann. Egm. p. 86 noemen het weder „villa” evenals de oorkonde van 1206; in 1203 weder „oppidum” (Oorkdb. I, no. 183).

4) Oorkdb. II, no. 151.

's graven voorgangers, valt op grond van het gezegde niet te ontkennen. In verband met het in het vorige hoofdstuk opgemerkte is het waarschijnlijk te achten, dat reeds omstreeks 1200 graaf Dirk VII of zijn opvolger Willem I tot die „progenitores” gerekend mogen worden, al kunnen wij niet precies zeggen, wat zij dan hebben toegekend of geschonken.

Wat de burgers van Leiden in ieder geval sedert 1266 bezitten, is in de eerste plaats vrijdom van alle geldelijke lasten („*talgiae, tributa vel exactiones*”) ¹⁾ behalve de „*bottinghe*”, de overoude belasting, die om de drie jaar „*ab anno tercio in tercium*”, door den graaf van ouds mag geheven worden; hij deed dit in verband met zijne plichten als rechter op het vroegere Friesche „*bodthing*”, het „geboden ding”, en met zijn aanspraak op vervoer, verblijf en onderhoud van wege de berechte bevolking ²⁾; de Leidenaars zouden nooit meer daarvoor te betalen hebben dan in het geheel 3 pond 5 schellingen ³⁾. Bovendien werden van den vrijdom uitgezonderd de zoogenaamde „*casus feudales*,” ⁴⁾ d. z. de gevallen, waarin volgens de oude leengebrouken de bevolking der gouw tot opbrengst verplicht was: als de graaf het keizerlijk hof, de „*curia imperialis*,” op keizerlijk bevel moest bezoeken; als hij zelf, zijn zoon of zijn broeder het ridderzwaard aangordde, ridder geslagen werd; als hij, zijn zoon of zijn broeder huwde; als hij zijne dochter of zijne zuster ten huwelijk gaf — in al die gevallen zou Leiden den graaf telkens 10 pond hebben op te brengen. In geval van een krijgstoct („*ad bellum et expeditionem*”) zoowel voor de belangen van den graaf zelven als voor die des gemeenen lands („*universalis terrae, cum ipsa iverit*”) zou Leiden voor eigen rekening 25 man moeten zenden, die na hunne komst in het leger en voor den duur

1) Zij zijn dus vrij van het overigens door de onderdanen te betalen schot, waarover later. Vgl. Jan Matthijssen, Rechtsboek van Den Briel (uitg. Vaderl. Rechtsbronnen), blz. 29.

2) Vgl. Fockema Andreae, in *Rechtsgel. Magaz.* 1883, blz. 430 vlg. Zij was in dezen tijd reeds een gewone belasting geworden, waarvan men den naam en den oorsprong nauwelijks meer begreep, vermoedelijk oorspronkelijk geheven tweemaal in de zeven jaren, hier reeds ieder derde jaar, dus telkens met twee jaren vrijstelling. Rijnland betaalde haar in de 14de eeuw om het jaar; Kennemerland in de 13de eeuw als Leiden (vgl. Oorkdb. II, no. 816); Waterland tweemaal in de 7 jaar. Ook Leiden gaf, evenals Rijnland, in de 14de eeuw ieder „oneffen” jaar 40 sch. (Graf. rek. uitg. Hamaker, I, blz. 162, vgl. I, 16; II, 11 en 119) en kocht ze eerst in 1583 voorgoed af.

3) Het pond (Hollandsch), verdeeld in 20 schellingen en deze in 12 penningen, is de reeds in de 12de eeuw voor deze streek gebruikelijke rekenmunt; de gewone in omloop zijnde munt waren de Hollandsche (zilveren) penningen, sedert de 10de eeuw door de graven geslagen.

van den krijgstoct verder op kosten des graven zouden leven („in meis expensis erunt”) en nachtwaakdienst zouden moeten doen om zijn tent, ¹⁾ zooals zij nog deden in het laatst der 14de eeuw. Van groot belang voor alle burgers was de volkomen tolvrijheid van de grafelijke tollēn in het geheele gebied van Holland en Zeeland, „in omnibus suis negociationibus,” wat met de bepalingen omtrent geldelijke en persoonlijke lasten behoort onder de eerste rechten, die iedere stad verkreeg. Zoowel Leiden als Haarlem bezaten reeds dezen vrijdom onder graaf Floris IV ²⁾, dus omstreeks 1230, en zagen hunne tolvrijheid ook later door Willem III en door gravin Margaretha herhaaldelijk bevestigd ³⁾.

Op die bepalingen nu volgen — evenals het bij andere stedelijke rechten en keuren uit deze en vorige eeuwen in deze streken het geval is — een aantal bepalingen omtrent de rechtspraak, te Leiden uitgeoefend door acht gezworenen of schepenen („octo jurati”) en den grafelijken of den burggrafelijken rechter („nuntius comitis vel ⁴⁾ judex castellani”). Van de eerste instelling dezer schepenen of gezworenen voor de stad wordt in het stuk niet ge-rept; zij moeten er dus reeds vroeger geweest zijn, maar het is niet uit te maken, wanneer zij zijn ingesteld; daar juist die instelling van afzonderlijk bestuur aan de stad een eigen bestaan gaf, afgezonderd van het in zijn ambachten ten deele door schout en schepenen, ten deele op overoude Friesche wijze nog tot 1577 door „asinghe en gheburen” ⁵⁾ berechte Rijnland, moet Leiden reeds in het begin der 13de eeuw in het bezit van schepenen geweest zijn.

Niemand mag voorts, op straffe van 10 pond boete, 's graven „bode” ⁶⁾ en den rechter van den kastelein weigeren „vrede” te geven,

1) Deze nauwere betrekking tot den graaf hangt misschien samen met zijne beweerde geboorte te Leiden en met het door zijn vader en grootvader daar gehouden verblijf (zie boven, blz. 19). Ook Willem van Hildegarsberch wijst daarop in zijn gedicht „Van den Sloetel”, uitg. Verwijs, blz. 164.

2) Vlg. Oorkdb. II, no. 696 en 698: „bi ons vaders tiden ende bi ons ouders vaders tiden”

3) Van Mieris, Handv. van Leiden, blz. 338; Charterb. II, blz. 55, 148, 716: „voer alle haire coepmanscepe ende goede”.

4) De onzekerheid, of men dit middeleeuwsch-latijnsche voegwoord door „of” dan wel door „en” moet vertalen, geeft hier eenigen twijfel.

5) Vgl. daarover Fockema Andreae, Bijdragen tot de Nederl. rechtsgeschiedenis, IV, blz. 55 vlg., tegenover Heck, Altfriesische Gerichtsverfassung, S. 47 ff. De „asega” is de vaste ordelwijzer, wiens vonnis door de „corona” der „geburen”, als vertegenwoordigers van de bevolking zelve, moet worden goedgekeurd.

6) Wie is hier bedoeld met „nuntius comitis”. Uit de vertaling in het charter van Willem III van 1306, waar „s Graven bode” staat, blijkt niets naders. Blijkens de baljuwrekeningen van Rijnland uit de 14de eeuw (Rijksarchief) had deze vier boden onder zich, van welke die aan de „westzide” van den Rijn ook voor Leiden dienst gedaan zal hebben als handhaver van rust en orde namens den baljuw, den ambtenaar van den graaf.

zoo hem die ten overstaan van twee der acht schepenen wordt opgelegd, d. i. zich te verbinden gedurende zekeren tijd met zijn tegenpartij in vrede te leven, totdat getracht is het verschil langs den weg van rechten of van verzoening te beslechten, waartoe immers de vrede gelegenheid moet schenken ¹⁾).

Dan volgt een aantal bepalingen, die, evenals de overeenkomstige in andere Hollandsche stadsprivileges der 13de eeuw, getuigenis geven van ruwheid in het maatschappelijk leven. Wie een ander bij de haren trekt, kan, na voor twee schepenen gebracht te zijn, tot 10 schellingen boete veroordeeld worden; wie een ander met een knods of stok slaat, tot 2 pond en een vergoeding aan den beleedigde volgens zeggen van schepenen, wier meerderheid daartoe kan besluiten, of, zoo zij niet tot eensgezindheid kunnen komen (d. i. bij staking van stemmen), volgens uitspraak van den graaf zelven. Wie een ander een „matewonde” toebrengh, d. i. een wonde, die zoo diep of lang is, dat zij gemeten kan worden met den nagel, met een of meer vingerleden of wel met een vaste maat, „met vingerspan of ellemaat”, ²⁾ wordt gestraft; als hij op heeterdaad betrapt wordt, met afkapping van de hand, anders met een boete van 2 pond en 2 schellingen en een vergoeding van 20 schellingen aan den gewonde, tenzij hij zijn onschuld ³⁾ voor den rechter op wettige wijze kan bezweren. Is de wond grooter, dan moet zij geboet worden naar recht en rede, „prout justum fuerit”. Wie een ander een vinger afslaat, zal gestraft worden met 2 pond en 2 schellingen; een vreemdeling, d. i. een niet-poorter, zal in dit geval beboet worden volgens het gemeene recht (van Rijnland). De stedeling, die zich in de stad aan vechten heeft schuldig gemaakt, zal niet tegen zijn wil voor een rechter buiten de stad gebracht kunnen worden en ook zelfs in de stad niet tegen zijn wil mogen vastgehouden worden („ponetur”) ⁴⁾, als hij in de stad bezit heeft of de voor het den beleedigde en den graaf verschuldigde borgstelling („fidejussoriam vel aliam sufficientem cautionem”) kan verschaffen. Wie een ander hand, voet of arm afkapt of een oog uitslaat, zal met 10 pond boete gestraft

1) Vgl. Fruin, Verspr. Geschr. VI, blz. 283 vlg.

2) His, Das Strafrecht der Friesen, S. 301 ff. Vgl. Verdam, Mnd. Wdbk. i. v. en op „coerbaar”; Fockema Andreae, Aant. op de Groot's Inleydinge, blz. 168.

3) Van den Bergh drukt „tinskure”, wat in zijn tekst blijkbaar verkeerdelijk voor „tonskoude” (= te onschoude) gelezen wordt.

4) Vgl. de vertaling van 1306 bij Van Mieris, II, biz. 56: „binnen der poerte leggen of houden.”

worden, terwijl de graaf hem bovendien langs den weg van rechten schadeloosstelling zal doen geven aan den getroffene ¹⁾).

Als de acht gezworenen („octo qui jurati fuerint”) wegens hunne rechtspraak in het algemeen of een naar rechten tegen iemand geveld vonnis in eenige vijandelijke verhouding geraken, zullen de graaf en de kastelein hen beschermen, met trouwe hulp hierin van den baljuw van Holland, den heer van Teylingen. Wie den huisvrede breekt door het aanvallen van iemands huis, zal gestraft worden met 5 pond. Niemand, van welken staat („condicio”), van welken graad van vrijheid of onvrijheid ook, voornamelijk wie tot geldelijke lasten („tributa et talgiae”) verplicht is, zal de stad mogen binnenkomen om er te wonen en de stadsvrijheid te genieten, tenzij vooraf de uitdrukkelijke toestemming is verkregen van den graaf of zijn rechter ²⁾ benevens van de acht gezworenen ³⁾. Negen jaren later ⁴⁾ (1275) werd het privilege te dezen opzichte uitgebreid door ieder toe te laten („quilibet homo abhinc et deinceps”), die maar het poorterschap begeerde („qui velit et petit in oppidanum recipi”), mits hij veertig penningen Holl. betaalde, half aan den burggraaf, half aan de schepenen („scabini”), die hem samen als poorter konden opnemen. Wie tot een ander smadelijk zegt, dat hij liegt, zal een boete van 2 schellingen beloopt en den aldus beleedigde met 2 schellingen schadeloos stellen. Als iemand der stedelingen van moord, roof of diefstal of eenig ander dergelijk zwaar misdrijf beticht wordt, zal hij naar den aard der misdaad gestraft worden, wanneer hij door de gezworenen der stad schuldig bevonden wordt, of, als hij op heeterdaad betrapt wordt, met het doodvonnis; wordt hij niet op heeterdaad betrapt, dan zal hij zijn onschuld mogen bezweren en in geen geval mogen worden opgeroepen tot een gerechtelijken

1) Hier zou men kunnen aannemen, dat de oudere bepalingen der handvest eindigen, want nieuwe van denzelfden aard volgen na een tusschenbepaling, die moeilijk ouder kan zijn dan Floris' eigen tijd, omdat er de heer van Teylingen genoemd wordt, die toen baljuw van Holland was (Oorkdb. II, no. 148). In 1306 wordt hij niet genoemd.

2) Wie is des graven rechter („judex”)? Op grond van de vertaling van 1306, die hier den burggraaf alleen noemt, zou men kunnen meenen, dat deze bedoeld is, maar deze is in het algemeen geen judex. Eerder is de schout bedoeld, de rechter zonder meer.

3) Dit wijkt sterk af van de andere Hollandsche stadprivileges uit deze eeuw, die het poortrecht toekennen aan ieder, die een zekeren termijn, meestal „jaar en dag”, in de stad gewoond heeft (vgl. Oorkdb. II, no. 412, te Haarlem, volkomen vrijheid van vestiging voor ieder „de quacunque parte veniens”; beperkter te Delft, no. 418: hoorigen eerst „post annum et diem”; te Dordrecht, no. 550, evenzoo). Vgl. Fockema Andreae, Bijdragen, III, blz. 58.

4) Oorkdb. II, no. 285.

tweekamp, welks afschaffing ook al behoort onder de oudste bepalingen, die ten gunste eener stadsbevolking gemaakt plachten te worden ¹⁾, ten einde ze te bevrijden van de daaruit ontstaande rechtsonzekerheid.

Als een der gezworenen onnut („inutilis”) voor de stad blijkt te zijn, zal hij zonder tegenspraak door een ander worden vervangen. Wat door de acht gezworenen en den rechter („judex”) ²⁾ wordt vastgesteld tot nut en voordeel van de stad — wat, zooals men later zou zeggen, door hen wordt „gekeurd”, als stedelijke „keur” vastgesteld, — moet door allen stipt nagekomen worden. Daarmede wordt aan het stadsbestuur een ruime bevoegdheid geschonken, ruimer dan wel elders.

Eindelijk beloofde de graaf, als „pleno jure” eigenaar van het patronaat der Leidsche kerk ³⁾, dat bij het heengaan of den dood van „magister Gherardus”, den pastoor der kerk, hij twee priesters ⁴⁾ daar zou aanstellen om als „veri pastores” de inkomsten uit het ambt te deelen. Hij bepaalde verder, dat zijn opvolgers deze voorrechten telkens zouden moeten hernieuwen en met hun zegel voorzien tegen een geschenk van een geheel vat wijns van wege de stedelingen.

Het privilege werd gegeven te Teylingen op raad en aanmaning

1) Vgl. mijne Geschiedenis, I, blz. 326. Voor Rijnland, evenals elders, bleef het overoude kamprecht nog tot in de 15de eeuw in zwang: Grafel. rekeningen, passim, en ms. rekeningen van het baljuwschap Rijnland 1367 (Rijksarchief). Voor dit gebied zijn er twee „kempen”, een voor „edelen”, een andere voor „huyslieden”; de kamp werd in 1322, „als men tesen tydt toe ghedaen heeft”, gehouden in „onse crythoeve” te Leiden (Van Mieris, II, 297); in 1381 noemt de baljuwrekening van Rijnland (Rijksarchief) „s graven welgheboren camp”; in 1400 werd een „kemp” voor Rijnland, Delfland, Woerden en Schieland aangesteld (Scheffer, Commissieboek, blz. 61). Wij bezitten uit 1338 een contract van den graaf met een „meister scermer”, „Dirc die Grille”, die op zich neemt „onse kempen te leeren” en bereid is zelf als zoodanig op te treden, „soe wanneer wijs begherende sien an hem” (Van Mieris, II, blz. 608). Deze „meyster van den keympen” is nog in 1344 in functie (Grafelijkheidsrek. uitg. Hamaker, II, blz. 82). Vgl. over een en ander: Van Alkemade, Kamp-regt (Rotterd. 1740); Molhuysen, in Nijh. Bijdr. Nieuwe Reeks, I, blz. 191 vlg.

2) Hier wel weder 'sgraven schout. De Holl. vertaling van 1306 heeft „den rechter”, wat voor dien tijd zeker den schout moet aanwijzen, want dan is er geen ander, die zoo genoemd kan worden.

3) Zie boven, blz. 12. Vgl. Oorkdb. II, Nal. no. 41 en 45.

4) In de vertaling van 1306 staat nog: „alse alle andere prochipapen in onsen poerten.” Uit het begin der 13de eeuw is voor Leiden slechts één pastoor bekend, de Oorkdb. I, no. 234 (1213) genoemde Theodericus. Deze tweede, „magister Gerardus de Leyden”, komt nog voor II, no. 122 (1265), 169 (1268), 202 (1270), 657 (1289, als kanunnik van St. Marie te Utrecht), 658 (1289, klerk van Floris V), 661 (1289). Hij had drie zoons en een dochter.

(„ex consilio et ammonitione”) van voorname Hollandsche edelen : heer Symon van Haarlem, heer Dirk van Teylingen, heer Gysbrecht van Amstel, ten overstaan ook van de ridders Willem van Egmond en Willem van Bentheim, van wie Egmond tegelijk de toestemming („assensus”) van zijn schoonzoon, den kastelein van Leiden, gaf; in tegenwoordigheid ook van heer Gerrit van Wateringhen, Albrecht van Velsen, Willem van Haarlem, Wouter van Egmond en anderen, allen toen op het kasteel van Teylingen vereenigd. Dit wijst op een bijzondere gelegenheid, wel meer dan het naderende Kerstfeest, maar waarvan wij den aard niet juister kunnen vaststellen. Zouden wij hier te doen hebben met den huldingstocht van den juist in den zomer 12 jaar geworden jongen landsheer, thans „tot sinen jaren” gekomen en van eigenlijke voogdij ontslagen ¹⁾? De genoemde heeren zullen dan zij wezen, „die hi bi him nam” om „siin heerlichede” te „berechtigen” ²⁾. De toestand der regeering in Holland bij het einde der voogdijschap van graaf Otto van Gelre is echter zoo onduidelijk, dat van eenige zekerheid dienaangaande geen sprake kan zijn. De omstandigheid, dat een aantal der voornaamste heeren des lands, onder hen de baljuwen van Kennemerland en Holland, ³⁾ met den graaf overlegden, mag in ieder geval getuigen van het belang der zaak, die in de handvest behandeld werd. Gaf bovendien Floris de handvest bij de aanvaarding van zijn bestuur, dan zou hij iets gedaan hebben wat zijne opvolgers in de 14de eeuw ook plachten te doen, namelijk bij zijn optreden de voorrechten, door zijn voorgangers gegeven, te bevestigen en te vermeederen.

Na een paar dagen (24 Dec.) voegde de graaf er nog aan toe, ⁴⁾ dat hij in het belang van vrede en rust in zijne stad Leiden, opdat hare poorters niet binnen de grenzen hunner vrijheid door vechterij gekweld worden, den kastelein Hendrik (van Kuik) had toegestaan — misschien wel om zijne toestemming tot het privilege van den 19^{den} te verkrijgen — dat, als niet-poorters binnen de stadsvrijheid op markten door rechten der vrede der stadsvrijheid braken, hun de (markt) vrijheid, tot voordeel der stedelingen ingesteld („pro oppidanorum commodo introducta”), niet zou baten maar

1) Obreen, Floris v., blz. 3 vlg., 17/9.

2) Kronyk van den Clerc, uitg. Hist. Gen., blz. 121.

3) Oorkdb. II, no. 148.

4) Oorkdb. II, no. 152. Vgl. den Inventaris van Rammelman Elsevier, Charters der stad Leiden, no. 2; het in het Oorkdb. uitgegeven exemplaar is afkomstig uit het archief der burggraven.

zij gestraft zouden worden volgens het gemeene landsrecht („secundum legem patriae”) met 10 pond boete; als zij „edel” („nobiles”) waren, ten overstaan van twee van gelijken stand uit zijn rechtsgebied; waren zij „onedel” („ignobiles”), zoo moest des kasteleins schout hen berechten als schotboortigen, schotbaren („tributarii”), d. i. als verplicht om schot („tributum”) te betalen, en wel ten overstaan van twee schotboortigen buiten de stad uit zijn rechtsgebied; als de graaf zelf of door zijn baljuw den schuldige het grafelijk aandeel in de boete (n. l. $\frac{2}{3}$) kwijtschold, zou des kasteleins aandeel ($\frac{1}{3}$) daarmede niet kwijtgescholden zijn.

Hier zijn eenige woorden gebruikt, die nadere toelichting vereischen. Wat is „edel” (nobilis) en „onedel” (ignobilis)? Wat is „schot”, „schotboortig”, „schotbaar”?

Het is in den laatsten tijd duidelijk geworden, ¹⁾ dat „edel” tweeeërlei kan beteekenen: ridder van geboorte of een erfgoed in vrijen eigendom bezittend. Ofschoon tusschen beide begrippen zeker verband bestaat, behoeven zij echter volstrekt niet volkomen overeen te stemmen: men kan in Holland zeer goed een erfgoed in vrijen eigendom bezitten zonder van ridderlijke geboorte te zijn, ook in den tijd, waarover wij handelen. Men behoefde daartoe niet meer dan volkomen vrij te zijn. Dit pleegt men in Rijnlandsche bronnen te noemen „welgeboren” of „welboren”, ²⁾ ook „schildboortig” of „van den schilde geboren”, waaruit wel de eigenlijke adel of „ridderscip, die hem ridderlyck hielden sonder ambachten off lantneeringen te doen”, grootendeels was voortgekomen ³⁾ maar die zelf niet tot den adel behoorden, omdat zij „him setten tot ambachten off tot lantneringhe off anders”. Het onderscheid tusschen ridders en welgeboren mannen is dus, dat de eersten zich wijden aan den krijgsdienst, de laatsten aan ambacht of nering, maar in afkomst staan zij gelijk. Op den duur echter moest er een breede kloof ontstaan tusschen deze beide deelen van een zelfden stand: in die rumoerige tijden was de krijger van beroep zeker een persoon van meer gewicht dan de burger of landbouwer; hij verhief zich spoedig boven den laatste en vormde een afzonderlijken stand.

De „welgeboren mannen” hadden bepaalde verplichtingen ten

1) Vgl. Heck, I. l., S. 226 ff., op taalkundig gebied naar Siebs, daar aangehaald.

2) Kluit, Holl. Staatsregeering, IV, blz. 54, vlg.; Fockema Andreae, in Aant. op De Groot's Inleydinge, blz. 43 vlg.

3) Kluit, V, blz. 340 vlg. Vgl. Heeneman, De precariis Comitum Hollandiae et de antiqua Nobilitatis Hollandicae ab illis immunitate (Lugd. Bat. 1781), vertaald in Staatk. Akademie-verhandelingen, I (Leiden, 1792), vooral blz. 132 vlg.

opzichte van den krijgsdienst; zij moesten volledig gewapend en uitgerust opkomen, als zij daartoe werden opgeroepen, en konden met ambten en leenen ten platten lande worden begiftigd. Hun naam werd in het Latijn door „nobilis” weergegeven, wat tot verwarring aanleiding gaf met de uit hen voortgekomen middeleeuwsche „militia”, den adel, welks leden ook met den naam „nobilis” genoemd werden. Tegenover deze beiden stonden de „onedelen”, de „huysluyden”, die in persoonlijk vrije of onvrije verhouding van allerlei aard, in dezen tijd in Holland nog veel in die van „keurmedigheid” ¹⁾ stonden, derhalve in hun bezitrecht min of meer afhankelijk waren.

De laatsten, de „huysluyden”, de „onedelen” nu zijn „tributarii”, „schotboortig”, „schotbaar”, terwijl de eersten, de „edelen”, vrij van schot waren en bij twijfel aan hunne „welgeboren” afkomst gehouden waren „edeltuyg”, d. i. bewijs van die afkomst, te „doen” ²⁾. Het schot is namelijk een oude geldelijke last, in 1342 door graaf Willem IV aangemerkt als 'sgraven „outste recht en outste heerliche”, als ontstaan in de eerste tijden der grafelijke landsheerlijkheid en nauw verbonden met den plicht tot heervaart; het was door den landsheer opgelegd aan zijne niet met eigen wapenen en uitrusting „ter heervaart” dienende onderdanen, welke last werd omgeslagen naar gelang van den grond, door den „onedele” bezeten onder welke voorwaarden ook, en bestemd was om het landsheerlijk bestuur financieel mogelijk te maken ³⁾. De naam „jaarbede”, ⁴⁾ die er later ook aan gegeven werd, behoeft volstrekt niet aan te wijzen, dat het schot oorspronkelijk min of meer vrijwillig als „bede” was toegestaan; hij is blijkbaar ontstaan, toen er nog geene zoo goed als ieder jaar geregeld opgebrachte „beden” waren ingesteld, het woord „bede” („petitio”), eenmaal gewoon geworden, de algemeene naam voor belasting werd en men den ouden last wegens zijn jaarlijkschen terugkeer wilde onderscheiden

1) D. i. dat de heer recht had op een deel hunner nalatenschap, vgl. Verdam, Mnd. Wdb. i. v. coermede, en Fockema Andreae, Bijdr. III, blz. 123.

2) Kluit, IV, blz. 85 vlg. Men kon ook heelen, halven, vierden, achtsten deel adeldom getuigen en op dien grond, dus wegens het hebben van welgeboren ouders of grootouders, worden vrijgesteld van schot, ib. blz. 90 vlg. Ignobilis = scota astrictus, in Oorkdb. II, no. 507.

3) Ik sluit mij hier aan bij de onderzoekingen van Zeumer, Die Deutschen Städtesteuern in 12 und 13 Jahrhundert (Leipzig, 1878), en vooral bij Von Below, Die landständische Verfassung in Jülich und Berg (Düsseldorf, 1890), III, S. 5 ff., waar verdere literatuur is aangegeven. Het schot is dus niet als een „grundherrliche” maar als een „rein öffentliche Abgabe” te beschouwen. Mijne voorstelling in De Financiën van het graafschap Holland (Nijh. Bijdr. 3de Reeks, III, blz. 49 vlg.) dient daarnaar thans gewijzigd te worden. Vgl. Van Mieris, II, blz. 678 en III, blz. 81.

4) Kluit, I. l. IV, 97. Over de plichten van een „vrijman”, vgl. Van Mieris, I. l.

van de nieuwere. Het schot werd betaald in twee termijnen op de overoude betalingsdagen met Mei en Bamis (St. Bavo, 1 Oct.), lenteden herfstbede, door ieder dorp volgens vaste taxatie van schotzetter¹⁾, die de som verdeelden over de boeren van het ambacht.

Het schot was dus een aanzienlijke vaste bron van inkomsten voor den graaf, tegen welker afneming hij ernstig bezwaar moest hebben. Bij het oprichten van steden, het aan de inwoners van die plaatsen geven van bijzondere voorrechten, waaronder schotvrijheid een eerste rol speelde, kwam zijn belang in de knel; hetzij die vrijheid, zooals te Leiden, werd toegekend zonder eenige verdere geldelijke vergoeding, hetzij ze, zooals te Dordrecht, Haarlem, Delft en elders, voor een vaste of telkens bij minnelijke schikking vast te stellen som werd afgekocht. De oorspronkelijke bepaling in de Leidsche handvest, dat geen schotboortige burger mocht worden en de stadsvrijheid genieten zonder uitdrukkelijke toestemming van den graaf of zijn baljuw, moest blijkbaar ook in die richting dienen, al is zij kort daarna afgeschaft²⁾.

Maar er was nog een andere kwestie, die zich hier weldra opdeed. Als een stedeling schotbaar land kocht, kon hij zich dan op zijn burgerschap beroepen en vrij blijven van het schot? Dit zou ten gevolge gehad hebben, dat bij de toeneming van den rijkdom der burgerijen en van den aankoop door burgers van land in den omtrek, de lasten der schotboortigen, die door de schotzetter³⁾ telkens in de schotlijsten („chartae tributii”) opnieuw werden getaxeerd voor hun aandeel in het eenmaal vastgestelde „burenschot” of „erfschot” van het ambacht, aanhoudend toenamen. Dit moest worden tegengegaan, even goed als de vermindering van het aantal schotboortigen in een ambacht door vertrek naar elders, waartoe zij gerechtigd waren. Reeds in 1234 verklaart³⁾ Floris V aan de „gebuyren” van het naburige Hazerswoude, dat „alle huysluyden” die er land bezitten, „scot ende bede mit hen zullen ghelden” van hunne gronden „acker ackers ghelyke”, ook al wonen zij buiten het ambacht.

Was dit nog niet tegen burgers van Leiden gericht, de bepaling, die graaf Jan I in 1300 te Hazerswoude maakte⁴⁾, dat schotbaar goed „eeuwelick” schotbaar zou blijven, aan wien het ook komt — „waer hy scotbaer, waer hy onscotbaer” — draagt reeds

1) Vgl. mijne studie bovengenoemd, blz. 51.

2) Zie boven, blz. 28.

3) Oorkdb. II, no. 527.

4) Van Mieris, II, blz. 10.

een ander karakter, al worden de poorters van Leiden in 1306 nog uitdrukkelijk van dien last ontheven ¹⁾. In het midden der 14de eeuw was de kwestie, hoewel hier en daar in het belang der landbevolking beslist, nog niet voorgoed uitgemaakt, al twijfelde de rechtsgeleerde Philips van Leyden niet aan de juistheid dezer beslissing ²⁾. Zoo bepaalde dan ook hertog Albrecht in 1368 weder ³⁾, dat „lant, dat scotbair was, doe die brieven ⁴⁾ waren gegeven, scotbair bliven sal” en dit was wel degelijk tegen de Leidenaars gericht, die er zich aan moesten onderwerpen. De regeling van het omslaan van het schot ten platten lande leverde evenwel nog steeds bezwaren voor de Leidenaars op en de verantwoording daarvan moest, zoo werd in 1384 bepaald ⁵⁾, steeds ten overstaan van door het gerecht te Leiden te zenden afgevaardigden plaats hebben.

De moeilijkheden bleven hier en elders zeer lang aanhouden: in het laatst der 14de eeuw zag de landsheer zich genoodzaakt den landbouwers herhaaldelijk tegen de stedelingen te hulp te komen. Graaf Willem IV bepaalde zelfs in 1342, dat „elc huysman, die poirter wort, sal ghelden mijns heren jairbede ende herevairt”, ter voorkoming van den achteruitgang zijner inkomsten en zijner oorlogsmacht, van zijn „outste recht ende outste heerlichede” ⁶⁾. De regel, dat schotbaar land schotbaar blijven moest, werd intuschen van het midden der 14de eeuw af tegenover burgers, ja tegenover geestelijken en edelen of welgeborenen gehandhaafd ⁷⁾ en in de 16de en 17de algemeen als vaststaande aangenomen.

In deze handvest zien wij voor het eerst gesproken van een hierbij niet ingesteld maar blijkbaar reeds bestaand stadsbestuur, uiteraard een der eerste zaken, waaruit een afzonderlijk stedelijk bestaan blijkt, en daarom, in verband met het in het vorige hoofdstuk gezegde, in oorsprong reeds in het begin der 13de eeuw te plaatsen. Dit stadsbestuur bestaat te Leiden uit den rechter en 8 schepenen, beiden blijkbaar door den burggraaf aangesteld ⁸⁾, en

1) Ib. II, blz. 56.

2) De cura reipublicæ, uitg. Fruin-Molhuysen, p. 86.

3) Van Mieris, III, blz. 206. Het jaar is daar verkeerd aangegeven, zonder te letten op den Paaschstijl.

4) D. i. een met Paschen te voren gegeven privilege.

5) Van Mieris, III, blz. 411.

6) Van Mieris, II, blz. 678.

7) Kluit, IV, blz. 93, 100 vlg.

8) Zeer duidelijk is dit niet in de handvest maar in de 14de eeuw heeft de burggraaf zonder twijfel dit recht. Van dáár wordt Leiden soms oneigenlijk het „ambacht” van den burggraaf genoemd, aangezien hij er het „schoutambacht” bezit.

heeft het recht „keuren” voor de stad te maken, waaraan de burgers gehoorzaamheid verschuldigd zijn.

Behalve dit bestuur vinden wij in de stad als met eenige bestuurs- of rechtsmacht bekleed nog den baljuw, die de vertegenwoordiger des graven in het „gemeene land” van Rijnland is. Eindelijk den burggraaf, die „assensum praebet” in het privilege en allerlei rechten heeft bezeten, waarvan wij in de handvest niet in het bijzonder hooren maar later de getuigenissen zullen ontmoeten; hij oefent deze rechten uit door zijn eigen rechter of schout „judex castellani”, „suus scultetus”); de burggraaf oefent ook macht uit „in suo districtu extra oppidum”, in zijn gebied, zijn „ghe-rechte” ¹⁾ buiten de stad, d. i. wel op den burcht en in de onmiddellijke omgeving daarvan.

De Leidsche handvest onderscheidt zich van die van andere Hollandsche en Zeeuwsche steden uit de 13de eeuw: Middelburg, Zierikzee, Domburg, Westkapelle, Dordrecht, Geertruidenberg, Haarlem, Delft, 's-Gravezande, door hare bijzondere beknoptheid op strafrechtelijk gebied. Wij kunnen moeilijk verklaren, hoe dat gekomen is, tenzij men als oorzaak mag aannemen, dat daar de reeds bestaande rechten van den burggraaf, in die andere steden niet aanwezig, moesten worden ontzien. Het Leidsche recht werd in 1272 mutatis mutandis als bijzonder gunstbetoon voor heer Nicolaas van Cats, toen heer der stad geworden, aan Gouda ²⁾, later aan de nieuwe Gooische steden Muiden, Naarden en Weesp geschonken, toen deze uit de macht van den Utrechtschen bisschop en de abdis van Elten voorgoed in die van den Hollandschen graaf waren overgegaan. Leiden werd dus, zooals men later zou zeggen, de „moederstad” van deze steden, welke schepenen, ingeval zij „beladen sijn mit oirdelen ende mit vonnisse”, d. i. daarmede verlegen staan, „hoir recht sullen haelen ende versoecken” van die van Leiden ³⁾. Zoo was Dordrecht de moederstad van Schoonhoven, Delft van 's-Gravezande, Haarlem van Alkmaar, Monnikendam, Beverwijk, Edam, Enkhuizen, Hoorn, Broek op Langendijk en Texel, Utrecht van Amsterdam ⁴⁾, enz. Men noemde dit halen van recht bij de schepenen eener bepaaldelijk aangewezen stad „hofvaart”, d. i. het gaan ten oppersten rechter.

¹⁾ Register van graaf Florens, uitg. Muller, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XXII, blz. 185. Kalslagen kan hier moeilijk bedoeld zijn.

²⁾ Oorkdb. II, no. 237.

³⁾ Van Leeuwen, Costumen van Rijnland, blz. 270, 272.

⁴⁾ Vlg. Telting, in Aant. Prov. Utr. Gen. 1904, blz. 15; Van Hall, Stedelijke handvesten, in N. Bijdr. voor Rechtsgeleerdheid, 1857, blz. 553.

Van waar Leiden zelf zijn recht had, is moeilijk te zeggen, daar wij de oudste rechten van de stad niet kennen. Waarschijnlijk wel van Dordrecht, de oudste der Hollandsche steden. Te Leiden ging men in zulke gevallen naar het Hof van Holland ¹⁾.

Zoo nam dan Leiden in de 13de eeuw zijne plaats in in de rij der Hollandsche steden, die in deze en de volgende eeuw ontstonden in den uithoek van het Duitsche rijk, waar de twee groote stroomingen op het gebied der middeleeuwsche stedenvorming elkander ontmoetten, die langs den Rijn en die over Frankrijk, de eerste over Gelre en Utrecht, de laatste over Vlaanderen hierheen geleid. De Hollandsche steden herinneren aan beide typen; dat der Duitsche rivier- en landsteden, waarvan het in het Zutphensche stadrecht van 1190 heet, dat zij alle hetzelfde recht genieten ²⁾, en dat der machtige Fransche „gemeenten” en der Vlaamsche „villae franchae” ³⁾, met welke inrichting, zij het dan onder krachtiger handhaving van het landsheerlijk gezag, de Zeeuwsche ⁴⁾ en Hollandsche steden der 13de en 14de eeuw eveneens belangrijke punten van overeenkomst vertoonen.

Het is niet vreemd, dat de Hollandsche graven, leenmannen van het Duitsche Rijk en als zoodanig met de instellingen van dat Rijk van nabij bekend, maar tevens door oude betrekkingen, vooral door het Zeeuwsche condominium van 1168 ⁵⁾ met de Vlaamsche toestanden vertrouwd, heerschers in een gebied, dat èn van den Rijn èn van de Scheldemonden handelaars tot zich zag komen en in beide richtingen zijne inwoners handelsbetrekkingen zag aanknoopen, aan beide stroomingen van stedelijke ontwikkeling de stadsinstellingen in hun graafschap ontleenden. En zij deden dit uit vrijen wil, misschien zelfs uit weloverwogen staatkunde, niet zooals in Noord-Frankrijk de graven en groote heeren der 11de en 12de eeuw onder gewelddadigen revolutionnairen druk der gemeenten zelf of na hevige opstanden tegen het landsheerlijk gezag, zooals in vele bisschops-

1) Leidsche Rechtsbr., blz. 283, vgl. 252, 256, 288; Overvoorde, in Leidsch Jaarb. 1909, blz. 49.

2) Sloet, Oorkdb. van Gelre, I, no. 376: „ut civitas gaudeat eadem libertate, qua liberior civitas ab illa parte montium usque ad mare fruitur”. Vgl. dat van Staveren van 100 jaren vroeger.

3) Vgl. daarover Pirenne, *Geschichte Belgiens*, I, S. 198 ff. De eigenaardige Noordfransche ontwikkeling het best bij Luchaire, *Les Communes Françaises* (Paris, 1890); de Duitsche in het algemeen bij Hegel, *Städte und Gilden* (2 Bde Leipzig, 1891), in populaireren vorm bij Von Below, *Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum* (Bielefeld und Leipzig, 1898).

4) Middelburg wordt in 1250 bepaaldelijk als „villa francha” aangewezen (Oorkdb. I, no. 514).

5) Vgl. mijne *Geschiedenis*, I, blz. 187.

steden, ook in Utrecht; meer dus zooals de Vlaamsch-Hollandsche Robert de Fries en zijn opvolgers uit het latere gravenhuis in Vlaanderen, van wie vooral Philips van den Elzas in de eerste helft der 12de eeuw genoemd moet worden, langs den weg der vreedzame verlenging van privileges volgens een soort van overeenkomst.

Zij deden het echter gelijk de hertog van Brabant in zijn gebied, waar ook omstreeks 1200 de eerste steden opkwamen ¹⁾, vrij laat en toen hun grondgebied reeds lange eenige beteekenis had verkregen. Behalve de Vlaamsche steden der 12de eeuw ²⁾ waren in deze streken Tiel, Utrecht, Stavoren en plaatsen als Groningen, Deventer, Nijmegen reeds voorgegaan op den weg der stedelijke ontwikkeling. Deze heeft in Holland, ditmaal anders dan in Vlaanderen en Brabant, ook verder een over het geheel vreedzaam en regelmatig verloop gehad, samengaand met de maatschappelijke ontwikkeling van het geheele graafschap, dat geroepen was op den duur den toon aan te geven in het gansche Noorden. En al kunnen wij niet zoover gaan, dat wij ook in dat opzicht de Hollandsche staatsrechtelijke toestanden eenvoudig als een zwakke reproductie der Vlaamsche zouden willen beschouwen ³⁾, toch ligt invloed van Vlaanderen over Zeeland op Holland bij de stedestichting zoo voor de hand, dat wij geen bezwaar mogen hebben dezen aan te nemen, zij het dan niet uitsluitend.

Het is ons in het algemeen niet duidelijk, wat den graaf in ieder bijzonder geval bewoog juist op dit of dat tijdstip aan eene plaats zekere voorrechten te verleenen, tenzij in gevallen als dat van Gouda, waarbij aan heer Nicolaas van Cats „om sonderling getrouwen dienst, dien hy ons gedaen heeft ende noch doen mach” voor de hem geschonken „vryheyt tot ter Goude” zekere rechten door den graaf worden toegestaan. Het is, bij wat ons is overgeleverd aangaande de gezindheid van graaf Floris V en zijn voorgangers Willem II en Willem I, niet ondenkbaar, dat wij hier te doen hebben met een beginsel van staatkunde, dat hun voorschreef steun te zoeken bij de lagere bevolking tegenover den hun boven het hoofd groeienden adel, maar dit blijft vooralsnog een onderstelling van geschiedschrijvers en staatkundigen uit lateren tijd ⁴⁾.

1) Vgl. Pirenne, *Geschiede Belgiens*, I, S. 220.

2) *Ib.* I, S. 213 ff.

3) *Ib.* I, S. 134.

4) Men kan het b.v. van den 12-jarigen Floris voor Leiden moeilijk aannemen, evenmin als in vele gevallen ook van Willem II, die evenwel later aan den Rijn blijk gaf van inzicht in zijn belang bij het begunstigen van stedelijke ontwikkeling. Van hunne voorgangers weten wij veel te weinig om iets dergelijks te mogen onderstellen.

Veeleer echter is de onderstelling te verdedigen, dat de verheffing tot stad meestal geschiedde op aanvraag der bewoners eener plaats zelve, begeerig om bij de toeneming der beteekenis hunner buurtschap of van hun dorp zich los te maken van het omliggende platteland en eigen economische behoeften naar eigen inzichten te kunnen bevredigen, eigen zaken te kunnen besturen. De omstandigheid, dat de rechten in het algemeen slechts plachten te gelden zoolang de graaf, die ze geschonken had, leefde, en dat ze van zijn opvolgers opnieuw moesten bedongen worden tegen een in de handvest vooraf bepaalde recognitie — voor Leiden een vat wijns — terwijl wij van verdere rechten uit de 14de en 15de eeuw weten, dat zij telkens stuk voor stuk met geld moesten betaald worden ¹⁾, geeft aanleiding tot de onderstelling, dat zij ook oorspronkelijk van de steeds aan geldelijke zorgen lijdende landsheeren niet als eenvoudig gunstbewijs, maar bij koop, door betaling zijn verkregen, al had deze koop plaats onder den vorm van een vorstelijk gunstbewijs.

De bevestiging der stedelijke voorrechten door den opvolger had bij of in verband met zijne huldiging plaats, maar in de onzekere tijden der 14de eeuw soms bovendien ook nog in den loop eener regeering zelve.

De voorrechten, privilegies, handvesten — dit laatste is de gewone Hollandsche naam — waren voor de stedelingen van het uiterste belang en dezen droegen er dus de noodige zorg voor, dat zij niet verloren gingen of schade leden door verlies van het grafelijke of de verdere zegels, die er kracht aan moesten geven en zonder welke zij niet geldig waren ²⁾. Wel waren er in de grafelijke kanselarij in registers overgenomen kopieën aanwezig, maar deze waren niet altijd nauwkeurig, noch gemakkelijk te raadplegen ³⁾. Van daar groote bezorgdheid der stedelingen voor hunne kostbare origineelen, die niet licht uit de handen werden gegeven. In geval van ver-

1) Vandaar het in 1351 door Leiden bedongen privilege, dat als handvesten „verout ofte verdonkert waeren of by ongevallen verloren worden”, de graaf ze den burgers „buyten horen kosten” zou vernieuwen, als zij met goede getuigen konden bewijzen ze gehad te hebben (Van Mieris II, blz. 838). Het Leidsche Stedeboek (fol. 260) maakt in 1395 melding van de betaling van 100 Dordr. guldens voor een privilege. Vgl. Ter Gouw, Amsterdam, I, blz. 237 over een omslag tot betaling van een in 1344 verkregen privilege; vgl. ook de bij Verdam i. v. port aangehaalde plaats uit de Teestye, vs. 1090: „de rade van den steden syn al vol behendicheden ende trecken haer stede also voort, datsi een stat maken van eenre poort ende copen henselven also vry jeghen den here, sodat si machtich sijn ende vermoghen end hebben den heren ontoghen hare macht also vele, dat hen dicke gaet uten spele”.

2) Thans zijn vele zegels niet meer aanwezig.

3) Soutendam, Keuren en Ordonnantiën van Delft, blz. 232; Van Riemsdijk, De registers der grafelijkheid, in Versl. en Meded. Kon. Akad. 3de Reeks, VII, blz. 124 vlg.

nietiging door brand — zooals in 1338 te Dordrecht plaats had ¹⁾ — of van ander „ongeval”, ook als zij „verout ofte verdonkert” waren ²⁾, werden zij aanstonds zoo zorgvuldig mogelijk met behulp van genoemde kanselarijkopieën of anders van goede getuigen hersteld, hetgeen weder met betaling aan den graaf gepaard moest gaan, vooral wanneer die kopieën eenige afwijking van het verloren gegane origineel bleken te bevatten. Men mag wel aannemen, dat ook te Leiden, waar de origineelen van de handvesten van 1266 en 1306, gelijk van vroegere, zijn verloren gegaan en deze slechts in afschrift in latere „privilegieboeken” bewaard bleven, voor het behoud van deze stukken, grondslag van het gansche stedelijk bestaan, zorg werd gedragen door ze te bewaren op veilige plaatsen; en dit hetzij in de Pieterskerk, zeker een der eerste steenen, tegen brandgevaar en diefstal eenigszins gewaarborgde gebouwen, nog in de 16de eeuw bewaarplaats van de oude charters, hetzij elders, b. v. ten stadhuize zelf, onder behoorlijk toezicht van het stadsbestuur, dat voor de hoogste stadsbelangen had te waken.

En dat dit bestuur daarvoor waakte, bleek bij het toekennen van latere privileges. Als Jan II, de eerste Henegouwer, in December 1299 van stad tot stad „voer harentaer ³⁾” om zich te laten huldigen „na 's lands recht als men pleghet” en „na den seden” en overall de privileges bevestigt, „die si bescreven hebben ende besegelt van onsen voirsaten”, zal hij ook te Leiden dit den 23sten hebben gedaan, al bezitten wij van dien datum alleen nog maar de acte van huldiging en dan nog maar in afschrift ⁴⁾. Een jaar later moet de regeering der stad zich in bijzondere omstandigheden laten welgevallen, dat tegen de privileges namens den graaf door zijn rechters een „wairhey”, een gerechtelijk onderzoek, in de stad wordt gehouden naar alle misdadigers, die er iets bedreven hadden tusschen 11 Nov. en Midwinter (Kerstmis), doch met de bepaling, dat de stad, „na desen tijt voirsz. in al haren rechten bleven sal ⁵⁾”. Als zijn opvolger, graaf Willem III, in October 1304 op zijn beurt zijn huldigingstocht doet, erkent ook hij de oude privileges der stad, maar wederom „also verre alsi betoghen moghen ⁶⁾”, voorzoover zij die kunnen vertoonen.

1) Van Mieris II, blz. 603.

2) Vgl. Van Riemsdijk, Tresorie en kanselarij der graven van H. en Z., blz. 75.

3) Van Mieris, II, blz. 1 vlg.; Melis Stoke, uitg. Brill, II, blz. 135.

4) Van Mieris, l. l. blz. 3.

5) Oork. Leiden, 11 Nov. 1300 (Van Mieris, II, blz. 17). Zie Fruin in Verspr. Geschriften, VI, blz. 307.

6) Oork. Leiden, 26 Oct. 1304. Vgl. Van Mieris II, blz. 44.

Anderhalf jaar later (1 Mei 1306), als de groote Vlaamsche inval onder leiding van den graaf zelven en zijn bastaardneef Witte van Haemstede pas gelukkig is gekeerd, vernieuwt Willem III de Leidsche privileges ¹⁾, maar nu met het uitdrukkelijke beding, „alsoe varre als si hierna bescreven staen”, met weglating, „bi rade onser edelre luden ende onser huusghenooten”, van „enige pointe”, die „niet oerbaerlic (nuttig of dienstig) en waren” en thans door andere, „die hem nutte ende oerbaerlike sijn”, worden vervangen. De vrijdom van lasten behalve de bottinge blijft; zoo ook de afkoop van de lasten in de „casus feudales” met 10 pond; ook de 25 man bij heervvaart te leveren, met deze beperking, dat behalve de heer zelf ook de „maerscalc van den here” — zijn plaatsvervanger — hen in het leger kan ontvangen; ook de vrijdom van grafelijke tolln blijft evenals de vredebepaling, die omtrent aan de haren trekken („of mitte vuste sloege”), met stok of knods slaan, enz. en de huisvredebreuk. Afwijkend is de bepaling, dat ieder inwonend „poorter” — en men kan dit voortaan worden zonder 's graven tusschenkomst, tegen 40 schellingen aan den burggraaf en de schepenen, ieder de helft — vrij zal zijn van schot ²⁾; als een vreemdeling een poorter „aneworde of anevochte mit ghewelde ofte mit onrechte”, mocht ieder poorter, zoo dit geweld door twee schepenen of twee wettige getuigen kon bewezen worden, zijn medepoorter helpen. Dan volgen de oude bepalingen omtrent „doetslaghe, roeve, dieften” of andere „swaren berofte ofte valscheden”, over verbod van gerechtelijken kamp, over „onnutte” schepenen ³⁾. Verder zou een poorter voortaan alleen door zijne schepenen gevonnist mogen worden, in welke zaak ook, wat in andere steden reeds lang was toegestaan ⁴⁾ en van veel gewicht mocht heeten. Belangrijk was ook de nieuwe bepaling, dat bij vervallen schuld, aan een Leidschen poorter te betalen door een inwoner van Rijnland, den schuldeischer het „panden” van den schuldenaar, d. i. het inbezitnemen van zijn eigendom, gemakkelijk werd gemaakt en de Rijnlander „overdwersnacht”, d. i. binnen twee dagen, berecht zou worden van de schuld, met hulp van den baljuw en diens boden, als de man binnen Leiden kwam, of van den ambachtsheer en diens schout, als hij in zijn eigen ambacht voor

1) Van Mieris, II, blz. 55.

2) Zie boven, blz. 32.

3) De rechte dag, die te Leiden op Zaterdag was, werd in Juli 1303 op Dinsdag verplaatst (Van Mieris, II, blz. 32).

4) Vgl. de handvesten van Haarlem, Dordrecht, Middelburg.

de schuld werd aangesproken. Het recht van keuren maken werd bevestigd evenals de belofte van bij den dood van meester Gerard ¹⁾ twee priesters te zullen aanstellen „te Goeds eren ende ter prochien salichede te berechten”.

Eindelijk werden aan Leiden uitdrukkelijk „alsulke vrieden ende ghewoonten van marctrechten te houden” gelaten, „als si hier voermaels ghehadt hebben ende betoeghen moghen.” Dit kan moeilijk slaan op de bijzondere jaarmarkt, die in 1303 ²⁾ door graaf Jan aan Leiden was toegestaan, maar moet betrekking hebben op de gewone marktrechten, zonder welke wij ons de opkomst der plaats moeilijk kunnen denken, al kunnen wij niet zeggen, wanneer zij verkregen zijn; vermoedelijk is dit al lang vóór 1266 het geval geweest, daar het toevoegsel op de groote handvest van dat jaar reeds op marktverkeer van niet-burgers in de stad wijst, gelijk de handvest zelve van het verkeer dezer laatsten in de stad melding maakt en dit in 1306 het geval is met de bepaling omtrent geldschulden van Rijnlanders aan stedelingen.

Deze weder door 's graven voornaamste raadslieden, „bi welker rade wi toe ter tide wrochten en ons berieden”, o. a. door den burggraaf, bezegelde voorrechten werden in 1316 ³⁾ en na zijn dood in 1338 door graaf Willem IV bevestigd ⁴⁾. Hetzelfde deed keizerin Margaretha, als opvolgster van haren broeder, bij hare huldiging einde Mei 1346 ⁵⁾; kort daarna liet zij de bevestiging volgen door een kleine vermeerdering met het recht, dat wie zijn leven verbeurt, slechts de helft van zijn „eygelic goet” en geen leengoed zal verbeuren ⁶⁾. Hetzelfde deed ook haar zoon, hertog Willem, bij zijn huldiging in December 1351, met erkenning van alles, wat de Leidenaars „in recht en in costuymen tot haer toe gebracht hebben” ⁷⁾. Dit laatste was vooral van beteekenis, omdat èn Margaretha èn haar zoon in die onrustige tijden van het begin der woelingen, die men de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten noemt ⁸⁾,

1) Die in 1304 „wylen” genoemd wordt, dus zeker al dood was — weder een bewijs van de onnauwkeurigheid der middeleeuwsche bepalingen.

2) Van Mieris, II, blz. 32.

3) Van Mieris, II, blz. 148, vergist zich weder met den Paaschstyl.

4) Ib. blz. 609.

5) Ib. blz. 716. Algemeene bevestiging door haar gemaal, keizer Lodewijk, 7 Sept. Zij erkende in het bijzonder nog den tolvrijdom.

6) Ib. blz. 717.

7) Ib. blz. 808.

8) Vgl. mijne Geschiedenis, II, blz. 86 vlg. Talrijke privilegiën zijn vooral uitgegeven in het voorjaar van 1346, tijdens de tijdelijke bewindvoering van Jan van Beaumont: Van Mieris, II, blz. 708 vlg.

hun belang hadden gezien in aanzienlijke vermeerdering der rechten van stad en land tegenover de grafelijkheid, hetzij om de gunst der onderzaten in het algemeen ieder voor zich en de zijnen te winnen, hetzij in verband met aanzienlijke geldleeningen en andere diensten, in dezen tijd door de vermogende burgerijen, ook te Leiden, gewaarborgd of gegeven ¹⁾. Zoo had Margaretha de „vryheyt” der stad met 200 Rijnlandsche roeden breedte „alomme gaende” vergroot, mits de aangrenzende ambachtsheeren hierin toestemden ²⁾. Zoo reorganiseerde hertog Willem in 1351 het stadsbestuur en stelde de stad in het bezit van allerlei oorspronkelijk den graaf toekomende, maar reeds lang in het feitelijk bezit der stad zijnde inkomsten en rechten ³⁾, gelijk hij ook elders had gedaan.

Zoo aanzienlijk waren deze rechten en inkomsten, dat de vorstelijke macht er ernstig door scheen te worden verminderd. Zoodra de vorst dan ook door de verzoening met zijne moeder (1354) zijne heerschappij buiten gevaar achtte, besloot hij op een en ander terug te komen, want er waren rechten, waarvan de vorst in het algemeen belang zich niet mocht ontdoen — zoo leerden zijne juridische raadgevers ⁴⁾, niet zonder recht of reden, in het bijzonder betreffende de stedelijke privileges. En reeds onder Margaretha had deze zelve erkend, dat zij „om faute (d. i. ontstentenis) van onse register ende omme sommen lude aenebrenghen ende bedewille, die ons op die tijt so vaste anslaghen, dat wy se moylic wedersegghen mochte ende ons oic niemand en zeghede noch en maende van onsen voersz. brieven ende hantvesten, een deel overgrepen” had ⁵⁾, hetgeen wijst op groote verwarring in dit opzicht tijdens de moeilijkheden na den dood van Willem IV, met name in het privilegerijke voorjaar van 1346.

In het voorjaar van 1355 reisde hij, in verband blijkbaar met het herstel der ernstig geschokte orde van zaken, het graafschap rond, bevestigde overal de door graaf Willem IV, „onsen lieven oem, die totten Vriesen bleef,” en diens voorgangers geschonken rechten en vermeerderde deze zelfs. Maar hij deed zich tevens de door zijne moeder en hemzelve in den tijd van onrust en gevaar geschonken brieven en handvesten onder regeling der aangegane

1) Vgl. Van Mieris, II, blz. 757, 758, 795, 796.

2) Ib. II, blz. 741.

3) Ib. blz. 796, 807. Vgl. blz. 804.

4) Phil. de Leydis, l.l. cas. I, 9; VI, 10; XVII, 9. Vgl. Fruin, Verspr. Geschr. I, blz. 135 vlg. Ook de Consultatio bij Van Mieris, III, blz. 407, van iets later tijd.

5) Van Mieris, II, blz. 739; Vgl. Van Riemsdijk, l.l.

geldelijke verplichtingen teruggeven; ¹⁾ door Leiden werd in het bijzonder afstand gedaan van het recht om „landpoerters” te hebben, d. i. buitensteeds wonende burgers, die het volle recht van burgerschap behielden.

Deze zaak had reeds onder Willem IV tot bezwaren aanleiding gegeven en was door dezen in 1342 voor geheel Holland verboden met de bepaling ²⁾, „dat elc poerter mit alre woensten wone binnen der poerte, dair hi poerter es, jof dat hi sijns poertsrechts quite wese”. Nog een halve eeuw later (1411) hield Willem VI de hand ³⁾ aan dit verbod, dat met het betalen van lasten door burgers voor hunne eigendommen buiten de stad, in het bijzonder met de schotkwestie in nauw verband stond ⁴⁾, want de praktijk was dikwijls anders dan de voorschriften zouden doen vermoeden. De aanschrijving van hertog Willem VI aan „menigherhande” personen „buten onser steden”, die „zich vermeten poirteren te wesen”, om met de „bueren” ten platten lande de lasten te deelen, staat blijkbaar in verband met de aantekening in het poorterboek ad 1410, dat de grafelijke Raad „daghelijc grote worde” had over het feit, dat zoovele poorters „buten souden sitten”, waarom het gerecht besloot aan 75 met name genoemde personen het poortrecht te ontnemen en met St. Margriet (13 Juli) 1410 een keur uit te vaardigen, waarbij zy, „die poirter sien ende buten sitten up diensten, die sy voeren”, verplicht werden met de stedelingen de lasten te betalen ⁵⁾. Willem VI verbood in 1411 zelfs voor drie jaren het opnemen van poorters door de steden van het graafschap op verbeurte van al het goed van hen, die zich als zoodanig deden inschrijven. Maar veel hielp dit niet, zooals uit de poorterboeken der volgende jaren blijkt: men bleef poorters opnemen, afkomstig uit de dorpen, al is het aantal der opgenomen werkelijk in die jaren iets geringer geweest. In 1433 werd wederom het hebben van buitenpoorters verboden. Toch had de stad Dordrecht b.v. er in 1365/6 een aanzienlijk getal en bleef deze houden; ook andere steden, die zich intusschen, evenals Leiden, na 1355 alleen konden beroepen op het

1) Voor Leiden: Van Mieris, II, blz. 838, dd. 6 en 7 Mei 1355; blz. 840, dd. 15 Mei, schuldregeling.

2) Van Mieris, II, blz. 671.

3) Van Mieris, IV, blz. 176. Vgl. Kluit, Holl. Staatsreg. IV, blz. 153/4; Van de Wall, Handv. van Dordrecht, blz. 254, 354 vlg., 365, 398, 413, 431, 451.

4) Zie boven, blz. 33.

5) Poorterboek A, ingelegd blad.

reeds in de 13de eeuw hier en daar den stedelingen toegestane recht om zich gedurende zes weken in de lente en zes weken in den oogsttijd tot het uitoefenen van landbouwbedrijf metterwoon op het platteland te vestigen ¹⁾).

Hertog Albrecht, die als ruwaard voor zijn krankzinnigen broeder reeds in 1358 ²⁾ „alle goede costumen ende rechten” erkend had, ook te Leiden, de hoofdstad van Rijnland, bevestigde in den gewonen vorm de privileges, toen hij zelf rechtens als landsheer was opgetreden ³⁾, en vermeerderde ze nu en dan. Zoo deden ook telkens bij de huldinging zijn opvolgers uit de huizen van Beieren, Bourgondië en Oostenrijk, wier oorkonden te dien einde, meestal zeer goed bewaard, nog in het stedelijk archief aanwezig zijn ⁴⁾).

Van algeheele intrekking der privileges is te Leiden maar eenmaal sprake geweest, namelijk in 1393, toen een heftige gildebeweging, gepaard met verzet tegen hertog Albrechts naar de stad gezonden raadslieden, daar was ontstaan. De twist eindigde door tusschenkomst van de andere steden intusschen reeds na eene maand door een schikking, waarbij de volgens hertogelijk vonnis rechteloos geworden stad hare rechten terug ontving ⁵⁾. En spoedig daarop kreeg zij weder van den hertog het belangrijke privilege, dat de door het gerecht uit de stad verbannen ook uit het geheele gebied des hertogen verbannen geacht zou worden ⁶⁾. Gedeeltelijke intrekking had, onder dergelijke omstandigheden als tijdens Willem V, ook plaats na de onrustige dagen van Jacoba van Beieren, toen wederom allerlei rechten waren geschonken, die haren oom, hertog Jan, later niet in het algemeen belang schenen te zijn.

Met dat al namen in den loop der tijden de privileges der stad aanzienlijk toe. Vooral de groote voorrechtsbrief, dien Philips de Goede den 24sten Juli 1434 aan Leiden gaf ⁷⁾, mag in dit opzicht naast die van Floris V en Willem III genoemd worden. Hij vernietigde voor goed de rechtsmacht van den burggraaf, die reeds tijdens Willem V ⁸⁾ maar vooral sedert 1420, toen Jan van Beieren het burggraafschap

1) Zie o.a. Oorkdb. II, blz. 109 (1273), voor Vlaardingen.

2) Van Mieris, III, blz. 42/3.

3) Ib. blz. 581 (1391). Op blz. 567 een blijkbaar verkeerd jaartal voor dezelfde oorkonde.

4) Ib. IV, blz. 2 (Willem VI, 1405); blz. 384 (Jacoba, 1416); blz. 481 (Jan van Brabant, 1418); blz. 811 en 813 (Philips, ruwaard, 1425); blz. 1048 (Philips graaf, 1434); Van Mieris, Handvesten, blz. 53, vlg. (Karel, 1468; Maria, 1477; Maximiliaan, 1478; Philips de Schoone 1494; Karel, 1515; Philips III, 1549).

5) Van Mieris, IV, blz. 595.

6) Ib. blz. 597.

7) Van Mieris, IV, blz. 1043

8) Ib. II, blz. 23.

met geweld aan de grafelijkheid had getrokken, zijn oude rechten en inkomsten zeer had zien besnoeien; schout en schepenen, voortaan alleen door de grafelijkheid aan te stellen, zullen met burgemeesters voortaan de overige stadsambten mogen bezetten; de schout, in het bezit gesteld der „roede”, het teeken der opperste rechtsmacht, der „kennesse”, zal niet alleen de civiele maar ook de crimineele rechtspraak „van den hoogsten” met schepenen mogen uitoefenen, wat een volkomen losmaking beteekent van den band met Rijnland, aan welks baljuw — en niet aan den burggraaf der stad, die nooit hooge jurisdictie als zoodanig heeft bezeten ¹⁾ — tot nog toe de hooge jurisdictie ook over de stedelingen was voorbehouden; schout en schepenen zullen het recht hebben van uitbanning uit Leiden, Rijnland, Den Haag en Haagambacht. Behalve de bevestiging ²⁾ der oude privileges, die de stad „verworven, gekocht of verkregen” mocht hebben van de vroegere graven, van Jan van Beieren en hemzelve, verkreeg zij nog in 1449 ³⁾ de instelling eener vroedschap, de „Veertigen”, belast met de nominatie der schepenen voor de keuze, die de vorst daaruit zou doen.

Op deze wijze werd de stad steeds scherper afgescheiden van het haar omgevende platteland, door de vermeerdering harer privileges steeds verder gaande op den weg der zelfstandigheid, dien zij sedert het begin der 13de eeuw was ingeslagen. Zij verkreeg meer en meer een zoo groote zelfstandigheid, dat deze haar nu en dan moest doen voorkomen als een staat in den staat. Mag men haar oorspronkelijk aanmerken als een nieuwen tak aan den boom van het middeleeuwsche leenverband, zoodat hare burgers gezamenlijk tot den vorst in de verhouding stonden als een leenman, bij de wording van de moderne monarchale inrichting in den bourgondischen tijd krijgt zij een veel zelfstandiger karakter, dat haar nog meer dan vroeger verheft boven het omliggende platteland.

Die privileges gaven aan Leiden het volle recht op de erkenning als een der vier oude „goede” steden van Holland, naast Dordrecht, Haarlem en Delft. En de omstandigheid, dat zij, in onderscheiding van die drie, een burggraaf had, bracht daarin geen verandering; want die burggraaf was volstrekt geen

1) Vgl. Rietschel l.l. over deze bevoegdheid van sommige Duitsche burggraven, de hoofdzak van zijn onderzoek.

2) Van Mieris, IV, blz. 1048, dd. 27 Juli 1434.

3) Van Mieris, Handvesten, blz. 126.

ambachtsheer ¹⁾) binnen haar gebied, al had hij er sommige rechten, die elders den ambachtsheer toekwamen. Zij mocht zich in de eerste helft der 14de eeuw tegenover rechtuit „heerlijke” steden, als Gouda en Schiedam, beroemen op het feit, dat zij, al had zij den burggraaf in sommige opzichten medezeggenschap in haar bestuur te gunnen, alleen den graaf, den landsheer, boven zich erkende; van dezen alleen verkreeg zij hare privileges, zij het dan ook dat haar burggraaf in 1266 om zijne toestemming daarin was aangezocht en dat zij bij uitbreiding harer rechten steeds op de zijne had te letten.

Met trots zagen de burgers der stad op hunne privileges, voor een goed deel betaald met hun eigen penningen, zij het dan dat die rechten niet waren ontstaan door wederzijdsche verdragen, integendeel nog altijd afhankelijk waren van „'sgraven hoogheid”; zij waren immers gegeven met voorbehoud van 'sgraven onaan-tastbare soevereine rechten ²⁾), waarom het tot het einde der grafelijke regeering noodig was, dat zij bij iedere nieuwe huldiging werden bevestigd. Intusschen was de erkenning dier privileges in het algemeen door den nieuwen landsheer reeds in de 14de eeuw zoo goed als onafscheidelijk geworden van de daad zijner huldiging en werd feitelijk als daarmee samenhangend opgevat; weinig juristen twijfelden er ook in de 15de eeuw aan, dat de vorst, ten minste in theorie, het recht bezat om ze in het algemeen belang in te trekken. Vandaar dan ook, dat een nieuwe vorst bij de huldiging en de daarmee gepaard gaande erkenning der privilegiën zich bij die gelegenheid een aanzienlijke geldsom in verband met deze laatste liet betalen. Zoo deed hertog Albrecht in 1389, Willem VI bij de huldiging van zijn dochter in 1416 en hertog Philips bij zijn huldiging in 1427, toen hij daarvoor niet minder dan 75000 schilden van de onderdanen bedong ³⁾).

Doch wat bekommerde zich de 15de eeuwse burger om die juridische opvattingen! Hadden hij en zijne vaders niet langer dan drie eeuwen geleefd in het genot van die kostbare vrijheden, hun geschonken voor hun goede geld of, zooals in menig privilege stond uitgedrukt, in ieder geval „om goeder dienst” aan den vorst bewezen? Was zijn gansche leven, alles wat hem van den geminachten boer ten platten lande onderscheidde, niet met die privi-

1) Zie boven, blz. 34.

2) Kluit, IV, blz. 163, 219, 220, 229, 240, 433, 447. Vgl. Fruin, Staatsinstellingen blz. 38 vlg.

3) Vgl. de lijst achter mijne studie over de Financiën van het graafschap Holland, in Bijdr. voor vaderl. gesch. 3de R., II, blz. 130, Bijl.

leges als saamgeweven? Moest hij niet in de verbinding van huldiging en erkenning van privileges een oorzakelijk verband zien, dat de eerste afhankelijk maakte van de laatste? Had hij niet gehoord van de Brabantsche „Blyde Inkomste”, waarin zulk een verhouding duidelijk stond uitgedrukt, van dien grooten voorrechtsbrief uit de 14de eeuw, het voorbeeld, het ideaal, waarnaar alle de Nederlanden het oog richtten? Hij was er aan gehecht zooals hij gehecht was aan zijne stad zelve, aan huis en haard, aan vrouw en kind. Zij hoorden hem van rechtswege toe, meende hij, die veel beminde privileges. Hij was bereid, gelijk eenmaal de Vlaamsche burgerijen, voor dat erfgoed zijner vaderen te strijden, goed en bloed te wagen ¹⁾ en hij zou eenmaal en andermaal in de gelegenheid komen om die bereidwilligheid metterdaad te toonen.

1) Over de beteekenis der privileges bij het ontstaan van den krijg tegen Spanje, vgl. Fruin, in Verspr. Geschr. I, blz. 273.

HOOFDSTUK III.

OUD-LEIDEN IN DE 14de EEUW.

Het stadje, dat in de 13de eeuw nabij hof en burcht des Graven aan den water-driesprong bij de oude Rijnbrug ontstond, kan moeilijk meer dan een honderd of wat inwoners geteld hebben; vooral wanneer men eraan denkt, dat nog diep in de 14de eeuw het stadsgebied een aantal voor landelijk bedrijf ingerichte erven en vrij groote nog onbebouwde stukken gronds omvatte, is dat getal niet hooger te schatten.

De eerzame burgemeester Orlers, die omstreeks 1610 voor zijn bekend boek ijverig gebruik maakte van de nagelaten aantekeningen van zijn oom, Jan van Hout, den kundigen en in de studie van Leiden's oudheid welervaren stadssecretaris van het einde der 16de eeuw ¹⁾, stelt eene eerste vergrooting van het stadje op „omtrent” 1294 ²⁾. Hij komt hiertoe op grond van mededeelingen ook van „eenige oudt burgers”, die vertelden, dat door de woelingen in Vlaanderen uit hunne woonplaats verdreven bewoners van Yperen toen die stad hadden verlaten en zich hier gevestigd hadden. Onmogelijk is dit volstrekt niet. Floris V reeds toch trachtte „alle deghenen die wullewerck connen wercken jof dies hem onderwinden te doen wercken” ³⁾, voornamelijk wel uit het toen reeds woelige Vlaanderen, in 1278 naar zijn gebied te lokken, door hun vrijdom van tol voor hunne lakens en van heervaart te beloven. Zoo had Dordrecht in 1276 ⁴⁾ wevers, ververs en andere bij het wolwerk

1) Vgl. over hem Prinsen, Jan van Hout (Amst. 1908).

2) Orlers, Beschrijving van Leiden, blz. 42; vgl. Posthumus, Geschiedenis der Leidsche lakenindustrie, I, blz. 41 vlg.

3) Oorkdb. II, no. 355.

4) Oorkdb. II, no. 317.

bruikbare handwerkslieden door vrijdom van lasten gelokt. De Vlaamsche industrie-steden, toen reeds als zoodanig zeer belangrijk, verkeerden werkelijk omstreeks 1280 in een toestand van bedenkelijke gisting, ja zelfs van oproer, met name ook Yperen ¹⁾, waar een vreeselijk straatoproer ontstond ²⁾, de beruchte „Kokerulle”. De overlevering kan in het algemeen wel als gegrond worden aangenomen, al is de zaak niet aan een bepaalde periode te binden. Het is zeer goed mogelijk, dat het graven van de „duae fossae novae” aan de zuidzijde van het burchtkasteel, tusschen welke en den burcht in 1314 een nieuwe kapel gesticht werd „in insulis Reni” ³⁾, werkelijk met die oorzaak van toeneming van bevolking in verband staat; wij vinden eerst tegen het midden der eeuw (1341) „Weversteghe” ⁴⁾, „Weversbrugge”, maar vroeger (1316) „Volresgraft” ⁵⁾ en dan nog binnen de grenzen der oude stad genoemd; een sterke achteruitgang van bevolking te Yperen en belangrijke emigratie der arbeiders aldaar valt echter eerst in later tijd ⁶⁾.

In de 14de eeuw zien wij de oude stad, welker gebied wij in het eerste hoofdstuk tusschen den Rijn en de stadsgracht (Rapenburg) ⁷⁾ bepaalden, in vier „vierendeelen” ⁸⁾ verdeeld, die genoemd worden naar betrekkelijk voornamelijk gebouwen en samenkomen bij den „blawen stien”, die, op het kruispunt van de oudste straten gelegen, als het middelpunt der stad gold, waar nog vele jaren later plechtige rechtshandelingen ⁹⁾, als executies en ontpoortering, plaats vonden. Daar kruisten elkander de blijkbaar aloude weg op den Rijndijk, nu de „Grote straat” ¹⁰⁾ geheeten, de „Brugge- of Mairsmanstrate” ¹¹⁾ naar de „antiqua pons” ¹²⁾ over den Rijn en de

1) Pirenne, I, S. 422.

2) Warnkönig, Histoire de la ville d'Ypres, p. 381 suiv.; Vandenpeereboom, Ypriana, IV, p. 88 suiv.

3) Oork. Hoogl. Kerk (1314).

4) Posthumus, blz. 38, noot 5.

5) Ib. noot 3.

6) In 1328 b.v. (Vandenpeereboom, IV, p. 289); maar de ballingen gaan dan naar Frankrijk! Van tijdelijke verwijdering van arbeiders is in de 14de eeuw daar telkens sprake, maar Leiden wordt daar niet genoemd als plaats van uitwijking. Het algeheele verval komt eerst einde der 14de eeuw (ib. v. p. 420).

7) Men houde intusschen in het oog, dat de tegenwoordige gracht Rapenburg niet volkomen de oude stadsgracht vertegenwoordigt.

8) Het eerst worden de vier kwartieren genoemd in 1351 met den naam van „vierendeelen”.

9) Tot 1463, vgl. Van Mieris, II, blz. 383.

10) Oork. Hoogl. Kerk (1336).

11) Oork. Hoogl. Kerk (1372), ook Mairsmansteghe, vroeger Bruggenstrate (1347); Van Mieris, Hantv., blz. 500.

12) Oorkdb. II, no. 842 (1293).

„Kercsteghe” 1), van „der Groter straeten toter grachten” (d. i. Vollersgracht), aan de andere zijde der kerk verlengd door den „Coninxwech” 2) tot naar het „Rapenburch” 3), welks huizen aan „der stede vest” 4) paalden.

Van deze vier kwartieren, misschien in verband met de genoemde kruiswegen herinnerend aan overoude indeeling, die in tal van steden wordt aangetroffen 5), maar in de 14de eeuw zonder andere beteekenis dan voor de buurtverdeeling bij brandgevaar, belasting enz., noemen wij het eerst het Gasthuis-vierendeel, zoo geheeten naar het St. Katrijnen gasthuis, dat hier reeds in 1276 6) als „hospitalis pauperum” genoemd wordt en waarvan de stichting 7) door de op het einde der 13de eeuw het eerst voorkomende familie van Steenvoorde niet veel vroeger gesteld zal kunnen worden, al stelt de overlevering haar op 1125, kort dus na de stichting der oudste Leidsche parochiekerk, waarmede het gasthuis ook later nauw verbonden is gebleven. Het bestond, behalve uit het groote huis, uit eenige kleinere onregelmatig saamgevoegde huizen en een steenen kapel met torentje aan de Breestraat, uit eenige kleinere

1) Oork. Pieterskerk (1316).

2) Ms. Privilegeboek AA., p. 2 (Leidsch archief). Wel zoo genoemd naar Roomsche koning Willem II.

3) Oork. Hoogl. Kerk (1372); dat is wel de „novus vicus super fossam”, genoemd in Oork. Hoogl. Kerk 1331.

4) Oork. Pieterskerk (1360).

5) Von Maurer, Städteverfassung S. 20 ff.

6) Oorkdb. II, no. 309. Het bij Van Mieris, Beschrijving van Leiden, I, 163 genoemde stuk schijnt onecht, vooral als men denkt aan de in 1276 nog levende „fundatores”. (Oorkdb. Nalezing, no. 59). Die „camer van die Regente” in 1275 is zonderling; evenzoo die filiatie der heeren van „Steinvorde”; de kapellaan zou er eerst 150 jaar na de stichting gekomen zijn, maar de kapel al in 1130. De 13de eeuw is de eeuw dezer gasthuizen.

7) Vgl. Ligtenberg, blz. 55 vlg. en Moll, Kerkgeschied. II, 4, 249 vlg. Van de in het stuk als de stichters reeds in 1125 genoemde „Steinvordes”, die nog op het einde der 14de eeuw bestonden, heette het toen wel in een echt stuk, dat zij „van ouden haircomen” als stichters van het gasthuis er de collatie van de kapel hadden, maar die uitdrukking is in de op korte herinnering afgaande Middeleeuwen niet te urgeeren. Genoemd worden in 1368 slechts de nog in 1390 levende heer Jan, diens vader Gerrit en diens vader heer Jan van Steenvoorde, ridder, die in het begin der 14de eeuw leefde (vgl. Van Mieris, l.l. I, blz. 165/6). Zij waren verwant met de Boshuizens, een ander geslacht uit den omtrek van Leiden. De oudste heer Jan, „miles dictus de Stenvoerde”, zooals hij in 1304 genoemd wordt (zie Reg. Hannon., blz. 11), was de zoon van magister Gerard of Gerrit van Leyden (zie boven blz. 29 en 41), die in 1276 woonde op een huis, dat hij noemt „domus mea de Stenvoerde” en dat, tusschen Rijswijk en Voorburg gelegen, later overging op dezen jongsten zoon, Jan van Leyden, „dictus de Stenvoerde”, blijkbaar den stamvader van het geslacht. Zie over een en ander: Handel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1907/8, blz. 129, ter correctie van de voorstelling van de zaak bij Ligtenberg, Armezorg te Leiden, blz. 22 vlg.

„cameren” voor en achter aan Groote Straat en Rijn en een ruim erf met boomen, van achteren door een muur afgesloten van den weg; het werd bestuurd door een „preceptor” als hoofd der „fratres”, naast wie ook „sorores” aanwezig waren. Men zal bij een en ander te denken hebben niet aan leden eener kloosterorde maar aan die eener broederschap, de „confraternitas sanctae Catharinae”, die bij de Pieterskerk behoorde ¹⁾.

In dit vierendeel stond, dicht bij de naar de kooplieden genoemde Maersmansstrate „onder die bruggen ende neffen die steghe” ²⁾, de oude kraan tot lossing van schepen, in 1434 door een nieuwe vervangen; waarschijnlijk ook een waag, ongeveer op de plaats van de tegenwoordige. De brug zelve, het eerst in 1204 en reeds in 1293 ³⁾ de „oude”, ook de „grote bregghe” ⁴⁾ genoemd, moet men zich voorstellen als een houten brug over den Rijn, die in 1204 niet sterk genoeg bleek om een groote menigte te dragen. Aan de noordzijde van dit vierendeel liep van de Groote Straat uit, die daar „Noordende” ⁵⁾ heette, na 1324 ⁶⁾ een „nuwe brugghe” ten behoeve van den toegang naar de landerijen aan den Marendijk, welke brug door het bestuur der stad moest worden onderhouden gelijk Rijnland de „grote” brug onderhield; opdat zij niet voor het gewone verkeer zou worden gebruikt als „ghemene strate”, moest zij een „open vac” houden, waarover de „joncwiven” konden gaan melken over een „drayeboem”, d. i. een gemakkelijk in te halen loopplank; alleen in lente-, oogst- en herfsttijd mochten de „luden”, die dan hun land wilden bebouwen, de brug als vaste brug gebruiken. Deze regeling werd blijkbaar getroffen, opdat niet Rijnland, zich beroepend op het bestaan eener nieuwe brug, de oude zou beginnen te verwaarloozen. Later heette die brug de Borstel- of Bostelbrug, naar de bostelmarkt, die daar gehouden werd „an die uterste bregghen, die over den Riin gheleghen siin” ⁷⁾; verder oostwaarts op aan den „Riin” — zoo heette de gansche linker Rijnsoever binnen het stadsgebied —

1) Oorkdb. Nalezing, no. 59; Van Heussen, Hist. ep. Ultraj., p. 448. Vgl. Dodt, Archief, V, blz. 327. Ligtenberg, Armezorg te Leiden, blz. 19 vlg.

2) Vgl. Pleyte, Leiden vóór 300 jaren, blz. 15; Martijn Willaemsz., die maerseman, woont daar 1377 (Gasthuisrek., fol. 11).

3) Oorkdb. II, no. 842; Ann. Egm. p. 95, zie boven, blz. 15.

4) Oork. Hoogl. Kerk (1370): de „oude nu grote brug”.

5) Oork. Hoogl. Kerk (1363).

6) Van Mieris, Handv., blz. 503.

7) Keurb. van Leiden, uitg. Hamaker, blz. 52 Rechtsbronnen van Leiden, blz. 53. Bostel is afval, varkensvoeder.

werden de overige marktartikelen des Zaterdags te koop geboden.

Het Noordeinde, aan welks grens naar den Rijn toe een molen met molenwerf lag ¹⁾, werd afgesloten door het „Noertporthuus”, ²⁾ de Noordpoort, aan welks andere zijde het Vleeschhuis-vierendeel begon, zuidwestwaarts loopend tot Kerksteeg en Koningsweg.

Het Vleeschhuis-vierendeel is voor dezen tijd het belangrijkste van de vier. Het ontleende zijn naam aan het Vleeschhuis, de Vleeschhal, die in de Koorsteeg bij de Pieterskerk was gelegen. Zij was stadseigendom en diende voor den verkoop van vleesch onder toezicht der stadsregeering; na het overbrengen van dien verkoop naar het stadhuis, definitief in 1415, ³⁾ kon zij vervallen; twee jaren te voren reeds was zij door de stad verkocht en in drie woonhuizen verdeeld. ⁴⁾ Daar moest ieder vleeschhouwer of wie vleesch wilde „bruken” (in het klein verkoopen), de te slachten dieren door de stedelijke „vindere” „voert vleeschhuys” laten keuren; daar alleen mocht men, buiten den marktdag en den termijn van St. Laurens (10 Aug.) tot St. Lambert (17 Sept.), vleesch te koop aanbieden op de $7\frac{1}{3}$ rijnl. voet lange banken, waarop bij het lot den vleeschhandelaars hunne „stallen” (staanplaatsen) werden aangewezen. ⁵⁾ Waar Delft in 1295 ⁶⁾ in het bezit komt van zulk een stadsvleeschhal, mag wel ondersteld worden, dat ook Leiden haar reeds lang bezat; zeker bestond ze in het midden der 14de eeuw, toen het oudste Keurboek gemaakt werd, waarin zij het eerst genoemd wordt.

De voornaamste gebouwen in dit vierendeel waren verder 's Gravenhof en de Pieterskerk.

Het oude hof was vermoedelijk uit de dagen van Willem II of Floris V, misschien zelfs van nog veel ouder dagteekening. Het was aan alle zijden door grachten omgeven en lag tusschen de („Pieters)kerkgrafte”, het („Pieters)kerkhof” en de tegenwoordige Lokhorststraat en Muskadelsteeg. Toegang gaf van de noordzijde, waar de hoofdingang was, een brug, „die men te hove gaet.” De grachten zijn reeds in de tweede helft der 14de eeuw grooten-

1) Pleyte, blz. 109.

2) Oork. Hoogl. Kerk (1377). Vgl. Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 10. Porthuus = poort: vgl. Verdam i. v.

3) Stedeboek, ad 1415.

4) Schuldboek, ad 1413. Vgl. Pleyte, blz. 16.

5) Keurboeken, blz. 56 vlg., 91/2.

6) Oorkdb. II, no. 919.

deels gedempt geweest, terwijl het gebouw zelf van bestemming veranderde. Het was, blijkens de nog bestaande teekeningen uit de 16de en 17de eeuw ¹⁾, een gebouw van twee verdiepingen met romaansche boogvensters in de van trapgevels voorziene voor- en achtergevels, waarvan de zuidelijke zich tegenover de noorddeur der Pieterskerk, de noordelijke tegenover de latere Groote School verhief; aan de oost- en westzijde had men vrij hooge muren achter de hofgracht, die in 1358 reeds gedeeltelijk gedempt was; met een „stoepe” ging men „van den hove op dat kerchof.” ²⁾

In 1329 was door Willem III „onse huys ende onse boomgaert,” welke laatste blijkbaar vrij uitgestrekt was ³⁾ en aan het eerste zal gegrensd hebben, „te verwaren” gegeven aan zijn bekenden „meesterknaep” (rentmeester) Gheret Heynenzoon, die het „in rake (d. i. goeden toestand) ende binnen scone” moest houden „toit onser behoef”, als de graaf of de zijnen er komen wilden. ⁴⁾ Na Gheret's dood werden in 1366 huis en boomgaard op dergelijke voorwaarden in erfleen gegeven aan heer Gerrit van Egmond, die er altijd 20 bedden voor den graaf en de zijnen moest gereed houden ⁵⁾. Een zevental jaren later kwam het aan de pas ingestelde kanunniken der grafelijke kapel in Den Haag, met voorbehoud van een localiteit voor de daar van ouds gevestigde grafelijke vierschaar in een aan het hoofdgebouw verbonden gedeelte ⁶⁾, ten behoeve van den baljuw van Rijnland, die hier zijn zetel had in het oude middelpunt van het grafelijk bezit in Leiden ⁷⁾; er was ook een „raedhues”, aan hetzelfde gebouw verbonden, misschien de oudste zetel van het grafelijk stadsbestuur. Een en ander werd in 1375 aan den heer van Naaldwijk verkocht.

Vlak bij deze grafelijke woning stond „'s Graven Steen”, het nog aanwezige oude gebouw, waarin Rijnland's en Leiden's gevan-

1) Catalogus van de Prentverzameling der gem. Leiden, no. 3073 vlg., afbeeldingen van het huis Lokhorst, dat in de 17de eeuw geheel verbouwd en met zijn erf in een aantal perceelen verdeeld werd. Vgl. Van Mieris, Beschrijving, II, blz. 386 vlg.

2) Oorkonde archief-Twickel, van 1359.

3) Van Riemsdijk, De tresorie en kanselarij der Graven van Holland en Zeeland, blz. 13/14. De Boomgaardsteeg loopt nog van de Breestraat bij de Hoogewoerd naar de „Kleine Ruïne”.

4) Van Mieris, Charterboek II, blz. 485.

5) Ib. III, blz. 118. Albrecht was er o. a. in 1386 met Paschen en in Augustus (Baljuwrek. Rijnland, 1386/7, Rijksarchief). Ook in andere rekeningen vinden wij hem telkens te Leiden, dan echter waarschijnlijk in het huis van den schout Floris Gijsbrechtsz (Van Riemsdijk, blz. 14).

6) De Riemer, 's-Gravenhage, I, blz. 191.

7) Zie boven, blz. 9. Vgl. Van Mieris, Beschrijving, II, blz. 388, over „de oude vierchaer van den Bailly van Rhyndlandt”.

genen werden opgesloten tot op het oogenblik der uitvoering van het over hen uitgesproken vonnis. Ook dit was een door grachten omringd en over een brug te bereiken gebouw van twee verdiepingen met een massieven toren, „de vanghentoren”, zware muren en sterke sloten, een binnenhof, waarop executies plaats vonden, een „carcer”, waarin men met een ladder afdaalde, en boven langs den torentrap te bereiken gevangenkamers ¹⁾. In het midden der 15de eeuw was deze steen, welks grachten in 1400 ook reeds ten deele waren gevuld, zeer vervallen en werd door Philips van Bourgondië als gevangenis aan de stad overgedaan. De „Diefsteghe” ²⁾, ook Gravinneweg genoemd, leidde van de Breestraat naar de beide grachtbruggen.

Als derde hoofdgebouw van dit complex is de St. Pieterskerk aan te merken, niet meer het bescheiden oude kerkje uit de 12de eeuw ³⁾, met een oude grafelijke doopvont en kostbaar altaar, aan Willem II toegeschreven, maar een allengs vergroot gebouw met meerdere „uitlaten” of uitbouwen. Het koor werd in 1339 gewijd, terwijl wij een jaar te voren hooren van aanzienlijke vergrooing van het kerkhof ⁴⁾. Gedurende de gansche 14de eeuw werd verder blijkbaar weder aan de kerk gebouwd, zooals men aan middel-eeuwsche kerken placht te bouwen naar mate er gelegenheid en geld voor was, dan eens met kracht voortgaande, dan weder het werk zoo goed als geheel latende stilstaan. Intusschen had de kerkdienst in de nog overeind staande deelen der oude kerk geregeld voortgang.

Zoo ontstond langzamerhand de monumentale bouw der 14de eeuw, dien wij kennen als Leiden's hoofdkerk volkomen waardig en die eerst verscheidene jaren na 1400 voltooid werd. Volgens vertrouwbare berichten werd er in 1372 aan vertimmerd en aan een glas gewerkt en vooral na 1390 jaren lang ijverig gebouwd, totdat in 1426 de nieuwe kerk plechtig kon worden ingewijd. Op het einde der 14de eeuw stond reeds aan de westzijde de zware toren van omstreeks 100 M. hoogte, waarop kort vóór 1393 de klokken in het „belefroet” geplaatst waren. Het nieuwe koor was

1) Baljuwrekeningen Rijnland (Rijksarchief). Vgl. Van Mieris, l.l. blz. 381 vlg. De „vanghentoern” wordt genoemd in een oorkonde in het archief Twickel, d.d. 1359. Afbeelding bij Pleyte, kaart no. XII uit de 16de eeuw.

2) Oork. Hoogl. Kerk (1368).

3) Vgl. over den bouw der St. Pieterskerk: Mulder, in het Bulletin van den Oudheidk. Bond, V, blz. 54 vlg. en Overvoorde, in Bijdr. Bisd. Haarlem, XXX, blz. 60 vlg. Afbeelding uit de 16de eeuw in Prentverzameling, no. 2207 vlg. (Leidsch archief).

4) Overvoorde, l.l. blz. 65.

eerst omstreeks 1412 afgebouwd en met leien gedekt, zoodat ook hier jaren lang aan gewerkt was evenals aan het schip, dat in 1400 geëffend en met banken voorzien werd, en aan het transept, dat eerst daarna in behandeling kwam, terwijl ook de zijbeuken omstreeks 1400 achtereenvolgens werden afgewerkt. De uitheemsche bouwmeesters Rutgher van Kampen, Arend de Bruine, den bouwmeester van den Utrechtschen Dom, en de Bosscher bouwkundige Willem van Kessel, later Herman van Aken, die jaren lang als „gezel” in hoofdzaak den bouw had uitgevoerd, leidden het werk, waarvan wij vele bijzonderheden kennen, ook betreffende den aanvoer van tufsteen, van hardsteen uit het Ourthe-dal, kiezelsteen uit Namen, Luiker leien enz. Het geld voor een en ander werd verkregen uit schenkingen en legaten, inkomsten uit stadsboeten en accijnsen, omslag van kerkgeld, aflaten, lijfrenten, voorzoover de gewone bezittingen en renten, de verkoop van was en van grafplaatsen, de verhuur van banken enz. niet voldoende waren. Om het kerkhof liep een muur; aan de oostzijde der kerk lag de Pieterskerkgracht, die uitliep in de Vollersgracht; roosters wezen in de aangrenzende straten de grenzen aan van het kerkhof, waar de kerkelijke vrijheid, met name het asylrecht voor misdadigers gold.

Ook andere geestelijke en wereldlijke gebouwen ontstonden hier. Joffer Meyne Uyt den Waerd vestigde er bij testament op het einde der 14de eeuw een zusterhuis als woonplaats voor arme vrouwen; het Pieter Simons Begijnhof lag sedert 1393 aan het Pieterskerkhof naast 's Gravensteen, maar werd in 1400 verplaatst naar de Houtstraat, toen bij de toeneming der stad het kerkhof te klein bleek. 1) Reeds lange jaren vóór 1343 2) moeten verder de Lombarden, Italiaansche geldhandelaars, wier weinig onbaatzuchtige hulp door hun „commercium interdicti fenoris” den graaf dikwijls te stade kwam, van hem een huis verkregen hebben aan het Rapenburg, op den hoek van de Vollersgracht, later op de Breestraat op den hoek van de naar hen genoemde Lombardsteeg. 3) Op het einde der 14de eeuw werd misschien reeds het St. Barbara klooster op de plaats van het oude Lombardenhuis aan het Rapenburg gesticht. Ook weet men in 1348 van een Huiszittenhuis van

1) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 28, 158. Vgl. Ligtenberg, blz. 237 vlg.

2) Grafelijkheidsrek., uitg. Hamaker, II, blz. 10: „van mijns heren huze te Leyden, daer die Lombaerde up plaghen te wonen”; vgl. II, blz. 189.

3) Pleyte, blz. 8. In 1282 waren de Lombarden „jam multis annis” in Holland (Oorkdb. II, no. 443). „Peter den Lombarde van Leyden” wordt 1289 genoemd (ib no. 663).

St. Pieter in de Pieterskerksteeg. ¹⁾ Van niet minder belang was de stichting eener school in 1358 in den oosthoek van het terrein van den grafelijken hof, waar zich ook een kleinere grafelijke hofstede bevond ²⁾; door hertog Albrecht werd toen „dat erve, dat die hofgrafte plach te wesen, streckende van der kerkmure an den ghemienen wech, die men te hove haet (de Diefsteeg)”, zoo veel daarvan noodig was, gegeven „tot ere schole”. ³⁾ Zoo werd de oorspronkelijk geheel den graaf toebehoorende grond langzamerhand met gebouwen bezet, al bleef er behalve de uitgestrekte kloostererven en grafelijke terreinen aanvankelijk nog vrij wat open grond over tusschen stadvest en stadsmuur aan de zuidzijde en de genoemde Vollersgracht.

Behalve de ten deele monumentale gebouwen van grafelijken oorsprong lag in dit vierendeel nog 's graven „crythof”, een hoeve met omliggend terrein van vier morgens groot ⁴⁾, waar „te kampe” gevochten werd, wanneer dat in het baljuwschap van Rijnland te pas kwam. Zij lag in den uitersten noordelijken hoek, vlak bij de Noordpoort, waar een „draeyboem” over de stadsgracht lag. ⁵⁾ Vlak daarbij vond men een „wedde”, een paardenwed.

Dit stadsdeel, zoo goed als geheel grafelijk bezit of ten minste oorspronkelijk grafelijk bezit, was evenwel in de 14de eeuw ten deele met huizen en erven bezet. In de eerste plaats had men er de huizen aan de „Grote Straet” en dan die aan de boven ⁶⁾ genoemde „Middel- of Vollersgracht”, ⁷⁾ zoo geheeten naar de talrijke vollers, die zich volgens de overlevering hier van Yperen uit hadden gevestigd en wien „de eerste gracht” achter de Breestraat ⁸⁾ zou zijn aangewezen, daar zij voor hun „volryen” ⁹⁾ water noodig hadden. Die gracht liep achter de geheele Breestraat om en grensde aan de „poortmuur” bij de

1) Ligtenberg, blz. 221.

2) Oud Reg. in Beyerens 18 (Rijksarchief), fol. 58, 42; Lib. IV Aelbrecht (Rijksarchief), fol. 168 v.

3) Van Mieris, Beschrijving, II, blz. 436. Vgl. Knappert, in Leidsch Jaarb. 1904, blz. 104, over de plaats; „toechuus” daar is „het hoekhuis” van den grafelijken hof en zijn terrein.

4) Van Mieris, Charterb. II, blz. 297 (1322).

5) Oork. Hoogl. Kerk (1377): „buten 't Noertporthuys te L. bi den draeyboem alrenaest der Crythoeve” en „buten op Rapenburch”.

6) Oork. Hoogl. Kerk. Is de daar genoemde „gracht” echter wel die gracht zelve, niet de Pieterskerkgracht? Zie hierover beneden.

7) Tegenw. de overwulfde Langebrug.

8) Orlers, blz. 41. Zie boven, blz. 48.

9) Oork. Hoogl. Kerk, 1360 wordt een huis „an die Vollersgrafte voor die poertmuyr” met „volrye” genoemd.

Noordpoort op het „Rapenburch”, waar reeds enkele huizen zich verhieven achter den stadsmuur en bij de stadsvest, aan welks overzijde een enkele hoeve zich verhief op het met slooten doorploegde weiland. De Houtstraat was er in 1400 al ook, de „Cruepelssteech”, waar later de Papengracht werd gegraven.

In het nu volgende vierendeel aan de overzijde van het Pieterskerkhof en den Koningsweg, tusschen de stadsvest en de Grootestraat lag ook meer dan een ruim erf. Dit vierendeel heette naar het Wolhuis, waar vóór 1429 de wol te koop moest worden aangeboden en dat gelegen was op het punt, waar later de Vollersgracht aan deze zijde in de stadsvest uitmondde. Hier vooral vond men op den stadswal de voor het lakenbedrijf noodige „ramen”, waarop de lakens gedroogd werden. Een weefhuis en turfhuus worden in diezelfde buurt vermeld; ¹⁾ het eerste waarschijnlijk bestemd voor hen, die thuis geen ruimte hadden voor hunne weefstoelen, het laatste vermoedelijk een opslagplaats voor de zoo geliefde brandstof.

Iets verder aan de vest naar het noorden toe lag de „Stienscuyre”, ²⁾ de stedelijke steenoven of misschien niet meer dan opslagplaats van steenen, van belang in die dagen van toenemenden steenbouw bij het optrekken van huizen. Binnenwaarts aan den zuidelijken kant van de Vollersgracht lag dan, zich uitstrekkend naar de Pieterskerk, 's graven meergenoemde boomgaard met zijne hoeve van 4 morgen groot, ³⁾ waaraan zich een dergelijke grafelijke hoeve van 4 morgen sloot, ⁴⁾ die uitkwam achter het reeds in de 13de eeuw bestaande vrij uitgestrekte Begijnhof, dat van den Koningsweg achter de zoogenaamde „donkere graft” langs den stadsmuur liep en welks nijvere bewoonsters in 1293 van schout en schepenen der stad zekere bepalingen omtrent haar erfrecht verkregen; ⁵⁾ het was door een muur omringd. ⁶⁾

Vlak tegenover de zuidelijke deur der Pieterskerk lag de groote

¹⁾ Alles uit de Tres.-rekening van 1429 en Schuldboek op dat jaar. Vgl. Pleyte, blz. 24. De „ramen” genoemd in het Stedeboek als „neffen” de Vollersgracht (1395).

²⁾ Oork. Hoogl. Kerk (1354, 1358, 1362).

³⁾ Van Mieris II, 297. Achter dezen boomgaard lag de „Troestbrugge” over de Vollersgracht (Oork. Hoogl. Kerk, 1363).

⁴⁾ Ib. Vgl. over deze hoeven, in 1316 verhuurd aan Willem van Leyden en Gerrit Risewijes: Graf. Rek., uitg. Hamaker, I, blz. 23.

⁵⁾ Oorkdb. II, no. 852. Vgl. de kaart bij Pleyte, no. XII.

⁶⁾ Correctieboek 1394: „den muyr, die leyt onder den Beghinen”, waarmede zij „beheint” zijn.

woning van den „Commelduer”, den kommandeur der Duitsche Orde, aan welke graaf Floris V, die evenals zijn vader die Orde zeer begunstigde, in 1268 ¹⁾ het patronaat der Leidsche parochiekerk had geschonken. Dit was een aanzienlijk gebouw, dat voor pastorie der kerk diende en met een door een muur omringd uitgebreid erf ²⁾ tot achter het Begijnhof en de genoemde grafelijke hoeve reikte. Daarnaast tegenover de Pieterskerk, op den hoek van wat men op het einde der eeuw „Sente Pieters nuwe steghe” ³⁾ noemde, lag een huis, waar de beroemde rechtsgeleerde Philips van Leyden in 1372 zijne woning ⁴⁾ met een groot erf had; daarachter strekten zich toen tot den stadsmuur nog twee aan dezen geestelijke behoorende huizen en erven uit. ⁵⁾ In het eerste huis had hij een aanzienlijke bibliotheek verzameld „cum magnis expensis et laboribus,” die hij na zijn dood bestemde tot een openbare bibliotheek onder toezicht van den vicaris van de kapel van St. Andries in de Hooglandsche kerk, die in het huis moest wonen. ⁶⁾ Verder wordt nog in deze buurt naar den stadsmuur toe melding gemaakt van een vermoedelijk als stadstimmerwerf dienend houten gebouw, dat men de „Arke” noemde, met een groot terrein erbij ⁷⁾.

Gelijk de vollers aan de naar hen genoemde gracht en de kramers in de met luifels voorziene huizen der Maersmanstraat, woonden in de buurt van het Wol- en Weefhuis de wevers, zooals blijkt uit de namen „Weverssteeg” ⁸⁾ (later Wolsteeg), „Weversbrug” aan het „Zuytende” van de „Grote of Brede Straat”, waarbij een „wedde” lag maar waar blijkbaar geen eigenlijke poort stond: aan die zijde had men „by onser poerte hofstede in 't suytende”, niet ver van de „wedde” slechts een „ameyde”, ⁹⁾ een min of meer zwaren slag-

1) Oorkdb. II, no. 169.

2) Vgl. de kaart no. XII bij Pleyte.

3) Oork. Hoogl. Kerk (1395).

4) Phil. de Leyden, p. 461.

5) Ib. p. 462.

6) Ib. p. 473 vlg. Later heette dit huis der geleerdheid „Salomons tempel”.

7) Van Mieris II, blz. 405. De naam kan „oven” of „eest” beteekenen of misschien ook een houten gebouw gelijk de Arke Noachs. In 1410 stond hier in de buurt blijkens de toenmalige verdeeling in hoofdmansschappen eene „loodze”. Het is niet onwaarschijnlijk, dat „arke”, „loodze” en „stienschuyre” hetzelfde gebouw aanwijzen. Het terrein wordt op de zestiende-eeuwsche kaarten bij Pleyte (no. XX vlg.) als vrij uitgestrekt aangegeven met een groot gebouw, daar nog „de Arck” genoemd, aan de uiterste westzijde van wat nog in de 19de eeuw tot „Steenschuur” gerekend werd. Sommigen plaatsen dan ook hier de stadssteenschuur, waarvan boven sprake is. De „oven” zou dan een steenoven kunnen zijn.

8) Oork. Hoogl. Kerk (1341).

9) Gasthuisrekening 1344, fol. 5 vlg.

boom, terwijl van een poort geen sprake is, wel van een brug over de stadsgracht, de zoogenaamde „Weversbrugge”. Onder de huizen aan de Breestraat stak in deze buurt uit de „spatiosa domus”, het ruime „stienhuys”, met aanzienlijk erf en houten huisjes daarbij, dat heer Pieter van Leyden had laten bouwen op den hoek van de Kerksteeg „juxta Blaviam Petram, 1) zooals zijn neef Philips roemt.

Ook dit stadsdeel moet evenals het vorige oorspronkelijk grafelijk bezit geweest zijn en daarmede zoo goed als het geheele terrein ten zuiden van de Breestraat tot het Rapenburg. Wat toch is het geval? Het is ons uit de oorkonde van 1322 gebleken, dat de grafelijkheid hier, behalve de terreinen van den grafelijken hof, den Gravensteen en de Pieterskerk met pastorie en kerkhofgrachten om ieder dier terreinen heen, een grondbezit had van drie hoeven, ieder van vier morgens 2). Dit maakt 12 morgens benevens de genoemde bebouwde en onbebouwde terreinen, die men gezamenlijk wel op twee morgens zal mogen stellen, dus het totaal op 14 morgens. Neemt men nu in aanmerking, dat het geheele terrein tusschen Vollersgracht (Langebrug) en Stadsvest (Rapenburg), zooals dit tegenwoordig is, van het vroegere water der genoemde gracht tot het tegenwoordige water van het Rapenburg nog geen 12 morgens omvat 3), dan is het duidelijk, dat de drie grafelijke hoeven niet binnen die grenzen beperkt geweest moeten zijn maar ook een deel van het terrein tusschen de huizen en erven aan de toen bestaande Breestraat en de in dit geval blijkbaar in 1322 binnen het hoeventerrein vallende Vollersgracht met hare huizen moeten hebben ingenomen; waarbij dan bovendien in aanmerking valt te nemen, dat ook het Begijnhof en het Lombardenhuis reeds bestonden en dus buiten de genoemde gebouwen ook een deel der overschietende morgens moeten bezet hebben. De geheele ruimte tusschen Breestraat en Rapenburg is bijna 17 morgens groot, 4) wat met de aangeboden onderstelling ook zeer goed zou overeenkomen. In ieder geval mag men zeggen, dat het terrein tusschen Breestraat en Rapenburg in 1322 nog bijna geheel grafelijk bezit was en oorspronkelijk wel geheel en al in dezen toestand verkeerd zal hebben. 5) Is dit het geval, dan ligt het voor de hand, dat de

1) Van Mieris II, 175; Phil. de Leyden, p. 361.

2) Men mag deze morgens veilig voor Rijnlandsche morgens houden; van andere kan in deze streek voor dezen tijd moeilijk sprake zijn.

3) Volgens eene nauwkeurige berekening, door den heer J. B. van Loenen, teekenaar van Rijnland, met vriendelijke hulpvaardigheid voor mij gemaakt.

4) Ook dit is door den heer Van Loenen opgemeten.

5) Zie blz. 9 en 53.

grafelijke hof, het latere Lokhorst, het oude middelpunt van dit grondbezit is geweest, en is het zeer waarschijnlijk, dat deze blijkbaar kunstmatige verdeeling in drie volkomen gelijke hoeven geschied moet zijn na omstreeks 1283, toen in het „oude register van graaf Florens” ¹⁾ werd opgeteekend, dat de graaf ook te Leiden — gelijk te Delft, Haarlem, Zierikzee en Dordrecht — een hoofdhoeve (curtis) bezat, benevens eenige „hofsteden” ²⁾ of kleinere hoeven. Bovendien bezat de graaf, zooals wij aanstonds zullen zien, in het begin der 14de eeuw nog twee steenen huizen aan de Breestraat en andere woningen aldaar.

Het geheele oude Leiden zal dus wel grafelijke grond geweest zijn ³⁾.

Het vierde kwartier der oude stad lag tusschen Maersmansteeg, Rijn, Breestraat en de verbinding tusschen Rapenburg en Rijn, waar de „Roode toren” den stadsmuur aan den Rijn afsloot ⁴⁾. Het heette Wanthuis-vierendeel, naar het Wanthuis, de oude lakenhal, die tot 1392 gelegen was aan den Rijn, dus vlak bij den waterweg, die tot het vervoer der lakens dienen moest, dicht achter het stadhuis, waar thans de uitgang van den toren naar den (Nieuwen) Rijn ligt en aan beide zijden van dien uitgang ⁵⁾.

Het belangwekkendste gebouw was hier „die porte halle”, gelegen op de plaats van het middendeel van het tegenwoordige stadhuis, maar veel bescheidener van uiterlijk. De bouworde van het huis, zooals het zich vóór de verbouwing op het laatst der 16de eeuw vertoonde, ⁶⁾ kan zeer wel op de 14de eeuw wijzen en het gebouw, zooals het toen was, dagteekenen van na den grooten brand van 25 Aug. 1381 ⁷⁾, die de ergste was in de stad na 62 jaren en ook „dat Raethuys” vernietigde. Het zal oorspronkelijk ingericht zijn, toen de stad zich meer en meer van het grafelijk en burggrafelijk gezag ging bevrijden en dus niet langer haar bestuur liet samenkomen in het bovengenoemde grafelijke raadhuis op Lokhorst; het was evenals de nabijgelegen woningen waarschijnlijk slechts

1) Uitg. Muller, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XXII, blz. 226; over den tijd vgl. blz. 117.

2) Ib. blz. 171, 206, 211, 217, 221, 224.

3) Zie boven, blz. 9.

4) Vgl. het vers nog op het hoekhuis bij het Gangetje en Botermarkt te vinden en sprekend van den tijd, toen „Rapenburg was vest en mijn naem rode toren.”

5) Thesauriersrek. 1392; Stedeboek, fol. 275 v.

6) Pleyte, kaart no. IV.

7) Nijh. Bijdr. 2de Reeks, VI, blz. 136/7. De brand vernielde 18 of 20 huizen aan den Rijn, van de Roggenbroodsteeg (Koorlammersteeg) tot achter het stadhuis en op de Breestraat van de Stinksteeg (Stijnsteeg, Korenbrugsteeg) tot en met het stadhuis.

van hout en wordt het eerst in 1350 genoemd ¹⁾). Eenige jaren na den brand vinden wij melding gemaakt van aanzienlijke vertimmeringen en van het bijtrekken van naastgelegen woningen, ²⁾ zoodat het nieuwe stadhuis, voorlooper van het tegenwoordige, wel van het einde der 14de eeuw dagteekent. In dien tijd zal ook een begin gemaakt zijn met het bouwen van den stadhuistoren, waarvan in de 15de eeuw meermalen sprake is en die aan het geheel een waardig aanzien gaf.

Op den hoek, „hornic”, van de Maersmansteeg, „der brugghen strate”, stond aan de Breestraat, tegenover het bovengenoemde huis van heer Pieter van Leyden een ander steenen huis of toren, „turris lapidea”, het zoogenaamde „clochues”, een grafelijke bezitting, waar graaf Willem III de stad vergund had een klok op te hangen ³⁾ „totter stede oirbaer”; het was in 1381 een „campana horarum” ⁴⁾, een uurklok, die blijkbaar vooraan het huis bevestigd was en ook bij brand geluid of geslagen werd, gelijk ook de uren daarop volgens de toenmalige gewoonte niet werden aangegeven door slagwerk en wijzerplaat maar door hamerslagen der wakers op de klok, zoo ze dit ten minste niet deden door middel van roepen door groote roepers, die klonken over de stad. Die klok bewees dus dezelfde diensten als de „belfroeds” der Vlaamsche steden ⁵⁾.

De aanzienlijke Leidsche burger Gerard Alewijnsz., bekend grafelijk rentmeester en later kanselier, heer van Rysoirde, die het huis in pacht had gehad, had het laten vervallen, zoodat ook de klok in gevaar raakte; daarom gebood Willem V hem in 1347 het huis weder „op te timmeren”, opdat de klok er weder kon hangen gelijk zij ook in het midden der 15de eeuw en nog later aanwezig was ⁶⁾. Dit huis is wel te onderscheiden van een ander „oude stienhuys” met „erve”, dat de grafelijkheid er in 1323 bezat „twisken der Strate ende den Riin”, tusschen twee andere huizen in, waarvan er een ook al grafelijk bezit was en een ander behoorde aan Dieric

1) Pleyte, blz. 17. De berichtgever omtrent den brand spreekt met nadruk van het tegenhouden van den brand door de „turris lapidea”, het straks te vermelden steenen klokhuis op den hoek.

2) Thesauriersrek. 1392.

3) Van Mieris, Handv., blz. 500. Dit moet dan gebeurd zijn vóór 1315, toen Gerard Alewijnsz. het huis reeds in huur had (Graf. Rek. I, blz. 17 en 23) voor 30 sch. = 2 pd. 10 sch., en na den privilegebrief van 1306.

4) Nijh. Bijdr. 1.1. Sedert de 17de eeuw waren door raderwerk in beweging gebrachte uurwerken op kasteelen en stadstorens in gebruik (Viollet le Duc, i. v. Horloge).

5) Vgl. Vandenpeerenboom, Ypriana, I, p. 280.

6) Gasthuisrek. 1386, fol. 11: „heren Alewiins clochuse”. Vgl. Van Mieris, 1.1. blz. 501. Over de brandklok: Leidsche Keurb., blz. 8 en 90.

Vranckensoen; deze kreeg in 1350 dat tweede huis in leen, terwijl het eerste in 1354 nog in leen werd gehouden door denzelfden Jan Vranckensoen, die het in 1323 van Willem Jonghe Jans Vermannensoen, den vorigen leenhouder, had overgenomen ¹⁾).

Andere gebouwen van beteekenis had men overigens niet in dit kwartier, welks achterzijde uitkwam op den „Riin”, den nog niet anders genoemden linkeroever van de rivier, die Leiden's groote waterweg was en waarover aan deze zijde toen ter tijde een houten brug achter het stadhuis naar het burchtterrein was geslagen, gelijk iets verder oostwaarts de „Buttermansbregghe” (Karnemelksbrug) en de „Quakelbregge” ²⁾ (Gansoordbrug). Aan dien oever in zijn gansche lengte werd des Zaterdag de weekmarkt gehouden, waarop aan iedere waar haar vaste plaats was aangewezen. Zoodra de „marct-cloc lude” ³⁾, mocht men voor de huizen aan den Rijn den verkoop in het klein („pen- of pennincwairde”) beginnen, behoudens ruimte vóór de deuren, of in de lange rij kramen („craemstal”) of op tafels („nederstallen”) langs den Rijnsoever, met vrijlating van een door „groten steenen” aangegeven pad. Bij de Groote brug was de vischmarkt, gehouden aan den afloop dier brug op de daartoe ingerichte vischstallen. Daar stond sedert ongeveer het midden der eeuw ⁴⁾ een burggrafelijke kapel, de Vischkapel, later gevolgd door een tweede, door en ten behoeve van het visschersgild gesticht aan de andere zijde van de brug ⁵⁾, waar ook visch verkocht mocht worden. Dan volgde voorbij de Wanthuisbrug de plaats voor de botermarkt, enz. tot den Rooden Toren toe; de houtmarkt mocht niet hier gehouden worden, maar verderop noordwaarts van de Groote brug.

Dit nu was de oude stad ⁶⁾. Daarbij sloot zich dan de oudtijds

1) Reg. E. L. 1 fol. 38v; E. L. 42, fol. 3 en 10 (Rijksarchief). De grafelijkheid bezat bovendien aan de Breestraat sedert 1358 nog twee huizen tusschen de „Grote strate” en „die Middelgraft” (Vollersgracht), waarvan het eene naast dat van Pieter van Leyden lag (Lib. IV Aelbr., fol. 2, 3, 12, 79, 129). Zij werden ook in leen gegeven aan den vorigen bezitter, den rentmeester van Kennemerland Willem Willemsz. (Van Mieris, III, blz. 59), later gevolgd door zijn zoon Symon Vrederic.

2) Oork. Hoogl. Kerk (1365).

3) Leidsche Keurb., blz. 49 en 96 vlg.

4) Phil. de Leyden, p. 70; Pleyte, blz. 20.

5) Vgl. Phil. de Leyden, p. 153. Vgl. den brief van 3 Maart 1383 over de stichting en het verschil met den burggraaf (Leidsch Archief).

6) Wat het in het „oude register van graaf Florens” (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. dl. XXII, blz. 201) volgens den uitgever omstreeks 1280—1283 (zie blz. 117) genoemde „Leyderambacht” wil zeggen, is wel na te gaan. „Lops”, het oude Loppishem (zie boven blz. 5), waar „Ghisebrecht die smit van Leyden” in „Leyderambacht” een grafelijk leen,

door den burggraaf bewoonde ¹⁾ en beheerde Burcht aan, die in ieder geval als bij de stad behoorend moet worden aangemerkt, met insluiting ook van de enkele huizen aan zijn voet in den „burchtstreng”, over welker kerkelijke verplichtingen reeds in 1292 tusschen de parochiën van Leiderdorp en Leiden getwist werd; ²⁾ zij werden in de 14de eeuw zonder eenigen twijfel tot Leiden gerekend, al bleef het nog tot 1370 onzeker, in welke der twee parochiën.

De bestrating met zware keien van stadswege was in de hoofdstraten reeds gewoonte; houten schoeiingen („platen”) aan den Rijnsoever en langs de grachten waren overal aanwezig; vóór de huizen aldaar mocht men die niet laten ontbreken; men mocht op eigen kosten kleine straatjes bij de huizen aanleggen, waarbij soms de stad te hulp kwam ³⁾. De stad was voor het toezicht op de verordeningen dienaangaande, het rein houden der wegen, het leiding geven bij brand, het bewaren van brandemmers en brandladders en haken, het in het oog houden van gevaarlijke ovens en eesten, verdeeld in „bonnen” (bannen, buurten), die ieder jaarlijks twee personen, „bonmeesters” of „hoofdmannen”, moesten kiezen, aan wie men in dergelijke zaken gehoorzaamheid schuldig was ⁴⁾. Behalve de nog vrij zeldzame „steenhuizen” met aanzienlijke erven aan de Breestraat, die ongeveer den indruk moeten gemaakt hebben

heeft en daarvoor 8 sc. betaalt, is noodzakelijk het latere Lopsen, dat noordoostwaarts aan de stad grensde. Misschien was het toen bij het uitsterven van den mansstam der heeren van Oestgeest (maar dan zou de aantekening van het begin der 14de eeuw moeten zijn, vgl. Van Mieris, II, blz. 133 en 301; en dit is zeer goed mogelijk) tijdelijk in het bezit van den burggraaf, die het ambacht Oestgeest in 1322 zeker in handen had, en wiens opvolgers uit het geslacht van Wassenaer ambachtsheeren van Oestgeest waren; het zal dan aan dien tijdelijken samenhang den naam ontleend hebben. Van een Leiderambacht is verder nergens sprake. De Mersc of Morsch, aan den rechter Rijnsoever en dezelfde omgeving, waarvan op blz. 171 van dat register in denzelfden tijd melding gemaakt wordt, lag in ieder geval „in Oestghester ambachte” en in 1403 behoorde ook Lopsen nog onder datzelfde ambacht Oestgeest (Van Mieris, Charterb. III, blz. 783/4). Op dezelfde wijze wordt in hetzelfde register (blz. 185) echter ook onnauwkeurig gesproken van den tiende „te Leyden toten Rodenborch lane”, die zeker niet binnen de stad lag of ooit gelegen heeft. Het is dus ook wel mogelijk, dat het bovengenoemde „Leyderambacht” niets anders beteekent dan het ambacht (Oestgeest) *onder* Leiden gelegen. Waar in andere oorkonden sprake is van het „ambacht” van den burggraaf in Leiden, wordt zijn recht op het benoemen van schout en schepenen bedoeld.

1) Hij kan moeilijk gewoond hebben binnen den ringmuur boven op den heuvel. Zijne woning lag toen en later ongetwijfeld aan den voet des heuvels, op de plaats waar thans nog de herberg staat en zware keldermuren worden gevonden.

2) Oorkdb. II, no. 829: castrum *in* Leyden.

3) Keurboeken, passim.

4) Rek. 1430 voor de bureu „Over 't hof”, die te arm waren om de kosten te dragen.

van kleine kasteelen ¹⁾ tegenover de bescheiden huizen daarnaast, waren de woningen nog meestal van hout en met riet gedekt ²⁾; in de tweede helft der 14de eeuw gold toch reeds de bepaling, dat men die rieten daken moest „lyemen”, met klei bestrijken; het maken van „harde” d.i. leien of ticheldaken werd evenwel reeds zeer begunstigd ³⁾.

Om de open zuidzijde der stad liep een gracht, „der stede veste”, met den „burchwal” en daarop den „portmuur”, waarin zich hier en daar torens verhieven, ten minste aan de uiteinden bij den Rijn, waar de „Accijstoren” bij de Noordpoort en de „Roode toren” aan de zuidzijde genoemd worden.

In den loop der 14de eeuw breidde de binnen deze enge omgeving nog weinig talrijke bevolking, die, zooals wij zagen, feitelijk in hoofdzaak nog alleen aan den linker Rijnsoever, de Breestraat, de Vollersgracht en de daartusschen gelegen, naar dezen of genen bewoner genoemde stegen en straten ⁴⁾ gevestigd was, zich aanzienlijk uit; minder misschien door het toevloeien van de Vlaamsche uitgewekenen, dan door het aanhoudend binnenkomen van plattelandsbewoners uit den naasten omtrek en het platteland van Zuid-Holland ⁵⁾.

Er blijkt namelijk in die eeuw van niet minder dan drie belangrijke vergrootingen.

De eerste was de misschien reeds in de 13de eeuw aangevangen vergrooting op het Rijneiland over de burggracht. Dat omtrent het begin dezer vergrooting geen berichten tot ons gekomen zijn, kan worden toegeschreven òf aan de schaarschheid der stadsoorkonden uit die eeuw òf wel aan de omstandigheid, dat de burggraaf op het eiland of de eilandjes, waaronder zijn in 1266 genoemde „districtus” te begrijpen is, alles te zeggen had en dus de vergrooting zonder meer kon doen plaats hebben, nu de ongetwijfeld oorspronkelijke wereldlijke onderhoorigheid dezer Rijneilandjes onder het ambacht Leiderdorp sedert de stichting van den burcht had opgehouden. In 1294, als Floris V er aan Rutger „den Scemaker” en

1) Kb., blz. 7 en 93. De oudste bonverdeeling, die wij kennen, is van 1392 (Stedebok), die de geheele toen vergroote stad in vier deelen verdeelt.

2) Vgl. wat mr. S. Muller Fz. in zijn Oude huizen te Utrecht, blz. 12, mededeelt over de versterkte kasteelen in die stad, woonplaatsen der aanzienlijken. Te Leiden is de toestand eenigszins anders geweest, zooals boven bleek. Hier is geen sprake van huizen, op welker omvangrijk erf een aantal kleinere zich verheffen.

3) Keurb., blz. 51, 113 en 120.

4) Vgl. de keur op de breedte der „nuwe steghen” (Keurb. blz. 3 en 90).

5) Vgl. de burgerlijsten bij Posthumus, blz. 42 vlg. Maar men bedenke, dat niet alle inwonenden of inkomenden burgers werden, op verre na niet.

diens broeder Kerstant $3\frac{1}{2}$ morgen lands in eigendom geeft, „alre-nest der burch van Leyden” ¹⁾ — dus ook hier grafelijk bezit — is er nog geen sprake van huizen of grachten aan die zijde, maar in 1314 wordt er door bisschop Gwy van Utrecht ²⁾ in de parochie van Leiderdorp, „in insulis Reni inter duas fossas novas quae sunt in meridionali parte castris de Leyden versus Leyderdorp”, de stichting eener nieuwe „capella” met doopvont en kerkhof toegestaan, ³⁾ afhankelijk van die van Leiderdorp. Deze omstreeks 1300 gegraven „nieuwe grachten” kunnen wel niet anders zijn dan de latere Hooglandsche Kerkgracht ⁴⁾ en Hooigracht ⁵⁾, waarvan de eerste haar naam ontleende aan dien van het „Hoogeland”, het terrein aldaar aan de burchtvest, dat zich door de misschien ook aan terpenaanleg te danken, iets hoogere ligging onderscheidt van de lagere waardlanden verderop en reeds in de 14de eeuw zoo genoemd wordt ⁶⁾. Al bleef dat terrein nog geruimen tijd half in ontginning en lagen de „kampen lands” er overal tusschen de huizen, meer en meer ziet men hier bebouwing ontstaan.

Daar was in dezen uithoek reeds een stedelijke „stove” ⁷⁾, of openbare badgelegenheid van verdacht gehalte ⁸⁾, zooals iedere middeleeuwsche stad van eenige beteekenis ze had, niet ver van den „Ouden Riin”, blijkbaar het oudste in gebruik genomen vaarwater en toen reeds zoo genoemd ter onderscheiding van den „Nuwen Riin” ⁹⁾. De „Middelwech” op het Hoogeland ¹⁰⁾, de nog lang landelijke „Groene steghe” ¹¹⁾, de „St. Joest” of „Middelgracht” ¹²⁾, de wijk „Gansoirde” ¹³⁾ met een molen ¹⁴⁾ en „der stede coghuys” ¹⁵⁾, waar men de „cogghe”, het stedelijke oorlogsvaartuig, opsloeg, de „Liclaes”

1) Oorkdb. II, no. 896.

2) Oork. Hoogl. Kerk.

3) De berichten uit de 14de eeuw (Van Mieris, Beschr. I, blz. 63), omtrent het begin van den grooten kerkbouw reeds in 1280, verdienen geen geloof; zij worden door geen enkel verder gegeven gesteund.

4) Oork. Hoogl. Kerk (1374).

5) Oork. Hoogl. Kerk (1367).

6) Oork. Hoogl. Kerk (1343).

7) Oork. Hoogl. Kerk (1342). Zij werd in 1402 verkocht (Stedeboek, fol. 4).

8) Vgl. Keurb 1406, Kb. blz. 22.

9) Oork. Hoogl. Kerk (1370).

10) Oork. Hoogl. Kerk (1351).

11) Oork. Hoogl. Kerk (1360).

12) Oork. Hoogl. Kerk (1367).

13) Oork. Hoogl. Kerk (1335).

14) Oork. Hoogl. Kerk (1368).

15) Pleyte, blz. 46 en 113; Schuldboek 1429 meldt den verkoop ook van dit stedelijk gebouw.

(St. Nicolaas), „Vest-” of „Uyterste graft” ¹⁾, eindelijk de nieuwe „stedeveste” ²⁾ aan dezen kant worden genoemd; maar ook menige kamp lands en zelfs hofsteden daar middenin tusschen de opkomende straten, die op het einde der 14de eeuw in vier nieuwe bonnen (Burgstreng, Kerkvierendeel, Hooigracht, St. Nicolaasgracht) verdeeld werden ³⁾. Genoemd moet ook worden de burggrafelijke kapel, aan St. Huibert gewijd, in de latere Burgsteeg ⁴⁾.

Het belangwekkendste gebouw was hier de uit bovengenoemde kleine kapel „ten Hoogelande” voortgekomen St. Pancraskerk, waarvan reeds in 1321 melding wordt gemaakt als van de „n u w e kerke te Leyden” ⁵⁾, waarmede niet anders dan deze bedoeld kan wezen, al was ook haar omvang nog niet zoo aanzienlijk als dit later het geval geworden is. Zij was gewijd op 14 Sept. 1315 ⁶⁾, ter eere van den heiligen martelaar Pancratius.

Zij was van een eenvoudigen houten kapel, een „arm borden kercghen” ⁷⁾, tegen het midden der eeuw de nog bescheiden parochiekerk van het nieuwe stadsdeel „ten hoghe lande” geworden en werd evenals de Pieterskerk al spoedig met verschillende „kapelrien” begiftigd ⁸⁾. Tot nog hooger aanzien steeg zij, toen zij 14 Aug. 1366 ⁹⁾ door bisschop Johannes van Vernenborch van „ecclesia parochialis” voor dit stadsdeel en „appendicia” van Leiderdorp verheven werd tot een „ecclesia collegiata”, een kapittelkerk, onder leiding van een proost. De oude twist over de vraag, of de in den „burchstreng” wonenden bij St. Pieter behoorden of bij de nieuwe kerk, die trad in de rechten van die van Leiderdorp, werd in 1370 ten gunste van St. Pancras beslist ¹⁰⁾ en ook deze kerk verkreeg weldra aanzienlijke giften van geloovige burgers, die haar bij testament of anderszins bedachten.

1) Oork. Hoogl. Kerk (1365 en 1381).

2) Oork. Hoogl. Kerk (1363, 1385 en 1388). Vgl. Pleyte, blz. 113: „hofsteden in die Waird binnen der vriheden van Leyden” (1343).

3) Bonverdeeling 1404 en in de Accijnsrekening van 1399. Omstreeks 1390 (Stedeboek, fol. 319) worden naast de oude vierendeelen der stad genoemd: Burgstreng, een drietal nieuwe „vierendeelen”, nog geheeten naar daarin wonende burgers: Trude Claes Jansz., Pieter Ghisebrechtsz., Ghisebrecht Engebrechtsz. vierendeel, en Marendorp; de laatstgenoemde vierendeelen zijn dan blijkbaar nog weinig bewoond.

4) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 162.

5) Oork. Hoogl. Kerk (1321).

6) Orlers, blz. 104.

7) Naar een copie van Jan van Hout, van een charter van 1365.

8) 1356, in Reg. D der Hoogl. Kerk, p. 48.

9) Oork. Hoogl. Kerk, gedrukt bij Matthaeus.

10) De twist hierover in oorkonden van dit jaar. Zie ook boven, blz. 65.

In verband met een en ander onderging zij in dezen tijd een zeer aanzienlijke vergrooting, ja algeheele vernieuwing. In Februari 1377 begon ¹⁾ de bouw der nieuwe monumentale kerk met hare machtige zuilen en vier jaren later werden vijf altaren gewijd en van het nieuwe koor de grondslagen gelegd ²⁾. Nog omstreeks 1430 werd er aan de kerk gebouwd ³⁾. Ook bij deze kerk werden de grenzen der kerkhofvrijheid door roosters in de aangrenzende straten aangewezen. Zoo begon de nieuwe kerk die van St. Pieter naar de kroon te steken en verhief hare gothieke muren en vensters hoog in de lucht boven de huizen aan haren voet, het middelpunt van het nieuwe stadsdeel op het burchteiland. Hare 12 kanunniken woonden er in de buurt; deze kanunnikhuizen en het begijnhof op de Kerkgracht, het Lieve Vrouwengasthuis ⁴⁾ op de Hooigracht, sedert 1403 op de Hooglandsche Kerkgracht, vormden in dit stadsdeel een aanzienlijk kerkelijk complex.

Van weinig minder beteekenis was de tweede vergrooting, aan den kant van de Mare.

Daar was reeds vóór het midden der 14de eeuw ⁵⁾ uit de ambachten Leiderdorp en Oestgeest een nieuw ambacht Marendorp afgescheiden, blijkbaar ontstaan als een soort van voorstadje bij de voor het verkeer zoo belangrijke Rijnbrug aan de overzijde van den Rijn en aan de beide oevers der Mare, den ouden grensstrom tusschen de beide genoemde ambachten, welker grens aangegeven werd op 4 à 6 voet in het water, van de zijde van Leiderdorp gerekend ⁶⁾. Van 1348 tot 1351 komt hier een afzonderlijke schout van Marendorp, Jan die Vos, voor ⁷⁾, die dan evenwel spoedig weder verdwijnt.

Leiden nu deed omstreeks dezen tijd ook aan dien kant pogingen tot vergrooting. Gravin of keizerin Margaretha gaf reeds

1) Nijh. Bijdr. 1.1., blz. 135.

2) Ib. blz. 136/7.

3) Vgl. b. v. Thes. rek. 1426. Men haalde toen mortel van het kerkhof ten Hogenlande voor den bouw der nieuwe Haagpoort.

4) Ligtenberg, blz. 85 vlg.

5) Grafelijkheidsrek. (1344/5), bij Hamaker, II, blz. 139 en 151. Oudtijds heette een deel van dit gebied tusschen Rijn en Mare: Lopsen (Oorkdb. I, no. 68). Zie boven, blz. 5.

6) Charter van 1365 (copie Jan van Hout).

7) Jan (die Vos) Vlaminxsoen, ook genoemd op blz. 151 der Grafelijkheidsrekening als bedeschuldig aldaar (Oork. Hoogl. Kerk 1348, 1349, 1351). Hij zegelt met een ster, die ook voorkomt in het wapen van zijn zoon Claes Jan Vosz. De Janvossensteeg heet naar hem. Vgl. Pleyte, blz. 113.

in 1347 ¹⁾ de vergunning, dat de stad hare vrijheid aan alle zijden met 200 (Rijnl.) roeden zou mogen verbreedden, mits met toestemming van de ambachtsheeren, in wier gebied die vermeerdering zou vallen. In den rumoerigen tijd, die hierop volgde, schijnt de stad zich alvast in het bezit van eenig grondgebied te hebben gesteld, want in 1355 ²⁾ bevestigt Willem V haar in dit bezit, „als sy nu ter tijt begraven ende bevest hebben mit hoeren poerten” tot den „uyttersten cant van hoere graften” en dan nog tegen voldoening der rechthebbenden en met dezer toestemming.

Zoo zien wij dan ook spoedig het gebied der stad niet alleen op het Rijneland maar ook aan den noordoever der rivier aan beide zijden van de Mare uitgebreid over het terrein, thans ingesloten door de Oude Vest en den Rijn; aan de eene zijde tot de tegenwoordige Heerengracht, toen „stedeveste” genoemd, en de op het einde der eeuw reeds bestaande (oude) Zijlpoort aldaar, aan den anderen kant tot de nieuwe brug bij het Rapenburg, die wij reeds kennen, en den toren „Costverloren” bij de Noordpoort. Daar wordt reeds in 1357 de „Heerstrate” of „Grote straete in Marendorp” ³⁾, thans Haarlemmerstraat, genoemd; aan den Rijnkant staan huizen; de „Jan Vos Steghe” ⁴⁾, de „Kercsteghe in Maerndorp”, de „Vrouwensteghe”, „Boudijn Louwenzoon steghe” (1408), Beatrijs (Paradijs) Wermbouts steghe (1388), ontstonden; de Korte en Lange Mare (1409) zijn al bekend; een „molenweer” of molenwerf, dus ook een molen, is er ⁵⁾; enkele huizen aan den ouden Marendijk worden gezegd „van ouds” tot de parochie van St. Pancras gerekend te zijn, voor zoover zij aan de zuidzijde van de houten „Maerenbrugge” ⁶⁾ liggen; ook de „Donkersteghe” in het verlengde van de Groote brug, zeker een der oudst bewoonde gedeelten, komt voor, met name als gelegen bij de turfmarkt ⁷⁾.

Maar binnen die grenzen ligt ook hier nog menige landelijke hofstede en menige „camp lands”, ⁸⁾ overblijfselen van den ouden landelijken toestand, die ook hier nog lang voortduurde. Hier had men nabij de „Kercstege in Maerndorp”, d. i. de Vrouwenkerk-

1) Van Mieris, Charterb. II, blz. 741.

2) Ib. blz. 839.

3) Oork. Hoogl. Kerk 1357, 1359.

4) Ib. 1378.

5) Ib. 1383, 1388 enz.

6) Ib. 1401: een brug bij de tegenwoordige Roomsche Kerk over de Mare. Vgl. Voogdijrekening der familie Blijfhier (1401).

7) Oork. 1358; Keurb., blz. 96.

8) Oork. passim 14de eeuw.

steeg, uitlopend op de „Grote Straet”, een „veerhuis”, waarvan de ligging niet bekend is maar dat natuurlijk gezocht moet worden aan den Rijn. Het veerhuis onderstelt een veer over den Rijn en dat dit er reeds in de 13de eeuw, waarschijnlijk in de nabijheid van de oude brug, de „antiqua pons”, geweest is tot het overvoeren van zwaarder lasten dan de houten brug kon dragen, blijkt uit de vermelding in het oude grafelijke register van den tijd van Floris V van het „vehiculum seu verscip in Leyden” 1) als leen van de heeren van Wassenaer, die dus hun veerhuis niet binnen de vrijheid maar daarbuiten hadden aan de overzijde van den Rijn. Dit leen komt ook later steeds voor onder de oude leengoederen van de Wassenaers.

De bewoners hadden ook hier weldra behoefte aan een kerk, die, terwijl het bij Leiderdorp behorende deel bij de parochie van St. Pancras werd gevoegd, als parochiekerk kon dienen voor het nieuwe stadsdeel bewesten de Mare. Reeds in 1364 werd daar een kapel gesticht aan den linkeroever van de Mare in het toen nog kerkelijk tot Oestgeest behorende deel van Marendorp, met toestemming van de abdis van Rijnsburg, die in de parochie het bestuur uitoefende 2). Die kapel werd nu losgemaakt van de parochie en de abdis gaf vergunning voor hare verheffing tot eene parochiekerk, die den 17^{den} Augustus 1365 gewijd werd aan O. L. Vrouw 3). Deze kerk, hoewel spoedig ook, als iedere parochiekerk, met broederschappen en kapellen begiftigd, is echter, als in een aanvankelijk weinig bevolkt en minder aanzienlijk stadsdeel gelegen, van minder beteekenis en bescheidener afmeting geweest dan de beide andere en wordt niet veel genoemd. Zij had een met een muur omgeven kerkhof en een bescheiden toren aan de „Grote Straet” 4). Men vertelde, dat bij den bouw der kerk, wegens de slapheid van den moerassigen grond, de omgehakte boomen van den hof van het Cathrijngasthuis aan de Breestraat in den bodem

1) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XXII, blz. 174. (1280—83). Een „Jans veer van Leyden” komt 1386 voor (Correctieboek, blz. 94). Een tweede veer van de Wassenaers was Doedinsvere aan het einde van Doedinslane (bij de Haagsche Schouw, Van Mieris, II, blz. 182, 356), die reeds 1317 genoemd wordt. Vgl. Oudste Leenregister Wassenaer op Twickel, fol. XIII; 1358 behoort het aan de Duivenvoordes, een halve eeuw te voren uit Wassenaer gesproten (mededeelingen van den heer Bijleveld uit het Leenreg. Wassenaer op Twickel, fol. XIII).

2) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 85.

3) Matthaeus, Fundationes, in Anal. III, p. 430, uit het ms. van Henricus Thaborita; Memoriale Pieterskerk (Leidsch archief).

4) Wat Van Mieris, blz. 87, vermeldt over het koor, heeft betrekking op de Pieterskerk (vgl. Keurb., blz. 486); vgl. Prentverzameling Leiden, No. 2457 vlg., naar afbeeldingen uit de 16de eeuw en later.

„gewerkt”, d. i. geheid waren om als fundament te helpen dienen ¹⁾.

Een groot deel van het nieuwe terrein bleef nog lang onbebouwd, en men vond er nog vele „ledige erven” ²⁾, menige „camp” lands, maar aan de „Grote Straet” of „Heerstraet” stonden vooral aan de Rijnzijde reeds vroeg huizen ³⁾. Men had er op het einde der eeuw en in het begin der volgende verscheidene nonnenkloosters, of liever zusterhuizen van geringen omvang, in twee groepen te onderscheiden: St. Margrieten-zusterhuis achter de Vrouwenkerk, St. Ursula, St. Michiel, St. Cecilia en St. Agnes, ook in die omgeving; in de Janvossensteeg, verder oostwaarts: Schagen en Rome of St. Hieronymus, later ook Abcoude. Al deze kloosters of klooster-vereeningen, in dezen tijd van samenwonen (vooral van vrouwen als nieuwere begijnen) op de wijze der volgers van Geert de Groote ontstaan, vonden in dit nog onbezette stadsgebied gemakkelijk plaats. Hier stond ook sedert 1428 het St. Elisabethsgasthuis achter de Vrouwenkerk ⁴⁾ en het Huiszittenhuis van St. Pancras ⁵⁾.

Het geheele terrein, in 1399 verdeeld in twee bonnen, Marendorp en Marendorp over de Mare, ⁶⁾ werd besloten binnen een muur met torens en poorten, van welke laatste in dezen tijd de (oude) Zijl-, Mare- en Rijnsburger- of Blauwe of Lopsenpoort genoemd worden; onder de torens in dezen muur wordt de toren „Dusentraet” vermeld.

Waren aan de noordzijde zoo niet de 200 roeden breedte van keizerin Margaretha dan toch aanzienlijke gronden werkelijk verkregen, ook aan de zuidzijde werden zij later binnen het stadsgebied getrokken. In 1386 gaf namelijk hertog Albrecht aan de stad verlof ⁷⁾ om zich „met muren ende singelgrachten” te „singelen” op het terrein van Bartholomeus van Raephorst, ambachtsheer van Zoeterwoude, die daartoe ook zijn toestemming verleende en van zijn rechten afstand deed. De stad mocht daar nu „ter schepenen schattinge” het land onteigenen, van de Hoogewoerd af langs de „Naecte Sluyse” over de Vliet in den stadswal voorbij den Doelen. Eerst drie jaren later ⁸⁾ waren belanghebbenden het omtrent de

1) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 163.

2) Vgl. b.v. de „ledige hofstede”, genoemd in Perk. Reg. 5, 1390—1401, p. 126 (Rijksarchief).

3) Oork. Hoogl. Kerk, passim.

4) Ligtenberg, blz. 106 vlg.

5) Ib. blz. 214.

6) Accijnsrekening 1399.

7) Van Mieris, Charterboek, III, blz. 444.

8) Ib. blz. 520.

zaak geheel eens geworden en kon de stad opnieuw 36 Rijnlandsche morgens bij haar gebied voegen.

De wijze, waarop dit geschiedde, is ons uit een uitvoerige opteekening dienaangaande bekend ¹⁾. Het gerecht „keurde” de veelbegeerde „nuwe vryheit” den 23 April 1389, twee dagen reeds na de definitieve goedkeuring van den landsheer, op deze wijze. De nieuwe vest- en singelgrachten zouden loopen van den Rijn tot de „Leidsche Vaert” (Vliet) en van daar buiten de oude „ramen”, ²⁾ reeds in gebruik voor de lakennijverheid, langs den ook op de toenmalige singels gelegen ouden „Schuttersdoelen” ³⁾ om tot het poorthuis „Costverloren”, ⁴⁾ de oude Noordpoort, die nu met dezen weldra aan den naasten toren in den stadsmuur afgestanen spotnaam als nutteloos werd aangewezen en spoedig werd afgebroken, terwijl er alleen een brug bleef ⁵⁾. De afstand van den buitenkant der oude vest tot dien der nieuwe werd op 62 roeden bepaald; de nieuwe vest zou hoogstens 5 roeden breed zijn, de vestgracht $5\frac{1}{2}$, de daaropvolgende singel 4, de singelgracht daarachter $1\frac{1}{2}$ roeden. Voor elken geheel onteigenden morgen buiten de oude vrijheid werd 80 pd. aan den eigenaar betaald; binnen de oude vrijheid bood de stad den eigenaar 100 pd. per morgen; voor het graven der grachten werden aan de eigenaars renten op huizen en erven binnen de stad of anders 18 pd. kapitaal voor ieder pond rente toegestaan; voor de onteigening ten behoeve van straten en grachten werd 20 pd. voor elke hont ($\frac{1}{5}$ morgen) gegeven; straten en grachten zouden minstens 5 roeden, dwarsstraten slechts 2 roeden breedte mogen hebben.

Wederom drie jaren later vinden wij de overheid bezig met het doen graven der singel- en vestgrachten; met de uitgedolven aarde werd de Rijndijk buiten de stad versterkt ⁶⁾. Eerst langzaam vorderde het werk, dat in 1426 nog niet was afgelopen ⁷⁾. Wel worden Hoogewoerd, waar reeds vroeger huizen stonden, ⁸⁾ en Levendael in 1399 als nieuwe stadsdeelen genoemd, maar het „nieuwe lant” schijnt toen nog zoo goed als onbebouwd te hebben

1) Stedeboek, fol. 291 vlg.

2) Gelegen omtrent den tegenwoordigen Hortus naar de zijde van den Vliet, op de toenmalige singels. Vgl. Posthumus, blz. 64.

3) Dit oude Doelenhuis werd in 1426 afgebroken (Thes. rek.).

4) Men had hier in 1402 een sloopstimmerwerf (Stedeboek, fol. 2).

5) Keurboek 1450, blz. 224: „de nuwe brugghe, dair die Noertpoort plach te staen”.

6) Stadsrekening 1392.

7) Stadsrekening 1426.

8) Oork. Hoogl. Kerk (1360).

gelegen; eerst in het nieuwe keurboek van 1406 ¹⁾ werd op dit terrein de bouw van eenige nieuwe straten en grachten geregeld en zelfs op het Rapenburg werd nog in 1429 druk getimmerd ²⁾. Er werd een gracht gemaakt van den Rijn naar de Leidsche vaart (Vliet): de Steenschuur, tot nogtoe stadsvest maar van nu af gewone gracht, en de Koepoortsgracht, met bepaling dat de erven aan de overzijde van de oude stadsvest 12 roeden lang zouden zijn. Twee andere grachten werden nog van het Rapenburg naar de nieuwe vest gemaakt, n.l. de latere Cellebroersgracht, waar zich in 1426 de barmhartige Alexianen of Cellebroeders „in 't Nuwelant” vestigden, ³⁾ en de Groenhazengracht als verlengde van de Vollersgracht bij het oude Lombardenhuis aan de andere zijde, daartusschen de Doelensteeg bij „heer Aelwynsbrugge” over het Rapenburg; in deze buurt kwam vóór het midden der 15de eeuw het aanzienlijke klooster der Jacobinessen of Witte Nonnen, naar men wil gesticht door de weduwe van hertog Albrecht. Allengs vulde zich ook dit terrein met huizen en erven. Van denzelfden tijd dagteekent de geregelde bebouwing van de beide oevers van de Mare tot de Marebrug binnen de poort.

Nog in 1410 wordt bij de bonverdeeling geen melding gemaakt van het stadsdeel tusschen de Naakte Sluis (over de Vliet) en den Rijn; wel van dat tusschen Hoogewoerd en Vliet, dat in één bon wordt begrepen ⁴⁾. De „Haghe” of „Nieuwe”, later ook „Witte poort” ⁵⁾ aan het nieuwe Noordeinde verving de oude Witte of Noordpoort aan het noordeinde der Breestraat; de Koepoort en Hoogewoerds-poort verzezen in den nieuwen stadsmuur, waaraan in dezen tijd voortdurend gebouwd werd, niet het minst door hen, die door het gerecht veroordeeld werden tot het leveren van steenen voor dien blijkbaar nog steeds niet voltooiden muur.

Zoo had dan op het einde der 14de eeuw de stad Leiden den omvang, dien zij langer dan twee eeuwen zou behouden, de voorloopig veel te groote terreinen langzamerhand opvullend met grachten en straten onder toezicht der overheid, die het oog hield, behalve op de behoorlijke inrichting dier nieuwe stadsdeelen, op de zorg, dat

1) Keurboeken, blz. 10. De datum is onbekend, waarschijnlijk even na 1400.

2) Ib. blz. 471.

3) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 134.

4) Stedeboek, fol. 237.

5) Pleyte onderscheidde de „Witte Poort” aan het einde der Nonnesteege, die evenwel nooit bestaan heeft, van de „Haghe Poort” in het Noordeinde, ook later Witte Poort genoemd. Ten onrechte, vgl. Thes. rek. 1426/7 en Pleyte, blz. 111, waar blijkt, dat de oudste Witte poort de Noordpoort moet geweest zijn.

de stad niet werd verontreinigd en de talloze straten, stegen, grachten en houten bruggen behoorlijk door bewoners of aanwonenden werden onderhouden. Dat laatste melden ons de keurboeken met hare reeds uit dezen tijd, de tweede helft der 14^e eeuw, dagteekenende talrijke bepalingen, die handelen over het verbod van het hebben van verontreinigende „stillen” op den kant van der stede vesten of grachten ¹⁾; over het werpen van vuilnis in de grachten of voor eens anders woning of op de kerkhoven, waar men ook geen stinkende vellen mocht ophangen noch beesten mocht toelaten; over het eerbiedigen der schoeiingen en van de bepaalde straatbreedte, die ook niet door luifels of andere uitsteeksels hinderlijk mocht verminderd worden; over het onbehoorlijke plaatsen van mestvaalten op den kant van het water; over het houden van varkens, die men voortaan alleen mocht hebben in een kot òf binnenshuis òf op zijn „hiemwerf”. Er is in 1407 zelfs een stadsreini-ger, die met een bootje en een kruiwagen het vuilnis weghaalt ²⁾.

Uitgebreide voorzorgsmaatregelen werden ook genomen tegen brandgevaar, zoo te vreezen bij de talrijke houten huizen en „cameren” en blijkens de beide groote branden ³⁾ der 14de eeuw soms zeer noodlottig. Op de rieten daken, de schoorsteenen, de hooibergen, de ovens en eesten werd scherp toezicht gehouden, zoo ook op het werken bij kaarslicht. Als er brand „gheuet” was, wat op het teeken van den wachter ⁴⁾ op den toren door het luiden van de brandklok geschiedde, moest men uit alle bonnen lederen brandemmers, haken en ladders voor het stadhuis brengen en werd onder leiding der „hoeftmans” van de bonnen het blusschingswerk aangevangen, waarbij zorgvuldig gewaakt werd tegen diefstal en twist. Steeds nauwlettender werd de zorg voor brandgevaar, waarvoor de stad in 1434 verdeeld was in 18 hoofdmanschappen of „hoefslagen”, waarbij de geheele bevolking was ingedeeld ⁵⁾ straat voor straat en huis voor huis, gelijk ook het geval was voor het onderhoud der voor openbaar verkeer bestemde bruggen, het „biten” der grachten bij ijsweer in den winter enz. Voor de veiligheid werd overdag en ’s nachts zorg gedragen door geregelden waakdienst in de straten, waarvoor ieder op zijn beurt werd aangewezen. Niemand mocht ’s nachts op straat

1) Keurboeken, No. 3, 1406 en Appendix.

2) Stedeboek, fol. 244.

3) Zie boven, blz. 60.

4) Genoemd in de Stadsrekening van 1434.

5) Stedeboek, fol. 224.

komen dan „mit ghelichte lantaerne” en zonder ander wapen dan hij des daags „an sijnre side” placht te dragen; ja, na de tweede nachtklok (des avonds \pm 9 uur) mocht niemand op straat komen; „overdaet bi nachte” werd streng gestraft; vermomming was scherp verboden, ook al diende zij alleen voor „dansinghe ende wanderinge”; niemand mocht de brandklok luiden dan op bevel der overheid.

Binnen die thans 108 ¹⁾ morgens, met de singels, vesten en grachten mede 132 morgens, groote stad was de bevolking aanzienlijk toegenomen. De drie vergrootingen binnen de eeuw wijzen daarop en de talrijke bepalingen over de lakenbereiding in de tweede helft der eeuw geven tevens blijk, welke oorzaak tot die vergrootingen aanleiding had gegeven: de ontwikkeling der lakennijverheid ²⁾. Hoe groot de bevolking der stad omstreeks 1400 moet geweest zijn, is niet volkomen juist aan te geven ³⁾. Als men in het oog houdt, dat de nieuwe gedeelten, ten minste Marendorp en het Nieuwland buiten het Rapenburg, nog zeer weinig bewoond waren, al was blijkens de behoefte aan uitbreiding de oude stad toen overbevolkt naar de toenmalige verhoudingen, dan zal men niet verder dan tot een getal van eenige weinige duizenden, hoogstens 5000, kunnen geraken ⁴⁾.

De stadsvrijheid hield op met den „uutcant” van de singelgracht, zooals Albrechts privilege van 1386 bepaalde. Dit privilege stelde eveneens vast, dat geen huis mocht staan binnen 50 roeden van de vest; alle huizen binnen die ruimte werden alzoo afgebroken ⁵⁾ en buiten de stad was dan ook voorloopig niets dan weiland, dat men kon bereiken over „draaiboomen” of de enkele houten poortbruggen. Op het einde der eeuw verhief zich even buiten de Witte Poort reeds het Lazarushuis voor de „ellendige” melaatschen, de „uutgheseten siecken”, waarvan in 1390 melding wordt gemaakt ⁶⁾ en die men niet gaarne in de stad zelve toeliet uit vrees voor de besmettelijkheid dezer vreeselijke plaag. Van buiten gezien ver-

1) Vgl. Orlers, blz. 47.

2) Posthumus, blz. 39 vlg.

3) Vgl. over dergelijke schattingen: Bücher, Die Bevölkerung von Frankfurt im Mittelalter I, S. 14 ff.; Eulenburg, in Zeitschr. für Sozial- und Wirtschaftsgesch. III, S. 424 ff.; Posthumus, blz. 371 vlg.

4) Dat strijdt ook niet met de opgave in 1418 omtrent een krijgstoct met de geheele strijdbare mannelijke bevolking naar den Haag, waarvan een uitvoerige rekening ten archieve aanwezig is en het geheele getal der uitgetrokkenen op 650 man gesteld mag worden. In 1574 telde de stad tijdens het beleg 12000 inwoners.

5) Keurboeken, blz. 4 en 117.

6) Pleyte, blz. 108; Ligtenberg, blz. 125 vlg.

toonde zich dus de stad als een met min of meer zwaar muurwerk en meer dan 25 torens ¹⁾ voorziene vesting, waartoe alleen de zes voor de verdediging ingerichte, ook door torens geflankeerde, met slagboomen over de nauwe doorgangen ²⁾ gesloten en zonder vensters maar met schietgaten („musiergaeten”) prijkende poorten toegang gaven.

Maar in 1403 vermeederde Albrecht reeds weder de stadsvrijheid aan de zijde van Oestgeest — en wel op verzoek van de „goede geestelicke luden” der stad — van den Rijndijk tot den Marendijk ter breedte van 72 roeden langs den Rijndijk, 100 langs den in 1396 door Rijnland gemaakten „nuwen wech” naar Oestgeest, en 90 langs den Marendijk, tot waar de parochiën van Oestgeest en O. L. Vrouw elkander raakten ³⁾. Dit is blijkens de aanvraag met toestemming van den burggraaf Philips van Wassenaer, ambachtsheer van Oestgeest, geschied om het reeds in 1400 ⁴⁾ bestaande klooster Lopsen of St. Hieronymusdal en het zusterhuis St. Maria Magdalena, vlak buiten de Rijnsburgerpoort ⁵⁾, waartusschen die „nuwe wech”, de voortzetting van Marendorp’s „Grote straet”, toen al liep, met hunne goederen binnen de stad te trekken. Verder is evenwel de stadsvrijheid eeuwen lang dezelfde gebleven, in hoofdzaak besloten binnen de singelgrachten.

De bepaling van het privilege van 1351 ⁶⁾, dat binnen 2½ mijl van de stad niet anders mochten staan dan „slechte” huizen van hoogstens 1½ steen dikte, belette het oprichten van burchten in de onmiddellijke nabijheid der stad, die met vrees dikwijls uitzag naar de kasteelen Ten Zijl en Te Waard, dicht bij elkander onder den rook der stad gelegen, het eerste bij de scheiding van Zijl en Rijn aan de voor het verkeer belangrijke Zijlbrug ⁷⁾, het laatste schuin daartegenover op het Rijneland ⁸⁾.

Minder gevaarlijk was het huis De Mij, iets verder aan den

1) In de stadsrekeningen vermeld.

2) Die door de Hoogewoerdsport werd in 1426 verbreed om er wagens door te kunnen laten gaan (Thesauriersrek).

3) Van Mieris, Charterb. III, blz. 783/4; Stedeboek, fol. 259. De stad moest een steenen brug maken over de wetering in dien weg.

4) Thesauriersrek. 1400.

5) Ongeveer waar nu de Beestenmarkt is. Zie boven, blz. 5 en 67.

6) Van Mieris, Charterb. II, blz. 807.

7) Vgl. de verklaring, dat van ouds niet Leiden voor het onderhoud daarvan heeft te zorgen maar Rijnland (1407), in Stedeboek, fol. 71.

8) Vgl. over die huizen: Dozy, Leiden’s omgeving, blz. 9 vlg. De beide huizen werden in 1426 tijdens den burgeroorlog door de stad afgebroken (Stadsrek.)

Rijn, het nog verderop achter Leiderdorp gelegen huis Ter Does, het daartegenover gelegen Swieten, het bij Koudekerk gelegen Groot-Poelgeest ¹⁾, bekend door de ongelukkige Aleida, met de ridderhofstad Klein-Poelgeest, het kleine versterkte Rodenburg aan de wetering van dien naam, Oud-Poelgeest ²⁾ aan de Mare, de Teylingsche kasteelen Warmond en Teylingen ³⁾, Oud-Alkemade ⁴⁾ verderop naar de duinstreek toe.

Het kleine burggrafelijke Podikenpoel bij de Poelbrug aan den „nieuwen weg” naar de Geest werd in 1393 tijdens den burgerkrijg na den moord op Aleida vernield maar spoedig herbouwd; Endegeest was evenals Boshuysen en Keubel aan den Rijndijk vlak buiten de Witte Poort en het verderop gelegen Ter Wadding waarschijnlijk slechts een min of meer versterkte ridderhofstede. Aan den grooten weg langs het duin naar Den Haag had men dan ook toen reeds de in het duinbosch verscholen huizen Santhorst en Raephorst ⁵⁾ en naar de zijde van Voorschoten de verdere Wassenaersche duinkasteelen: ⁶⁾ behalve het oude kasteel Wassenaer, waarvan de ligging niet vast staat, Zuidwijk, Duivenvoorde, Rosenburg en Ter Horst, van meer belang dan de kleine misschien toen reeds eenigszins versterkte ridderhofsteden aan en bij de Vliet: Ter Lips, Roukoop, Adegeest, Wouters erve (Cronesteyn) en Berendrecht bij de Lammerbrug. Bij Katwijk eindelijk het belangrijke Wassenaersche kasteel ten Zande; bij Noordwijk de oude ridderhofstede Offem.

Zoo was Leiden's omtrek in de 14de eeuw reeds, behalve met gewone boerenhoeven, met een aantal kasteelen of kasteeltjes en versterkte ridderhofsteden bezet en begonnen ook enkele kloosters zich er te verheffen naast de oudere van hoog aanzien en rijke bezittingen, de beroemde abdijen van Rijnsburg en Leeuwenhorst, die evenals het nog aanzienlijker klooster van Egmond menigen morgen gronds bij de stad den hunnen konden noemen in een der drie ambachten Zoeterwoude, Leiderdorp en Oestgeest, die de stad

1) Vgl. daarover Regt, De burcht Groot-Poelgeest en de ridderhofstad Cleijn-Poelgeest in Leidsch Jaarboekje, 1907, blz. 93 vlg.

2) Bijleveld in Leidsch Jaarboekje, 1907, blz. 75 vlg.

3) Vgl. daarover mijne studie in Leidsch Jaarboekje, 1905, blz. 103 vlg.

4) Bijleveld, l.l. blz. 76/7.

5) Over deze duinkasteelen: Haagsch Jaarboekje, 1902.

6) Obreen, Geschiedenis van het geslacht van Wassenaer, blz. 4 vlg.; Muller, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XXII, blz. 304 vlg.

omringden en van welke het laatste verreweg het geringste was 1). Het klooster Engelendaal onder Leiderdorp, dat op het einde der eeuw door de Regulieren gebouwd werd, was weldra een aanzienlijk gesticht, dat met zijn uitgestrekte gebouwen een rijken indruk maakte.

De stad had op die omgeving voortdurend het oog. Zij trachtte reeds in 1352, in de eerste periode van de twisten, die men de Hoeksche en Kabeljauwsche noemt, het kasteel Poelgeest te doen afbreken en kreeg op het einde der eeuw en tijdens den burgeroorlog in de latere dagen van hertogin Jacoba werkelijk de vernieling van een paar dier kasteelen in hare onmiddellijke omgeving gedaan. Zij zorgde ook in haar eigen belang en dat harer nijvere en handeldrijvende bewoners voor het onderhoud der naburige dijken en wegen, al hadden het hoogheemraadschap Rijnland of de naburige dorpen dit in de eerste plaats te doen 2). Vooral de in 1325 van Zwammerdam tot Katwijk aanzienlijk verbeterde en verhoogde 3) Rijndijk en de beteugeling van het woelende water van het Leidse meer ging haar zeer ter harte; weinig minder de verkeerswegen, zooals de weg van het kasteeltje Podikenpoel tot aan de Geest, die volgens grafelijke uitspraak door de dorpen Naaldwijk, Noordwijkerhout, Katwijk, Valkenburg, Oestgeest, Sasenheim, Hillegom en Voorhout in 1395 moest worden „gespeekt”, d. i. met rijshout, zand en zoden voorzien, ten einde den toegang naar Leiden in den winter goed te houden 4).

Van hoe menigen verwoestenden watervloed is geen bericht tot ons gekomen! Eerst uit de 12de en 13de eeuw hebben wij dienaangaande eenige zekerder berichten 5). Voor dezen omtrek weten wij iets naders uit Januari, Maart en October 1374, Maart 1375 en herfst 1376, toen bij zwaren storm de gansche zeekust opnieuw deerlijk werd geteisterd 6), de dijken, zelfs de groote Vriezendijk, die „*principalis agger totius Hollandensis patriae*”, en met hen tallooze morgen vruchtbaar land verzwolgen werden, toen een groot

1) Het was in 1399 met het ambacht Poelgeest onder één dingbank gebracht, omdat het zoo achteruitgegaan was, dat twee dingbanken niet bezet konden worden. Ook het schot werd er verlicht (Van Mieris, Handv., blz. 753).

2) Vgl. Van Mieris, Handv., blz. 617. In 1424 (Stadsrek.) werd in overleg met Haarlem, Gouda en Oudewater de Goudsche sluis hersteld en voor den Rijndijk gezorgd, het laatste samen met de boeren.

3) Oork. Rijnland (archieff Rijnland).

4) Register Albrecht (Rijksarchieff), fol. 59. Over „specken” vgl. Schiller und Lübber, *Mittelniederd. Wörterbuch*, i. v.

5) Vgl. mijne *Geschiedenis*, I, blz. 313 vlg.; een zware watervloed was ook die van 1322 (Wilhelmus Procurator, ed. Pynacker Hordijk, p. 100), die in het bijzonder deze streek teisterde.

6) Nijh. Bijdr. N. R. VI, blz. 131 vgl.; Phil. de Leyden, p. 257 en 261.

deel van den veestapel en een aantal menschen het leven verloor, onder hen de aanzienlijke edelman Philips van Tetrode, die in het volle harnas tusschen Lisse en Sassenheim van zijn paard viel en in den woesten stroom verdronk.

Van den watervloed van Maart 1374 wordt vermeld, dat „de oudste menschen” zich zoo iets niet herinnerden en dat hij eerst na drie maanden geheel geweken was; van dien van October, dat het water een halven voet hoog het land bedekte en men „met scuten varen mochte over 't velt.” Een groote menigte menschen, voor het water en ook uit vrees voor Utrechtsche invallen binnen Leiden gevlucht, overleed aan buikziekten ¹⁾; van dien van Maart van het volgende jaar lezen wij, dat het zeewater, de „soute vloet,” ²⁾ wederom in den geheelen omtrek bijna even hoog over het land liep. Het gansche land geraakte in de uiterste ellende; de landsregeering was radeloos en werd niet meer gehoorzaamd; roovers plunderden ongestoord op velden en wegen, zich verbergend in het riet en de bosschen; een vreeselijke duurte, gepaard met de deerlijke gevolgen van muntverzwakking, trad in; noodlottige epidemieën volgden, vooral in 1369 en 1381, toen ongehoord zware pestziekten in het eerste jaar niet minder dan 3000 menschen, vooral jongelieden en zwangere vrouwen wegsleepten ³⁾ en in het tweede in den herfst dagelijks 9 tot 12 en meer in de stad aan een ernstige builenpest gestorvenen moesten begraven worden. ⁴⁾ De aardbevingen van 1346 en van 21 en 23 Mei 1382, die ook te Leiden gevoeld werden, zullen toenmaals ook wel als slechte voortekenen beschouwd zijn, evenals de komeet van den herfst van 1376 dien indruk maakte.

Dat onder dit alles de poelen en plassen in den omtrek van de Leidsche-, Spiering- en Haarlemmer meren heel wat last veroorzaakt moeten hebben, is wel aan te nemen maar zeer moeilijk nader aan te wijzen, daar ons de gegevens ontbreken om voor dien tijd den toestand dier wateren en hun omvang eenigszins nauwkeurig na te gaan ⁵⁾. Zooveel is wel zeker, dat de lage Marendijk geen waterkeering van groote beteekenis kan geweest zijn, ⁶⁾ evenmin als de Morschdijk op den rechter Rijnsoever, maar dat de oude Wendeldijk, die van de zuidzijde van het Leidsche meer met zeven sluizen

1) „Hemeria seu dissenteria ex frigore aquarum contracta” (Nijh. Bijdr. I.I., blz. 133).

2) Matth. Anal. III, p. 276.

3) Nijh. Bijdr.. I.I., blz. 128.

4) ib. blz. 138. Een dergelijke zware pestperiode was die van 1315—7 (Wilh. Procurator, p. 90) en de bekende van 1350.

5) Vgl. in het algemeen: Ramaer, De omvang van het Haarlemmermeer (Amsterd. 1892).

6) ib. blz. 180.

zich tot naar Amstelland slingerde, de groote waterkeerder van deze streken mocht heeten; ¹⁾ bij zijn onderhoud had ook de stad Leiden veel belang, gelijk in het algemeen bij alle maatregelen, door het hoogheemraadschap Rijnland tegen den waterlast genomen. En wat de Wendeldijk naar het Noorden was, was naar het Zuiden de Zijdwinde, die Rijnland als „landscheiding” van Delf- en Schieland diende. Daartusschen liep dan de overoude, omstreeks 1325 aanzienlijk verbeterde Hooge Rijndijk langs de rivier. Een der merkwaardigste berichten dienaangaande is wel dat van 1404. toen een commissie werd belast met het onderzoek „om te weten, off die Ryn in see mochte wahren by Catwijck” en daarvoor herhaaldelijk „met pypen, waterpassen enz.” heen en weder reisde ²⁾).

Wij vinden dan ook Leiden in den eerstvolgenden tijd herhaaldelijk met dijk- en polderbestuur in aanraking, al had de stad nog niets te zeggen in de grafelijke of „Vroen-” meren, zooals men het gansche in de 14de eeuw door de grafelijkheid verpachte merencomplex, de veen- en waterrijke wildernis ten Noorden van haar gebied noemde ³⁾; niet zij maar haar burggraaf bezat het vischerijrecht op den Rijn van Zwammerdam tot Katwijk, benevens uitgebreide venen („Burggravenveen”) in zijn spaarzaam bewoond ambacht de Vennep ⁴⁾, waarvan het hooi opleverende eiland van dien naam tusschen de Leidsche en Haarlemmer meren het middelpunt was.

Zoo lag dan het omvangrijke maar nog slechts door eene kleine bevolking bewoonde stadje Leiden omstreeks 1400 midden in het reeds rijkbebouwde vlakke Rijnland, welks hoofdstad het mocht heeten, welks middelpunt van marktverkeer het in ieder geval was. Als zoodanig en als zetel eener snel opgroeiende lakenindustrie kon het gelden als een der belangrijkste steden van het in de 14de eeuw tot hoogen bloei zich opheffende Holland.

1) Fruin, *Verspreide Geschriften*, VI, blz. 185 vlg.

2) *Extract Rek. Van Alphen*, D. 54 n°. 1 (Leidsch archief).

3) Ramaer, blz. 200 vlg.

4) *ib.* blz. 194 vlg.

HOOFDSTUK IV.

DE STAD EN HAAR BURGGRAAF.

In het laatste gedeelte van de 13de eeuw was, zooals wij boven zagen ¹⁾, het burggraafschap te Leiden in het bezit van het geslacht van Kuik en wel van Dirk van Kuik, die zelf nog in 1253 voorkomt; zijn zoon Hendrik (1266) is ²⁾ schoonzoon van heer Willem van Egmond, wiens dochter Halewina hij gehuwd had ³⁾. Sedert 1280 komt Hendrik voor als ridder — edelman in het genot der gevolgen van den ridderslag, den „knapen” door een aanzienlijk ridder gegeven — een enkele maal nog met den titel „castellanus”, of „chastelayn”, meestal met dien van „burchgravius” of „borchgrave van Leyden”, als een der aanzienlijkste edelen des lands en tot 1315 toe ⁴⁾. Hij behoorde met zijn schoonvader, met heer Dirk van Brederode en den abt van Egmond tot de aanzienlijken, die na den moord op Floris V naar Engeland werden gezonden om den zoon van den vermoorden graaf, den jongen Jan I, naar Holland te brengen ⁵⁾. Hij was er nog in Januari 1297 ⁶⁾ en keerde waarschijnlijk op het einde dier maand met den jongen graaf terug. Hij zegelt met een balk op een driehoekig schild, het oude wapen blijkbaar van de Leidsche burggraven ⁷⁾.

1) Zie blz. 18.

2) Oorkdb. II, No. 151, 152; Nal. No. 41.

3) ib. No. 314.

4) ib. No. 168, 285, 314, 321, 386, 567, 571, 829, 842, 975, 999, 1016, 1077; Van Mieris, II, blz. 17, 57, 114, 115, 116, 122, 123, 133, 148.

5) Wilhelmus Procurator, p. 50; Beka, ed. Buchelius, p. 101.

6) Oorkdb. II, n° 975.

7) Want dat van Kuik is het niet. Het is voorhanden in het archief van het hoogheerraadschap Rijnland, aan het stuk van 1310, bij Van Mieris, Charterb., II, blz. 116 gedrukt.

Na heer Hendrik, die in Januari 1319 overleed ¹⁾, treedt in 1320 zijn zoon Dideric, Dieric of Dirk op, dan eveneens reeds ridder en aanzienlijk edelman, een van „'s Borchgraven kynder van Leyden”, die genoemd worden in een schenking van Willem van Egmond ²⁾.

Wie de andere „kinderen” van burggraaf Hendrik waren, is wel aan te wijzen onder de personen, die, als behorende tot het burggrafelijk geslacht, in dezen tijd voorkomen. In Van Heelu's beroemd gedicht over den slag bij Woeringen (1288) wordt bij het „conroet”, de legerbende, die aan Brabantsche zijde streed onder de banier van heer Jan van Kuik, wel met eere genoemd „Van Leiden her Herman” ⁴⁾, maar overigens is van dezen niets bekend. In een lijst van krijgskosten en soldijen van Hollandsche ridders, die met Willem III in 1315 een krijgstoct in Vlaanderen deden ⁵⁾, komt echter behalve „monseigneur Thery (Thierry) de Leyden,” onzen Dirk, ook voor „Jehan de Leyde” of „de Leydem”, en wel met bijvoeging „pour le castelein de Leyden,” namens wien, daar deze blijkbaar te oud was om nog uit te trekken, hij 38 man aanvoerde; maar bovendien „Willem de Leyden” (Leydem), met 40 man. Van deze twee is Willem zeker een broeder van Dirk geweest ⁶⁾ maar vóór hem gestorven, blijkbaar zonder nakomelingschap. Van Jan van Leyden ⁷⁾ is de verwantschap niet zoo

1) Necrologium Egmond., bij Van Wijn, Huisz. Leven, II, blz. 93; zijn dochter was Ada, in 1316 abdis van Rijsburg (Wilhelm. Procurator, p. 93).

2) Van Mieris, II, blz. 117. Reeds in 1305 schijnt hij zonderlingerwijs als „burchgravius de Leydis” voor te komen, ib. blz. 48.

3) Vs. 8279 vlg., uitg. Willems.

4) Bij Lodewijk van Velthem, Spiegel Historiae, uitg. De Vreese en Van der Linden, Bk. 111, hoofdst. 18; daar uit de bedorven vroegere lezing: „ende van Leiden Hertwyn.”

5) Van den Bergh, Gedenkstukken (Leiden, 1842), blz. 107 vlg., met name blz. 110, 116, 118, 123; Wilhelmus Procurator, p. 89.

6) Hij treedt in 1309 op als voogd van Beatrijs van den Doertoghe (Reg. Hann., blz. 30), in 1316 als borg voor den heer van Putten (Van Mieris, Charterb. III, blz. 148) en is in 1317 nog „armiger,” knape (ib. blz. 184); 1309—1331 is hij gehuwd met „Ver Badeloge” (II, blz. 385). Deze Badelog was eene Van den Doertoghe (Regestenlijst Rotterdam, n° 197). Hij was tot zijn einde gezeteld op het huis ten Zande te Katwijk, dat hij „rumede mitter doet,” vgl. Van Mieris l.l. en Obreen, Het geslacht van Wassenaer, blz. 19. — Wie de Imme van Leyden is, die in 1307 voorkomt als begijn te Delft (Regestenlijst Rotterdam n° 185), zal moeilijk na te gaan zijn.

7) Hij is misschien ook dezelfde als de op een andere plaats in dezelfde rekening (blz. 110 en 122) aan het hoofd van 31 man genoemde Jehan van Steenvoerde, die in 1304 genoemd wordt, zie boven, blz. 29 en 50. Hij en zijne nakomelingen toch zegelen met een wapen, waarin de burggrafelijke balk, en zijn dus wellicht uit het burggrafelijke geslacht gesproten, misschien uit het oude. Zij droegen den naam Van Leyden als geslachtsnaam.

duidelijk 1). Bovendien was er nog een dochter, Bertha, gehuwd met heer Dirk van Wassenaer 2).

Deze burggraaf Dirk nu heeft met het burggraafschap zonderling omgesprongen. Daartoe behoorden allerlei rechten en bezittingen; uit allerlei tijden zijn verschillende lijsten tot ons gekomen, die een gewenscht licht verspreiden over den aard van het burggraafschap en zijne beteekenis omstreeks 1300. De oudste dezer lijsten dagteekent van het midden der 14de eeuw en kan daarom als van het hoogste belang voor deze zaak geacht worden 3). De lijst beschrijft „tgoet, dat die burchgraefscap van Leyden plach toe te horen vanden ouden haercomen”, en dus ongetwijfeld het leengoed zooals het onder de Kuiks geweest is.

Op die lijst staat allereerst, dat de burggraaf „plach toe setten ende noch doet” den schout te Leiden, „die hi selve kiest als hi wil”, en op St. Jacob (25 Juli) de acht schepenen, die hij beëedigt of doet beëedigen 4). Hij heeft er den tol, die in 1285 genoemd wordt en door een „tolnare” wordt geïnd 5) en deelt in de „bottinghe van twee jaren int derde,” de eenige oude last, die op de poorters was blijven drukken en waarin zijn aandeel jaarlijks 1 pd. bedroeg 6). Verder bezat hij hofsteden in den Burgstreng (d. i. vlak bij den burcht aan diens voet) en in Marendorp, oorspronkelijk wel grafelijke hofsteden, hem en den zijnen gelijk de zoo even genoemde zaken tot zijn onderhoud als burggraaf afgestaan, evenals een aandeel in het schot van Marendorp (21 sch.) en een molen aldaar; zoo ook een andere molen, de „Gallghe molen” genaamd; verder de waag-, elle- en botermaat te Leiden, dus oorspronkelijk grafelijke marktrechten 7). Te Oestgeest bezat hij als burggraaf op dezelfde wijze

1) In 1331 leeft hij nog, gehuwd met „Vere Badeloge” (Van Mieris, III, blz. 520). Hij was later kanunnik van St. Pieter te Utrecht (ib. blz. 535). Of is dit een ander?

2) Obreen, blz. 18. De meening van Muller, in Bijdr. en Med. Hist. Gen., blz. 311, is onhoudbaar blijkens het bij Obreen gedrukte stuk.

3) Zij is bewaard in een handschrift van het archief op den huize Twickel, geheeten Leenregister van Wassenaer A. A., 1312—1383, fol. X en XI. Ik dank de kennis daarvan weder aan den heer Bijleveld.

4) Zie boven, blz. 26 en 28. Dit zijn de daar genoemde „judex castellani” of „scultetus”, in 1306 „rechtere” geheeten, en de „octo jurati” of „scabini” van 1266.

5) Oorkdb. II, no. 567; Van Mieris, Beschrijving, II, blz. 394.

6) Tegen dat van den graaf 40 sch. of 2 pd., samen dus beneden wat de stad daaraan hoogstens in het geheel had te betalen. Zie boven, blz. 25.

7) Ook markttol op de jaarmarkt (Van Mieris, l.l.).

„die woninghe”, ¹⁾ d. i. wel het huis van den ambachtsheer, met 25 morgen weideland en 6 morgen geestland, benevens 40 sch. uit de bottinge aldaar, 16 sch. aan „tijns”, ²⁾ een kleine blaf-tiende ³⁾, lammer- en korentienden ⁴⁾ — de beide laatsten samen met de abdis van Rijnsburg — en een molen, eindelijk eenige kleine renten ⁵⁾ daar en te Rijnsburg. Te Katwijk had hij den tol, twee molens, 8 pd. uit het schot, het riemgeld „van elken stierman van elkien siin lone” ⁶⁾, den hofvisch ⁷⁾ „in siere herberghe mede te dienen”. Te Valkenburg had hij den tol, het marktrecht, de ellemaat, botermaat, waag en muddepenning ⁸⁾; te Alfen den tol ⁹⁾; te Sassenheim een kleine visscherij ¹⁰⁾ en een tijns; te Rijn-saterwoude tijns, de smaltiende ¹¹⁾ en de korentiende; te Nieuwkoop 15 pd. 10 sch. landrenten benevens 400 tal turf en 100 hoenders uit het daar gelegen oud-grafelijke Vroonland; de vischerij in den Rijn van Katwijk dwars door Leiden tot Alfen toe; de gruit-¹²⁾ en de hoprechten te Leiden en voor de helft ook te Delft en 's Gravenzande ¹³⁾; een tiende en smaltiende te Houweningen; tienden te Kalslagen „opt veen”; het geheele ambacht van Kalslagen (Calsloe) „na ouden haercomen” ¹⁴⁾; 's Burggraven

1) In een andere lijst ms. bij Van Alkemade, gedrukt als Bijl. IV bij de eerste uitgave van dit werk, wordt deze genoemd: „den hof tot Oestgheeste met zijnen toebehoren”; in het stuk bij Van Mieris, l.l. „die hofstede”.

2) In het ms. Alkemade „lopende thinse” geheeten.

3) Van jonge dieren.

4) In het ms. Alkemade worden „korentiende en smaltienden tot O.” genoemd.

5) Alkemade heeft nog: „dat huys van Poel mit sinen toebehoren staande in Oestgheester ambacht”. Vgl. Van Mieris, Charterb. II, blz. 561.

6) Bij Alkemade: „dat pontgelt (zoste penning van visch) tot Katwyk; van riemgelde van elken hont (?) 12 stuyvers ende van elker pincke 5 stuyvers”. In 1388 klagten de bewoners van Katwijk aan Zee, dat zij altijd van het strand naar Katwijk aan den Rijn moeten komen om dit geld te betalen en dan veel wagenhuur geven en geld verteren in de herberg. De vischmarkt werd voorloopig naar zee verlegd. Het pondgeld bedraagt van elk schip 1 groot, „alsoe dicke alst vaert vischen” (Van Mieris, III, blz. 499).

7) Aan den heer te leveren visch; van 100 schelvischen vier, van 20 kabeljauwen een, van 200 schollen een.

8) Accijns op ter markt bij het mud aangevoerd koren, enz.

9) Van dezen tol te Alfen bestaat een uitvoerige lijst van de daar te heffen bedragen uit 1339. Zie Register Tollen (Rijksarchief) fol. 11/2, in Bijlage hierachter.

10) Bij Alkemade: „die visscherij tot S.”

11) Van klein vee, boom- en kleine veldvruchten (radijs, kool, rapen, wortelen enz.). De lijst bij Van Alkemade noemt hier alleen de „tolle”, ook te Aalsmeer.

12) Accijns op den grondstof van het bier: van iedere brouwte drie grooten (Van Mieris, l.l.).

13) De lijst bij Van Alkemade kent ze hem ook hier geheel toe.

14) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XXII, blz. 185. Hij was er dus ambachtsheer. Vgl. Ramaer, De omvang van het Haarlemmermeer, blz. 179, 199.

veen aldaar, bebouwd met slechts enkele huizen ¹⁾; het ambacht van Wimmenum in Kennemerland en een aandeel in het schot aldaar; de helft van de kalvertiende in Assendelft; een hofstede te Vlaardingen; eindelijk heeft hij recht op jaarlijks een zalm uit 's graven visch en een hert uit 's graven wild benevens de „vedeminghe” ²⁾, last op het recht om varkens te drijven in „den hout” tusschen het oosten van Hillegom, den „speeltoern” bij het Manpad en „Allerts roder beke”, de beek, „aldair trecht van Kenemerlant sceit”.

Dit alles had de burggraaf nog in de tweede helft der 13de eeuw dus van de grafelijkheid in leen buiten den burcht, die in de 13de eeuw nergens feitelijk als leen genoemd of als zoodanig aangeduid wordt. Het kasteel zelf is dus blijkbaar nog lang grafelijk „alodium” gebleven, wat het ook in 1206 was. Maar in de 14de eeuw komt het zonder meer en onbetwist ook als leen voor en het is zeer waarschijnlijk, dat het ambt volgens een zeer gewone ontwikkeling reeds tijdens den eersten burggraaf uit het huis van Kuik hem met het kasteel in leen is gegeven. Te eer mogen wij dit aannemen, omdat wij, geheel in het onzekere omtrent de familieverhoudingen der eerste burggraven tot en met den kastelein Jacobus, na dezen, in ieder geval te beginnen met den in 1253 voorkomenden burggraaf Dirk, te doen hebben met een erfelijk leengoed. Het burggraafschap van Leiden kan dus buiten eenigen redelijken twijfel voor de tweede helft der 13de eeuw in zijn geheel beschouwd worden als een erfelijk leen, gehouden van de grafelijkheid van Holland, en de burggraaf als een leenman, wiens allodiaal bezit, het bezit van een jongeren zoon uit een niet-Hollandsch, dus hier niet gegoed geslacht, van geringe beteekenis moet geweest zijn in vergelijking met zijn leenbezit. De Leidsche burggraven uit het huis van Kuik mochten dus van afkomst even aanzienlijk of zelfs aanzienlijker zijn dan de eerste edelen van Holland: de Wassenaers, Brederodes, Teylingens, Egmonds en anderen, in beteekenis, ontleend aan rijk-

1) Ramaer, blz. 196 vlg., 203 vlg. De lijst bij Van Alkemade noemt nog: „dat Veen tot Katwijk” en „dat Veen tot Valkenbosch” (lees Valkenborch), maar deze andere venen niet.

2) „Vedeminghe” of „vademinghe” van varkens drijven in den Haarlemmerhout wordt genoemd Oorkdb. II, no. 75 en als inkomst vermeld in de rekening van den rentmeester van Noordholland 1343/4 en 1344¹/₅, bij Hamaker, II, blz. 21 en 126. Het is een der oude rechten, een „pensio, quae constituta est ab antiquo pro bestiis quae pascuntur in nemore de Harlem”, waarvan Phil. de Leyden, p. 177 melding maakt. In de lijst bij Van Mieris l.l. heet het „varkenvenninge in Hillegommerhout, dat is, dat niemant in zeker zaizoen aldaar varkens mach houden dan den Heer voldoende”.

dom in grondbezit stonden zij bij dezen verre ten achter, al gaf hunne aanzienlijke afkomst, hun rang en de omvang hunner leenen hun aanspraak op huwelijken met dochters van diezelfde edele Hollandsche geslachten, die zich ook van hun kant met dit geslacht verzwagerden.

Bij de groote verspreiding en den zeer verschillenden aard dezer goederen is het niet aan te nemen, dat die alle van den alleroudsten tijd af deel van het burggraafschap hebben uitgemaakt; alleen, dat zij allengs, tot op burggraaf Dirk van Kuik toe, kort na wiens dood ¹⁾ deze lijst is opgemaakt voor zijn opvolger uit het oude en machtige geslacht van Wassenaer, door grafelijke schenking in het bezit der burggraven waren gekomen en dus omstreeks 1360 geacht konden worden „van ouden haercomen” bij het burggraafschap te behooren. Uit niets blijkt echter, dat de lijst slechts de overblijfselen boekt van een nog veel omvangrijker leenbezit, dat eenmaal geheel Rijnland zou hebben omvat of den burggraaf als bestuurder van deze gouw was toegekomen, zooals door sommige oudere schrijvers beweerd wordt ²⁾; veeleer zijn het oorspronkelijk alle bezittingen van den graaf, geheel overeenkomend met diens andere rechten en goederen en daaruit te eeniger tijd aan den burggraaf, zijn beambte, geschonken. Van sommige van deze goederen is het zeker, dat zij eerst laat in het bezit van den burggraaf waren gekomen, o.a. dat betreffende Oestgeest en de kleinere rechten te Leiden, zooals later blijken zal; van andere, reeds in de lijst van leenen der grafelijkheid omstreeks 1280—83 genoemd, staat het bezit der burggraven voor dien tijd ten minste vast ³⁾.

Burggraaf Dirk nu huwde reeds op gevorderden leeftijd in of kort na 1322 zijne verre nicht ⁴⁾ Ver (vrouw) Justine, dochter van Hugo den Gouwer van Koudekerk, de veel jongere weduwe ⁵⁾ van Jan Sceven, rentmeester van Waterland ⁶⁾, bij wien zij twee zoons had ⁷⁾. Hij schonk haar met toestemming van den graaf

1) Bij verschillende posten staat, dat zijne weduwe eraan „verlijftocht” is.

2) Bockenbergh, Gouthoeven, Alkemade, Jungius en andere oudere schrijvers, vgl. Musketier Vergenst, De burggraviatu Leidensi, p. 55 en 103, met de aantekeningen.

3) Zie hierachter, en over de genoemde lijst, boven blz. 62, noot 6.

4) Over de familiebetrekking vgl. Van Mieris, Charterb. II, blz. 680. Haar grootvader, Hugo van Heenvliet, was zusterskind van den eersten burggraaf Dirk uit den huize Kuik.

5) Zij leefde nog in 1377 (Oork. Hoogl. Kerk).

6) Graf. Rek. uitg. Hamaker, I, blz. 69; Reg. E. L. 13, fol. 5 (Rijksarchief).

7) Van Mieris, Charterboek, II, blz. 577. Deze worden bij oudere schrijvers, o. a. nog bij Musketier Vergenst, p. 61, 63, vermoedelijk als rechthebbend op het grafelijk leen, genoemd.

een aantal goederen uit zijne leenen „ten lijftocht” ¹⁾, o. a. de helft van het gruitrecht te Leiden, een aantal landerijen en tienden in den omtrek der stad en een aandeel in de verdere inkomsten des burggraven te Leiden. De oude burggraaf had reeds kort daarna met belangrijke schulden te kampen. Wij zien hem in 1331 in geldelijke ongelegenheid ²⁾ tegenover den rentmeester van Kennerland, Claes die Gruter van Haarlem, die van den graaf het recht kreeg om gebruik te maken van eene bepaling, in 1330 gemaakt ten behoeve van 's burggraven rentmeester, om na diens dood uit de eigendommen 400 pd. te ontvangen, voordat een der erfgenamen daaruit zou mogen deelen ³⁾. Het schijnt zelfs, dat deze grafelijke rentmeester ook de zaken van den burggraaf bestuurde en de bepaling dus juist voor hem gemaakt was ⁴⁾. De omstandigheid, dat de burggraaf in 1327 zijn ambacht de Vennip, tuschen de Leidsche en Haarlemmer meren ⁵⁾ en in 1334 zijn huis te Podikenpoel ⁶⁾ van de hand doet, wijst eveneens op geldelijke bezwaren. In 1336 eindelijk zien wij den burggraaf „out ende cranc”, zoodat hij zijn „ambacht” en zijn eigen en leengoederen „niet bedriven en mach”, tot zijn „eere ende orbare” ⁷⁾ een overeenkomst sluiten met den landsheer. Hij draagt met zijn vrouw namelijk al zijn goederen, eigen en leen, op aan graaf Willem III van Holland om ze te laten besturen door „enen man, die ons ghenoecht” en zich zelve daaruit te doen onderhouden. De graaf neemt die opdracht aan en benoemt tot bestuurder van het geheele burggraafschap den edelman Gillis van Cralinghen ⁸⁾, tevens zijn baljuw van Rijnland, Jan van Polanen, bevelend dezen te beschermen, Ver Justine in het bezit van haar lijftocht te stellen, zoodra de burggraaf sterft, en in dit geval onmiddellijk de hand te slaan aan het burggraafschap.

Dat geval moet zich uiterlijk in Januari of de eerste helft van Februari 1339 voorgedaan hebben. Op 24 Febr. van dat jaar ⁹⁾ had Dirk eenigen tijd te voren zijn „eygenliken goede gerumet mitter

1) Van Mieris, Charterb., II, blz. 302, 365, 520, 544, 553. D. i. als douarie, als weduw-goed, voor den duur van haar leven.

2) Ib. blz. 514. Vgl. Regestenlijst Rotterdam, no. 410.

3) Van Mieris, l. l. blz. 496.

4) Ib. blz. 531, 569.

5) Ib. blz. 447.

6) Ib. blz. 561.

7) Ib. blz. 577.

8) Ib. blz. 588.

9) Ib. blz. 614.

doet" en doet de toenmalige graaf, Willem IV, uitspraak in het geschil tusschen Ver Justine en den erfgenaam dier goederen, heer Philips van Wassenaer, zoon van Bertha, zuster van den burggraaf, en dezer echtgenoot, heer Dirk van Wassenaer, die omstreeks 1310 door Philips in zijn heerlijkheid was opgevolgd. Ver Justine behield volgens vroegere afspraken de helft dier eigendommen tot zoolang als aanspraak daarop haar langs den weg van rechten niet was ontzegd, afgezien natuurlijk van haren reeds door graaf Willem III bevestigden lijftocht uit de leengoederen des burggraven. Op den 2^{den} April 1339 wordt Philips door den graaf beleend ¹⁾ met het burggraafschap van Leiden en de verdere leenen van zijn overleden oom, met uitzondering alleen van 100 pd. 's jaars, die graaf Willem III dezen indertijd had geschonken bij het verkrijgen van zijn ridderschap, wat dus tusschen 1306 en 1315 ²⁾ geschied moet zijn. Ver Justine behield haren lijftocht uit die leenen ³⁾ en omtrent het eigen goed van den vorigen burggraaf bepaalt heer Philips, dat zegslieden hun beider rechten daarop zullen „sceyden"; ten opzichte van het goed van Oestgeest, waaromtrent ook verschil was reeds tijdens den ouden burggraaf ⁴⁾, zou de graaf met zijn Raad „die brieve besien" en uitspraak doen of laten doen.

Zoo kwam dus het burggraafschap van Leiden aan de machtige heeren van Wassenaer, wier geslacht sedert omstreeks 1200 met het in het begin der 14de eeuw uitgestorven geslacht van Teylingen in Rijnland onbetwist het eerste geweest was ⁵⁾. Bezitters reeds van uitgebreide eigendommen en leenen ⁶⁾: de ambachten van Voorschoten, Wassenaar en de Ketel, de zeedrift van Katwijk tot Woudrichem ⁶⁾, Scheveningen en Veenhuizen, de kasteelen Wassenaar en Ter Horst, Duivenvoorde en Rozenburg, het veer („vehiculum sive verscip") ⁷⁾ te Leiden en te Dodinsvere (Haagsche Schouw), van tienden onder Loosduinen, Zoetermeer, Eikenduinen, Wateringen en elders, van uitgebreide grondeigendommen, venen en renten, van de tollèn te Voorschoten, Vlaardingèn en Dordrecht, voegden

1) *ib.* blz. 618; Muller, in *Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXII, blz. 131 vlg.

2) Zie boven, blz. 81.

3) In de bovenvermelde oude lijst wordt haar bezit daarvan telkens aangeteekend.

4) Van Mieris, II. blz. 301. Deze had het goed genaast na den dood van Willem van Oestgeest na 1312, maar de echtgenoot van diens dochter, Jan Uten Waerde, maakte er in 1322 aanspraak op. Vgl. *Reg. Hann.*, blz. 48, 50, 151.

5) Vgl. Obreen, I. I.; Muller, in *Bijdr. en Meded. Hist. Gen.* XXII, blz. 304 vlg.

6) Muller, *ib.*, blz. 171 vlg.

7) Dit werd hem door graaf Floris V betwist. Zie over deze veren boven, blz. 69.

zij nu nog het burggraafschap van Leiden met zijn toebehooren erbij. Zij werden zoo nog veel machtiger. De voorzichtige Willem III zou dan ook niet zoo gehandeld hebben als zijn onnadenkende zoon en waarschijnlijk het burggraafschap niet zoo lichtvaardig uit de hand hebben gegeven. Philips van Leyden ¹⁾ heeft dan ook blijkbaar op dergelijke gevallen het oog, waar hij het al te gul weggeven van vorstelijke rechten scherp afkeurt, te eer waar dit alleen geschiedde om aan geld te komen. En dit is hier het geval geweest, want graaf Willem IV, wiens geldelijke zorgen welbekend zijn, erkent in een later stuk ²⁾ het burggraafschap aan Philips van Wassenaer „vercoft” te hebben.

Wij weten sedert dien al zeer weinig van dezen; feitelijk niet veel meer dan dat hij eenig land kocht en verkocht en in 1343 zijn tot ons gekomen testament ³⁾ maakte, waaruit o.a. blijkt, dat hij de schulden van zijn voorganger „geloest” heeft, d.i. ze heeft betaald, blijkbaar voorzoover zij op het burggraafschap drukten. Hij heeft nog den dood van graaf Willem IV bij Stavoren en het optreden van keizerin Margaretha als gravin, van haar zoon hertog Willem als verbeider kunnen beleven, als hij ten minste niet al gestorven is vóór 1348, in welk jaar zijn zoon Dirk het eerst als burggraaf voorkomt ⁴⁾.

Deze beleefde den onrustigen tijd van het uitbreken der zoogenaamde Hoeksche en Kabeljauwsche twisten ⁵⁾, daar hij nog tot in 1392 het burggraafschap, voor den laatsten tijd slechts in naam, heeft bekleed. Het leen is onder hem in belangrijke mate gewijzigd, ook in verband met die twisten, in welke hij zich tenminste sedert 1351 ⁶⁾ aan de zijde van Margaretha en de Hoekschen schaarde, terwijl de stad Leiden daarentegen haar zoon Willem V voorstond. In het voor het gansche graafschap kritieke jaar 1351 ⁷⁾ vinden wij stad en burggraaf scherp tegenover elkander en gewikkeld in een strijd juist over de burggrafelijke rechten, voorzoover die op het stadsbestuur en op het markt-

1) P. 191.

2) Van Mieris, II, blz. 629 (1341). Ook dit geval wijst aan, dat leenen verkocht werden, al staat dit niet in de oorkonde der beleening.

3) Obreen, blz. 19.

4) Van Leeuwen, Batav. Illustr., p. 973.

5) Vgl. daarover mijne studie in Nijh. Bijdr., II, blz. 254 vlg.

6) In 1350 wordt hij nog niet door Willem V onder zijne vijanden genoemd (Van Mieris, II, blz. 778), terwijl Leiden zelf al op de zijde van Willem staat (ib., blz. 778, 785, 795, 796).

7) Zie mijne Geschiedenis, II, blz. 83/4.

verkeer aldaar betrekking hebben. Een door den graaf gegeven stedelijke keur van dat jaar ¹⁾ van „onruste” beperkt onder goedkeuring van den landsheer het recht van den burggraaf op de vrije benoeming van schout en schepenen, bepalend, dat tot deze ambten niemand mag gekozen worden dan nadat hij zeven jaar poorter is geweest; zij regelt de keuze door de poorters zelf van vier „raads-
mannen” naast hen, verbiedt het dragen van andere dan grafelijke livrei door poorters en geeft de volgens een nauwkeurig onderzoek „van huysse te huysse” bij alle burgers onrechtmatig aan de stad onttrokken ellemaat, botermaat, waag, muddepenning, school en kosterij — als „van outs ende van rechte” stadseigendom — aan de stad terug. Het resultaat van dit onderzoek moet eenigszins bevreedden, omdat graaf Willem III in 1333 ten minste de vier eerste rechten als burggrafelijk leengoed had erkend ²⁾ terwijl daarvan „bi jaren menichwarven” aan den burggraaf betaald was, ³⁾ maar het schijnt toch wel te kunnen bewijzen, dat deze rechten eerst in betrekkelijk jongen tijd door den burggraaf waren uitgeoefend. ⁴⁾ Het was nog mooi, dat $\frac{1}{3}$ van de door poorters bij het handelen tegen deze „coer” te belooopen boeten volgens de oude bepalingen aan den burggraaf bleef, tegen $\frac{1}{3}$ aan den graaf zelve en $\frac{1}{3}$ aan de stad.

Op het einde des jaars is echter de eerste periode van den burgeroorlog blijkbaar reeds ten einde: de stad wordt vrijgesteld van alle schade wegens den doodslag van Claes van Swieten; ⁵⁾ zij krijgt evenals andere steden wegens de „in den oerloge, dat wy gehadt hebben jegens onse vyanden” bewezen diensten boven hare oude privilegiën allerlei rechten, in de eerste plaats den „wissel”, d. i. het recht om een wisselbank te houden, totnogtoe door de grafelijke Lombarden uitgeoefend, en den „assys”, het recht om in de stad accijnsen te heffen. ⁶⁾ De burggraaf schijnt zich te hebben onderworpen: hij wordt ten minste in 1352 opgeroepen om met 20 man te helpen bij de verovering van het kasteel Poel-

1) Van Mieris, Charterb., II, blz. 796/7.

2) Ib. blz. 553.

3) Goederenlijst Wassenaer (archief Twickel), naar mededeeling van den heer Bijleveld.

4) Zie boven, blz. 82.

5) Van Mieris, II, blz. 806. Deze zoon van heer Dirk van Swieten (Reg. E. L. B, fol. 88 Rijks-archief), gehuwd met jonkvrouw Meyne, dochter van Willem den Cuser, een der aanzienlijkste gunstelingen van Willem III (Reg. Hann., blz. 241), werd in het voorjaar van 1350 vermoord, hetgeen aanleiding gaf tot talrijke terechtstellingen te Delft en elders (vgl. Van den Bergh, Gedenkst., blz. 213).

6) Van Mieris, I. I. blz. 807, 808.

geest bij Koudekerk, ¹⁾ een der laatste feiten in deze vroegste woelingen der Hoeksche en Kabeljauwsche partijen. Maar na den definitieven vrede van 7 Dec. 1354 tusschen den hertog en zijne moeder ²⁾ en als alle feiten in den oorlog bedreven aan Leiden vergeven zijn, ³⁾ neemt de graaf de pas geschonken privileges weder terug ⁴⁾; vermoedelijk zijn echter de kleine burggrafelijke rechten niet weder aan den burggraaf teruggegeven, ten minste de bovengenoemde lijst van eenige jaren later vermeldt ze als voorloopig niet geldende, als door de stad betwist.

Hertog Willem en de burggraaf lagen spoedig weder overhoop, daar de laatste Ver Justine's rechten niet had willen erkennen — in de Wassenaersche lijst worden er enkele genoemd als niet erkend — en zich op Teylingen tegen hem had versterkt „mit groter versuymenisse bi crancken rade” ⁵⁾. De hertog straft hem (27 Nov. 1356) genadiglijk met het ontnemen van de aanstelling van schout en schepenen te Leiden ten einde het „groot gedranch van parthyen” aldaar te doen eindigen, ja van alle „hoge ende lage heerlickeyt” en verval daaruit, verder met vrijstelling van den tol te Alfen voor alle steden en landen des hertogs en vernietiging van alle schulden des hertogs aan hem.

Maar ofschoon Willem V zoowel de afschaffing van des burggraven heerlijkheidsrechten als die der genoemde „cleyne poyncen” in het volgende jaar weder bevestigde ⁶⁾, schonk de juist in dezen tijd krankzinnig geworden vorst ⁷⁾ den 2^{den} Sept. 1357 den burggraaf zijn „alinghe (geheele) burchgraefschap” tegen betaling van 1200 pd. ⁸⁾ weder terug met alle oude rechten. Doch welhaast kwam aan het verschil een einde.

Op verlangen van den hertog deed burggraaf Dirk twee dagen later volledig afstand van alle genoemde hem sedert 1354 door de stad betwiste kleinere rechten: van waag en muddepenning, elle- en botermaat, bieraccijns, school en kosterij benevens van de posten van secretaris en bode en het recht om een speelinrichting

1) Ib. blz. 809.

2) Ib. blz. 824.

3) Ib. blz. 838.

4) Zie boven, blz. 42/3.

5) Van Mieris, III, blz. 8.

6) Ib. blz. 23.

7) Vgl. over die krankzinnigheid: Frederiks en Fruin, in Nijh. Bijdr. N. R. VIII, blz. 1 en 227 vlg.

8) Graf. rek. (Rijksarchief).

(„dobbelscoele”) te houden; het goed recht van de stad op dat alles werd erkend en bij handvest bevestigd ¹⁾). Ofschoon uit het stuk zelf dit wederom in het geheel niet blijkt, is ook deze afstand geschied tegen gereede betaling en wel van 700 schilden ²⁾, waarvoor de kwitantie van den laatste der drie termijnen, op 2 Oct. 1358 door 's burggraven rentmeester wordt afgegeven ³⁾). Het belangrijke recht der benoeming van schout en schepenen bleef nog aan den burggraaf voorbehouden.

Sedert was de verhouding van den burggraaf tot zijn leenheer, thans vertegenwoordigd door diens broeder, den ruwaard der graafschappen hertog Albrecht, blijkbaar goed. Wij vinden burggraaf Dirk naast den ruwaard staan in den reeds omstreeks 1359 herhaaldelijk weder uitgebroken partijstrijd; Albrecht en zijn vrouw houden 30 Mei van dat jaar een kind van burggraaf Dirk te Rijnsburg ten doop ⁴⁾; hij bewaart de stad tijdens den Kabeljauwschen opstand kort daarna, waarin de ruwaard zelfs zijne gevangenis in Den Haag had zien openbreken tijdens eene korte afwezigheid, toen hij naar Leiden was gereden ⁵⁾).

De beteekenis van den Leidschen burcht als vesting moet toen reeds aanzienlijk gedaald, ja zoo goed als verdwenen zijn, want in Januari 1361 ⁶⁾ verkoopt de burggraaf „alle die erven, die gheleghen zien omtrent die burch” aan de daar reeds wonende stedelingen, terwijl hij alleen bedingt, dat zij geen anderen uitgang zullen hebben aan de burchzijde dan een branddeur van 4 voet breed en 6 voet hoog; hij staat zelfs een deel van de burggracht af „toter gemeene bruycwair.” Welke waarde zou ook een burcht, midden in een versterkte stad gelegen, toen langer voor de verdediging dier stad gehad hebben? Hij was sedert lang niet eens meer woonplaats van den burggraaf, die zetelde op zijn kasteel „ten Zande” te Katwijk, reeds in het begin der 14de eeuw genoemd als verzamelplaats voor bewoners van Rijnland, waarschijnlijk omdat de burggraaf er zijne woning had.

Maar van zijn rechten had deze nog genoeg overgehouden om het de stad lastig te maken, vooral door zijn recht tot benoeming van schout en schepenen, waardoor de stad in zeker opzicht zijn „ambacht”

1) Van Mieris, III, blz. 9, waar verkeerdelijk op 1356 hetzelfde stuk als blz. 37 op 1357 wordt afgedrukt. Vgl. het origineel in het archief te Leiden.

2) Van Mieris, III, blz. 38.

3) Oork. van dien datum, Leidsch archief.

4) Graf. Rek. 1359 (Rijksarchief).

5) Aldaar.

6) Van Mieris, III, blz. 117.

en hij stadsheer geacht kon worden, ook in verband met zijn overige financiële belangen in de stad ¹⁾). Doch slechts in zeker opzicht: de stad Leiden stond tot haren burggraaf volstrekt niet in dezelfde verhouding als b.v. oorspronkelijk Gouda en Schiedam tot hunne ambachtsheeren of Amsterdam tot de heeren van Amstel; haar burggraaf bezat er slechts eenige rechten, die elders den ambachtsheer toekwamen, zoodat hij niet geheel als zoodanig doch slechts als een soort van „middelheer” tusschen de stad en den landsheer kan worden aangemerkt. Deze verhouding moest echter tegenover machtige edellieden als de burggraven uit het geslacht van Wasse-naer op den duur tot ernstige moeielijkheden aanleiding geven. De tegenstelling tusschen adel en steden, die in dezen tijd der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, in hun oorsprong adellijke veeten, die allengs grooter beteekenis kregen, ²⁾ voelbaar werd, werkte ook mede om de stad telkens met haren burggraaf en de zijnen overhoop te doen liggen.

Zoo was er in 1380 op de drukke Valkenburger jaarmarkt (17—24 Sept.) een gevecht geweest tusschen 's burggraven zonen Philips en Dirk met eenige hunner vrienden, onder wie ook de burggrafelijke schout der stad, Jan van Leyden, en eenige Leidsche burgers, van wie een, Claes Colyn, daarbij was gedood. Groot was de ergernis in de stad bij den terugkeer der verwoede burgers. De weerbare bevolking trok op eigen gezag — wat verboden was: alleen de graaf mocht bevel daartoe geven — met hare banier uit naar het slot van Alfen, waar de schuldige edelen zich verschanst hadden, maar slaagde er niet in het slot te veroveren. De ruwaard kwam nu tusschenbeiden, achtte den landsvrede door het ongewettigd uittrekken met de banier geschonden en zocht bovendien de schuld der geheele zaak bij de burgers, die hij 13 Mei 1381 veroordeelde ³⁾ tot de hooge boete van 200 pond wegens schending van den Valkenburgschen marktvrede, terwijl de schuld van den doodslag bij een paar buitenlanders en sommige edelen van lageren rang werd geacht te zijn, die dan ook verbannen werden; enkele der edelen kregen bovendien schadeloosstelling van de stad, o. a. de schout, dien zij in zijn woning hadden lastig ge-

1) Belangrijk was vooral de tol, waarvan men omstreeks dezen tijd voor een groot aantal artikelen het juiste bedrag „na allen haercomen” vaststelde (Stedebboek, fol. 282 vlg.), vgl. Bijlage.

2) Zie daarover mijne opmerkingen in Nijh. Bijdr. N. R. II, blz. 254 vlg.

3) Van Mieris, III, blz. 381, 394, 397, 410, 421. De dateering is hier in de war wegens het niet rekenen met den Paaschstijl.

vallen met „huusvechtinge”. Het schijnt, dat een ziekte van den burggraaf in dit jaar van hevige epidemie ¹⁾ hem de handhaving van het recht moeilijk heeft gemaakt, zoodat zijn zoon Philips hem moest vervangen, ²⁾ hetgeen ook in de eerstvolgende jaren het geval is geweest ³⁾.

De twist werd intusschen door deze voor de stad ongunstige uitspraak niet beslecht. Wij hooren van een hevig straatgevecht in den nacht veertien dagen later op de Breestraat bij de Korenbrugsteeg te Leiden tusschen Philips met zijn vriend Reinoud van Brederode en eenige Kabeljauwsche burgers, waarbij de edelen naar den nabijgelegen burcht de wijk moesten nemen ⁴⁾; wij vernemen van een aanval op het naburige slot Ten Waerde en van herhaalde pogingen van Albrecht zelf en zijne gemalin, van de andere steden van Holland om den vrede te herstellen; wij lezen van het sluiten der stadspoorten en van gerechtelijk onderzoek, maar nog in October 1383 is de vrede niet hersteld. Dan treden ⁵⁾ Dordrecht, Delft, Haarlem en Alkmaar tusschenbeiden en leggen een vrede tot Paschen toe „opten dreppel voer den raethuse” tusschen de twistende partijen, „gherecht ende poirteren” van Leiden en de edelen, die zich beiden ook wel bereid toonen om het verschil te beëindigen. De vrede werd door de stad plechtig afgekondigd van het bordes van Dirk van Swieten's huis op de Breestraat, vlak bij de plaats, waar bovenvermeld straatgevecht had plaats gehad. In Januari, met Beloken Paschen en kort na Paschen 1384 volgen dan nieuwe uitspraken van den ruwaard en zijn vrouw, waarbij telkens weder de stad in het ongelijk gesteld wordt; drie van iedere vijftig burgers werden veroordeeld tot een bedevaart naar Aken, terwijl vergiffenis geschonken wordt voor de begane misdrijven en beledigingen en de stad zich verbindt Albrecht voortaan 14 dagen lang met 100 man te helpen, als hij hulp noodig heeft. Eerst tegen Paschen 1385 ⁶⁾ schijnt de zaak voor goed tot een einde gebracht te zijn.

Die lange twisten hadden vooral hun oorzaak in de kwestie der benoeming van schout en schepenen door den burggraaf, die deze waardigheden volgens toenmalige gewoonte placht te verpachten, in den regel wel aan den meestbiedende — een afhankelijkheid van

1) Zie boven, blz. 78. Zijne ziekte is intusschen blijkbaar van langeren duur geweest.

2) Baljuw-*rek.* Rijnland 1381 (Rijksarchief).

3) Grafelijkheids*rek.* 1382 (Rijksarchief).

4) *Matth. Anal.* blz. 633.

5) *Memor. B. G.* 1386—1390 (Rijksarchief), fol. 55.

6) *Vgl. Van Mieris, III,* blz. 421.

haar bestuur en haar rechtspraak, waaraan de thans door handel en nijverheid bloeiende stad zich noode kon onderwerpen maar die onbetwistbaar op oude burggrafelijke privileges steunde.

Het is weder Philips van Wassenaer, die einde 1387 namens zijn ouden vader en zijn broeder, die toen buitenslands waren, dienaangaande een overeenkomst sluit ¹⁾ met „gherecht ende vroescap” der stad, die daarover van hun kant „mit der ghemeenten” gesproken hadden. Hij belooft de rust in de stad te zullen helpen handhaven en haar ten beste te raden; hij verklaart namens zijn vader en broeder en alle nakomelingen voortaan geen geld meer te zullen vragen of leenen op schoutambt en gerecht maar daartoe alleen te zullen benoemen in het belang der stad; niemand zal schout mogen zijn dan wie vier jaren „an enen ghanghe” poorter is geweest „mit alinghe sijnre woenstat”; de schout zal, voorzoover de stad recht heeft op „boeten” uit de rechtspraak, rekening en verantwoording doen aan de met de leiding harer financiën belaste poortmeesters; de stad zal daartegenover het geld betalen, waarop eertijds schoutambacht en gerecht plachten te worden gesteld, d.i. waarvoor deze rechten verpacht werden, 2500 oude schilden, binnen vijf jaren af te doen; bij schending van het verdrag zal de landsheer met zijn Raad beslissen, maar nadat het betaalde geld dan weder teruggegeven zal zijn, zullen Philips en de zijnen ontslagen blijven van alle beloften en dit stuk „weder over hebben”; bovendien zal hij, als een poorter „afterbaecs” ²⁾ woorden tegen hem mocht uiten, dezen voor den rechter dagen, eer hij de belediging wreekt. Een en ander werd door Albrecht bevestigd als „overheer”, met aanwijzing dat geen poorter meer zal hebben te betalen in genoemde som dan zijn aandeel bedraagt volgens het stedelijk schotboek. Nog geen vijf jaren later was de oude burggraaf Dirk gestorven; Philips volgde hem 5 Mei 1392 op ³⁾.

Kort daarna, eenige maanden voor het verlopen van den jongst bepaalden vijfjarigen termijn van betaling voor het schoutambt, raakte de stad in twist met haren toenmaligen schout, Jacob Oudelant ⁴⁾, die beschuldigd werd van afpersingen en van het koopen van zijn post wederom van den burggraaf, zoodat het pas gesloten verdrag geschonden zou zijn. De stad wendde zich tot den thans landsheer geworden voormaligen ruwaard Albrecht om

1) Van Mieris, III, blz. 520. Vgl. Privilegieboek A, fol. 43 v.

2) D. i. niet in zijne tegenwoordigheid, achter zijn rug (vgl. Verdam, i. v. achterbaecs).

3) Van Mieris, III, blz. 588. In de stadsrekening een post hieromtrent van dien datum.

4) Hij was in 1382 poorter geworden (Poorterboek) en is in 1389 en later schepen geweest.

zijn raad en de zaak was nog in onderzoek ¹⁾, toen de schandelijke moord op Albrecht's schoone vriendin, Aleida van Poelgeest, in Den Haag op 21 September 1392 het gansche land in rep en roer bracht ²⁾.

Het bleek weldra, dat ook Philips van Wassenaer tot de medeplichtigen aan deze misdaad behoorde. De hertog riep de getrouwe burgers van Leiden onmiddellijk te hulp naar Den Haag ³⁾ en zij lieten zich niet wachten, terwijl de schepenen in permanente zitting de rust handhaafden. De burggraaf vluchtte met zijn broeder en meer dan 50 andere ernstig gecompromitteerde edelen buitenslands, waarschijnlijk naar Breda of Utrecht ⁴⁾. Een geregeld proces volgde en na driemaal gedane indaging op de daartoe gestelde rechtsdagen werd 18 October 1393 ⁵⁾ door den hertog „pro tribunali sedens” het door zijn Raad geveld veroordeelend vonnis uitgesproken, waarbij de schuldigen uit Holland en Zeeland werden verbannen en hunne goederen verbeurd verklaard. Onder die goederen behoorde ook het Leidsche burggraafschap benevens de burggrafelijke en Wassenaersche huizen en andere kasteelen der Hoeksche partij. Het burggraafschap keerde dus met den burcht zelve tot de grafelijkheid terug; ten opzichte van de kasteelen der gehate Hoeksche edelen in de buurt der stad werd met de grootste voldoening door de Leidenaars gehoor gegeven aan 's hertogen bevel van 12 Nov. 1393, om onder leiding van den schout te doen „nederwerpen, bernen ende nederhouwen” de kasteelen van burggraaf Philips en zijne medeballingen, onder wie zijn broeder Dirk van Wassenaer, Jan van Duvendoerde, Jan van Heemstede en eenige anderen met name genoemd worden ⁶⁾, en wel „sonder vertreck” en zoodat er „muir noch stock noch stake” mocht blijven staan, waarvoor Leidsche „metselaers” in het bijzonder werden aangewezen. De huizen Ten Zande en Podikenpoel werden vernield, ook andere in Rijnland. Het beheer der inkomsten van het burggraafschap werd aan den grafelijken rentmeester van Noord-Holland, de rechterlijke functiën werden aan den baljuw van Rijnland opgedragen. Schout Oudelant, wiens zaak van wege den hertog door

1) Stadsrek. 1392, fol. 22/3.

2) Vgl. Brill, in Versl. en Med. Kon. Akad. 2de Reeks, VI, blz. 39 vlg.

3) Stadsrek. 1392, fol. 30^r; Kron. Hist. Gen. 2de Serie, VII, blz. 95 vlg.

4) Vgl. over deze gebeurtenissen vooral Joannes a Leydis, Chronicon, cap. 42 sq.; Von Löher, Jakobaea von Bayern, I, S. 446 ff.; Regestenlijst Rotterdam, n°. 1347.

5) De data staan niet geheel vast.

6) Van Mieris, III, blz. 601 en 617; Scheffer, Commissieboek.

een paar van diens raden was onderzocht, was reeds in December 1392 door Willem Heynenzoon vervangen, die voor het ambt aan den hertog weder een aanzienlijke som betaalde 1).

Zoo was de stad haren burggraaf voorloopig kwijt en het burggraafschap nu aan de grafelijkheid zelve gekomen. Wel dreigde een hevig gildenoproer in 1393 de goede verstandhouding tusschen de stad en den landsheer te verstoren maar ook deze wolk dreef na de volkomen onderwerping der weerspanningen in den voorzomer voorbij, onder verbanning der schuldigen en betaling eener zware boete 2). De stad had voorloopig geen „middelheer” meer en was even onafhankelijk als de andere groote steden in het graafschap, al had nu de landsheer zelf nog het gerecht verpacht. Maar de verzoening van den burggraaf en de zijnen met den landsheer bleef niet lang uit, nadat in October 1394 reeds het hoofd der uitgebannen edelen, 's hertogen oudste zoon, graaf Willem van Oostervant, weder in genade was aangenomen. Op 12 April 1396 werden ook de Wassenaers met den hertog verzoend 3), belovende geen wraak te zullen nemen voor het beschadigen, vernielen en verbranden hunner huizen en goederen noch daarvoor vergoeding te zullen eischen, integendeel bereid te zijn eene boete te betalen voor het misdrijf van 1392; daartegenover werden zij in al hunne bezittingen hersteld, dus ook de burggraaf in zijn burggraafschap, ofschoon het „gerecht” der stad nog eenigen tijd aan den landsheer bleef.

Wij vinden Philips sedert weder in 's hertogen raad en zien hem met zijn gewapenden deelnemen aan de belegering van den ontrouwen rentmeester Brunstijn van Herwynen in Loevenstein en aan de groote ondernemingen van Albrecht en Willem tegen Friesland in de eerstvolgende jaren 4) gelijk later aan den Arkelschen oorlog onder de regeering van den laatste.

Bij het herstel van den burggraaf in zijn burggraafschap in 1396 was uitdrukkelijk bepaald, dat hertog Albrecht het „gerecht” van

1) Over deze zaken: Memoriaal B. D. (1351—1396), fol. 42, 69 (Rijksarchief) en eenige posten in de Stadsrek. van 1392, benevens Scheffer, Commissieboek I, blz. 12; Van Mieris, III, blz. 601.

2) Zie beneden.

3) Van Mieris, III, blz. 644. Het stuk in Regestenlijst Rotterdam, n°. 1342 moet in verband met dezen zoen op 1396 gesteld worden. Daarmede staat ook het vrijgeleide voor Philips en Dirk en hunne vrienden naar Breda en Utrecht op 26 Maart in verband (ib. n°. 1346).

4) Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht tegen Friesland, passim. Over den tocht naar Loevestein: Regestenlijst Rotterdam, n°. 1386.

Leiden, d. i. de benoeming van schout en schepenen, voor zijn leven nog in handen zou houden. Ook hieraan kwam reeds in 1399, bij het bovendrijven der Hoeksche belangen in Albrecht's laatste jaren, een einde door het volledig herstel der burggrafelijke rechten ook in dezen ¹⁾; zelfs het verdrag van 1387, dat hem belette het gerecht te beleenen of te verkoopen, werd niet weder hernieuwd, gelijk ook de hertog zelf zich er in 1392 niet aan gestoord had ²⁾. De toestand werd dus weder als van ouds, ja erger en de stad moest den nu invloedrijken burggraaf zeer ontzien, zijn goede gunst met geld betalen ³⁾. De oude bezwaren kwamen terug. Wij hooren van telkens herhaalde moeilijkheden met den weder als vroeger te Katwijk gezetelden burggraaf, over molengelden, vischmarkt, vischrechten, markttollen, bemoeijiking van buitenlandsche kooplieden ⁴⁾, over toestanden bij den burcht aan den Rijnover, waar de stadsregeering bij huizenbouw, bij het maken van schoeiingen, straten en „wervynge” niet genoeg gelet had op de rechten van den burchtheer ⁵⁾.

Nog afhankelijker werd de stad, toen onder Willem VI (na 1404) de burggraaf, diens oude medestander, verreweg de machtigste edelman in het land werd, wien zelfs herhaaldelijk bij 's landsheeren afwezigheid het stadhouderschap samen met den tesorier opgedragen werd ⁶⁾. Zij waagde het niet zich te verzetten en alle onrust te Leiden werd door zijn sterke hand spoedig bedwongen. Onderdanig moest het gerecht hem jaarlijks verzoeken de nieuwe regeeringspersonen wel te willen aanstellen; wij vinden de Leidsche regeering in 1413 hem zoekende, eerst in Den Haag, daarna te Teylingen en te Haarlem, omdat zijn hulp noodig was bij het verzetten van schepenen op St. Jacob ⁷⁾; de stad moet een aanzienlijke som, 425 gouden kronen, bijdragen voor het losgeld van zijn in den Arkelschen oorlog gevangen genomen zoon Hendrik en den burggraaf op den koop toe nog luisterrijk onthalen, als hij zelf

1) Van Mieris, III, blz. 696. In 1396 had Claes Bort 's hertogen aandeel in de boeten van het gerecht ontvangen (Scheffer, Commissieboek, blz. 28; Van Mieris, Handv., blz. 78).

2) Van Mieris, III, blz. 727.

3) Wij lezen in de rekening van 1413 van geschenken in laken en pelswerk, van offeranden bij zijn eerste mis, van schenkingen in wijn en maaltijden, kostbaarheden enz.

4) Stadsrekeningen 1400, 1413 fol. 24^v en passim.

5) Stedeboek, fol. 62.

6) Van Riemsdijk, De tesorie en kanselarij, blz. 213 vlg.

7) Stadsrek. 1413, fol. 24.

met zijn zoon ten raadhuize komt om dit met de vroedschap te bespreken ¹⁾).

De dood van Willem VI op 30 Mei 1417 bracht echter plotseling wederom het gansche graafschap in verwarring. De Hoekschen, die onder leiding van den Leidschen burggraaf bij het naderen van 's graven dood zich in Den Haag verzameld hadden en zich in het bezit der regeeringsbescheiden hadden gesteld, slaagden erin om onder 's graven hun welgezinde opvolgster Jacoba voorloopig de zaken in handen te houden en de burggraaf zelf handhaafde met een aantal gewapenden de rust in de stad ²⁾); Jacoba, die er gehuldigd werd, bevestigde hem natuurlijk in al zijn leenen. Maar nog vóór het einde des jaars stelde de oom der jonge landsvrouwe, hertog Jan van Beieren, elect van Luik, zich tegenover haar, toen zij, reeds weduwe van den dauphin van Frankrijk, weigerde zich onder zijne voogdij te plaatsen zooals hij begeerde; de burgerkrijg begon van Dordrecht uit, waar de energieke hertog zich genesteld had, steunend op de lang onderdrukte Kabeljauwschen. Onder dezen waren ook sommige Kabeljauwschgezinde burgers van Leiden, die zich bij hem hadden gevoegd ³⁾, wat zij met verbanning moesten bezuren, benevens met verbeurdverklaring van goederen en later zelfs met uitdrijving hunner eerst als gijzelaars gehouden familiën uit de stad ⁴⁾).

Het door den burggraaf in bedwang gehouden Leiden bleef aan de zijde van Jacoba: Leidsche benden hielpen haar Gorkum veroveren en later met haar jongen echtgenoot, hertog Jan van Brabant, het weerspannige Dordrecht aanvallen, het laatste evenwel zonder succes; de Leidsche Hoekschen trokken herhaaldelijk in haar dienst met de banier uit naar Delft en Den Haag ⁵⁾, naar Rotterdam en Dordrecht en steunden haar met geld en troepen. Eerst de bemiddeling van hertog Philips van Bourgondië bracht den vrede van Woudrichem van 13 Februari 1419, waarbij de krachtige Jan van Beieren met den jongen en zwakken Jan van Brabant samen het bestuur der graafschappen in handen kreeg. De ballingen en hunne familiën keerden terug en Jan van Beieren

1) *ib.* fol. 16, 23, 27.

2) *Stadsrek.* 1416 (*Kron. Hist. Gen.* VIII, blz. 215 vlg.).

3) *Perk. Reg. Privil.* (Rijksarchief) 1404—1416, fol. 178.

4) *Kron. Hist. Gen.* VIII, blz. 380 vlg.; Van Mieris, IV, blz. 437.

5) Wij bezitten de rekeningen dezer tochten (archief Leiden). Vgl. ook de grafelijke rekeningen uit dezen tijd.

werd feitelijk heer en meester in Holland, tot diepe ergernis der Hoekschen, verontwaardigd over de zwakke houding van diens mederegent, die hunne belangen en die zijner fiere gemalin, ja deze zelve ten eenenmale verwaarloosde en zich met Holland zoo goed als niet inliet.

Zoo diep was die ergernis, dat het gerucht liep, toen hertog Jan van Beieren zijn huldigingstocht door Holland deed (Maart 1419), dat Leiden den eed aan den ruwaard zou weigeren en gewapend verzet zou bieden onder leiding van den Hoekschen burggraaf, die toen te Podikenpoel gevestigd was ¹⁾. Eene bezending uit de stad sprak dit gerucht tegen, maar Jan vond het bij zijn komst toch geschikt, gelijk hij overal had gedaan, om de helft der regeering voorloopig tot St. Jacob door Kabeljauwschen te doen vervangen, zij het dan alleen op zijn verzoek en niet van rechtswege ²⁾. Zoo, meende hij, zouden de belangen van beide partijen behartigd worden. Reeds dacht de alleszins voor zijn taak berekende hertog-ruwaard aan de mogelijkheid van een spoedigen dood des bejaarden burggraven en verzekerde de opvolging van diens Kabeljauwsch gezinden oudsten zoon Hendrik en diens nakomelingen tegenover de aanspraken van den Hoeksch gezinden jongste in de Wassenaersche zoowel als in de burggrafelijke bezittingen ³⁾.

De te Leiden onder de burgerij beiden krachtig vertegenwoordigde partijen stonden er, gelijk in andere steden, scherp tegenover elkander ⁴⁾. Straatgevechten en oproeren waren in deze hachelijke omstandigheden licht te verwachten en bleven ook niet uit, met name op St. Joris (23 April) 1419, op welken feestdag der schutters bijna ieder gewapend rondliep. Kabeljauwsche rondzwervende benden trachtten de stad te bemachtigen met hulp van vrienden van binnen, die in Juli 1419 de poorthengsels heimelijk van de poorten losbraken en buitengewone bewaking noodig maakten der poorten en muren, waar de bussen „te gate” gelegd werden. Van weerszijden werden eindelijk (8 Sept.) door bemiddeling

1) Stadsrekening 1419. Podikenpoel was een tijd lang in handen der Alkemades geweest maar in 1403 weder aan Philips verkocht, die het „metten boomgaard, cingelen en graften” in 1405 opdroeg aan Willem VI en het als leen terug kreeg (Van Mieris, IV, blz. 4).

2) Van Mieris, IV, blz. 530.

3) Van Mieris, IV, blz. 537.

4) Vgl. over dit alles het verhaal bij Meerman, Verhaal van het beleg en de verovering van Leiden in 1420 (Leiden, 1806), aan te vullen met posten uit de stadsrekeningen enz.

van den Beierschen hertogelijken raad Nothaft, die tijdelijk de regeering voerde voor den juist buitenslands vertoovenden hertog, tot 19 September van weerskanten 25 gijzelaars gegeven, die buiten de stad in verzekerde bewaring werden genomen, de 25 Hoekschen in Gouda, de 25 Kabeljauwschen in Schoonhoven; het verbod om gewapend in de stad rond te loopen moest de kans op bloedige botsingen verminderen. Bij de afgesproken terugkomst der gijzelaars op St. Lambert (19 Sept.) kwam het echter opnieuw tot dadelijkheden, naar het schijnt uitgelokt door de teruggekeerde Kabeljauwschen, die, heimelijk gewapend, plotseling hunne mantels afwierpen en verraderlijk aanvielen op den jongen Jan van Wassenaer en zijn vriend Gerrit van Polanen. De geheele stad geraakte weder in rep en roer, de stormklok luidde en na een scherp gevecht moesten de Kabeljauwsche „zoenbrekers" het onderspit delven; een deel vluchtte nogmaals de poorten uit, een ander deel werd gevangen genomen op het stadhuis en bracht er nauwelijks het leven af, een derde bende verschanste zich in den toren der St. Pieterskerk, maar werd daar ook na korten tijd gevat.

Van beide zijden kwamen nu troepen in de stad om de gestoorde rust te herstellen; Nothaft aan het hoofd van Kabeljauwschen, Jan van Wassenaer en Brederode met Hoeksche gewapenden. En het gelukte blijkbaar de partijen eenigen tijd in bedwang te houden. Men koos van weerszijden scheidsrechters, die zich veel moeite gaven maar de zaak ten slotte moesten opgeven, terwijl de burggraaf met het handhaven der orde werd belast. Eindelijk (21 November) kwam de regeering in Den Haag tot een uitspraak, met tijdelijke verbanning van de ergste onruststokers in beide partijen, totdat de buitenslands vertoovende hertog zelf orde op de zaken zou komen stellen, en met den eisch tot betaling eener zware schadeloosstelling en boete door de rumoerige stad.

Deze beslissing was echter volstrekt niet naar den zin der Leidsche Hoekschen, die zich door dit vonnis der Kabeljauwsche landsregeering onbillijk behandeld achtten. Zij protesteerden heftig, noodzaakten de zwakkere Kabeljauwsche tegenpartij de reeds van verschillende kanten bedreigde stad te verlaten en onderhandelden met de regeering, die deze onderhandeling sleepende hield tot de komst van den hertog zelven. Deze kwam in Maart 1420 eindelijk te Dordrecht terug, riep onmiddellijk den ouden burggraaf, diens jongsten zoon en 50 Leidsche vroedschapsleden onder vrijgeleide voor zich en deelde hun mede, dat hij het door de landsregeering in zijn afwezigheid geslagen vonnis handhaafde.

Groot was de ergernis der Hoekschen, die zich overal in Holland verongelijkt zagen en te vergeefs de hulp inriepen van de eigenlijke landsvrouw Jacoba, in Brabant nog steeds onmachtig om de beledigingen, haarzelve en den haren aangedaan, te wreken en door haren energieke oom in Holland geheel ter zijde geschoven. Een aantal Hoeksche edelen, ook de burggraaf met zijn jongsten zoon, sloten daarom 15 April 1420 een verbond met den krachtigen Utrechtschen bisschop, den Hoeksch gezinden Frederik van Blankenheim, met den burggraaf van Montfoort, met de burgers van Leiden, Utrecht, Amersfoort en de steden van het Oversticht. Leiden, thans geheel een Hoeksche wapenplaats geworden, zou het middelpunt zijn eener krachtige poging om het ondragelijke Kabeljauwsche juk af te schudden en in de plaats van hertog Jan de veelgeplaagde en heimelijk van alles ingelichte Jacoba aan het hoofd der landsregeering te herstellen. De burggraaf en zijn zoon met hun aanhangers bewapenden hunne kasteelen en de stad werd met 500 Utrechtsche en Hoeksche knechten versterkt om weerstand te kunnen bieden aan het wapengeweld, waarmede de gevreesde hertog Jan „Zonder Genade”, overwinnaar eenmaal van het trotsche Luik en steunend op de sterke macht van zijn neef, Philips van Bourgondië, ongetwijfeld zou optreden tegen zijn weerspannige onderdanen.

Reeds begon de burgeroorlog over geheel Rijnland met aanvallen op de versterkte kasteelen van den adel, op de wederzijdsche bezittingen en landhoeven; de Hoekschen vertoonden zich zelfs in het openliggende Den Haag en brandden en plunderden tot voor de poorten van het sterke Gouda. Eerst in Mei kwam de hertog naar Holland en begon troepen te verzamelen om zijne tegenstanders tot rede te brengen, desnoods door een beleg van het weerspannige Leiden. De burggraaf werd door hem reeds 20 Mei plechtig uit al zijne leenen ontzet ten behoeve van zijn Kabeljauwsch gezinden zoon Hendrik, die zich evenwel moest verbinden het gerecht van Leiden aan den landsheer te laten, ten minste in zooverre dat hij daarover niet zou beschikken zonder toestemming van den hertog. Te gelijk werd een juist op weg naar de oproerige stad zijnde bezending Engelsche schapenvellen, voor de lakenbereiding bestemd, in beslag genomen evenals andere bezittingen der oproerige Leidenaars, die men hier of daar in handen kon krijgen. Van alle kanten werden ridders en stedelingen, boeren en burgers uit Holland en Zeeland — ook uit Luxemburg en Gelre kwamen hulpbenden — naar Gouda, het punt van uitgang voor

den heertocht tegen Leiden, opontboden om aan het beleg deel te nemen. Nog half Juni werden tusschen den hertog en de stad brieven gewisseld ¹⁾, die echter duidelijk blijk gaven van de wederzijdsche verbittering, waaraan alleen door strijd een einde kon komen.

Den 17^{den} trok de hertog van Gouda uit tegen de reeds van alle zijden omsingelde stad op, zijn weg nemend over Alfen en langs den Rijn, waar hij alvast het door de Hoekschen bezette kasteel Poelgeest bij Koudekerk zonder veel moeite veroverde en slechte en vele gevangenen maakte. Ook de eveneens verdedigde kasteelen Ter Does, Ten Zijl en Ten Waard vielen na korten tijd; het daar buitgemaakte geschut werd tot voor Leiden gesleept en versterkte zoo 's hertogs reeds belangrijke artillerie, waarmede hij nu den 21sten Juni de stad begon te beschieten. Met name geschiedde dit uit een groot, snel opgericht blokhuis tegenover de Hoogewoerds-poort en een tweede te Boshuizen bij de Witte poort, terwijl de stad steeds nauwer werd ingesloten; het burggrafelijke kasteel Podikenpoel en dat te Warmond vielen den hertog spoedig in handen en ook bij het eerste verrees een sterk blokhuis, evenals de andere met grachten en stevige poorten voorzien en bewaakt door voetvolk en ruitery. Het noodige buskruit werd telkens van Oudewater, waar het vervaardigd werd, aangevoerd. De hertog zelf leidde het beleg van uit zijn van ijzer- en houtwerk opgetrokken tent voor de Witte Poort. Wij lezen ²⁾ van een aantal tenten van edelen, waarvoor des nachts „torcken” (fakkels), gebrand werden; van duizenden schollen, schelvischen, haringen en stokvischen, honderden runderen en schapen, van uit Den Haag aangevoerd brood, van voorraden wijn en bier tot het dagelijksch onderhoud van het leger, van uitgebreide met grachten voorziene bolwerken tegen de stad, van spionnen of „crupers”, verkenners, die zich tot onder de muren der stad waagden. Herhaaldelijk was er sprake van ontzet van het verbonden Utrecht uit en weken lang boden de belegerden dapper weerstand, soms door welgelukte uitvallen. In het begin van Augustus echter begonnen de onderhandelingen met een „eerste sprake” over een zoen, waartoe de ingesloten stad niet ongeneigd bleek uit vrees voor bestorming, brand en plundering, wanneer de hertog zijn doel mocht bereiken; gebrek aan levensmiddelen schijnt daarbij den doorslag te hebben gegeven,

1) Memoriaal X^b (Rijksarchief). Vgl. de briefwisseling, hierachter in de Bijlagen afgedrukt.

2) Bij Meerman, I. I.

misschien ook de algeheele stilstand der lakennering, wegens gebrek aan grondstof en uitvoer. Een wapenstilstand bracht reeds dadelijk eenige verlichting en den 17^{den} Augustus gaf de stad zich na een beleg van twee maanden over op voor haar en haren burggraaf nog vrij gunstige voorwaarden ¹⁾).

De stad moest alle gevangenen, die vóór de inneming van het huis Ten Waard door haar gemaakt waren, in handen van den hertog laten; de burggraaf gaf zijn burggraafschap op met uitzondering van den burcht zelven met zijne „mannen”, zijne bezetting, met het daaraan verbonden zwanen-, hop- en gruitrecht, visscherij en tol; alle stedelijke handvesten werden bevestigd behalve die, welke Jacoba „sonder hoeren momber” had geschonken; alle verschillen werden bijgelegd; de stad zou binnen drie weken 18000 Wilhelmus-schilden als boete voor haar verzet hebben te betalen, afgezien van de boeten wegens de boven vermelde vroegere oproeren, die intusschen niet hooger zouden stijgen dan 1000 nobels; de uitgeweken Kabeljauwschen zoowel als de Hoekschen, poorters en niet poorters, zouden hun aandeel in een en ander betalen, ook in de schade, beloopende op de door den hertog onderschepte Engelsche wol.

Hiermede was de „veete” van Leiden geëindigd en de stad tevens haren overmachten burggraaf kwijtgeraakt. Ten bewijze daarvan werden de Leidsche lakens voortaan niet meer met het wapen van den burggraaf, maar met dat van den landsheer geteekend ²⁾). Het gerecht der stad werd onmiddellijk door den hertog omgezet, gelijk hij eenige dagen later ook de kleinere stadsambten door zijn aanhangers liet in bezit nemen. Hij ontzette weldra den ouden burggraaf uit al diens leenen ten behoeve van diens zoon Hendrik, die ze 10 Februari 1421 uit zijne handen ontving, met uitzondering echter van het burggraafschap „ende tgerecht van Leyden mitter heerlicheit” ³⁾), dat aan den hertog bleef op de in Augustus 1420 door de landsregeering gestelde voorwaarden. Eenige jaren later ⁴⁾ is de oude burchtheer in gevangenschap te Wijk bij Duurstede overleden.

Het ophouden der burggrafelijke macht in de stad, waarvan nog slechts de bloote titel met het bezit van den burcht en een en ander uit de bovengenoemde inkomsten overbleven, werd nog 15 Februari

1) Van Mieris, IV, blz. 584 vlg.

2) Zie Posthumus, Gesch. der Leidsche lakenindustrie, I, blz. 174.

3) Van Mieris, IV, blz. 568.

4) 5 Dec. 1428. Vgl. Obreen, Wassenaer, blz. 28.

1421 bevestigd door de plechtige verklaring van hertog Jan ¹⁾, dat „die burggraefscip mit hoiren toebehoiren tot ewigen dagen blyven sal aen ons ende aen onse erven ende nacomelinghen ende nemmermeer dairaff versceyden en sel werden in geenre wijs”. De stad was voortaan even vrij als iedere andere groote stad van Holland; de geringe overblijfselen van de oude burggrafelijke oppermacht hinderden haar weinig.

De afloop van den grooten burgerkrijg in het graafschap, waar in 1425 de machtige Philips van Bourgondië de erfenis van zijn Beierschen oom aanvaardde en drie jaren later de rampspoedige Jacoba dwong hem de heerschappij af te staan, bezegelde de overwinning der Kabeljauwsche partij in het gansche gebied van Holland. Met haar zegepraalde het burgerlijke, het stedelijke element over dat van den meerendeels Hoekschen adel als een van welks machtigste hoofden de beide laatste burggraven uit het geslacht van Wassenaer hadden gegolden. Thans had het nieuwe hoofd van het geslacht, Hendrik, de Kabeljauwsche partij omhelsd; Jacoba zelve zag zich (3 Aug. 1428) genoodzaakt den oudsten zoon van den burggraaf, haren trouwen aanhanger, die lang te Schoonhoven door den Kabeljauwschen Jacob van Gaesbeek gevangen was gehouden, als houder der leenen zijns vaders te erkennen ²⁾ en twee jaren later ook de overdracht van het burggraafschap aan de grafelijkheid, het werk van hare bitterste vijanden, te bezegelen ³⁾. Als in 1434 moeilijkheden ontstaan tusschen den burggraaf en de stad over zwanenrecht en visscherij, beiden onbedriegelijke kenteekenen van oude heerlijke rechten, geeft de burggraaf de voorkeur aan minnelijke schikking ⁴⁾.

Een nieuwe tijd is voor de stad angebroken, een tijd van volkomen vrije ontwikkeling van stadsbestuur en stedelijken bloei.

1) Van Mieris, I.1.

2) Van Mieris, IV, blz. 927.

3) Van Mieris, IV, blz. 980.

4) Stadsrek. 1434.

HOOFDSTUK V.

STAD EN LANDSHEER.

De landsheerlijke macht in deze streken was in handen der Frankische koningen gekomen sedert de achtste eeuw, toen dit deel van Frisia, het land der Friezen, die zich in de nadagen van het Romeinsche rijk van het Noorden uit over de gansche kuststreek tot het Sincfal of Zwin toe hadden uitgebreid, onder de Frankische opperheerschappij was gebracht ten gevolge van de zegepralen van den ouden Pepijn, van Karel Martel en van Pepijn den Korte. De oude gouwen, herinneringen aan overoude indeeling, waren als Frankische bestuursafdeelingen herleefd en Frankische graven hadden er den vorst in het bestuur vertegenwoordigd. In het midden der negende eeuw was dan onder Rorik en Godfried het voormalige Friesland door de zwakheid der latere Karolingers een tijd lang in gevaar geraakt om geheel onder zoo goed als onafhankelijke Noorsche leenmannen van het Frankrijk te komen ¹⁾, maar de dood van Godfried in 885 had de kans op het ontstaan van een Duitsch Normandië doen verdwijnen en Frankische graven bestuurden ook het land „circa oras Rheni” opnieuw als ambtenaren en leenmannen van den koning van Lotharingen, sedert 925 echter voorgoed van dien van Oostfrancië, die de erfenis der Lotharingsche Karolingers tot zich had getrokken en zich welhaast koning en keizer van het Duitsche rijk noemde.

Van dit Duitsche rijk vormde in de 10de eeuw het complex van gouwen, dat men laat in de 11de Holland ging noemen, een onderdeel onder een grafelijk geslacht van Friesch-Frankischen oorsprong,

¹⁾ Geschiedenis van het Nederl. Volk, I, blz. 110 vlg.; Vogel, Die Normannen und das Fränkische Reich, S. 117, 128, 145, 193, 235, 260 ff.

dat wij reeds onder den Norenhertog Godfried in Kennemerland en Rijnland gevestigd vinden ¹⁾, in het bezit van aanzienlijke domeinen en leengoederen, verbonden met de grafelijke waardigheid. In hunne afgelegen moeras-, veen- en duinlanden genoten zij reeds vroeg een zekere zelfstandigheid, die bestand bleek tegen de aanvallen van de Utrechtsche, Vlaamsche, Brabantsche en Friesche buren en van den koning zelve en in de 12de en 13de eeuw vele kenmerken vertoont van landsheerlijkheid, al bleef de opperheerschappij des Duitschen konings nog erkend ²⁾. De zwakheid van het koninklijk gezag in de 13de en 14de eeuw werkte de toeneming dier zelfstandigheid in de hand. De Henegouwsche dynastie volgt de oude Hollandsche op in weerwil van het ernstige verzet des opperheers; de Beiersche neemt in het midden der eeuw hare plaats in, zonder dat de toenmalige keizer, Karel IV uit het Luxemburgsche geslacht, iets anders kan doen dan berusten gelijk zijn nazaat Sigismund in de 15de de Bourgondiërs door zijn protesten niet kan verhinderen zich van Holland meester te maken en dit gebied sedert 1428 in te lijven bij hun langzamerhand alle oude Nederlotharingsche gewesten omvattend rijk.

Geen andere keizers dan Maximiliaan en Karel V hebben ooit den Hollandschen grond betreden, nadat Hendrik III tegen het midden der 11de eeuw te vergeefs getracht had door een krijgstocht den weerspannigen Hollandschen graaf Dirk IV in zijn poelen en moerassen te bedwingen ³⁾; geen Roomsche-Koning dan alleen de eigen tot die waardigheid verheven graaf Willem II heeft, voorzoover bekend is, deze streken bezocht.

Is het wonder, dat de graaf van Holland door zijn onderdanen sedert de 13de eeuw als de feitelijke landsheer werd beschouwd zoo goed als een der andere Duitse vorsten binnen de grenzen van hun gebied? De keizer-koning is hun slechts de veraf gezetelde opperheer, wiens gezag over het in zichzelf verdeelde rijk feitelijk alleen geldt „in suis partibus,” in zijn eigen gebied ⁴⁾. In normale omstandigheden volgt, zoolang de mansstam van het regeerende grafelijke huis niet is uitgestorven, de vader den zoon, de broeder den broeder op in de grafelijke heerschappij; bij het uitsterven van den mans-

1) Geschiedenis van het Ned. Volk, I, blz. 126 vlg.

2) Vgl. over die verhoudingen mijn *Holland und das Reich vor der Burgunderzeit*, in *Nachr. der Kön. Gött. Gesellschaft der Wiss. (Phil. Hist. Klasse)*, 1908, S. 606 ff.

3) *Ib.*, S. 612 ff.

4) *Phil. de Leyden*, uitg. Fruin—Molhuysen, p. 54.

stam komt, hoewel niet zonder schokken van beteekenis, een pretendent uit de vrouwelijke opvolgingslijn: eerst de Henegouwer, dan de Beier, eindelijk de Bourgondiër, zonder dat het rijksopperhoofd zijn stem kan doen gelden ¹⁾).

Was er een nieuwe graaf opgetreden, dan werd hij in de hoofdplaats van iedere gouw, voor Rijnland, naar het schijnt, vroeger te Leiden, later te Katwijk ²⁾ gehuldigd „na slands recht als men pleghet” ³⁾, als „rechte landtshere,” wat geschiedde in de steden door schepenen, raad en „gemeente” met „gestaveden eeden” en wel van wege de gemeente door ieder burger, jong en oud, van wege de „lantluden” door hun gevolmachtigden. Van deze plechtigheid werd een stuk opgemaakt; de graaf zelf beloofde van zijn kant de privileges en verdere rechten der onderdanen te zullen handhaven ⁴⁾ en gaf tegelijk de vaste leenen opnieuw uit aan de oude leenmannen ⁵⁾, nadat hij ook van dezen „manscap ende hulde ontfaen” had.

Omstreeks 1400 begon de huldigingsplechtigheid ⁶⁾ met den eed des graven „mit opgherecten vingheren” op die rechten, welke eed hem in de steden door een regeeringspersoon werd afgenomen en inhield, „onser steden voirs ende elken bysonder een goet ghenadich heer te wesen ende hem hairre steden vrieden ende rechten in allen poynten onverbreken te houden ende te doen houden;” dan eerst volgde de eed der poorters: „goede ende getrouwe ondersaten te wesen ende hem (den vorst) te doen al dat goede ghetrouwe ondersaten haren rechten lantsheer sculdich sijn te doen” ⁷⁾. Na deze huldiging kwam de „confirmacie” der hantvesten door den nieuwen landsheer. Volgens Matthyssen, den welonderrichten stadsklerk van Den Briel, was deze regeling reeds „van den ouden wysen uyt groter voorsienicheit” vastgesteld, dus reeds van oudsher gewoon, wat dan ook wel met het voorgaande is overeen te brengen,

1) Holland und das Reich., S. 615 ff.

2) Vgl. Oorkdb. I, no. 206, § 11. Katwijk komt dikwijls voor als de plaats, waar de graaf in Rijnland „tam urbanis quam rusticis se ostendens comparuit” (Wilh. Procurator, p. 201), zooals Willem III in 1327, blijkbaar wegens een bede voor zijn reis naar den keizer en om zijn oudsten zoon als regent tijdens zijn afwezigheid voor te stellen.

3) Stoke, uitg. Brill, Bk. VII, vs. 1 vlg.; Bk. X, vs. 813 vlg.

4) Vgl. Van Mieris, II, 1 vlg.

5) Stoke, Bk. X, vs. 817 vlg.

6) Matthyssen, Rechtsboek van Den Briel, blz. 23.

7) In 1416 schreven de poorters hunne namen onder de verklaring, dat zij Jacoba als wettige vorstin zouden erkennen na den dood haars vaders (Privilegieb. A fol. 81/2; Van Mieris, IV, 383/4). Ongelukkig hebben wij die namen niet.

al blijkt dit niet duidelijk uit de onvolledig bewaarde oorkonden, voorzoover het voorafgaan van den grafelijken eed aangaat. Zelfs de machtige Philips van Bourgondië beloofde vóór de huldinging als „ruwaard ende oir” ¹⁾ in 1425 „speciaele brieve” te zullen geven betreffende de door zijne voorgangers verleende privileges, als men hem zou gehuldigd hebben. Hieruit blijkt ook, dat huldinging en vorstelijke eed aan de onderdanen met bevestiging der privileges als ten nauwste samenhangend beschouwd werd.

Bij die huldingingstochten werd de landsheer vergezeld behalve door zijn eigenlijken hofstoet of „ghesinde,” door zijn „consilium” of Raad, een lichaam, dat reeds in de 13de eeuw onder dien naam voorkomt en reeds van den oudsten tijd dagteekent ²⁾. Het bestond uit eenige daartoe door den vorst geroepen raadslieden, oorspronkelijk uit den voornamen adel des lands, naast wie in de 14de eeuw ook enkele voorname geestelijke en wereldlijke ambtenaren: kapelaans, rentmeesters, baljuwen, enz. werden geraadpleegd. Bij dien Raad behoorde een kanselarij, samengesteld uit eenige grafelijke „clercken”, welke kanselarij in de 14de eeuw onder Albrecht een vaste organisatie kreeg ³⁾ en belast werd met het bij een geregeld landsbestuur noodige administratieve werk. Ook Leidenaars worden genoemd onder deze grafelijke ambtenaren, met name onder Floris V de bovengenoemde Gerrit van Leyden, onder Willem III en zijn naaste opvolgers de bekende „memorialis” Gerard Alewijnsz ⁴⁾, later de beroemde Philips van Leyden en andere leden van datzelfde aanzienlijke Leidsche geslacht ⁵⁾, en andere leidsche burgers en geestelijken.

Onder het oppertoezicht van den grafelijken Raad werd sedert het midden der 13de eeuw het bestuur over de gouwen, waaruit het graafschap allengs was samengegroeid, gevoerd door de aan Vlaanderen ontleende baljuwen. De baljuw van Rijnland was zoo sedert omstreeks 1270 belast met het bestuur over dit onderdeel van Noordholland, zelf weder een onderdeel van het voormalige groote baljuwschap Holland. Als zoodanig had de baljuw in de 14de eeuw in de eerste plaats de rechtspraak in zijn district, voor-

1) Zie boven, blz. 104.

2) Van Riemsdijk, De tresorie en kanselarij van de Graven van Holland en Zeeland, blz. 32 vlg.

3) Vgl. ibidem, blz. 40 vlg., 102 vlg.

4) Ib. blz. 71 vlg.

5) ib. blz. 45 vlg., 62 vlg. Zie de Bijlagen.

zoover deze niet door den graaf zelven ¹⁾ of door bijzondere privileges als die der stad Leiden aan zijne macht onttrokken was of aan de ambachtsheeren der verschillende ambachten in leen was gegeven. Des baljuws rechtspraak bepaalde zich dus in de 14de eeuw feitelijk tot de „hooge” jurisdictie, tot het berechten van zaken van halsrecht, oproer, van crimineele zaken in het algemeen en tot het toezicht op de werkzaamheid der schouten in de ambachten. Behalve de rechtspraak had hij de Rijnlanders op te roepen, als de hulding te Katwijk moest geschieden, in geval van oorlog te zorgen voor de oproeping van den heerban in de gouw en voor de aanvoering daarvan in den te ondernemen krijgstoct; nu en dan hield hij wapenschouwing; hij was tevens dijkgraaf van het waterschap Rijnland en hield in die hoedanigheid toezicht op wegen, dijken, bruggen en wateren. Hij was dus de vertegenwoordiger des graven en placht door den graaf gekozen te worden uit de aanzienlijke edelen van de gouw, maar reeds Philips van Leyden wijst er op, dat de invloed dier groote heeren het moeilijk maakt hen binnen de perken van hun plicht te houden ²⁾.

De baljuw van Rijnland had zijn zetel in het grafelijke hof te Leiden, waar hij gewoonlijk ook de vierschaar spande met de welgeboren „mannen” van Rijnland en de gevonnisten vóór de executie bewaarde in den nabijgelegen grafelijken „steen” ³⁾ of, voor het met Rijnland vereenigde baljuwschap Woerden, in dien te Oudewater; in sommige gevallen spande hij de vierschaar ook ter plaatse van het misdrijf. Hij benoemde de schouten in de niet door den graaf in leen uitgegeven ambachten, ontving en verrekende het den graaf toekomende aandeel in de door de lagere rechtbanken opgelegde boeten en hield het toezicht op zijne ondergeschikten. Dit waren de beide „asigen” of rechtskundigen van oud-Frieschen oorsprong, in de 14de eeuw één voor ieder der door den Rijn gescheiden deelen van zijn district; de vier boden; de beide „kempen”; de steenwachters en stokbewaarders; de „beslagher”, die de gevangenen in de „yzers” moest klinken; de „hangman”, die echter in het laatst der eeuw uit Haarlem moest worden ontboden, als men hem noodig had ⁴⁾. De baljuw van Rijnland ontving jaarlijks 150 pd. als salaris, en die had hij wel noodig,

1) In zaken van opstand, samenzwering, muntvervalsching, heiligschennis, zeeroof, plundering, vrouwenverkrachting, die hij zich en zijn Raad voorbeheld.

2) Uitg. Fruin en Molhuysen, p. 115, 118.

3) Zie boven, blz. 53/4.

4) Een en ander uit de baljuwrekeningen in het Rijksarchief, sedert het midden der 14de eeuw aanwezig.

niet alleen als betaling voor zijn diensten, maar ook omdat hij, evenals andere hooge ambtenaren in dien tijd, het ambt voor zijn leven gekocht had. Philips van Leyden keurt dit laatste terecht af ¹⁾, maar wij bezitten nog een overeenkomst ²⁾ tusschen den baljuw Jan van der Borch en de toenmalige tijdelijke pandhouders van het graafschap ³⁾, de Borsselens, van 1431, waarbij de baljuw belooft voor het ambt jaarlijks 200 bourgondische schilden te zullen betalen tegen afrekening van wat hij er meer uit trekt, en verder korting bij verkleining van zijn rechtsgebied of beperking zijner inkomsten door kwijtschelding van boeten of bij belemmering in de uitoefening van zijn ambt.

De rechtspraak van den grafelijken baljuw binnen Leiden gold dus in hoofdzaak het halsrecht; de jurisdictie in het algemeen was binnen de stad aan schout en schepenen toevertrouwd reeds door de handvest van 1266. Was er een kwestie van halsrecht, dan spande voor stedelingen de baljuw zijn vierschaar met den burggraaf en schout en schepenen van Leiden, die dus in dat geval de plaats der „welgeboren mannen” uit het district innamen op de in de rekeningen genoemde „zodenbank” van de vierschaar. Dit geschiedde, tot de handvest van 24 Juli 1434 den schout met de roede, het teeken der „kennisse,” begiftigde en hem toestond met de schepenen „recht te doen met den hoichsten” van 's heeren wegen, „sonder onsen baeliu van Rijnlandt dair by te roepen.” Voortaan had de baljuw geen rechtspraak meer over de stedelingen.

Behalve den baljuw was er nog een ambtenaar des graven, waarmede de stad geregeld in aanraking kwam. Dit was de rentmeester van Noordholland, een ambtenaar, die ook reeds in de 13de eeuw voorkomt en belast is met de invordering der grafelijke inkomsten in dit voornaamste en rijkste district. Zijn ambt placht in den Henegouwschen tijd, toen de administratie op geregelder voet werd ingericht, verbonden te zijn met dat van schout of baljuw in Den Haag ⁴⁾ en was sedert 1363 ondergeschikt aan dat van den grafelijken tesorier, den algemeenen beheerder der financiën van de grafelijkheid ⁵⁾. Hij woonde dus in de plaats, die sedert den Henegouwschen en Beierschen tijd de vaste zetel der landsregeering

1) l.l. p. 69 sq.

2) Oork. Rijksarchief.

3) Zie daarover mijne studie, in Nijh. Bijdr. 3de R. II, blz. 327 vlg.

4) Phil. de Leyden, p. 121.

5) Van Riemsdijk, l.l. blz. 119, 140, 171 vlg.

over het graafschap was, ook al bevond zich de landsheer in Henegouwen of elders; hij had een aantal „clercken” onder zich; hij was meestal een vermogend man, op wien de graaf desnoods eventuele tekorten kon verhalen, en genomen uit de kringen der stedelijke burgerij, welke zich gaarne voor dergelijke ondergeschikte ambten leenden en wegens familiebetrekkingen en invloed niet al te zeer ontzien behoeften te worden ¹⁾; hij had jaarlijks rekening te doen aan den grafelijken Raad of aan een commissie uit dat lichaam en daarbij geregeld een „verclaringhe” over te leggen aangaande de vermoedelijke inkomsten van het volgende jaar, een soort van budget ²⁾. De in zijn kas stroomende gelden droeg hij ten deele af aan hen, die op sommige inkomsten „verlient” waren (d.i. ze in leen hadden) of recht op „bewisinghe” (uitkeering), hadden; ten deele betaalde hij de kosten van onderhoud der grafelijke gebouwen in Den Haag, van levensonderhoud, kleeding enz. van het hofgezin en deed verder allerlei betalingen, die hem bij „open brieven” van den graaf, de gravin of iemand van de dienstdoende hofedelen werden voorgeschreven.

Met den tesorier der grafelijkheid — welke post eerst door ervaren ambtenaren van geestelijke of wereldlijke hoedanigheid, daarna soms door aanzienlijke edelen werd waargenomen ³⁾ — had de stad in hoofdzaak alleen te maken bij het vaststellen en betalen eener „bede,” eener buitengewone belasting, die door dezen met den grafelijken Raad geregeld werd, of bij leeningen en borgstellingen van beteekenis, voor het verkrijgen waarvan de landsheer zich tot zijn reeds in de 13de eeuw min of meer kapitaalkrachtige steden placht te wenden, voorzover de daar toen reeds gevestigde Italiaansche of Zuidfransche „lombarden” ⁴⁾ hem niet van dienst konden zijn; in zijne kas vloeiden onmiddellijk ook de baten uit zware boeten, uit de betaling voor nieuwe handvesten enz., terwijl zij overigens gevoed werd door het geregeld afdragen van de voorschotten der rentmeesters en baljuwen, door verkoop van domeinen, door betaling van nieuw uitgegeven leenen, bij geldgebrek door leeningen naar alle kanten. Hij of de rekenplichtige klerk, die vroeger het beheer voerde, zorgde voor het bestrijden der algemeene

1) Phil. de Leyden, p. 15.

2) Zoo de Verclaringhe over 1334 (Grafelijkheidsrek. uitg. Hamaker, I, blz. 160 vlg.). Vgl. de Rekeningen van Noordholland 1343/4, in dl. II dier uitgave (Werken Hist. Gen.).

3) Van Riemsdijk, l.l. blz. 187 vlg., 210 vlg.

4) Dit was de algemeene naam voor Noord-Italianen; ook de uit Cahors afkomstige geldhandelaars (Cahorsins) werden wel met dien naam aangeduid.

onkosten van de landsregeering en betaalde grootendeels de dagelijksche uitgaven van den graaf en zijn gezin ¹⁾).

Van borgstellingen door de steden hooren wij al onder Floris V. Haarlem stelt zich borg voor hem in 1280 ²⁾; de zeven voornaamste steden van Holland en Zeeland, waaronder Leiden, stellen zich in 1292 borg voor de betaling van 12000 pond, door hem van een consortium van drie edelen opgenomen ³⁾. Van leeningen en giften in eens tot aanzienlijke bedragen, ook door de stad Leiden ⁴⁾, aan den landsheer verstrekt, is in den loop der 14de eeuw herhaaldelijk sprake, met name in de dagen van den verkwistenden Willem IV en bij de op zijn dood volgende moeilijkheden binnenslands ⁵⁾; meer dan eens komt het voor, dat bij borgstellingen van dien aard de stedelijke regeeringspersonen zelve zich persoonlijk verbinden om zich ter beschikking te stellen van den schuldeischer, in „leesting” te gaan. Leeningen kwamen vooral voor in geval van oorlog, wanneer buitengewone onkosten gemaakt moesten worden.

Reeds in 1341 zien wij nog een andere methode toegepast. Sommige steden, ook Leiden, verbinden zich dan gezamenlijk tot betaling van lijfrenten, waarvoor de grafelijkheid van de betrokken personen kleine kapitalen verkreeg ⁶⁾. Zoo betaalde Leiden in 1347 te Brussel lijfrenten voor de grafelijkheid tot een bedrag van 246 schilden ⁷⁾. Eerst in de dagen van Jacoba en Philips van Bourgondië vernemen wij van geregelde bemoeiingen der steden met de betaling der grafelijke lijfrenten in Brabant en Vlaanderen, waarvoor anders hare reizende of handeldrijvende burgers in die gewesten lastig gevallen worden ⁸⁾; daardoor kwamen de steden er in 1429 toe in plaats van het betalen van haar aandeel in eene bede de betaling dier lijfrenten voor hare rekening te nemen ⁹⁾ en lieten zich, voorzoover die aandeelen daartoe niet voldoende waren, uit de bede van Kennemerland schadeloos stellen.

In geval van oorlog ging de graaf spoedig over tot het vragen eener zoogenaamde „bede”, opgebracht door alle onder-

1) Over een en ander zie de Rekeningen, uitgegeven door Hamaker in dl. III der Grafelijkheidsrek. van Holland.

2) Oorkdb. II, no. 403.

3) ib. no. 817 en 823.

4) Van Mieris, II, blz. 691, 757, 796, 840.

5) Zie daarover: De Jonge, Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, passim.

6) Grafelijkheidsrek., uitg. Hamaker, III, blz. 10.

7) Rek. der Grafelijkheid, 1346/7 (Rijksarchief).

8) Stadsrek. 1427.

9) Oork. Leidsch archief, 12 Oct. 1429; Stadsrekeningen 1432/4.

danen, met uitzondering van den adel en de welgeborenen en de geestelijkheid, die allen tot in den Bourgondischen tijd vrijgesteld bleven 1).

Van oudsher had de landsheer in zekere gevallen „petitiones” tot zijne onderdanen gericht; in den Frankischen tijd b.v. werden op deze wijze den vorst „annua dona” tot een zeker bedrag toegekend. Reeds onder Karel den Groote hadden sommige graven ze voor zichzelf geëischt, waartegen de keizer in 801 ernstige maatregelen moest nemen 2). In de latere middeleeuwen werden buitengewone tegemoetkomingen aan den landsheer op deze wijze verleend 3) bij huwelijken en geboorten in de vorstelijke familie, reizen des graven naar het keizerlijke of pauselijke hof, ridderslag of gevangenschap van den landsheer of zijn zonen, bij een vijandelijken aanval of een anderen in het belang des lands noodzakelijken krijgstoet; later ook bij de huldiging van een nieuwen landsheer als „blijde inkomst”, in verband gewoonlijk met toe te kennen nieuwe privilegies 4).

Zoo werden die beden al talrijk genoeg, met name onder hertog Albrecht, maar de onderdanen hielden krampachtig vast aan het beginsel, dat beden opbrengsten van buitengewonen aard waren en alleen op verzoek van den vorst met hun eigen vrijen wil konden worden ingevorderd 5). De vorst moest nog in het midden der 14de eeuw daartoe in persoon verschijnen in de hoofdplaats van iedere gouw, waarheen de gevolmachtigden der onderdanen waren bijeenge-roepen 6). Onder hertog Albrecht is dat veranderd; hij riep in 1394 de gevolmachtigden van de verschillende districten naar zijne residentie, Den Haag, en legde hun hier, hoewel nog in persoon, zijn verzoek voor, waarop zij beraadslaagden en soms voorwaarden stelden, als kwijtschelding van achterstal, graven eener vaart, vereenvoudiging van rechtspleging, bijzondere privilegies; soms weigerde men zelfs aan het verzoek te voldoen, wat de Kennemers, in tegenstelling met de andere gouwen 7), deden tegenover graaf

1) Zie mijne studie over de Financiën van het graafschap Holland, in Nijh. Bijdr. 3de Reeks, dl. III, blz. 107 vlg.

2) Ib. blz. 65.

3) Matthyssen, blz. 29.

4) Zie boven, blz. 38.

5) Matthyssen, blz. 67 vlg.

6) Zie b.v. Wilhelmus Procurator, p. 201, waar Willem III zijn reis naar het keizerlijke hof aankondigt te Katwijk aan de daar verzamelde „urbani et rustici”.

7) Procurator, p. 141, vermeldt, dat „ipso comite personaliter circumeunte”, de „exactio. . tam urbanis quam rusticis ferventissime procuratur”; p. 155 spreekt hij uitvoerig over de weigering der Kennemers en hunne voorwaarden.

Willem III in 1323 ¹⁾, toen zijne drie dochters kort na elkander huwden en daarvoor beden werden gevraagd, waartegenover zij „libertatis articulos” vroegen; of men maakte ten minste zwarigheden, zooals bij de voorbereiding van den zeer weinig populairen tocht tegen Friesland in 1400 ²⁾, die verscheidene dagvaarten in Den Haag noodig maakte, eer de steden toegaven. Slechts zelden was de graaf in staat in dergelijke gevallen zijn wil door te zetten, zooals Willem III tegenover de Kennemers deed, die hun tegenstand moesten boeten met verlies van reeds verkregen rechten en gevangenschap hunner overheden ³⁾. Daartegenover staan dan verhalen van verwonderlijke goedgeefsheid als dat uit den tijd van „die goede grave” Willem III, toen de graaf 1000 pd. zou verlangd hebben op raad zijner raadsleden om een „hoefsche bede” te vragen en de onderdanen hem vrijwillig 10000 pd. en meer aanboden ⁴⁾, uit dankbaarheid misschien voor de rust en orde, die deze voortreffelijke vorst in het graafschap had weten te handhaven sedert den moeilijken tijd na den dood van Floris V en den inval der Vlamingen in Holland.

Was eenmaal de bede toegestaan tot een zeker bedrag, hetzij geheven van het grondbezit (morgengeld), hetzij van het vermogen of de inkomsten (schildgeld), en was — dit sedert het optreden van graaf Willem VI, die voor het eerst in 1404 beden voor eenige achtereenvolgende jaren vroeg, terwijl vroeger iedere bede slechts voor het loopende jaar gold — de duur van de heffing bepaald, dan moest de verdeling der bede over de verschillende steden en dorpen plaats hebben, de „taxatie” of „verponding”. Deze geschiedde of volgens oude lijsten van de „riemtalen”, „morgentalen”, later „schildtalen”, waarin iedere stad en ieder dorp voor een zeker aantal riemen, morgens of te betalen schilden was ingeschreven; of, zooals in 1344 ⁵⁾, bij schatting van het vermogen door leden van den grafelijken Raad, die van dorp tot dorp rondgingen om de draagkracht van de „goede luyden” te „scatten” volgens beëdigde verklaring en de bedragen optekenden in rollen, die zij naar Den Haag medenam. De klerken en boden van den rentmeester van het district trokken vervolgens, met deze in Den Haag goed onder-

1) Kluit, Holl. Staatsreg. IV, blz. 477 vlg.

2) Grafelijkheidsrekening 1400 (Rijksarchief).

3) Procurator, p. 154.

4) Matthyssen, Rechtsboek, blz. 30; Hildegaersberch, Gedichten, blz. 22, vs. 135 vlg.

5) Grafelijkheidsrek. uitg. Hamaker, II, blz. 138. Over riemtalen en morgentalen vgl. mijne bovengenoemde studie, blz. 81 vlg. 89 vlg. Oorspronkelijk schijnt het een berekening voor levering van hulp in manschappen bij oorlog. Zie hierachter, blz. 118.

zochte rollen gewapend, van plaats tot plaats om de verschuldigde sommen te innen. De steden werden globaal getaxeerd en sloegen dan de verschuldigde som om over hare burgers, waartoe zij wel de reeds bestaande stedelijke schotboeken gebruikten. De gewone data van bedebetaling waren Kerstmis en St. Jan ¹⁾).

Ofschoon Leiden evenals de andere steden bij privilege was vrijgesteld van alle lasten behalve die enkele, welke in het oude privilege uitdrukkelijk vermeld waren, kon het zich, ten minste sedert den Henegouwschen tijd, evenmin als die andere steden onttrekken aan deelneming in de beden. Wij vernemen, dat het in 1344 in de „grote bede” van den 50sten penning 150 pd. opbracht ²⁾, wat zou doen besluiten tot een gezamenlijke schatting van den „goede”, het vermogen der burgers op 7500 pd. ³⁾; dat het omstreeks 1350 voor 24 „riemtalen” ⁴⁾, omstreeks 1385 voor ruim 10 „riemtalen” ⁵⁾ werd aangeslagen, waarbij valt op te merken, dat een gewone bede gesteld placht te worden op 10 pd. per „riem” ⁶⁾; voorts dat het na 1389 in de bede gewoonlijk ongeveer op dezelfde som werd gesteld als Delft ⁷⁾, aanzienlijk lager dan Haarlem, maar hooger dan Gouda en Amsterdam, terwijl Dordt tegenover de beden een bijzondere positie innam ⁸⁾).

Bezwaarlijk werden de beden vooral in de jaren te beginnen met 1426, tijdens den hevigen burgeroorlog na den dood van Jan van Beieren, toen door de steden aanzienlijke sommen voor de soldij der Bourgondische huurtroepen moesten betaald worden tot afkoop van den eigen dienst der burgers te velde ⁹⁾; hertog Philips moest toen de onwilligen, die het door de stadsregeering vastgestelde bedrag niet betaalden, door bedreiging tot hun plicht brengen. Een gewone bede bedroeg voor Leiden in dien tijd 3500 schilden ¹⁰⁾;

1) Vgl. over een en ander mijne boven genoemde studie over de Financiën van Holland, blz. 79 vlg.

2) Grafelijkheidsrek. uitg. Hamaker, II, blz. 141.

3) Dit is zeker weinig, als men let op die van Delft, die 400 pd. opbrachten, dus op 20000 pd. geschat waren, en op de schattingen van verschillende dorpen: Nieuwkoop op 8274, Aarlanderveen op 8953, Aare op 8265, Monster en Poeldijk op 7062, Zoeterwoude op 12381, Hazerswoude op 34355 pd. enz. Er moet dus een bijzondere „verlichting” voor Leiden aangenomen zijn, waarvan ons de reden niet genoemd wordt.

4) Reg. E. L. 22, fol. 47. Zie de Bijlage hierachter.

5) Rentmeestersrek. Noordholl. (Rijksarchief).

6) Vgl. Nijh. Bijdr. 3de R., II, blz. 283.

7) Delft had toen zelfs een handvest verkregen, dat het altijd even hoog zou geschat worden als Leiden.

8) Vgl. de lijst achter de studie in Bijdr. 1.1.; Fruin, in Verspr. Geschr. VI, blz. 141 vlg.

9) Van Mieris, IV, blz. 847.

10) Vgl. bovengenoemde lijst.

in 1427 moest de stad evenwel het dubbele bedrag betalen voor de goedkeuring harer handvesten, waarvoor den nieuwen bourgondischen landsheer een gezamenlijke landsbede van 75000 schilden was toegestaan ¹⁾).

Omstreeks 1400 placht de landsheer op de wijze der beden van zijne steden ook den „sleyscat” te eischen, eene belasting tot afkoop van de voor den zich krachtig ontwikkelenden handel en het steeds drukkere verkeer der stedelingen zeer nadeelige misbruiken en wisselvalligheden ten opzichte van den muntslag, die met name onder hertog Albrecht zeer hinderlijk waren geworden en onder hem en zijn zoon allengs, voorzover de landsheer daarop invloed kon uitoefenen, door een geregelde betaling van zekere som voor eenige jaren werden voorkomen. Het eerst hooren wij te Leiden van dergelijke bezwaren tegen de wijze, waarop door de landsheeren in het munthuis der grafelijkheid te Dordrecht „avaritia suadente” bij den muntslag te werk werd gegaan, in 1369 ²⁾), toen „attenuari notabiliter coepit monata”, klaagt een aanteekening in het Memoriale van St. Pancras; de zaak ging in de volgende jaren van kwaad tot erger, zoodat de schrijver der aanteekening in 1376 moedeloos en bedroefd zijn klachten daarover staakte. Het werd nog steeds erger, totdat hertog Albrecht in 1388 een groot muntherstel ter hand nam door in overleg met de daarbij zeer belanghebbende steden van de gansche grafelijkheid een voor tien jaren geldige muntverordening vast te stellen ³⁾). Hij beloofde een goede nieuwe gouden (Dordrechtsche schild) en zilveren (Hollandsche grooten) munt te slaan en de veel in omloop zijnde slechte buitenlandsche stukken te zullen weren, terwijl de buitenslands „in der hoechsten Heren munte” geslagen, in Holland en Zeeland gangbare munt aan een vasten koers werd onderworpen ⁴⁾), uitgaande van den regel, dat de munt zóó moest zijn, dat zij „ghemeen onder die coeplude ghenghe ende daer men bier ende broet mede coft”, zooals het heet in een stuk van 1371. Maar vijf jaren na die munthervorming, in 1393, werd reeds weder een nieuwe overeenkomst met de steden gesloten ⁵⁾),

1) Zie boven, blz. 46.

2) Hamaker, in Nijh. Bijdr. N. R., VI, blz. 126 vlg. Vgl. Fruin, Over muntverzwakking, in Verspr. Geschr. dl. VIII, blz. 191 vlg.

3) Van Mieris, III, blz. 504 vlg.

4) Vgl. over de beteekenis van dezen maatregel: Pierson, Leerboek der Staathuishoudkunde, I, blz. 558 vgl.

5) Van Mieris, III, blz. 593 vlg.

thans voor 20 jaren, waarbij weder nieuwe Hollandsche schilden en grooten werden in uitzicht gesteld, die ook werkelijk geslagen zijn. In verband met deze verbetering werd nu van 1395 af vijf jaren lang door de steden en dorpen een „sleyscat” van 6000 dordtsche guldens betaald, waarin Leiden met Rijnland 800 guldens had te geven ¹⁾. Deze „sleyscat” werd onder Willem VI een soort van geregelde belasting ²⁾.

Op allerlei wijzen werden de onderdanen bovendien door den vorst geldelijk geëxploiteerd. Nu eens was het een morgengeld, dan een bieraccijns ³⁾, dan weder een andere tijdelijke last in den vorm van den honderdsten penning of meer van het bezit.

Van de oude grafelijke bestuurs-, markt- en andere rechten, die te Leiden grootendeels aan den burggraaf in leen waren gegeven ⁴⁾ en in de 14de eeuw allengs aan de stad zelve overgedragen, had de grafelijkheid alleen de helft van het gruit- en hoprecht ⁵⁾ overgehouden, het recht op de aanwending van de giststof bij de bierfabricage, die zonder deze niet mogelijk was. De opbrengst van dit recht was natuurlijk afwisselend naar mate van het bierverbruik ⁶⁾; bij die opbrengst kwam dan nog een bate uit de verpachting zelve van deze inkomsten, „rantsoen” geheeten ⁷⁾. De patronaatsrechten over de Pieterskerk waren reeds in 1268 door Floris V aan het Duitsche Huis te Utrecht afgestaan; wat het daarmee samenhangende recht tot benoeming van den schoolmeester en koster betreft, de graaf, die over het eerste nog in 1324 beschikt ⁸⁾, heeft ook deze rechten met andere kleinere van dien aard niet lang daarna blijkbaar hetzij aan de stad, hetzij aan den burggraaf overgelaten: eerst in 1357 komen zij voor goed aan de stad ⁹⁾. Ten slotte hield de graaf aan dergelijke rechten te Leiden niet anders over dan de helft van het gruit- en hoprecht bovengenoemd en die uit zijne huizen en hofsteden, uit welker verhuuring hij jaarlijks inkomsten trok ¹⁰⁾. Alleen deze worden dan nog in

1) Stedeboek fol. 260; Grafelijkheidsrek. 1396/7.

2) Van 1406—1412 gaven Holland en Zeeland 2000 Beiersche guldens 's jaars daarvoor.

3) Grafelijkheidsrek. 1399/1400: van elk vat binnenlandsch bier 2, van buitenlandsch bier 4 grooten.

4) Zie boven, blz. 82 vlg.

5) Gruit- en hoprecht waren in Holland in 1326 verbonden (Van Mieris, II, blz. 391)

6) Grafelijkheidsrek., uitg. Hamaker, II, blz. 19 en 125.

7) Zie Verdam, Middeln. Woordbk, i. v.

8) Van Mieris, II, blz. 345.

9) Zie boven, blz. 90.

10) Grafelijkheidsrek., uitg. Hamaker, l.l. Zie boven, blz. 9, 10, 53, 59, 60.

de rentmeestersrekeningen van Noordholland, die wij uit 1343/4 en verder uit de tweede helft der eeuw bezitten, vermeld en vertegenwoordigen een bedrag van gezamenlijk niet meer dan een paar honderd pond, waarbij dan nog de vaste jaarlijksche inkomsten gerekend moeten worden, door den baljuw verantwoord en voortkomend uit de rechtspraak over de stedelingen — geringe overblijfselen van de geldelijke beteekenis der rechten, die de graaf eenmaal in zijne stad Leiden had bezeten, voordat hij ze gedeeltelijk aan den burggraaf in leen had gegeven, gedeeltelijk voorgoed had laten varen.

Onder de verplichtingen, die de stad tegenover den landsheer had na te komen, behoorde niet in de laatste plaats de deelneming aan de heervaart, een der voornaamste plichten immers van den landzaat tegenover den landsheer, oudtijds den koning, later den graaf. Deze verplichting was in het waterrijke Holland van ouds geregeld, doordat ieder ambacht gesteld was op een zeker aantal „riemen”, d. w. z. op het leveren van bemanning voor een oorlogsvaartuig, een „heercogge”. Gelijk de ridders en welgeborenen verplicht waren op de eerste oproeping met paard en wapenen en gevolg op te komen ter heervaart, zoo moesten de huislieden op hunne beurt opkomen met „alsoo veel luyden als daertoe behooren na der riemtale” ¹⁾, waarop zij volgens daarvan bestaande lijsten waren gesteld. Van dergelijke lijsten bezitten wij er enkele, een uit het midden der 14de eeuw ²⁾ in schrift overgeleverd maar blijkbaar overoud, waarin ook Rijnland en al zijn steden en dorpen genoemd worden. Leiden staat daarin nog op 24 riemtalen, terwijl kleinere dorpen naar evenredigheid meer mannen leveren.

Langer dan tot in het begin der 14de eeuw zal de krijgsmacht op deze overoude wijze wel niet hebben aangehouden; de inpolderingen en bedijkingen veranderden den aard van een groot deel des bodems, de aard van de oorlogvoering veranderde insgelijks, de huislieden dienden niet meer alleen te water maar volgden de banier des landsheeren te land. Toch bleef de oude naam nog in zwang zoowel voor de opkomst ten heerban als voor de verdeling der geldelijke lasten, die hiernaar werd ingericht, al week de naam in dit laatste opzicht voor dien van morgentalen en schild-

1) Van Mieris, III, blz. 630/1, 681, 688/9, enz.

2) Reg. E. L. 22, fol. 47, 58 (Rijksarchief). Zie Bijlage, en boven, blz. 114/5.

talen naar aanleiding van de wijze van omslag of betaling ¹⁾.

Deze regeling der riewtalen zal in oorsprong in ieder geval moeten geplaatst worden vóór de Leidsche handvest van 1266, waarin de verplichting van Leiden tot krijgsvienst, misschien op grond van die riewtalen, gesteld wordt op de levering van 25 man, in het bijzonder bestemd voor de bewaking van de tent des gra-ven ²⁾. Dat stond ook nog te lezen in de vernieuwing van deze handvest door Willem III in 1306 ³⁾ en bleef gewoonte tot in het laatst der 14de eeuw. In 1391, toen hertog Albrecht de stad vroeg om 200 man voor den voorgenomen oorlog tegen Gelre, betoont zij weinig lust aan den oproep gehoor te geven en weet „soe mit vrienden te vervolghen, dat ons die reyse verdreghen wort”, zegt de stadsrekening van het volgende jaar. Het gold hier trouwens een krijg buiten de landpalen, waartoe men zich niet verplicht rekende.

Maar het is duidelijk, dat bij de aanzienlijke toeneming der stadsbevolking in de 14de eeuw aan dit kleine getal niet kon worden vastgehouden. Herhaaldelijk lezen wij op het einde der eeuw en in het begin der volgende van het uittrekken der gansche weerbare bevolking „metter banniere” op aanmaning van den vorst om hem te hulp te komen, waarbij dan telkens blijkbaar sprake is van eenige honderden ⁴⁾. Daar verschenen dan de Leidsche burgers onder hun stadswapen „van sulver wit, daerin twe slotelen van kele”, trotsch op hun recht „buten allen anderen steden”, om „wel ghewapent alle nachte by horen here in die wachte” te komen ⁵⁾.

De landsheer doet bij die oproepingen in sommige gevallen ook zeer wel uitkomen, dat daarbij slechts van vrijwillige opkomst sprake is. Als in 1398 de verovering van Friesland wordt ondernomen en Leiden daarbij, volgens de door den grafelijken Raad gemaakte „raminge” ⁶⁾, gevraagd wordt om 400 man met 10 timmerlieden, 6 smeden en 5 metselaars te leveren, verontschuldigt hertog Albrecht zich, dat hij voor het oogenblik wegens de groote oor-

1) Zie boven, blz. 114.

2) Zie boven, blz. 25.

3) Zie boven, blz. 40.

4) Zie boven, blz. 74.

5) Hildegaersberch, blz. 167, vs. 296 vlg.

6) Van Mieris, III, blz. 670. Dordrecht en Haarlem hebben 600 man te leveren, Delft 500, Amsterdam 350, Middelburg 500, Alkmaar 300 enz. In het geheel 6500 man, met de leenmannen en hulptroupen mede 20000 man ongeveer, eer minder dan meer (Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht, blz. LXXIII).

logen weinig hulp van „heeren” kan verwachten, en spreekt bij voorbaat reeds zijn dank uit voor de naar Enkhuizen te zenden gewapenden.

Behalve manschappen gaven de steden bij deze gelegenheid aanzienlijke voorschotten in geld — Leiden 3000 dordr. guldens ¹⁾ — en leenden den landsheer schepen tot het vervoeren van de krijgsmacht naar Friesland ²⁾. Leiden echter wordt bij deze laatste gelegenheid niet genoemd, blijkbaar omdat zijne burgers zich met de scheepvaart weinig bezig hielden en dus moeilijk schepen konden leveren. Dat intusschen die Friesche tochten niet in den smaak vielen, is ons reeds gebleken ³⁾ en blijkt verder ook uit de herhaalde pogingen van den landsheer om de steden over te halen tot het zenden van gewapenden ⁴⁾. Toen in 1400 noch hertog Albrecht noch zijn zoon zelf de leiding van een nieuwen tocht naar Friesland namen, maar deze opdroegen aan de edelen Floris van Alkemade en Gerrit van Egmond, met het doel om het belegerde Stavoren te doen ontzetten, weigerde Leiden aanvankelijk de „reyse” te doen zoolang de landsheer of een zijner kinderen niet medeging, maar gaf toch spoedig toe evenals de andere steden ⁵⁾. De steden bleven echter weinig geneigd den kostbaren en gevaarlijken krijg verder voort te zetten en zoo dwongen zij zijn zoon Willem VI ten slotte om de verovering van Friesland op te geven. In 1418 weigerde Leiden de jonge gravin Jacoba weder om haar met troepen tegen haren oom te helpen, „want dat onser stede selver te laste stande” en dus de uitzending van gewapenden „gheen oirbaer en waer” ⁶⁾.

In dezen tijd komt de gewoonte op om niet met de eigen burgers zulke buitenlandsche ondernemingen te volbrengen maar daarvoor in de 14de eeuw tijdens den grooten oorlog tusschen Frankrijk en Engeland steeds talrijker geworden benden „soudeniers” te huren, soldaten van beroep, in ieder geval gehuurde krijgslieden; een ongevaarlijke maar kostbare wijze om de heervvaart te volbrengen, die spoedig tot moeilijkheden leidde. Zoo weigerde de stad in 1408 soudeniers te leveren voor een krijgstoct ten behoeve van den broeder des landsheeren, bisschop Jan van Beieren, die met zijn Luiksche onderdanen overhoop lag. Men bood den

1) Van Mieris, III, blz. 678.

2) ib. blz. 677.

3) Zie boven, blz. 114.

4) Verwijs, Rekeningen, in de genoemde uitgave, passim.

5) Verwijs, blz. CXXVII vlg.

6) Stadsrekening 1418.

hertog toen aan in plaats daarvan weder met de eigen burgers uit te trekken; maar de hertog weigerde dit, blijkbaar omdat hij liever over meer geofende en hem meer gehoorzame benden beschikte. Nadat burggraaf Philips namens den landsheer met de stadsregeering gesproken had, gaf deze eindelijk toe en beloofde gedurende eene maand den bisschop van Luik met 16 „glaviën” 1) te zullen helpen 2). Tijdens den burgeroorlog van 1426 en de volgende jaren moest de stad een 60tal soudeniërs in haren vasten dienst nemen en bovendien herhaaldelijk hare burgers laten uittrekken, blokhuisen helpen bouwen en hare artillerie ter beschikking van den Bourgondischen vorst stellen, eindelijk telkens diens doortrekkende Picardische huurtroepen onderhouden 3).

Aan het eigenlijke landsbestuur namen de steden in dezen tijd nog geen deel maar de voorboden vertoonden zich reeds van den tijd, waarin dit zou veranderen, voornamelijk met betrekking tot de landsfinanciën en de toenemende afhankelijkheid der vorsten van den goeden wil der steden in dit opzicht. In dagen van onrust in den lande lieten de steden zich reeds vroeg gelden, ook wegens het groote belang, dat hare burgerijen hadden bij een krachtig grafelijk bestuur, zoo onafhankelijk mogelijk van de ten platten lande oppermachtige edelen, die zich ook in sommige steden, met name in het burggrafelijke Leiden, op grooten invloed konden beroemen.

Terwijl wij in den strijd tusschen gravin Ada en haren oom, graaf Willem I, natuurlijk van de nog nauwelijks in de eerste periode van opkomst verkeerende steden weinig anders melding gemaakt vinden 4) dan als vaste steunpunten voor krijgsondernemingen en integendeel herhaaldelijk hooren van de overwegende beteekenis der gezindheid van de landbevolking, de „Selandenses” en „Kinemarenses”, van het landvolk ook in de Rijnstreek, zien wij na den moord op Floris V reeds spoedig eenige Kennemer edelen zich tegenover Haarlem verbinden om die stad niet te verlaten dan onder ernstige waarborgen en beloven, dat zij hun best zullen doen om „den jongheren van Holland (den jongen graaf Jan) sijn land mede te bihouden” 5). Al houdt de adel in die moeilijke dagen

1) Kleine afdeelingen, van 3 tot 5 man te paard.

2) Stadsrekening 1408 (uittreksels van Van Alphen, Leidsch archief).

3) Stadsrekeningen uit die jaren.

4) Annales Egmundani, aan het slot, passim.

5) Oorkdb. II, no. 954.

nog de leiding der zaken in handen, de koning van Engeland richt zich bij zijn pogingen om zijn jongen schoonzoon te steunen, behalve tot de adellijke leiders en de „gemeente”, ook in het bijzonder tot de „bonae villae” 1), die werkelijk aan zijn oproeping gehoor geven. Ook stedelijke afgevaardigden komen dan graaf Jan uit Engeland halen 2) en in die gevaarvolle omstandigheden spelen de stedelijke bevolkingen en regeeringen voortdurend een rol 3); niet minder in de latere verwickelingen met heer Wolfert van Borselen 4), met name die van Delft en Dordrecht.

Na den moord op dezen machtigen edelman steunt Jan van Avesnes vooral weder op de steden van Holland en Zeeland, die in October 1299 met haar stadszegels voor vier jaren de overdracht van het bewind aan den Henegouwschen graaf voor zijn jongen neef en diens nog jongere gemalin bevestigen 5). Ook Leiden neemt aan die handelingen deel en wel op een in het oog vallende plaats, daar de stad nog vóór Delft en Haarlem, ook vóór Alkmaar en Geertruidenberg haar zegel aan de reeds door Dordrecht, Middelburg en Zierikzee bezegelde oorkonde dezer overdracht hecht. Als koning Albrecht na den dood van Jan I de opvolging van Avesnes in Holland en Zeeland wil tegengaan, zendt hij 6) „heimelike in elke stede” zijne „boden ute met brieven ende met salute”; maar „de boetscap wert also verkeert”, want de steden „hadden ten grave meerre lieve” en bleven den Henegouwer steunen tegen zijn binnen- en buitenlandsche tegenstanders, ja tegen den koning zelven. Het waren alzoo naast sommige edelen ook de steden, die het Henegouwsche geslacht in 1299 aan de regeering brachten. Het waren ook de steden, die onder leiding van heer Witte van Haemstede in 1304 de door Jan van Renesse geleide Vlamingen uit het land hielpen jagen 7). Van „de van Leiden” vermeldt Stoke 8), dat zij op heer Witte’s aanmaning een vluggen nachtelijken tocht, „stillekine sonder ghelut”, naar het nog in diepe nachtelijke rust verkeerende Gouda ondernamen om er de gijzelaars machtig te worden, die de stad aan Renesse als pand harer gehoorzaamheid had moeten

1) Oorkdb. II, nos. 958, 961.

2) *ib.* no. 975.

3) Vgl. Pols, Graaf Jan I van Holland (Nijh. Bijdr. 3de R. X, blz. 1, 2de pag., vlg.).

4) *ib.* blz. 40 vlg.

5) Oorkdb. II, no. 1093, 1095.

6) Stoke, VII, vs. 277 vlg.

7) Zie Stoke, VIII, blz. 247 vlg.; Wilhelmus Procurator, blz. 56.

8) Stoke, *ib.* vs. 1178 vlg.; vgl. Procurator, blz. 73: „datis obsidibus tota Northollandia subjugatur”; blz. 74: „in villa que dicitur Gouda et in aliis... obsides rapiuntur”.

geven; de Vlamingen, bij het aanbreken van den dag overvallen, werden door een paniek bevangen en namen de vlucht, waarop die van Leiden „haer ghyselen” terugnamen, „daer se se vonden,” en vroolijk naar huis keerden. Zoo waren het ook de steden, die na den dood van Willem IV bij Stavoren en de daarop volgende moeilijkheden de wankelende landsheerlijke macht, die dreigde ten onder te gaan in de veeten van den adel, krachtig steunden om de bezwaren te boven te komen.

Onder den machtigen Willem III den Goede, den veelgeprezen „heer van hogher waerde”, die maakte „datter pays was ende vrede” ¹⁾, en onder Willem IV, „die leefde zeer in overmoede”, vernemen wij niet dan uiterst zelden van dagvaarten, waar ook stads-overheden worden opgeroepen om te helpen beraadslagen over zaken des lands ²⁾; deze worden door den graaf in zijn Raad of hoogstens met eenige voorname edelen en ambtenaren besproken. Maar toen na den dood van Willem IV „optie Vreesen” in het najaar van 1345 de anarchie in Holland dreigde, de naburen zich gereed maakten het land aan te vallen, geen rechtspraak meer gold en geen hoofd erkend werd ³⁾, veranderde dit: „’t volck ghinc onderlinghe striden” ⁴⁾. Margaretha, die zich, nog afwezig, in Mei 1346 reeds verbonden had voortaan geen buitenlandschen oorlog te voeren, „het en sy by rade” niet alleen van den adel maar ook van „onser goeden luyden onser steden van Hollandt” ⁵⁾, zij „des keysers wijff van Romen”, de hoogste vrouwe „in kerstenhede” ⁶⁾, was door haren keizerlijken echtgenoot, met voorbijgang van ’s graven oom, den bekenden edelman Jan van Beaumont, als landsvrouwe beleend met de graafschappen van haren broeder. Zij had de leiding der zaken voorloopig aan Beaumont overgelaten maar deze bleek niet in staat te zijn de orde te handhaven en zij, van alle zijden opgeroepen om haar erfdeel zelve te aanvaarden, verkeerde, nu haar echtgenoot gestorven was, in groote verlegenheid. Zij riep bij hare komst in deze streken, in September 1346, daarom niet alleen ⁷⁾ den Raad en den adel, maar ook „le consel de ses

1) Hildegaersberch, uitg. Verwijs en Bisschop, blz. 101, vs. 14 vlg.

2) Van Riemsdijk, l.l. blz. 31.

3) Vgl. over den toestand den bekenden brief van een ongenoemde bij Van den Bergh, Gedenkstukken, blz. 160 vlg.

4) Hildegaersberch, l.l. vs. 42.

5) Van Mieris, II, blz. 708, 710, 713.

6) Hildegaersberch, blz. 122, vs. 26 vlg.

7) Van Riemsdijk, blz. 32.

boinnes villes" naar Geertruidenberg ¹⁾ en vroeg hun raad, hoe zij het best zou voldoen aan de haar door haren gemaal, keizer Lodewijk, gedane opdracht. Het antwoord was, dat men haren oudsten zoon als „gouverneur" begeerde, en, toen deze bleek niet te kunnen of willen komen, haar zoon Willem, die dan ook weldra verscheen. De „boinnes villes" deden zich ook gelden in de nu volgende moeilijkheden ²⁾ en telkens hoort men van hare wenschen met betrekking tot het landsbestuur, dat zij het liefst hadden opgedragen gezien hetzij aan hertog Willem, hetzij aan Beaumont. Wij vernemen van een nieuwe dagvaart van edelen, steden, baljuwen en rentmeesters van Holland en Zeeland naar Geertruidenberg in het late najaar van 1346 ³⁾. En al zullen financieele overwegingen bij die oproepingen zoowel als bij de beraadslagingen, waarvan wij verder geen bijzonderheden kennen, een groote rol gespeeld hebben, de behandeling der landszaken stond in die omstandigheden daarmede, gelijk zoo dikwijls, in nauw verband; en niet alleen doordat hertog Willem zijn geldelijke verplichtingen tegenover zijne moeder niet behoorlijk kon nakomen, maar ook doordat hij van den goeden wil der steden afhankelijk was ten opzichte van het voeren van het landsbestuur. In het algemeen kan men voor dezen tijd zeggen, dat uit de behoefte aan den zedelijken zoowel als den geldelijken steun der vermogende burgerijen de invloed der steden op het landsbestuur is voortgekomen tijdens die dagen, toen „quam in Hollant dat eerste kiven", „deerste partyen" zooals Hildegasberch in een ander gedicht zegt.

Als hertog Willem in Januari 1349 van zijne moeder eindelijk de souvereine macht in de graafschappen Holland en Zeeland en de heerlijkheid Friesland overneemt ⁴⁾, bezegelen niet alleen de edelen maar ook de steden deze overdracht, gelijk zij in Mei 1350 zich met een aantal edelen nauwer aansluiten bij den hertog, als deze, „edel heer, wel jonc van daghen", zich scherp tegenover Willem van Duvenvoirde en diens vrienden, den aanhang zijner moeder, stelt ⁵⁾. Zoo spreekt ook hertog Willem bij het sluiten van een verdrag met Utrecht in Mei 1350 niet alleen van de „wille ende goetduncken" van zijn Raad en „goede luden" maar uitdrukkelijk

1) Van den Bergh, blz. 201. Vgl. De Jonge, Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, blz. 135 vlg.

2) Van den Bergh, blz. 208 vlg.

3) De Jonge, blz. 143/4.

4) Van Mieris, II, blz. 746, 748.

5) ib. blz. 778.

ook van die zijner „lieve ende getrouwe steden” ¹⁾, aan wie hij in het bijzonder belooft zijne domeinen niet te zullen vervreemden dan in overleg ook met haar ²⁾, die wegens hare geldelijke hulp zooveel belang hadden bij een goeden toestand dier domeinen, haren waarborg immers voor de teruggave der aan den graaf geleende aanzienlijke sommen. De steden steunen hem verder krachtig in zijn strijd van dat jaar en sluiten zich door een onderling verbond in September 1351 bij elkander aan om vol te houden in wat zij zich „onderwonden” hebben, namelijk om hem „here te maken ende machtich sijns lands” en hem te „onderstaen” in de „groete scouten, die hy scoudich is, daer wien, wilt God, of ontredde sullen” ³⁾. Uit dit jaar hooren wij dan ook herhaaldelijk van dagvaarten der steden, nu eens te Haarlem, dan weder te Leiden, Delft of in Den Haag, soms van enkele, dan weder van alle steden van het graafschap ⁴⁾.

Als Willem V in Januari 1352 ter wille van zijn huwelijk naar Engeland gaat, laat hij den heer Van Arkel als „ruwaert des lants met mijns heren rade ende steden” het bestuur voeren; ja, iedere twee of drie weken moesten deze laatsten „enen raet houden ende vergaderen”. Als hij in 1353/4 herhaaldelijk afwezig moet zijn, geeft hij aan de steden van Noordholland, op dezelfde wijze vertegenwoordigd door twee uit „den gerechte”, een aanzienlijk aandeel in het door eenige raden te voeren landsbestuur: acht vertegenwoordigers der stedelijke besturen, waarvan twee uit Delft, Leiden en Haarlem, twee in overleg met de besturen van Alkmaar en Amsterdam gekozen, werken daarbij mede. Iets dergelijks geschiedt in 1356, als hij na den dood zijner moeder in Henegouwen moet gehuldigd worden en hij het landsbewind aan twee leden van het geslacht Egmond overgeeft ⁵⁾.

De landsheerlijke macht zou zich onder dezen krachtigen graaf op den duur aan deze voor hare beteekenis dreigende afhankelijkheid wel hebben weten te onttrekken; maar toen de regeering van Willem V spoedig door de veel minder krachtige van den jongen ruwaard Albrecht gevolgd werd, zag men den invloed der steden aanstonds weder toenemen. Zij werden door den ruwaard, die zich

1) ib. blz. 793.

2) ib. blz. 795. Vgl. over den datum: Van Riemsdijk, l.l., blz. 34, noot 1.

3) Van Mieris, II, blz. 803. Vgl. de belofte aangaande zijne schulden, ib. blz. 761, reeds van 1349, door de steden van Zuid-Holland.

4) Ter Gouw, Amsterdam, II, blz. 11 vlg.

5) Van Riemsdijk, l.l., blz. 38 vlg., 396, 403.

verbonden had in overleg met raden en steden te zullen regeeren, herhaaldelijk in belangrijke landszaken gekend 1), al bleef de Raad des graven het leidende bestuurslichaam 2). Wij hooren in de grafelijkheidsrekeningen telkens van dagvaarten 3), waarop de „ghe-meen steden van Hollant” ontboden worden om met de raden des ruwaards en met hemzelve te overleggen; zoo o. a. bij zijne verschillen met Willem's gemalin en in 1362, toen Albrecht op een kruistocht tegen de Mooren in Arragon was en er wanorde in het land heerschte, zoodat steden, ridders en knapen door de hertogin naar Den Haag werden ontboden „om raet te hebben een hoeft te maken, waert datmen tlant anstiete, daer men an hoefden mochte” 4); elders heet deze ook „ruwaert” 5). Zoo ontzegden in 1363 op een dagvaart te Geertruidenberg ridders en steden van Holland en Zeeland aan koning Eduard III van Engeland, zwager van Willem IV, alle recht op eenig deel der graafschappen 6). Zoo verbinden zich in 1391 de „gemeene steden” van Holland tegen het op het stapelrecht aanspraak makende Dordrecht onder leiding van heer Jan van Arkel, die ook door dat recht benadeeld werd, en hielden herhaaldelijk samenkomsten in Den Haag over die zaak, die nog jaren lang tot heftige twisten aanleiding gaf 7). Ook verder gedurende de regeering van Albrecht als ruwaard en later als graaf hooren wij van dagvaarten, waarbij de steden worden ontboden om nevens de grafelijke raadslieden van advies te dienen of bij verschillen uitspraak te doen 8). Hetzelfde geschiedde onder Willem VI en Jacoba en tijdens den onder deze laatste gevoerden burgeroorlog 9), evenzoo in den eersten tijd van Philips van Bourgondië 10). Het is duidelijk, dat een en ander den invloed der steden op het landsbestuur aanzienlijk moest doen toenemen. Die dagvaarten zijn de voorloopsters der latere Statenvergaderingen, die zich daaruit hebben ontwikkeld.

Naar de dagvaarten plachten de steden dan een paar leden van

1) Van Mieris, III, blz. 56, 62, 80; Van Riemsdijk, l.l. blz. 104 vlg.

2) Vgl. De Lange van Wijngaerden, Gouda, I, blz. 215 vlg.

3) Tresoriersrekeningen, passim. Vgl. mijne studie over de eerste regeeringsjaren van hertog Albrecht, in Nijh. Bijdr. 3de R., II, blz. 259, 230, 262; Van Riemsdijk, l.l.

4) Die studie, blz. 267.

5) Van Riemsdijk, l.l. blz. 113.

6) Mijne studie, blz. 270; Van Mieris, III, blz. 160.

7) Van Rijswijk, Geschiedenis van het Dordtsche stapelrecht, blz. 50 vlg.

8) Van Riemsdijk, blz. 130, 209.

9) ib. blz. 238, 298.

10) ib. blz. 342.

de stadsregeering te zenden. Gewoonlijk hadden, ten minste op het einde der 14de en in het begin der 15de eeuw, die bijeenkomsten plaats in Den Haag, de vorstelijke residentie, waar de afgevaardigden op stadskosten verblijf hielden in een bepaalde herberg. Als soms Geertruidenberg gekozen wordt, hangt dit blijkbaar samen met de ligging dezer stad, de eerste in Holland, als de landsheer uit Henegouwen het noordelijke gebied kwam bezoeken; een enkele maal heeft de bijeenkomst ook buitenslands, te Mechelen, te Hal in Brabant en elders plaats. In de ons bewaarde Leidsche stadsrekeningen van 1392, 1400 enz., komen herhaaldelijk posten aangaande dat verblijf in Den Haag voor; ook is er sprake van „belensieren” (fooien), die men had uit te reiken aan kamerdienaars, boden, deurwachters, poortwachters, koks en andere ondergeschikte dienaren ten hove, gelijk men de hogere hofbeambten door maaltijden en andere feesten, door min of meer kostbare geschenken in de goede stemming moest trachten te houden, wanneer men ten hove met een verzoek verscheen ¹⁾. En zooals het ging onder Albrecht, zoo ging het ook later, terwijl onder Willem VI en Jacoba de vroeger slechts soms bij tijdelijke afwezigheid van den landsheer aangestelde stadhouder ²⁾ in Den Haag de machtige man was, gelijk dit tijdens de regeering van Philips van Bourgondië, die slechts bij uitzondering in Holland vertoefde, steeds het geval werd. In het begin der 15de eeuw werd het houden van dagvaarten in Den Haag zeer gewoon ³⁾, ook in verband met de afhankelijkheid, waarin financieel zwakke vorsten als de Beierschen van hunne steden waren, eene verhouding, die eerst onder den machtigen Bourgondiër Philips den Goede zich ten gunste van den vorst wijzigde.

De persoonlijke verhouding van den vorst tot de onderdanen bleef ook in de steden nog wat men landsvaderlijk zou kunnen noemen. Dit blijkt ook te Leiden, voorzoover de rekeningen der grafelijkheid en die van de stad zelve ons ook in deze verhouding eenig inzicht veroorloven.

Van vroegere graven als Willem II en Floris V is in dit opzicht zoo goed als niets bekend, al wordt van den eerste vermeld ⁴⁾,

1) Ontelbare posten dienaangaande in de stadsrekeningen. Zie boven, blz. 39.

2) Van Riemsdijk, l.l. blz. 132, 171, 213, 240, 275, 380.

3) In de rekening van 1423 wordt eene „wairdin” der stad in Den Haag genoemd; waarschijnlijk had men er reeds eene vaste herberg.

4) Zie boven, blz. 19; Joann. a Leydis, Chron. Belg., in Sweertii Annal., p. 196. Vgl. Meerman, Willem II, I, blz. 114; Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 29; Kerk. Oudh. van Rijnland, fol. 804.

dat hij aan de Pieterskerk, waar hij en zijn zoon Floris gedoopt zouden zijn, een fraaie doopvont zou hebben gegeven en in een prachtige daarvoor opzettelijk gebouwde kapel geplaatst. Men weet uit de vermelding der plaatsen, waar oorkonden door de graven zijn gegeven ¹⁾, dat Floris IV, Willem II en Floris V dikwijls verblijf hielden in de stad, die, zegt een latere kroniek, van ouds den naam „Camera Hollandiae” zou hebben gedragen. Van de Henegouwsche graven valt hier op te merken, dat zij, evenals reeds Floris V vóór hen, bij wien Gerrit van Leyden lange jaren als „klerk” in dienst was ²⁾, verschillende leden derzelfde familie in hunne onmiddellijke omgeving plachten te hebben; de bekende grafelijke ambtenaar Gerrit Alewijnsz ³⁾, die onder Willem III en diens opvolgers een belangrijke rol in Holland speelde en zich zeer in de gunst der landsheeren mocht verheugen, was met die familie verwant en uit Leiden afkomstig.

En dat er tusschen Leiden en den landsheer van Holland een meer dan gewone betrekking bestond, is geen wonder, als men eraan denkt, dat de burgers dezer stad

„Ist in aernst of in spele,
 Waer mijn heer te velde tijt”,
 bij zijne tent de wacht hadden te houden ⁴⁾:
 „Waer mijn heer te velde leit,
 Bewaren si dus sijns selfs lijf
 Ende trecken met hem optie kijf,
 Al daer die goeden willen striden.”

Ja, die burgers gaan mede:

„Warwaert dat hi henen sel,
 Al daer hi vaert om eer te quiten”.

Hertog Albrecht en zijne gemalin zien wij dan ook dikwijls per as of „baerdze” te Leiden komen van Den Haag uit, zij het dan slechts voor korten tijd, voor eenige uren of voor een paar dagen; met dat al overeenkomstig den wensch uitgesproken door den sedert 1383 dikwijls voor het Haagsche hof optredenden „spreker” Willem van Hildegaersberch, dat

1) Zie boven, blz. 19.

2) Zie boven, blz. 29.

3) Zie over de familie Van Leyden in de eerste helft der 14de eeuw de Bijlagen. Vgl. Van Riemsdijk, l.l. blz. 73, noot 4. Zie boven blz. 108.

4) Willem v. Hildegaersberch, blz. 167, vs. 300 vlg., 336 vlg., 365. Zie boven, blz. 119.

„Heren sullen comen hoveren
 In horen steden al bi tyden
 Ende hoir arme volc verblyden:
 Uyt goeder kennisse comt die minne” 1).

Kwam de graaf in de stad, dan hield hij met zijn „gesinde” verblijf in het grafelijke huis bij de Pieterskerk, waar de baljuw hem ontving of later, toen dat vervreemd was 2), bij schout of burggraaf; optochten en spelen hadden plaats, soms met medewerking van het hofgezin, dat zelf deel nam aan het „mommen” en vermaak schepte in het „cokerellen” der lustig zingende schoolkinderen, die daarvoor natuurlijk met kleine feestgaven beloond werden evenals de koorzangers, de „choralen” in de Pieterskerk 3).

Maar al die landsvaderlijke hartelijkheid kon toch niet verhinderen, dat in de rumoerige dagen van de veeten der Hoekschen en Kabeljauwschen de goede verstandhouding nu en dan werd verstoord en wel soms op een zeer ernstige wijze. De kwestie van den omvang der burggrafelijke macht in de stad speelde daarbij een belangrijke rol, vooral in de jaren van 1381 tot 1383 4).

Dreigend was ook de toestand in 1393, toen tijdens de gedwongen afwezigheid van den burggraaf na den moord op Aleida van Poelgeest 5) een heftige gildebeweging, een „oploep” in de stad plaats vond en de gehoorzaamheid geweigerd werd 6) aan den landsheer en zijn raden, die de wenschen der gilden niet wilden vervullen, terwijl de laatste, in de stad gekomen, door een bij klokkeslag opgeroepen oproerige menigte bedreigd was. Hertog Albrecht ontnam aan de weerspannige stad hare privileges en maakte zich gereed haar met geweld aan zijn miskend gezag te onderwerpen. Reeds werden de goederen der burgers overal namens den landsheer in beslag genomen aan de landstolplaatsen, gewapenden uit andere steden ontboden en maatregelen genomen voor een geregeld beleg, toen den 4^{den} Juni door tusschen-

1) Willem van Hildegaersberch, no. CV, vs. 21 vlg.

2) Zie boven, blz. 53.

3) Bezoeken van hertog Albrecht aan de stad worden herhaaldelijk vermeld in de Grafelijkheidsrekeningen, ook in de Baljuwrekeningen van Rijnland en de enkele uit dezen tijd bewaarde Stadsrekeningen. Vgl. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht met de Friezen, blz. 161, 306.

4) Zie boven, blz. 92 vlg.

5) Zie boven, blz. 95.

6) Jonckbloet, Gesch. der Nederl. Letterk., blz. 245 vlg.; Te Winkel, Gesch. der Nederl. Letterk., I, blz. 484.

komst van de andere steden een zoen werd getroffen ¹⁾, waarbij eenige der schuldigen — want

„Lozen waen heeft zere bedroghen

Denghenen, die selve geen archeit en myenen”, — ²⁾

werden verbannen en een boete van 5000 oude schilden werd opgelegd, die nog voor het einde des jaars over de bevolking werd omgeslagen en ook betaald is ³⁾. Eerst acht jaren later stemde Albrecht, „van onsen vrienden wail onderwijst”, erin toe, dat de ballingen, „dier brueken, die wy hem optie voirsz. tijt aentiende waeren, onsculdig” bevonden ⁴⁾, in hunne eer en rechten hersteld zouden worden, eene oplossing, waarvan wij de eigenlijke motieven bij gebrek aan gegevens niet verder kunnen beoordeelen. Zooveel is zeker, dat de twist tusschen de stad en haren landsheer eindelijk beslecht is geworden en de goede verstandhouding teruggekeerd.

In den grooten kamp tusschen de Kabeljauwsche en Hoeksche adelspartijen, dien langen strijd, waarin, zooals Hildegaersberch opmerkt, „het rat van avonturen draeyet om in corter tyden” ⁵⁾, speelde ook Leiden zijn rol, aanvankelijk aan de Kabeljauwsche zijde, maar sedert in de tweede helft der 14de eeuw de burggrafelijke macht der Wassenaers telkens weder zich herstelde ⁶⁾, integendeel aan de Hoeksche, waarvan die machtige heeren leiders waren. In de stad had men wel een aanzienlijke Kabeljauwsche factie, maar ze dolf herhaaldelijk het onderspit en moest zelfs meer dan eens de stad verlaten. „Grote heren ende machtich, als zij verzoenen, so ist gedaen” ⁷⁾, mocht de dichter zuchten, maar het duurde lang, zeer lang, eer zij „eendrachtich” werden en de oude vrede, „beyde opt lant ende in die steden”, uit den goeden ouden tijd van Willem III terugkeerde. In de laatste jaren der 14de eeuw hadden de Kabeljauwschen het overwicht, maar onder Willem VI zegepraalden de Hoekschen weder, heerschte hun leider, burggraaf Philips, en zijn partij, die zich in 1417 ook van de gunst der nieuwe landsvrouwe Jacoba verzekerd kon weten.

1) Van Mieris, Charterb. III, blz. 595.

2) Hildegaersberch in zijn gedicht „Van den sloetel”, naar aanleiding van het oproer gemaakt: no. LXXXI.

3) Van Mieris, III, blz. 599 en 603.

4) Van Mieris, Privil. van Leiden, blz. 300.

5) Gedichten, blz. 122, vs. 82 vlg.

6) Zie boven, blz. 96 vlg.

7) Gedichten, blz. 123, vs. 146 vlg.

Onder hare, weldra van Brabant uit gevoerde, slappe regeering, verhief zich de burgerkrijg opnieuw, zoodra haar oom, hertog Jan, kans zag zijne aanspraken met steun der Kabeljauwschen te verdedigen. Leiden zag ook weder de veeten binnen en buiten de muren zich verheffen, al was het aanvankelijk door den burggraaf tot zetel van het verzet der Hoeksche partij tegen den indringer gemaakt ¹⁾.

In 1420, tijdens de groote crisis, die de stad ten slotte van haren burggraaf ontsloeg en haar verder voorgoed en onmiddellijk aan de grafelijkheid verbond ²⁾, ontstond het nieuwe en ernstige verschil, dat intusschen na korten tijd beslecht werd door de volledige zegepraal van die partij in de stad, de Kabeljauwsche, die van ouds gestreefd had naar een krachtige vorstelijke macht en deze terugvond, eerst in den gevreesden hertog Jan Zonder Genade, den voormaligen bisschop van Luik, thans in wereldlijk ruwaard van Holland en Zeeland herschappen, en na zijn vroegen dood (1425) in den machtigen Bourgondiër, tijdelijk nog ruwaard van Jacoba. Van zijn kant zag ook deze laatste wel in, dat hij tegenover den nog altijd zeer invloedrijken adel gereeden steun kon vinden bij de burgerijen. Met zijn definitief optreden in 1433 als wettig landsheer begint dan ook in de geschiedenis der stad een nieuwe periode, gekenmerkt door den krachtigen steun, die van zijn zijde de landsheer verleent aan het met zijne medewerking aan het hoofd der stadsregeering gestelde burger-patriciaat, dat hem dien steun terug geeft in gehechtheid aan het nieuwe vorstenhuis, dat de plaats der oude landsheeren had ingenomen. Van groote beteekenis was het daarbij voor de stad, dat zij sedert 1420 het burggraafschap in hoofdzaak had zien opheffen en van dien tijd af geen anderen meester kende dan den landsheer zelve, geen edelman van hooge geboorte en machtigen invloed meer naar de oogen behoefde te zien, maar zonder eenig voorbehoud zich des landsheeren „goede stad” kon noemen.

1) Zie boven, blz. 98 vlg.

2) Zie boven, blz. 103.

HOOFDSTUK VI.

DE STEDELIJKE REGEERING.

Aan het hoofd van het stadsbestuur stonden — zooals wij zagen ¹⁾ — reeds in de 13de eeuw, vermoedelijk reeds in den aanvang dier eeuw bij het eerste opkomen der stedelijke inrichting, schout en schepenen, die wij het eerst in het privilege van 1266 ontmoeten. Zij werden toen te Leiden benoemd door den burggraaf of bij diens ontstentenis, door den landsheer zelve, die na de afschaffing van de burggrafelijke bestuursrechten in 1420 het hem ook elders oorspronkelijk toekomende recht voorgoed terugnam ²⁾.

Wat den schout („scultetus”) of rechter („judex”), betreft, zijne benoeming geschiedde in de 14de eeuw door den landsheer in den toen gewonen vorm van verkoop van, of liever van leening op het ambt, uit welks inkomsten de koper zich dan schadeloos kon stellen, totdat de geleende som zou zijn terugbetaald. De schout moest toen bij de aanvaarding van zijn ambt twee eeden afleggen, een aan den graaf of diens vertegenwoordiger, den baljuw van Rijnland, en een aan de schepenen der stad, die hem door den oudsten hunner lieten zweren te zullen handelen volgens de voorrechten der stad. Van leeftijdsgrens of andere beperking bij de benoeming van den schout dan die, waarvan zoo aanstonds gesproken zal worden, wordt te Leiden niet gehoord; omstreeks 1430 werd echter bepaald, dat in het gerecht, wat dus ook op den schout slaat, „nyement voirtan wesen en sal, die bastairt of

1) Zie boven, blz. 26.

2) Zie boven, blz. 104.

in onechtschap gewonnen is" ¹⁾). De verkoop van het ambt was een vorm, die natuurlijk tot ernstige bezwaren aanleiding kon geven, daar hij weinig waarborg gaf voor de geschiktheid van hem, die het ambt op deze wijze in handen kreeg en meer reden had om zich in het bezit te stellen van de uit zijn post te verkrijgen voordeelen dan wel om bij de waarneming van dien post allereerst de belangen der berechte stedelingen te behartigen. Te meer klemde dit bezwaar, omdat de schout niet kon worden verwijderd dan tegen terugbetaling der betaalde of geleende som, zoodat hij dus, gelet op het chronische geldgebrek der landsheeren, feitelijk voor onbepaalden tijd aangesteld was. De schout moest, daar zoowel den landsheer als den burggraaf en later ook aan de stad een deel der door het gerecht opgelegde boeten toekwam, aan den baljuw van Rijnland, 's graven vertegenwoordiger in het district, en aan den burggraaf, sedert de overeenkomst met Philips van Wassenaer in 1387, ook aan de stad „rekeninghe doen", ter aanwijzing van het dezen belanghebbenden toekomende aandeel; het keurboek van 1406 stelt vast, dat die afrekening jaarlijks moet geschieden 14 dagen na Sint Maarten (11 Nov.) of wel 14 dagen na het tusschentijds aftreden van den schout ²⁾, wat ten minste het eerste betreft blijkbaar codificatie van een reeds bestaande gewoonte, zooals bij dergelijke bepalingen zoo dikwijls het geval is.

Toen in 1351 de stad kans zag om de burggrafelijke rechten te beperken, keurde het stadsbestuur met goedvinden van graaf Willem V ³⁾, dat de schout zoowel als de schepenen bij aanstelling zeven jaar lang poorter der stad geweest zouden moeten zijn en dat het niet geoorloofd was „enich gelt" te „lienen op enighen dienst"; maar deze bepalingen konden op den duur niet gehandhaafd worden, evenmin als het in de 14de eeuw nog gelukte om het burggrafelijke recht op de benoeming van den schout anders dan in enkele buitengewone gevallen te doen verdwijnen ⁴⁾. Het was in ditzelfde jaar 1351, dat de stad zich nog het voorrecht bedong, dat niemand, die daar gedurende den afgeloopen burgerkrijg gevangen of in gijzeling geweest was, noch diens kinderen in het gerecht of in eenige bediening van wege den graaf of

1) Hamaker, Keurboeken der stad Leiden, Appendix, II, 8 (blz. 473).

2) Ib., Kb. 1406, Bk. II, 3.

3) Zie boven, blz. 88.

4) Zie boven, blz. 93 vlg..

namens het gerecht zou mogen optreden, diens „woirde” zou mogen houden ¹⁾). Philips van Wassenaer liet zich in 1387 vinden om eenigszins te gemoet te komen aan het bezwaar der stedelingen tegen de beleening van het ambt en zich te laten welgevallen, dat de schout vier jaren poorter moest geweest zijn, en zelfs dezen te verplichten rekening van zijn beheer te doen aan de stad; dit geschiedde echter alleen tegen uitbetaling door de stedelingen eener aanzienlijke som, afkoopsom dus eigenlijk van zijn burggrafelijk recht, en dit nog maar voor den tijd van vijf jaren ²⁾). Vijf jaren later ontstonden echter weder ernstige moeilijkheden over den toenmaligen schout, ook in verband met de ernstige veete van den landsheer met de Wassenaers ³⁾).

En de graaf zelf handelde al niet anders dan de burggraaf; in 1392 verkoopt hij het tijdelijk door hem genaaste schoutambt zelf ook, drie jaren later wederom ⁴⁾), al wordt de schout door den baljuw van Rijnland namens den vorst aangesteld. Als het burggraafschap is afgeschaft, wordt het nog niet anders: het was de algemeene regel bij het landsbestuur. Hertog Jan van Beieren verkocht ⁵⁾ 15 Januari 1421 het „alinghe gerechte” te Leiden, pas voorgoed door hem verkregen, voor de aanzienlijke som van 2750 engelsche nobelen aan vier voorname en rijke poorters te Leiden, die daardoor — blijkbaar tot voldoening van hunne partijgenooten in de stad — het recht kregen om de gansche stadsregeering te benoemen: schout, schepenen en beambten in „alle andere dyensten”, en de aangestelden naar goedvinden te ontslaan, zij het dan lettend op de privileges en keuren der stad en voor den schout, die nu bij loting werd aangewezen ⁶⁾), onder verplichting van afrekening met den landsheer. Deze overeenkomst werd in 1425 door hertog Jan van Brabant als opvolger van zijn overleden oom bevestigd ⁷⁾). Een groot jaar later „verliende” (d. i. verkocht) Philips van Bourgondië weder op de oude wijze het schoutambt der stad aan den aanzienlijken Leidschen poorter Claes van

1) Van Mieris, Charterb., II, blz. 807.

2) Zie boven, blz. 94.

3) Zie boven, blz. 95.

4) Scheffer, Beveelboek, blz. 23. Vgl. Memor. B. D. (Rijksarchief), fol. 56.

5) Van Mieris, IV, blz. 568.

6) Rekening der stad 1424; „s daegs nae Allerheylighen, doe men om dat scoutmbacht cavelde” en daarna met het geheele gerecht gezamenlijk at op kosten der stad. Uit welke personen werd geloot, blijkt niet duidelijk: misschien uit de vroedschap.

7) Van Mieris, Handv. v. Leiden, blz. 176.

Boschuysen ¹⁾); de stad betaalde toen den bourgondischen kanselier 9 pond voor deze gunst, die haar ten minste tijdelijk in het bezit van een vertrouwbaren schout stelde. De nieuwe schout moest den landsheer wel rekening doen van de door hem geïnde breuk- en boetegelden en het daaruit verkregen „winsel ende profijt”, maar mocht $\frac{1}{5}$ van het bedrag behouden voor zich, zijn klerk en zijne boden; bij reizen in den dienst des graven krijgt hij 12 sch. per dag en aandeel in de opgelegde boeten; hij mag geen keuren van de stedelijke regeering bevestigen dan met uitdrukkelijke toestemming van den landsheer en diens Raad; hij kan niet worden afgezet dan onder betaling van wat hem wettig toekomt; overigens zal hij in zijn ambt blijven tot „’s graven wedersegghen.”

Eerst bij het groote stadsprivilege van Juli 1434 en nadat de stad het geld, waarvoor de landsheer het gerecht placht te beleenen, aan de toen daartoe gerechtigden had terugbetaald, beloofde hertog Philips, dat hij het gerecht voortaan niet meer zou verpanden, beleenen, weggeven of op eenigerlei wijze vervreemden ²⁾, dus eenvoudig schout en schepenen zou aanstellen zonder dezen daarvoor iets in rekening te brengen.

Dit alles gold zoowel den schout als de schepenen, welke laatsen met hem en de 4 burgemeesters te zamen, „si dertien”, het „gerecht” vormden en eertijds eveneens door den burggraaf werden aangewezen ³⁾, gelijk deze hen beëdigde of (door den schout) deed beëdiggen op den volgens de daarvoor bestaande formulieren voorgeschreven eed. In de 14de en 15de eeuw werden de schepenen jaarlijks op St. Jacob (25 Juli) verkozen en wel ten getale van acht, welk getal ook in het oudste privilege al genoemd wordt ⁴⁾, terwijl zij in dat getal afgebeeld staan op een der oudste stadszegels. De eed werd hun afgenomen door den burggraaf of den schout, na 1420 natuurlijk door den laatste alleen. In 1434 stelde hertog Philips echter vast ⁵⁾, dat „die outste burghemeester van onser stede dien (schepenen) elc eenen eedt sal staven ende si sullen sweren ten Heylighen, datsi om dat scependom ofte scepen te wesen niet vervolcht (aange-

1) Reg. Com. Off. Holl. B. R. cas N. 1425—27 (Rijksarchief), p. 22. Deze komt in dien tijd herhaaldelijk voor als schepen en burgemeester der stad.

2) Van Mieris, IV, blz. 1044. Rekening homans, 1434 (Leidsch Archief).

3) Zie boven, blz. 82. Als de burggraaf afwezig was — en dat was hij gewoonlijk — gaf dit tot allerlei moeite aanleiding; men moest hem dikwijls op allerlei plaatsen zoeken.

4) Zie boven, blz. 28. De jaarlijksche keuze was ook elders gewoon, het getal meestal 7. (vgl. Phil. de Leyden, p. 217).

5) Van Mieris, l.l. Vgl. den eed bij Matthyssen, Rechtsboek van den Briel, blz. 48: „Tusschen twier mannen tale”, d. i. tusschen partijen, na hare pleidooien te hebben aangehoord.

zocht) en hebben noch doen vervolghen, ghebeden en hebben noch doen bidden noch gelt noch gonste noch miede daarop ghegeven noch ghelient en hebben noch doen gheven noch lienen in enigher manieren sonder arghelist. Ende dien eedt ghedaen, so sal hem onsen scout van Leyden indertijt wesende enen anderen eedt staven ende si sullen elck sweren ten Heylighen alse ghewoenlic is, datsi rechte doen ende vonnisse wisen sullen tusschen twier mannen tale na hoirre vijf sinnen." Wie daartegen handelt, wordt vervallen verklaard „van allen sinen goeden rechten", met afkondiging van dit vonnis van het stadhuis en verbanning van den schuldige uit Leiden, Rijnland en het baljuwschap van Den Haag. Zij moesten volgens het privilege van 1434 28 jaar oud zijn en „goede rycke eerbair mannen", zooals reeds Philips van Leyden in de vorige eeuw de keuze tot de aanzienlijksten, de rijksten en — het is waar — ook tot de waardigsten beperkt wilde zien, gelijk, zegt hij, oudtijds gewoonte was; hij raadt ook bij voorkeur de keuze van in de stad gevestigde edelen aan, terwijl men, zegt hij, in het belang der goede behandeling van zaken zooveel mogelijk telkens dezelfde personen „per circulum" om de een of twee jaar „post annum regulariter vel biennium" diende te verkiezen ¹⁾.

In dien geest is ook in de 14de eeuw te Leiden blijkens de namen der schepenen, die men kent, steeds gehandeld; de kring, waaruit gekozen werd, was dus reeds in het midden der 14de eeuw betrekkelijk beperkt en terwijl het vóór 1350 soms voorkomt, dat iemand twee jaar achtereen schepen was, komt het na dien tijd herhaaldelijk voor, dat dezelfde naam althans vier of meer keeren in eene periode van enkele jaren op de schepenlijsten staat. De heerschappij der stedelijke aristocratie neemt op die wijze een aanvang, reeds in die dagen. Bovendien hechtte men er blijkbaar aan telkens minstens één ervaren persoon in de schepenbank te hebben, liefst een oud-schepen. Omstreeks 1430 werden bastaarden van zitting in het gerecht formeel uitgesloten ²⁾; het ambt van schepen was evenals dat van schout onvereenigbaar met de kleinere stedelijke ambten ³⁾; een voor de stad onnut schepen kon reeds volgens het privilege van 1266 door een ander worden vervangen ⁴⁾;

1) Phil. de Leyden, p. 216 sq.

2) Hamaker, Keurboeken van Leiden, blz. 473.

3) Ib. blz. 11.

4) Zie boven, blz. 29.

weigering van de keuze tot schepen werd als ongeoorloofd beschouwd, hoewel, zooals reeds bij Philips van Leyden blijkt 1), daarvan wel degelijk soms sprake was: men rekende dit als te behooren tot de plichten van den poorter, al was het nog niet uitdrukkelijk in de keuren vastgesteld. De veiligheid der schepenen tegenover bemoeijiking in de uitoefening van hun ambt werd reeds in het oudste privilege door den landsheer gewaarborgd 2); in het oudste keurboek wordt ook evenals in dat van 1406 een bepaling gevonden 3) tegen het spreken van „onredelicke” of „onnutte” woorden tegen het gerecht in zijne tegenwoordigheid, waarop het gerecht zelf straf mag stellen. En die bepalingen werden ook toegepast 4), hetzij door middel van boete in geld of in steenen voor de stadsmuur, hetzij door veroordeeling tot een bedevaart, soms naar een heiligdom in de omgeving, maar soms ook tot Napels, Rome of St. Jago di Compostella toe. Van maatregelen tegen de gevolgen van verwantschap onder de leden van het schepenencollege hoort men in dezen tijd nog niet; integendeel schijnt men daarop nog niet gelet te hebben, wat in een stad met zoo kleine bevolking ook licht tot al te groote beperking in de keuze geleid zou hebben.

Was het gerecht op St. Jacob gekozen en had de plechtige eedsaflegging plaats gehad, dan volgde de gemeenschappelijke maaltijd van oude en nieuwe schepenen, met den schout, de burgemeesters en de ondergeschikte ambtenaren 5), ten stadhuize, waarvan de stadsrekeningen telkens melding maken. Op dien dag zullen schout en schepenen dan wel dadelijk in het bezit gesteld zijn van het hun toekomende laken voor „tsgherechts cleedinge”, waarvan het keurboek van 1406 melding maakt 6) met bijvoeging

1) Phil. de Leyden, p. 221.

2) Zie boven, blz. 28.

3) Kb. n°. 3, LVI en Kb. 1406, IV, 23. De keur is in ieder geval van vóór 1380.

4) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 13, 14, 16, 30, 31, 33.

5) Behalve de poortmeester en de homans werden hiertoe gerekend de „clerc”, de boden en de knechts ten stadhuize. Gewoonlijk namen 20 à 30 personen aan dien maaltijd deel (Stadsrekeningen).

6) De bewaarde stadsrekeningen maken er melding van reeds in 1392, de eerste, die wij bezitten. Het is zeker, dat het gerecht reeds veel vroeger van stadswege zijne kleeding ontving. De stadsrekening van 1400 vermeldt echter, terwijl volgens die van 1392 het *geheele* gerecht kleeding ontvangt, dat „die scepen dit jair luttel vervals hadden sodat si der heren (n.l. van het gerecht) cleder *also ghewoenic is* dair niet uut crighen en mochten”, waarom hun 40 pd. „te help ghegheven” werd. Hieruit schijnt te blijken, dat zij in 1400 de kleeding — dat wil zeggen: mantel met kap, kaproen — der 13 gerechtsleden plachten te betalen uit hun vervallen: de onzekerheid dezer laatste zal aanleiding hebben gegeven

van de hoeveelheid en waarde van dit laken: 6 el gekrompen laken van een halven nobel voor ieder lid van het gerecht, welk laken placht „geborduerwerct” te worden met het stadswapen; daartegenover deden schepenen afstand van „alle vervalle”, die zij plachten te hebben „als costumelic”, behalve van een paar aangewezen boeten, die zij nog als emolumenten behielden. Eigenlijk salaris voor hunne werkzaamheid ontvingen zij overigens evenmin als de schout; aandeel in de boeten, die zij oplegden, was voor beiden de eenige geldelijke belooning behalve hun aandeel in het geld, dat voor de opneming in het poorterschap betaald werd ¹⁾ en „pensie” voor buitengewone werkzaamheden in het belang der stad. Het aandeel van het gerecht in de boeten is zeer verschillend ²⁾; bij zoenen staat in de zoenboeken telkens opgeteekend, wat partijen of een harer aan het gerecht moeten geven voor ieder bijzonder geval en wat baljuw, burggraaf en schout nog bovendien toekomt, indien ook dezen tot den zoen medewerken. Eindelijk genoot, evenals andere ambtenaren, het schepen-college op Paschen, Pinksteren en Sacramentsdag nog van de stad voor ieder lid een mengelwijns ³⁾. De onkosten van reizen, die het gerecht in zijn geheel of zijn leden in het belang der stad ondernamen, werden vergoed door de „pensie” daarvoor.

Schout en schepenen ⁴⁾ vormen onder toezicht van den burggraaf het oorspronkelijke „gerecht” of stadsbestuur. Zij bezitten oorspronkelijk de volle en ongedeelde bestuursmacht met inbegrip van de lagere rechtspleging betreffende door stedelingen of vreemden binnen de grenzen der stad gepleegde feiten. Zij hebben volgens het privilege van 1266 dan ook het recht om „tot nut en voordeel der stad” bepalingen of verordeningen te maken, die „door allen moeten aangenomen en stellig gehouden worden” ⁵⁾.

tot de regeling van 1406. In de rekening van 1427 wordt voor ieder der schepenen 1 el blauw laken als gekocht vermeld ten behoeve van hunne „kaproenen” — hier blijkt de maat alleen als kappen op te vatten — die ook blijkt vroegere rekeningen door de stad werden bekostigd; op Sacramentsdag en soms op andere dagen ontvangen zij met andere ambtenaren en de schutters op kosten der stad bovendien handschoenen.

1) Zie boven, blz. 29.

2) Leidsche Rechtsbronnen: Zoenboeken, passim.

3) Rekeningen der stad, passim.

4) In de rekening der stad van 1400 worden éénmaal „scepenmeesters” genoemd. Zou men hieronder een paar hunner moeten verstaan, die het moeilijkste rechtsgeleerde werk deden, zooals later? Dezen kregen samen toen 40 pd. salaris.

5) „Quicquid per octo juratos et iudicem ad utilitatem et promotionem opidi statutum et ordinatum fuerit, ab omnibus erit approbandum et firmiter observandum.”

Die bepalingen, in het Middelnederlandsch „coren”, „cueren” 1), „keuren” genoemd, werden op den duur voor het gemakkelijk gebruik verzameld in keurboeken, waarvan het oudste bewaarde te Leiden uit de tweede helft der 14de eeuw dagteekent en nog vrij verward van samenstelling mag heeten, terwijl dat van 1406, dat er op volgt, een geregelde verdeling van de stof aan te wijzen heeft 2). Van wege den graaf en zijn Raad werd echter door den schout zelven toezicht gehouden op de wijze, waarop door het gerecht van zijn bevoegdheid in dezen werd gebruik gemaakt, al viel het dikwijls moeilijk in de zich ontwikkelende steden dat toezicht te houden bij het toenemend aantal der keuren. De keuren moesten door den schout worden bevestigd, voordat zij kracht van wet kregen; belangrijke keuren echter plachten aan de goedkeuring des graven onderworpen te zijn.

Van groot gewicht was in dit opzicht het bevel van hertog Albrecht in 1393 aan zijn baljuw van Rijnland, Gerrit van Vliet, om te zorgen, dat de schouten, „die ghi van onsen weggen gheset hebt in onser steden binnen uwen bedrive. . . . over gheenrehande kueren mit onsen gerechte en sitten noch die accorderen of overdraghen, si en hebben eerst die kueren ons ende onsen rade aengebrocht” 3). Maar voor Leiden gold dit tot 1420 alleen, voorzoover de burggraaf zich daarvoor in de bres stelde. Zoo werd de gewichtige keur van 1351 op de wijziging in den regeeringsvorm der stad niet zonder medewerking van den landsheer gemaakt, evenals die van 1386, over de keuze van raden en leidde die van 1393 over den invloed der gilden op de regeering tot ernstig verzet van de zijde des landsheeren 4); ook de keuren op de lakennijverheid

1) Vgl. Middeln. Wdbk. i. v. core, waar blijkt, dat het woord moet afgeleid worden van kiezen en de beteekenis is ontwikkeld als volgt: keus, vrije beschikking, wet, verordening.

2) Hamaker, Keurboek n°. 3 (over welks dateering in het Voorbericht) en Kb. 1406. Oudere keuren b.v. Van Mieris, Handv. v. Leiden, blz. 287 (1312).

3) Memor. B. D. (1351—96) (Rijksarchief), fol. 56.

4) Zie boven, blz. 96. Het is zeer goed mogelijk, dat de, zooals dr. Hamaker meent, oudste keuren in dit boek van vóór 1370 zijn, maar even waar is het, dat menige keur daarin jonger is: 113 en 152 zijn zeker van 1386, (vgl. Van Mieris, III, blz. 344), 157 is van 1391, 162 van 1393. Men zal moeten aannemen, dat het keurboek als zoodanig, met opneming van oudere keuren, dagteekent van omstreeks 1386, maar dat er vele latere in hetzelfde boek zijn bijgeschreven, totdat in 1406 de behoefte aan een nieuw beter boek gebleken is. Op die wijze is ook het keurboek van 1450 ontstaan uit dat van 1406, nadat tijdelijk in een Appendix op het laatste allerlei wijzigingen en vermeerderingen waren aangebracht: vgl. Posthumus, Geschiedenis der Leidsche lakenindustrie, I, blz. 40.

plachten door den graaf te worden in het oog gehouden ¹⁾).

In een plaats van geringen omvang als het Leiden der 13de eeuw, zullen aanvankelijk schout en schepenen het regeeringswerk zonder bezwaar afgekund hebben, ook al bleven zij hunne gewone bezigheden waarnemen. In verschillende steden van Holland en Zeeland, zelfs in zeer kleine als Schiedam ²⁾ en Geertruidenberg ³⁾, zien wij nu reeds in de tweede helft dier eeuw „consiliarii”, „raden”, „raetslieden” naast hen en wordt bovendien hun in het algemeen de vergunning toegekend om nog andere burgers voor deze of gene zaak tot hun hulp te kiezen ⁴⁾. Te Dordrecht werden de eersten nog in 1284, evenals schout en schepenen, door den graaf aangesteld ⁵⁾. Vier van zulke buitengewone „raetsmannen” van de tweede soort werden in 1293 te Dordrecht bij keuze door schout, schepenen en raad voor korten tijd aangewezen ⁶⁾ om „te geraden bi horen eede na hoerre macht in allen saken, so waers di stede te doene hevet, ende der stede renten te verhurne ende te vercopene ende die penninghe daer af tontfane ende in te nemene ende die weder uut te ghevene in der stede orbare”, met wekelijksche afrekening en verantwoording ten stadhuize en verplichting om twist te helpen beslechten. Te Leiden, waar nog in datzelfde jaar ⁷⁾ „rechter ende scepene” alleen genoemd worden, vindt men het eerst in 1299 bij de huldiging van graaf Jan II melding gemaakt van „scepenen, raedt ende ghemeente van der poirte van Leyden” ⁸⁾, waaruit blijkt, dat zij er toen reeds een college („raedt”) vormden gelijk dat ook elders in Holland het geval was; vermoedelijk werden zij ook toen nog door den burggraaf aangesteld evenals het overige gerecht, en ook bij voorkeur uit die burgers, van wie men bekendheid met de stadszaken mocht onderstellen, d. i. uit voormalige schepenen ⁹⁾.

Sedert komt dit college er herhaaldelijk voor naast schout en schepenen, met wie zij gezamenlijk het „college van den gherechte”

1) Posthumus, I, blz. 114 vlg.

2) Oorkdb., II, n°. 288 (1275).

3) Ib. n°. 485 (1283); te Dort 1252 (Oorkdb. I, n°. 550); te Delft 1282 (II, n°. 450).

4) Middelburg, 1253 (Oorkdb. I, n°. 590, blz. 313/4).

5) Oorkdb. II, n°. 503.

6) Oorkdb. II, n°. 863.

7) Oorkdb. II, n°. 860, vgl. n°. 852.

8) Van Mieris, Charterb., II, blz. 3.

9) Van Mieris, II, blz. 122 (1311 en 1312); vgl. blz. 149 (1315), maar daar is het onzeker, of niet de grafelijke Raad bedoeld wordt.

vormen zooals het in 1325 heet ¹⁾. In het laatstbedoelde stuk ²⁾ vinden wij zelfs de namen der vier „raetsluyden van der poirte van Leyden”, van personen behoorende tot de aanzienlijke burgerij, tot denzelfden kring van burgers, waaruit de schepenen worden verkozen, gelijk zij ook in volgende jaren herhaaldelijk als zoodanig voorkomen. Vier was blijkbaar het vaste getal dezer raden.

Als in 1351, tijdens de binnenlandsche woelingen, te Leiden de verkiezing der raadslieden in ieder der vier stadskwartieren wordt geregeld ³⁾, wordt bepaald, dat „tenden de maent” na de schepenskeuze de oude raadslieden met de poorters samen de vier nieuwe — een uit elk kwartier — bij meerderheid van stemmen zullen verkiezen en dat de verkozenen niet mogen weigeren, op boete van 10 pd. Het schijnt, dat deze blijkbaar nieuwe regeling, die in overleg met de „gemeente” bestemd was om „ewelic te duyren”, op deze wijze sedert ook werkelijk eenigen tijd is blijven bestaan. Wij zien namelijk in de eerstvolgende jaren in de poorterboeken, die tot ons gekomen zijn, telkens slechts twee raadslieden vermeld, en eerst in 1381 vinden wij er weder vier, die sedert blijven; ook in de gasthuispapieren worden telkens slechts twee „raetslude” genoemd ⁴⁾. Het is echter duidelijk, dat wij in de poorterboeken vóór 1381 slechts met de helft van het college te doen hebben, want die van 1379 in het poorterboek zijn er twee (Symon Bort, Heynric Danielssoon), die voor hetzelfde jaar ook in het Zoenboek worden genoemd naast twee anderen (Hughe van der Hant en Symon Ghysbrechtsz.); zij worden dan volgens het Zoenboek ⁵⁾ onderscheiden in twee eigenlijke poortmeesters ⁶⁾ en twee vestmeesters, welke laatste benaming het eerst omstreeks 1375 voorkomt. Nog een derde benaming is in dat

1) Archieven der Duitsche Orde, II, n°. 602 (1320?).

2) Bij uitzondering zijn daar slechts 7 schepenen genoemd, misschien wegens tijdelijke ontstentenis van den achtste, b.v. wegens sterfgeval of reis.

3) Van Mieris, II, blz. 796. Onder het besluit staan behalve de 8 schepenen acht „gemeene raadsluyden” genoemd, misschien in verband met de omstandigheden zoo talrijk. Vgl. Fruin, Verspr. Geschr. I, blz. 63, 66.

4) Ad 1366, fol. 71.

5) Zoenboek, 1379, fol. 4.

6) Dat raden, raadslieden, zeker dezelfden zijn als poortmeesters, blijkt o.a. uit eene plaats in de rekening van 1392, waarin de poortmeesters, die de rekening doen, op ééne plaats hun eigen namen vermelden met de bijvoeging „so si *raed* ghekoren waren”, terwijl op meer dan één plaats in diezelfde rekening sprake is van de *vier* poortmeesters en het geheele gerecht in dezen tijd altijd gerekend wordt op 13 personen: schout, schepenen en 4 raden, poortmeesters of burgemeesters. Zoo heeten in de Poorterboeken voor 1375 en volgende jaren de poortmeesters: vestmeesters.

verband te vermelden, die van „burgermeester” 1), die als het equivalent van raden, raadslieden of poortmeesters is aan te merken.

Al deze verschillende benamingen hebben tot verwarring aanleiding gegeven. Zij wekten de voorstelling, dat men reeds in de 14de eeuw met verschillende colleges en personen te doen had, terwijl alleen de functiën van dezelfde personen, van hetzelfde college door verschillende namen werden aangeduid 2). De raden of raadslieden droegen in de tweede helft der 14de eeuw ook soms den naam van poortmeesters, in verband met de voornaamste hunner functiën aan het hoofd der poort, of in de 15de burgemeesters, in verband met hunne plaats aan het hoofd der burgerij; twee hunner, die zich meer in het bijzonder met de versterking der stad en wat daarmede samenhang bezighielden, droegen den naam van vestmeesters; de twee laatsten, die ook de weezenverpleging leidden, heetten in de uitoefening dier functie weesmeesters. De poortmeesters zijn ook belast met de leiding van krijgstochten en staan schepenen bij in de vertegenwoordiging der stad, ook op dagvaarten.

Philips van Leyden is het wederom, die ons omtrent de werkzaamheid dezer raden, burgemeesters, poort-, wees- en vestmeesters in de 14de eeuw inlicht. Hij vermeldt 3) de „burgimagistri, consules aut maiores”, die hebben te zorgen èn voor voogdij en weezenverpleging èn voor stadszaken als het versterken der stadsmuren en grachten, het toezicht op de zuiverheid van ten verkoop aangeboden levensmiddelen als wijn en vleesch, op de billijkheid van de handelsprijzen, op de juistheid van maat en gewicht; zij mogen, zegt hij, de benoeming tot zulk een post niet weigeren, ook al zou de vorst zelf hen daarvan vrijgesteld hebben; hij geeft dus ook al te kennen, dat zij in dien tijd niet meer door dezen maar door de stad zelve, hetzij dan door de gemeente in haar geheel, hetzij door het gerecht verkozen worden.

In het eerste Leidsche keurboek, dat wij, zooals gezegd is, bezitten uit de tweede helft der 14de eeuw 4) — is echter de keuze der vier raadslieden door de „gemeente”, die wij in 1351 vonden, vervangen door die „bi goetduncken des gherechts ende der ghemeenre

1) Het eerst in eene rekening van 1407 zoo genoemd in de tot ons gekomen bronnen.

2) Fruin, Verspr. Geschr. I, blz. 66, 75.

3) Phil. de Leyden, p. 41.

4) Van Mieris, III, blz. 444. Zie boven, blz. 139.

vroescip" ¹⁾, en wel bij meerderheid van stemmen („meeste hoep"). Bij de jaarlijksche keuze, aanvankelijk te gelijk met de schepenkeus op St. Jacob, na 1385 op St. Maartens-avond (10 Nov.), blijft één der vier van het vorige jaar, daartoe nader aangewezen „bi den meesten ommevraghen" ²⁾, in het ambt; herkiezing is overigens niet geoorloofd dan na twee jaar; ieder gekozene moet zeven jaar „an enen ghanghe" poorter der stad geweest zijn ³⁾, op eene boete van 60 pd. voor hem, die daarin te kort schoot; de gekozen „raadsman" mag evenmin als de schepen de „andere diensten" waarnemen, die door het gerecht vergeven worden. Zij zijn in sommige opzichten beperkt in hun ambt, met name in hun werkzaamheid aan de „tjimmeringhe" van vest, stadspoorten of stadhuis, waarbij zij gebonden waren aan het goeddunken van de meerderheid van gerecht en vroedschap ⁴⁾; zij moesten rekening van hun beheer doen binnen eene maand na hun aftreden ⁵⁾; in 1406 werd bepaald, dat zij na een „heervaert jof hoghe reyse" ook binnen een maand afrekening moesten doen van hun daarbij gevoerd beheer ⁶⁾. Zij deelden in de voordeelen van kleeding, wijnschenking en „pensie", die ook schepenen genoten; zij kregen hogere soldij dan andere burgers bij krijgstochten onder hunne leiding ondernomen.

In de 14de eeuw mag men dus het gezamenlijke gerecht — schout, schepenen en raden, samen 13 personen — aanmerken als het stadsbestuur. Zij bezitten de leiding der stadszaken naar binnen en naar buiten, behartigen de stoffelijke belangen der burgers, vertegenwoordigen de stad tegenover den landsheer zoowel op de dagvaarten, waartoe hij de stad oproept, als anderszins en verbinden de burgerij tegenover derden. Waar zij voor de gezamenlijke burgerij optreden, maken zij krachtens hunne bevoegdheid gebruik van het groote stadszegel, dat bewaard wordt op een veilige plaats, in 1412 en 1426 onder „den toorn" ⁷⁾, d. i. dien van St. Pieter,

1) Keurboeken, uitg. Hamaker, blz. 11 en 99. Uit het noemen van de „vroescip" blijkt reeds, dat wij te doen hebben met een regeling van na omstreeks 1379. Zie daarover beneden.

2) Dit is al het geval in 1368/69, zooals uit het Poorterboek blijkt. De bepaling omtrent St. Maarten is in 1385 gemaakt, zooals daar op dit jaar blijkt, maar blijkbaar weder eerst in een keur vastgesteld, nadat de gewoonte eenigen tijd de wenschelijkheid had bewezen. Hertog Albrecht gaf 15 Juni 1386 zijn goedkeuring.

3) Zie boven, blz. 94.

4) Kb., uitg. Hamaker, blz. 13.

5) Ib., blz. 12.

6) Ibidem.

7) Stadsrekeningen van die jaren.

waar nog in 1512 het stadszegel met de privileges en andere belangrijke stadspapieren bewaard placht te worden ¹⁾).

Dit zegel is niet altijd hetzelfde gebleven ²⁾. Het oudste ³⁾, dat wij bezitten, is waarschijnlijk dat met den heiligen Petrus, die een enkelen sleutel rechtop in de linkerhand houdt, en met het randschrift „S. opidi de Leyden”, waarnaast wij uit 1320 en 1357 een ander vinden met de afbeelding van een zittenden St. Pieter op een bank, den opgeheven sleutel in de linkerhand, een boek (bijbel) onder den rechterarm, met randschrift „S. secretum opidi de Leyden”, waaruit blijkt, dat het een geheimzegel is geweest. Het zegel aan een stuk van 1293 vertoont den zittenden St. Pieter, met in de linkerhand een naar rechts gehouden sleutel, door twee engelen geflankeerd; daaronder de biddende figuren van de acht schepenen; daaronder weder een biddende figuur, den schout voorstellend; het randschrift luidt: „S. Sculteti octo jurator(um) comunitatis opidanoru(m) Leyden”. Twee gekruiste sleutels staan op het gewone Leidsche zegel van de 14^e en 15^e eeuw. Een kleiner oud zegel vertoont den in een nis staanden St. Pieter met den sleutel in de rechter-, een boek in de linkerhand; onder hem het gekroonde schild, door twee leeuwen vastgehouden, met twee gekruiste sleutels; randschrift: „Sigillum opidi Leidensis”.

In 1403 vindt men een groot zegel, waarschijnlijk dat, welks stempel toen op den toren bewaard werd, met St. Pieter, den opgeheven sleutel in de rechter, een kruis in de linkerhand, daaronder het door twee leeuwen vastgehouden schild met de gekruiste sleutels. Daarnaast echter werd bij de overgave der stad aan hertog Jan van Beieren in 1420 nog het oude grootzegel van 1293 gebruikt, waarin op den nieuwen stempel echter de engelen naast St. Pieter vervangen zijn door de gekruiste sleutels. Deze laatsten mogen gelden voor het Leidsche wapenteeken der 14de eeuw, opvolgende den vroeger gebruikten enkelen sleutel, waarop ook het bekende gedicht van Willem van Hildegaersberch doelt ⁴⁾ en die blijkbaar ontleend is aan het embleem van St. Pieter, den patroon van Leiden's oudste kerk. Wat de beteekenis mag zijn der vervanging van den enkelen door de beide gekruiste sleutels, is niet bekend.

1) Van Hout, Dienstbouck, blz. 6. Vgl. Rammelman Elsevier, Inventaris van het archief, blz. VI vlg.

2) Vgl. daarover ms. Van der Paauw (Bibl. Leidsch archief, ms. n°. 4).

3) Waarschijnlijk uit het einde der 13de eeuw.

4) Zie boven, blz. 130, noot 2.

De in de boven vermelde keur van 1386 genoemde „vroescip” was een soort van burger-aristocratie; zij had in dezen tijd reeds de plaats ingenomen van de „gemeente”, d. i. de gansche burgerij, die eertijds in belangrijke gevallen door het stadsbestuur placht geraadpleegd te worden. Al is er een alleenstaande overlevering, dat de stad reeds sedert de dagen van graaf Willem III, sedert 1315, een vroedschap had bezeten ¹⁾, zeker is dit het geval eerst sedert omstreeks 1380. Er wordt namelijk in het zoogenaamde Stedeboek een 24 Sept. 1386 geschreven lijst ²⁾ gevonden van hen, „die in den gherechte zijn of gheweest hebben”, gezamenlijk tot een getal van 60 personen. Deze lijst nu staat blijkbaar in verband met een keur van 1385/6 ³⁾, waarin staat, dat „die vroescip sel *voirtan* wesen ende hieten, die an den gherecht gheweest hebben, ten si dat men meerder vroescip te doen hadde”. Er bestond dus reeds vóór 1385/6 een vroedschap — een aantal „vroede”, d. i. wijze, ervaren, mannen, die medewerkten bij het besturen der stad — welker samenstelling omstreeks dien tijd aan vaste regels gebonden werd. Hare leden konden blijkens genoemde keur door het gerecht ontboden worden en de ontboden personen moesten dan ook verschijnen, op een boete van 5 sch.; zij traden nevens het gerecht op in zaken van „vechtelic of kyve” en mochten dan „vreden”, d. i. een tijdelijken stilstand van den strijd gebieden; zij moesten de stedelijke keuren helpen handhaven; zij hadden op den Sacramentsdag — den hoogen feestdag op den tweeden Donderdag na Pinksteren — het gerecht in de plechtige processie door de stad te volgen en deelden dan in de feestuitdeeling van handschoenen en wijn, zooals op St. Maartensavond bij gelegenheid der raadskeuze hun ook wijn werd geschonken, aan ieder lid een mengel.

Zij vormden zoo een soort van stedelijke aristocratie, die het gerecht en de belangrijke posten van bestuur binnen haren kring hield. De riddermatige familiën Van Swieten, Van Oestgeest, Van Alkemade, Van Boshuyzen behooren daaronder zeker tot den land- en stadsadel; andere, als de familiën Van Leyden,

1) Dit beweerden burgemeesters in 1526 (Thes. rek. fol. 28 v°) waarschijnlijk slechts op grond, dat in het privilege van 1315 sprake is van den „raed”. Zie boven, blz. 140.

2) Het oudste gedagteekende stuk daarin is van 1374. De bedoelde lijst staat op fol. 321. Zie de Bijlagen.

3) Keurboek n°. 3, n°. 112. De volgende, n°. 113, is van dat jaar of het volgende. Zie boven, blz. 139.

Heerman, Van der Hant, Bort, Van den Bosch, Vos, Bitter, Van der Hoghestraet, Lam, Poes, Van Hoeke, Gouter, Vlaminck, Foytgen, De Backer, Butewech, Van der Werve, Van der Laen zijn veeleer onder de aanzienlijke burgers te stellen gelijk de velen, die nog bovendien in de lijst voorkomen met de gewone burgerlijke benamingen naar hun vader zonder eigenlijken familienaam: Willem Heynensz, Jan Costijnsz, Boudijn Dirxz, Willem Willemsz, Gherijt Jacopsz, Claes Dirksz enz. Zij, die het tot schepen brachten, hadden in die hoedanigheid, waarin zij dikwijls stukken hadden te bezegelen — en dit reeds in de 13de eeuw — op het voorbeeld van den adel eigen zegels, die al spoedig als familiezegels op hunne nakomelingen overgingen ¹⁾. Door onderlinge huwelijken verbonden, vormden zij een nog niet geheel afgesloten maar toch reeds vrij nauwen kring van personen van aanzien, uit wie de stedelijke regeering bijna uitsluitend werd samengesteld, die zich door deze ook met andere stadsposten begiftigd zagen en daardoor hunnen invloed steeds zagen toenemen.

Die invloed is tegen het einde van deze periode der stadsgeschiedenis steeds stijgende. Duidelijk is het streven op te merken — en het is in die rumoerige tijden van fellen partijstrijd gemakkelijk te verklaren — om de verantwoordelijkheid der regeeringsdaden niet tot de 13 leden van het „gerecht” alleen te beperken maar haar ook door anderen te laten deelen. In 1413 ²⁾ b.v. vinden wij de vroedschap geraadpleegd: bij de keuze der poortmeesters, bij het vaststellen van een hoofdelijken omslag, bij verwickelingen met den burggraaf, bij besprekingen over het aandeel der stad in de landsbede, bij verkoop van lijfrenten, bij verhooging der accijnzen, bij het goedkeuren der rekeningen van de poortmeesters, enz.; omstreeks 1400 ³⁾ bij het regelen van den krijgstoct naar Friesland; in 1408 bij het uittrekken der gewapenden naar Luik ⁴⁾; omstreeks 1420/30 ⁵⁾ bij allerlei gelegenheden

1) Een groot aantal dezer zegels is ons uit de 14de en 15de eeuw bewaard, zoowel aan nog voorhanden stukken als daarvan losgemaakt (Leidsch archief). Oorspronkelijk zullen burgerlijke personen als schepenen met het stadswapen (de gekruiste sleutels) en hun naam als randschrift gezegeld hebben zooals nog in de 14de eeuw dikwijls voorkomt, met bijvoeging soms van een klein eigen wapenteeken boven de sleutels van het stadswapen.

2) Zie de Stadsrekening van dat jaar.

3) Stadsrekening van dat jaar.

4) Stadsrekening 1408.

5) Stadsrekeningen.

naar aanleiding van de partijtwisten en krijgstochten. Verder werd in 1406 bepaald, dat de vroedschap bij het heffen van accijns, in plaats van den ouden omslag „mit scote”, moest medewerken ¹⁾ en dat geen schuld door de poortmeesters mocht gemaakt worden zonder hare goedkeuring ²⁾. Vooral in financieele zaken dus werd de voorlichting en medewerking der vroedschap gezocht en door deze blijkbaar ook op prijs gesteld, daar het immers gold het geld en goed harer leden, der meest vermogende burgers niet in de laatste plaats.

In 1426 ³⁾ vinden wij melding gemaakt van „vroescip ende rijcdom”, wederom in geldelijke zaken, waarin men toen blijkbaar ook de vermogenden wilde betrekken, die, hetzij wegens de partijtwisten, waarbij de leden der tegenpartij dikwijls van de regeering uitgesloten bleven, hetzij om andere redenen, niet in het gerecht hadden gezeten; van dezen tijd af vinden wij deze verbinding van namen meermalen, vooral wanneer hoofdelijke omslag moet worden geheven. Het is niet altijd uit te maken, of men in deze twee benamingen: „vroescip” en „rijcdom”, twee onderscheiden categorieën van personen heeft te zien; het middeleeuwsche taalgebruik is volstrekt niet afkeerig van het aanwenden van verbindingen van synoniemen of wat als zoodanig zou kunnen worden aangemerkt, zoodat het zeer goed mogelijk zou zijn, dat wij hier, al worden er twee namen genoemd, te doen hebben met de vroedschap alleen; in andere stukken worden zij echter scherp onderscheiden ⁴⁾. Tot de vroedschap bleef men slechts hen rekenen, die in „der stede bouc” waren ingeschreven als oud-leden „van den gerechte”, als hoedanig omstreeks 1430 reeds 80 personen kunnen gelden ⁵⁾. Het privilege van 1434 stelde uitdrukkelijk vast, dat zij met schout en schepenen de burgemeesters had aan te stellen.

Het zoo ingerichte stadsbestuur had omstreeks 1400 een bijzonder soort van ambtenaren onder zich, die onder zijne leiding en toezicht hunne functiën vervulden, maar niet tot de gewone ondergeschikten kunnen gerekend worden. Het waren de zoogenaamde „hoofdmans” of „homans” — een algemeene naam voor

1) Keurb., uitg. Hamaker, blz. 14/5.

2) Ib.

3) Thes. rek. van dat jaar.

4) Vgl. b.v. het opschrift der homansrekening van 1426, waar gesproken wordt van het gerecht, „der vroetscip ende eens deels der rijcdom van der stede”.

5) Stedeboek. Zie de Bijlagen.

met leiding belaste personen — die in 1398 het eerst genoemd worden in eene ons bewaarde accijnsrekening ¹⁾). Vier personen ²⁾ zijn dan „bi overdracht des gherechts ende der vroescip te Leyden geordineert der stede van L. haer oude scout te betalen”, waarvoor de „excisen van der stede” te hunner beschikking worden gesteld „also als die keur dairaf inhout” ³⁾); hun ambt ging in op Kerstdag van genoemd jaar. Een en ander is blijkbaar geschied tot zekerheid van de houders der stadslifrenten, die gevaar liepen bij de zware lasten van den kort te voren uitgebroken Frieschen oorlog ⁴⁾, en in verband met het „setten”, het regelen van de accijnzen, om die kosten en de „oude renten” te kunnen betalen ⁵⁾). De namen der benoemden, waarvan slechts één onder de poortmeesters van vorige jaren staat, wijzen aan, dat men in die bijzonder belangrijke geldelijke verlegenheid de burgerij buiten de eigenlijke bestuurskringen bij het geval wenschte te rade te roepen. In de stadsrekening van 1400 wordt hun titel, „homans”, genoemd; zij rekenen daar, „alse die kuer dairof inhout”, af met de poortmeesters, die in de stadsrekening van 1392 nog alleen het geldelijk beheer voeren ⁶⁾, ook betreffende een nieuwe leening, die de stad, weder ter wille van den Frieschen oorlog, had aangegaan.

Hun ambt was evenwel slechts van tijdelijken aard: in de ons bewaarde stadsrekeningen van 1413, 1419/20 komen zij niet meer voor. Wel echter weder in die van 1423/4 en volgende jaren, waaruit wij zelfs enkele hunner eigen rekeningen bezitten. Uit die van 1426 zien wij, dat zij ⁷⁾ toen „homans ghecoren worden” niet *door*, maar „*bi consent van den gherechte, der vroetscip ende eens deels der rijcdom van der stede*” — dus wellicht door de „gemeente” *zelve* — „als dat si der stede goede innemen ende uitgheven souden” onder toezicht der „burghermeesters”. Zij waren toen gekozen niet voor een geheel jaar, maar op een dag tusschentijds, 20 Februari, even vóór St. Pieter (22 Febr.), een der belangrijkste feestdagen in de lente, en dienden

1) Leidsch archief.

2) Aernt Jacobssoen, Willem Jan Willems, Goeswijn Claessoen en Willem Foytkiin, van wie alleen de laatste (1389) onder de poortmeesters voorkomt (als Willem Foykiaen). Zij worden in het opschrift der accijnsrekening genoemd.

3) Blijkbaar de keuren van 1406, Bk. II, n°. 9—11.

4) Zie boven, blz. 114.

5) Vgl. de keur n°. 10 en 11.

6) Een dezer, Pieter Heerman, heet in 1395 „rentmeester”, als in het bijzonder belast met de behandeling der (lijf)renten ten laste der stad (Stedeboek, fol. 1 v°).

7) Heynric Paedsz., Heynric Heynrixz., Aelwiin Baerntsz., Warmbout Nannenz.

tot St. Maartensavond (10 Nov.), den datum van het aftreden der burgemeesters. Dit schijnt weder op tijdelijke instelling te wijzen, misschien in verband met de partijtwesten en met de tijdelijke zegepralen der Kabeljauwschen in deze gansche periode ¹⁾).

Het zal namelijk wel geen toeval zijn, dat hun optreden zoo spoedig geschiedt, nadat hertog Philips (21 December 1425) als ruwaard en erfgenaam van het graafschap Holland te Leiden gehuldigd was geworden en met hem de Kabeljauwsche partij er voorgoed de overhand had gehouden. Als die partij de zaken in handen heeft (1400, 1423/4), zien wij deze personen telkens weder opnieuw te voorschijn komen en als zij voorgoed in haar overwicht bevestigd is, namelijk sedert het begin van 1426, blijven de „homans” een geregelde instelling tot hulp van de burgemeesters, „onder” wie zij gezegd worden te „dienen”, terwijl zij te gelijk met dezen aftreden op St. Maartensavond ²⁾ en rekening afleggen van hun beheer ten overstaan van gerecht en vroedschap. Zij hebben het dagelijksch geldelijk beheer en beschikken daarbij over een eigen „sriver” maar worden niet tot het gerecht gerekend, al deelen ook zij in de lakenuitdeeling „te hueschede”, de wijnschenken op de hooge feestdagen en die van handschoenen op Sacramentsdag, wanneer ook zij in de processie medegaan; ook doen zij mede aan den grooten maaltijd ten stadhuize op St. Jacobsdag.

De homans zijn dus wat men elders „tresoriers” ³⁾ pleegt te noemen; zij verpachten blijkens hunne rekeningen de eigendommen en rechten der stad, beheeren de lijfrenten, innen den hoofdelijken omslag, ontvangen de boeten, betalen de beden aan de grafelijkheid uit, ook de salarissen aan de stedelijke ambtenaren, bekostigen het onderhoud van vestingwerken en gebouwen en den aankoop van kriegsbehoefden, bezoldigen de huurlingen in dienst der stad — kortom, hun werkzaamheid is van financieelen aard.

De poort- of burgemeesters, van ouds ook daarmede belast, houden toezicht op hen en blijven bovendien zelf belast met het ontvangen en inschrijven van nieuwe poorters, met de vertegen-

1) Zie boven, blz. 102 vlg. Fruin beschouwde hun tijdelijk optreden meer als een proefneming (Verspr. Geschr. I, blz. 75), die dan echter telkens herhaald moet zijn, wat vreemd lijkt.

2) In 1430 namen zij „den dienst laet aen”, zoodat de burgemeesters „lange alle dinc selve bewaert hadden”, totdat zij „hoir hantieringhe den homans overghaven” (Rekening der stad). De onderlinge verhouding wordt vooral duidelijk door de rekeningen van beide colleges over 1427.

3) Men vindt dergelijke ambtenaren van dien naam te Dordt al in 1345, te Gouda en Haarlem omstreeks 1400.

woordiging der stad op reizen en dagvaarten en bij ontvangst van hooge gasten, met weezenverpleging en voogdij, toezicht op de nijverheid en de vestingwerken, op de gildenzaken en de invordering der gerechtsboeten. De schepenen worden meer en meer uitsluitend belast met de bij de ontwikkeling van het stadsleven en de toeneming der bevolking zich vermenigvuldigende zaken van gerechtelijken aard, het dagelijksch bestuur overlatend aan de burgemeesters, die op hunne beurt het financieel beheer overlaten aan de homans. Bij aller werkzaamheid houdt de vroedschap het algemeen toezicht.

Behalve deze „homans” waren er nog eenige personen, aan wie het gerecht sommige werkzaamheden opdroeg, die oorspronkelijk tot de zijne hadden behoord, maar bij de ontwikkeling der stad moeilijk meer door zijn leden konden worden waargenomen. Het waren evenmin als de homans bezoldigde ambtenaren, maar in tegenstelling met hen personen uit dezelfde kringen als zij, die het gerecht vormden, zooals uit de namen blijkt.

Vooreerst had men de gods- of goodshuismeesters, ook kerkmeesters ¹⁾ of met een ouden naam „godshuysberaders” ²⁾ genoemd, vier voor de Pieterskerk, vier voor St. Pancras, twee voor O. L. Vrouwekerk ³⁾. Zij beheerden de kerkelijke goederen van ieder der drie hoofdkerken, hadden het toezicht op de gebouwen, kerkhoven en kerksieraden, op het begraven in de kerken en de daarbij te volgen plechtigheden; zij legden verantwoording af aan gerecht en vroedschap en werden op St. Pietersavond (21 Febr.) door het gerecht benoemd; zij moesten sedert 1351 zeven jaar poorter geweest zijn, alvorens benoembaar te wezen, maar mochten niet in het gerecht zitting hebben.

Dergelijke ambtenaren waren ook de gasthuis- en heilige geestmeesters, op dezelfde wijze, denzelfden dag, onder dezelfde voorwaarden en uit denzelfden kring gekozen. De eersten, die reeds in 1293 voorkomen ⁴⁾, hadden het toezicht op de bezittingen en het beheer van de gasthuizen en leidden er de ziekenverpleging. Zij waren oorspronkelijk twee in getal, maar in 1416 kwamen er twee bij voor het nieuwe gasthuis; in 1434 weder twee voor een

1) Van Mieris, II, blz. 796; Kb. Appendix, V, n°. 8, 12.

2) Kb. n°. 3, n°. 25, 124. Kb. 1406, n°. 2, 5.

3) Stadsrekening 1400.

4) Oorkdb. II, n°. 860: „gasthuysberaders”; 1329 komen zij als „uytmeesters van den gasthuysse”, verder als „meysters van den gasthuse” voor (Gasthuisbrieven). Vgl. Ligtenberg, blz. 26 vlg.

nieuwe inrichting; de laatsten, twee in getal, leidden de armenzorg en hadden in 1430, met een derde vermeerderd, het beheer over de daartoe aangewezen fondsen 1).

Verder hield de stadsregeering door bijzondere ambtenaren toezicht op de gilden, die hier sedert het midden der 14de eeuw waren ontstaan: aan het hoofd van ieder gild — men telde er omstreeks 1420 reeds 14 — stelde het gerecht jaarlijks twee, drie of vier „vindere” of „gesworenen” uit het gild zelf aan 2), die toezicht hadden te houden op de naleving der door het gerecht vastgestelde gildekeuren en daarvoor een aandeel in de boeten kregen. Uitvoerig was sedert de tweede helft der 14de eeuw vooral het toezicht op de zoo belangrijke lakennijverheid geregeld, waarbij boven de gezworenen van wevers en vollers, boven de „printers” en „paertsmeesters” enz., als „oversten van der draperie” de vier „ghesworenen”, later „wairdeyns” geheeten, met groote macht waren bekleed 3). Ook zij werden jaarlijks op St. Pietersavond door het gerecht verkozen en stonden onder een eed; het zelf deelnemen aan de lakennijverheid was hun streng verboden sedert 1406 4); bij de nieuwe keur van 1415 werd hunne keuze nog iets nauwkeuriger geregeld.

Eindelijk was reeds op het einde der 14de eeuw 5) vastgesteld, dat elke „buyrte” of „bon” jaarlijks twee mannen zou kiezen — hun naam, eerst in het algemeen „hoofdmans” 6), is weldra bon- of buurtmeesters — die zorgen moesten voor straten en wateren en de reinheid daarvan, voor de leiding in geval van brand, voor de brandblusmiddelen enz., onder toezicht van de poortmeesters.

Hoogst belangrijk in dit verband is het goed betaalde privilege van 24 Juli 1434, waarbij Philips van Bourgondië, na den definitieven afstand van Jacoba, in het onweersproken bezit der landsheerlijkheid, de regeering der stad voorgoed regelt 7). Schout en schepenen worden ook voortaan nog door hem aangesteld maar zonder verkoop of beleening van het „scepdom” der stad; zij en de burgemeesters samen vormen het gerecht, dat alle andere

1) Ligtenberg, blz. 159, 166 vlg.

2) Kb. n°. 3, n°. 128, 131, 134, 135; Kb. 1406, VI, n°. 33 vlg.

3) Posthumus, blz. 153.

4) Kb. 1406, VII, n°. 3.

5) Kb. n°. 3, n°. 60.

6) Kb. n°. 3, n°. 153.

7) Zie boven, blz. 44. Van Mieris IV, blz. 1043/4.

ambten bezet „sonder ons ofte anders yemant van onsent weghe enich bewint of segghen dairin te hebben”; de schout mag voortaan de „roede” dragen, d. i. de hooge jurisdictie voeren „sonder den baliu van Rijnlant” en alleen met schepenen, die ten ouden getale van 8 door den landsheer op St. Jacob als van ouds zullen worden benoemd uit de burgerij en boven de 28 jaar oud moeten zijn; die schepenen zullen beëdigd worden door de burgemeesters en, als zij handelen tegen dien eed, vervallen verklaard en verbannen worden, bij van den raadhuize afgekondigde sententie, uit Leiden, Rijnland en het baljuwschap Den Haag; 4 burgemeesters zullen jaarlijks op St. Maartensavond gekozen worden door schout, schepenen en de uitdrukkelijk genoemde vroedschap onder een eed, door den schout af te nemen, dat zij zullen handelen „tot nutte ende profyte van onser stede”; het gansche gerecht zal mogen bannen buiten Leiden, Rijnland en Den Haag, waarbij de vorst zijn medewerking belooft om de gebannenen daaraan te houden; alle oude handvesten en keuren worden in volle kracht bevestigd.

Met dit privilege is de regeering der stad voorgoed geregeld naar de totnogtoe plaats gehad hebbende historische ontwikkeling, een ontwikkeling in de richting van een stedelijk patriciaat met toenemende uitsluiting van de lagere burgerij, verreweg het grootste deel van de „gemeente”, die op het stadsbestuur nu geen invloed meer had en dien in lang niet zou krijgen.

Behalve het eigenlijke stadsbestuur telde men van ouds nog een aantal ondergeschikte ambtenaren, belast met wat men de „smaele of kleine diensten” placht te noemen, die in 1357 voorgoed aan de stad kwamen, afgestaan door den burggraaf. Men placht ze op St. Pietersavond (21 Febr.) alle gezamenlijk te „vernuwen” 1).

De belangrijkste hunner was „der stede cleric”, door dien titel onderscheiden van de overige „scriveren”, die bij den stadsdienst gebruikt werden. „Het „clerc”- of „scrijfambacht” 2) was een van die kleine stedelijke ambten, waarover in het midden der 14de eeuw de burggraaf en de burgerij twistten, wat het recht van benoeming aanging 3); al wordt het in 1351 daarbij niet

1) Kb. 1450, II, n°. 48: vgl. Append. II, n°. 17.

2) Ter Gouw, Amsterdam, I, blz. 246, ziet in dit laatste ten onrechte het notariaat aangeduid. Vgl. Middeln. Wdbk., i. v.

3) Zie boven, blz. 89.

genoemd, in 1357 staat het „scriefambocht” uitdrukkelijk onder de betwiste zaken vermeld bij gelegenheid van den afstand van alle „smaele” ambten van de stad ¹⁾. Sedert schijnt het gerecht de benoeming voorgoed behouden te hebben. In 1428 ten minste, als de stadsregeering de inkomsten van het klerkschap aan Philips Witbroet, klerk van den kanselier van Bourgondië, schenkt op verzoek van hertog Philips en den kanselier zelve, erkent de hertog ten volle het door zijne voorgangers als landsheeren aan de stadsregeering toegekende recht van benoeming van den klerk der stad ²⁾. Behalve het gerecht wordt daarbij ook de vroedschap en rijkdom genoemd als hebbend recht van medespreken bij deze benoeming. Het ambt van den klerk, die omstreeks 1400 bij zijne benoeming placht beëdigd te worden ³⁾, was dus zeer belangrijk. Hij is in het bijzonder de klerk van schout en schepenen, wier vonnissen hij opteekent; hij leest de ordonnantiën en keuren af van de pui van het stadhuis; hij schrijft de brieven namens de stadsregeering en leest de antwoorden voor in hare vergadering; hij houdt aanteekening van vonnissen, zonen en vreden; zijne boeken behooren tot de belangrijkste stadspapieren; hij houdt het stedeboek bij; hij is de rechtskundige raadsman van de stadsregeering. Zijn werk wordt behalve met het verstrekken van winter- en zomerkleeding, waarop het stadswapen „geborduerwerct” is, behalve met de gewone wijschenkingen op de gewone feestdagen en de deelneming aan de stadsmaaltijden, ook beloond met een jaarlijksch salaris van 16 tot 18 pd. ⁴⁾.

Ook andere „clercken” worden bij het stadsbestuur vermeld; zoowel de burgemeesters als de homans hadden ten behoeve van het te verrichten schrijfwerk dergelijke personen onder zich en hij zelf zal op den duur niet al zijn schrijfwerk alleen hebben kunnen afdoen, zoodat ook hij een of meer ondergeschikte klerken te zijnen dienste had.

1) Zie boven, blz. 90. In dat jaar was Dirk van der Dobbe, vermoedelijk van een Leidsche koopmansfamilie (Van Mieris II, blz. 112), waaruit in 1325 een schepen voortkwam, „onse stede clerc van Leyden” (Reg. E. L. fol. 17, Rijksarchief).

2) Van Mieris, IV, blz. 915. Het ambt werd in deze jaren tijdelijk waargenomen door een ander: „Vos die clerc”, die van 1428 tot 1434 in de rekeningen genoemd wordt. In 1434 verkocht Witbroet met toestemming der stadsregeering zijn rechten aan Jan Rose, poorter van Leiden en secretaris van den hertog. Het blijkt dus, dat Witbroet alleen de inkomsten trok en daaruit den eigenlijken ambtenaar betaalde.

3) Matthyssen, Rechtsboek van Den Briel, blz. 66 vlg.

4) Stadsrekeningen, passim.

De beide stadsboden werden eveneens sedert 1357 benoemd door het gerecht, en wel, met andere „dienstluden”, jaarlijks op den avond vóór St. Pieter. Zij waren meer dan eenvoudige „messagiers” om boodschappen voor de overheid over te brengen, wat zij ook wel deden, en kunnen als een soort van politie-agenten worden aangemerkt, daar zij ook „vrede ghebieden” mochten; als zoodanig stonden zij onder eede ¹⁾. In 1434 kregen zij als gerechtsdienaren het recht om een roede in de hand te houden, „hoghe rechtop ende niet ter syden dalende”. Ook van hen gold, dat zij zeven jaren poorter geweest moesten zijn, alvorens zij benoemd konden worden. Als „messagiers”, voor welke bezigheid soms, als het geen belangrijke zaken gold, andere personen werden gebruikt, gingen zij op reis met de „busse”, waarin de gewichtige bescheiden waren besloten, die zij hadden over te brengen; zij heetten dan ook wel „boden mitter busse” ²⁾. Zij ontvingen kleding, wijn en een klein salaris, benevens „pensie” voor buitengewone werkzaamheden. Behalve hen treft men nog een viertal stadspolitiemakers, stadsstratemakers, een stadsvuilnisruimer „met de car” aan onder de stadsdienaren, die salaris ontvingen, zooals in de rekeningen der stad vermeld wordt; ook tijdelijke dienaren worden genoemd, als een of meer torenwachters, vooral in dagen van onrust ³⁾, bewaarders van de stadstenten en de stadsbussen in zulke dagen, een bogenmaker ⁴⁾, twee of meer pijpers, „trompers” of „trompenaers” op den toren; sedert 1426 had de stad een vasten „bosmeester”, voor het beheer der stedelijke artillerie, en een afzonderlijken „bewaerder van der stede uercloc”, die vroeger door den organist van St. Pieter werd nagegaan. Eindelijk zijn nog de beide „stedeknechts” te noemen, die men als lagere dienaren van het gerecht, als ondergeschikte politiemannen kan beschouwen.

Een ambtenaar van hooger aard was de sedert het begin der 14de eeuw voorkomende „procuratoer”, die de belangen der stad bij de geestelijke rechtbank van den „provisoer” van Rijnland vertegenwoordigde, „om der stede poirteren te verantwoirden

1) Matthyssen, blz. 81 vlg.

2) Vgl. echter Middeln. Wdbk., i. v. Busse.

3) O. a. in 1400 tijdens den tocht naar Stavoren.

4) Wouter van der Weteringh aangesteld in 1425 tegen 20 beiersche guldens salaris en vrijstelling van belasting (Stedeb. fol. 98 v°).

tot horen recht" 1); ook te Utrecht zelf had Leiden reeds vroeger een vasten „procuratoer" 2). Beiden werden gesalarieerd en hadden deel in de gewone emolumenten van wijschenking op feestdagen.

Van hooger aard was ook de betrekking van den „schoolmeester", die oudtijds door den landsheer was aangesteld maar op wiens ambt de burggraaf in het midden der 14de eeuw evenzeer aanspraak maakte als op andere „smaele" diensten, totdat in 1357 ook dit ambt voorgoed aan de stad kwam 3). Het gerecht placht omstreeks 1400 met den schoolmeester een overeenkomst te sluiten, waarbij de voorwaarden van zijn dienst werden vastgesteld 4); de „rector" — zoo was zijn geleerde naam — had in dien tijd een of twee „submonitores" of „gezellen" onder zich, met wie hij zijn inkomsten had te deelen, zoodat de rekeningen dan ook drie schoolmeesters plegen te noemen, die behalve op hun salaris ook aanspraak hebben op aandeel in de stadslakenuitdeeling en in de bekende wijschenkingen op de hooge feestdagen. De rector Jan van Haerlem was „van outs", in ieder geval van 1399 af, ook „der stede medicus" 5), naast wien de stad blijkens de rekeningen in het begin der 14de eeuw ook aan twee andere „der stede meesters" 6) wijschenking deed op de bekende dagen. De „stede meesters", die voor de gezondheid van „sieken ende armen" hadden te waken, stonden elders onder eede 7), te Leiden waarschijnlijk ook wel, ook omdat zij bij verwondingen advies hadden te geven over den aard en de maat van de wond 8) ten einde de te betalen „smarte" vast te stellen.

Alles samengenomen mogen wij zeggen, dat reeds in de tweede helft der 14de eeuw Leiden werd bestuurd door een tot weinig meer dan een twintigtal familiën beperkt patriciaat, onder welks leiding een aantal ondergeschikte ambtenaren de verschillende takken van bestuur verzorgde. De overige burgerij liet aan dit

1) Rekening homans 1434.

2) Beiden worden in de stadsrekeningen genoemd. Omstreeks 1400 komt in den laatsten post voor Gerardus Heerman of Hereman, later Theodericus Lucht.

3) Zie boven, blz. 90.

4) Stedeboek, fol. 276 v°. (1393).

5) Stedeboek, fol. 277/8.

6) Rekening 1392, fol. 25; 1400, fol. 21.

7) Matthyssen, blz. 92 vlg.

8) Correctieboeken, passim. Vgl. Geyl, in Janus 1909, Der Gerichtsarzt des Mittelalters. Zie boven, blz. 27.

door de landsheeren gesteunde patriciaat het stadsbestuur over en vergenoegde zich met het onderling toezicht, door de leden van het patriciaat volgens de stadskeuren uitgeoefend, en met het wederom onder toezicht der aanzienlijke burgerij bekleeden der posten aan het hoofd van de gilden en buurtschappen. Slechts nu en dan, waarschijnlijk op grond van toenemend vermogen, ziet men een enkelen nieuweling uit lagere kringen, een „homo novus” in den kring van het patriciaat opgenomen, zooals uit de namen der regeeringspersonen blijkt.

HOOFDSTUK VII.

RECHTEN EN PLICHTEN DES POORTERS.

Het poorterschap bood den bezitter, den „poorter” of „burger”, zooals men te Leiden omstreeks 1420 begon te zeggen, groote voordeelen, die den „dorper”, den „huysman”, deden begeeren naar het genot ervan, zelfs reeds naar het wonen in eene stad als inwoner en niet meer dan dat, zonder nog de rechten van het eigenlijke poorterschap te genieten. Want het waren niet alleen de privileges, die de aantrekkelijkheid van het poorterschap uitmaakten, wegens de bijzondere rechten, die de poorter daardoor verkreeg; het was ook in de rumoerige 14de eeuw de wensch naar veiligheid voor personen, familie en bezittingen, zoowel tegenover den ambachtsheer als met het oog op de talrijke veeten van den adel en de twisten der „partyen” in den lande en op de gevaarlijke watervloeden, wat de bevolking van het platteland naar de steden dreef. Men kon dus zeer wel stedeling en dus in den algemeenen zin „poorter” zijn, zonder alle rechten van den poorter te bezitten; deze laatste waren alleen verkrijgbaar voor hem, die het poortrecht door geboorte bezat of het verworven had door opneming in den kring der poorters.

Wat wij weten van den toestand der Hollandsche landbevolking in de 13de en 14de eeuw, geeft ons geen reden om luide te klagen over haren rechtstoestand, over de bezwaren van de immers geringe overblijfselen der aloude lijfeigenschap, in den vorm van hoorigheid ook in Holland nog hier en daar op de bezittingen van het klooster Egmond en van de grafelijkheid zelve aanwezig maar door afkoop steeds meer verdwijnend.

Zoowel de Friesche als de Frankische rechtsontwikkeling had

op de rechtsverhoudingen der Hollandsche landbevolking een gunstigen invloed gehad ¹⁾). In de 13de en 14de eeuw is van de voormalige onvrijheid in Holland geen ander spoor te vinden dan de nog dikwijls voorkomende „keurmedigheid”, bestaande in het versterfrecht van den heer op een deel der nalatenschap van den keurmedige, welk recht echter door afkoop volgens de talrijke tot ons gekomen stukken dienaangaande in die eeuwen ziender oogen in beteekenis is afgenomen ²⁾). Ook de rechtspraak in Rijnland van den baljuw met zijn welgeboren mannen in zaken van hooge, van den schout ten platten lande met den oudfrieschen „asinghe” en „gebuyren” in zake van lage jurisdictie schijnt niet tot buitengewone bezwaren aanleiding gegeven te hebben. De rechtsverhoudingen in geheel Rijnland, steden en dorpen, werden door keizerin Margaretha in 1346 geregeld in een belangrijk privilege voor dit gebied ³⁾, waarbij ook het platteland welvoer. Wel moeten de stedelijke privileges menigeen hebben aangetrokken, maar vooral de meerdere veiligheid, door het wonen binnen de stadsmuren gewaarborgd.

Wij zien dan ook eensdeels in de Leidsche poorterboeken sedert de tweede helft der 14de eeuw ⁴⁾ uit de namen en de dikwijls vast te stellen herkomst der aangenomen poorters een duidelijke neiging der plattelanders om naar de steden te verhuizen: 67 o/o van de daar genoemde nieuwe poorters, ongeveer 50 per jaar ⁵⁾, zijn afkomstig uit de dorpen van Rijn- en Delfland — anderdeels zijn er duidelijke sporen van achteruitgang der onder de stad gelegen dorpen in aantal van bevolking. Met name Oestgeest en Poelgeest waren in 1399 zóó achteruitgegaan, dat het niet mogelijk was om er twee dingbanken te bezetten en de beide ambachten tot één moesten vereenigd worden, terwijl ook hun „riemtale” aanzienlijk moest worden verminderd ⁶⁾. Ook de geschiedenis van de kwestie der land- of buitenpoorters ⁷⁾ wijst op hetzelfde verschijnsel: neiging van de plattelandsbevolking naar

1) Fockema Andreae, Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis, III, blz. 10 vlg.

2) Vgl. Kluit, Holl. Staatsregeering, IV, blz. 70 vlg.; V, blz. 85 vlg.

3) Van Mieris, II, blz. 712 vlg.

4) Zij beginnen met het jaar 1364.

5) Er zijn jaren van 40 en minder maar ook van 60, 80, 100 en meer; enkele jaren als 1411 en volgende en het belegeringsjaar 1420 vertoonen een sterken achteruitgang van het getal. Vgl. de statistieken bij Posthumus, blz. 42 vlg.

6) Van Mieris, Handvesten, blz. 753.

7) Zie boven, blz. 43.

de steden, naar het bezit der stedelijke voorrechten of ten minste naar het wonen in de stad, zij het dan zonder in het genot te zijn van de voorrechten van den poorter in den eigenlijken zin.

Men kon op tweeërlei wijze poorter worden: door geboorte of door opneming in het poorterschap, „geboren” of „gemaakt”.

In het eerste geval waren geen bijzondere formaliteiten te volgen: in een kleinen kring als die, welken het middeleeuwsche Leiden vormde, kon ieder zijne geboorte als poorterskind desnoods met getuigen bewijzen en reeds het oudste voorhanden keurboek ¹⁾ heeft een keur van 18 Nov. 1392, waarin verklaard wordt, dat „alle onser poirter kinder, hoe si genoemt sijn, weder truwede of onghetruwede ²⁾” poorters zouden zijn „sonder enich poirtrecht te winnen”, d. i. zonder formaliteit of betaling daarvoor.

In het tweede geval echter waren bepaalde formaliteiten en kosten bij keur aangewezen. Nieuwe poorters, „lude van buten”, zou men „nerghent ontfaen dan voir den dinxstal”, de plaats van rechtspraak, van schout en schepenen of op het stadhuis of daarvoor, en wel „binnen daghes sonnenscijn” ³⁾, op zware boete voor hem, die daartegen handelde, en met verbeurte van zijn poortrecht. Van de oude bemoeiing met de opneming als poorter, die graaf en burggraaf toekwam ⁴⁾, was niets meer overgebleven dan een aandeel in de opgelegde boete; behalve de inschrijvende poortmeester of poortmeesters moesten twee schepenen daarbij tegenwoordig zijn; een poorter moest borg spreken voor den nieuw opgenomene en zijn welstand. Men zorgde ervoor geen onvermogens of armlastigen als poorters te krijgen. Degeen, die poorter wilde worden, moest van te voren al zijne schulden betaald hebben ⁵⁾; als iemand hem binnen het jaar om schuld vervolgde, kwam de zaak bij schepenen in onderzoek; de nieuwe poorter moest twee jaar lang het gerecht afzonderlijk betalen, zoodra hij diens hulp noodig had, binnen zes weken in de stad komen wonen en vijf jaren lang poorter blijven onder borgtocht hetzij van een ander, hetzij met zijn huis, een enkele maal op „sijn trouwe”, en

1) Kb. n°. 8, n°. 161; Kb. 1406, II, n°. 16.

2) Echt of onecht.

3) Kb. n°. 3, n°. 119; Kb. 1406, II, n°. 15. Er staat daarom in het Poorterboek bij aangetekend, op welk uur de opneming plaats had.

4) Zie boven, blz. 28. Een enkele maal werd iemand op verzoek van den burggraaf opgenomen zooals in het Poorterboek aangetekend staat.

5) Kb. n°. 3, n°. 102; Kb. 1406, II, n°. 15.

op verbeurte eener boete; zijn eigendom werd zorgvuldig aange- teekend in het gewone schotboek der poorters ¹⁾, na onderzoek omtrent zijn opgaven dienaangaande; hij moest eindelijk trouw zweren aan graaf, burggraaf (vóór 1420) en stad, „hoir recht te „houden mit alle sinen vermoghen”. Den poortmeester, die òf beiden òf een hunner bij de opneming tegenwoordig moesten zijn en van de zaak aanteekening moesten houden in het poorterboek, betaalde men in de tweede helft der 14de eeuw daarbij 13 sch. 4 penn., blijkbaar het toen aan de stad komende $\frac{1}{3}$ van de oorspronkelijke som van 40 sch., die sedert 1275 half aan den burggraaf, half aan de schepenen werd betaald ²⁾ — benevens een groot van ieder pond (hollandsch) kapitaal, dus $\frac{1}{30}$ daarvan ³⁾. Bleek het naderhand, dat hij of zij — want ook vrouwen konden het poortrecht verkrijgen — uit eenige plaats in 's landsheeren gebied „van quaden fayte verdreven” was, dan moest de schuldige binnen 4 dagen na waarschuwing de stad verlaten of werd hij aan den baljuw overgeleverd ⁴⁾.

Geschiedde de opneming van nieuwe poorters zoo met alle zorg, het ging ook niet zonder voorzorgen, als men genoodzaakt werd daarvan af te zien. Deed men het na de vijf jaren vrijwillig, „ghaf men siin poirtrecht up” ⁵⁾, dan had men binnen zes weken de stad te ontruimen en bovendien nog eens „dat laetste scot, datter ghegadert is”, het „pondgeld”, te betalen; een boete van 5 pd. dagelijks verplichtte hem na die zes weken tot onmiddellijk vertrek; het gerecht zorgde er echter voor, dat zijn „ymboel” de stad niet verliet ⁶⁾, voordat de van het poorterschap ontheven burger aan zijn verplichtingen jegens haar had voldaan.

Ontpoortering in geval van oproer of ongehoorzaamheid jegens de stadsregeering werd door schout en schepenen op den Blauwen Steen ⁷⁾ onder plechtige formaliteiten tot stand gebracht; de naam van den ontpoorterde werd in het poorterboek doorgeschrapt of met de bijvoeging „uutgheset”, „expositus” voorzien en ook hij moest het laatste schot, het pondgeld, nog eens betalen; de ontpoor-

1) In het Poorterboek stond bij zijn naam het bedrag van zijn „scot” aangegeven.

2) Zie boven, blz. 28.

3) Zie Middeln. Wdbk., i. v. Groot.

4) Kb. n°. 3, n°. 121; Kb. 1406, II, n°. 32.

5) Kb. n°. 3, n°. 106; Kb. 1406, II, n°. 25.

6) Kb. n°. 3, n°. 156; Kb. 1406, II, n°. 27.

7) Zie boven, blz. 49.

tering mocht echter slechts geschieden na afloop der vijf jaren, waarvoor men als poorter was aangenomen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat die formaliteiten in hoofdzaak overeenkwamen met wat nog lang na 1434 in dezen te doen gebruikelijk was ¹⁾.

Men kon ook ontpoorterd worden wegens schuld, in welk geval men door den schuldeischer „an sijn poortrecht ghepant” werd en bij schepenvonnis „mit vollen recht uut sijn poortrecht gheset” kon worden, waarop de schuldenaar de stad moest verlaten en haar niet meer mocht betreden, „hi en heb voldaan,” op straffe van gijzeling „in sheren slot” of in den „yseren” op kosten van den schuldeischer zoolang deze begeerde of totdat deze voldaan was ²⁾. Ook kwam ontpoortering voor in uitzonderingsgevallen als dat van 1410, toen men het toenemen der landpoorters op aandrang van de grafelijkheid tegenging ³⁾.

De aangenomen poorter trad in het volle genot der privileges, maar had ook zijne verplichtingen na te komen als inwoner der stad en gerechtigde tot die voorrechten. Deze verplichtingen waren ten deele van persoonlijken aard. De geldelijke waren gewone lasten of wel „ongelden.” Tot de eerste rubriek behoorden het „scot” en de gedwongen leeningen „ter scatinghe”; tot de laatste allerlei kleinere lasten: kerkgeld, bruggegeld, straatgeld, baggergeld.

Het „scot,” oude naam voor iederen geldelijken last ⁴⁾, werd omstreeks 1400 in de stad niet anders geheven dan met uitdrukkelijke toestemming der vroedschap, in den oudsten tijd vermoedelijk niet dan met toestemming der gansche poortერი. Het was een hoofdelijke omslag „prout necessitas incumbemat” ⁵⁾, verdeeld volgens de gegevens van het „scotboec” — de „charta tributi” van sommige stadsprivileges der 13de eeuw — waarin de namen van alle inwoners opgeteekend stonden („te scote gheset”) ⁶⁾ met hun vermogen in ponden Hollandsch volgens schatting door het gerecht, bij nieuwe poorters volgens eigen aangifte onder eede. De poortmeesters, later de homans, waren belast met het „ofghaderen” van het schot van buurt tot buurt tot het door gerecht en vroedschap vastgestelde bedrag, dat

1) Orlers, blz. 34.

2) Kb, n°. 3, n°. 75; Kb. 1406, III n°. 20.

3) Zie boven, blz. 43.

4) Zie boven, blz. 32/3.

5) Phil. de Leyden, ed. Fruin en Molhuysen, p. 157.

6) Kb. 1406. II, n°. 9; Kb. n°. 3, n°. 98.

afwisselde naar de behoefte, soms tot 1 groot van het pond, dus $3\frac{1}{3}$ %. Omstreeks 1400, vooral in dat en het vorige jaar, in verband blijkbaar met de zware onkosten der Friesche oorlogen, was het schot, „overmids dienste, die wi onsen here ghedaen hebben”, zoo „zwaerliken anecomē”, dat er, ondanks alle matiging in het heffen ¹⁾, groote ontevredenheid ontstond, vooral omdat „zonderlinghe” de zwaar belaste armen werden getroffen, „dair mens langher niet of gecrighen en can”; en wie zijn schot niet betaalde, „alst die raedsluden hem vermanen”, noch in geld noch in goed, als schout en schepenen erbij te pas kwamen, kreeg zware boete ²⁾; wie geen poorter was, betaalde van zijn goed, „tsie huysinghe of anders”, naar schepenschatting ³⁾. Uit de stadsrekening van 1400 en de tot ons gekomen voorgedijrekening eener Leidsche familie Blijfhier van datzelfde jaar blijkt, dat men in dit en het vorige jaar 4 of 5 maal schot had betaald tot een gezamenlijk bedrag in ieder dier jaren van meer dan 10 % van zijn goed ⁴⁾. De toestand werd zoo bedenkelijk, dat het keurboek van 1406 bepaalde ⁵⁾, dat men „voirtan gheen scote ghaderen en sal, so wat cost ende onraet der stede upcomt”, maar dat men accijnsen zou gaan heffen van ieder, „wie hi si, sonder verdrach”. Men kon dit echter op den duur niet volhouden: de rekeningen van 1408, 1413 en 1426 maken weder melding van „scotghaderingh” en „ommeset ghelt” tot een aanzienlijk bedrag; maar dit geschiedde blijkbaar alleen nog in buitengewone omstandigheden: voor een krijgstoct, tot inlossing van door den graaf voor de tollē aangehouden goederen, enz. In 1427, 1430 en 1434 is er in de rekeningen geen sprake van schot. Eene keur van 1430 bewijst echter, dat er toen nog wel schot, of ten minste een dergelijke last, geheven werd; zij bepaalde, dat de wanbetaler van „ommesette gelden” zou gegijzeld worden, totdat hij zijn schuld betaald zou hebben ⁶⁾.

Men had ook reeds zijn toevlucht genomen tot het middel van gedwongen leening tegen hoogen interest, waarvan wij het eerst

1) In 1392 werden vele armen wegens den strengen winter vrijgesteld, ongeveer $\frac{1}{20}$ van het gansche aanwezige vermogen vertegenwoordigend.

2) Kb. n°. 3, n°. 103.

3) ib. n°. 108.

4) Het geschatte vermogen der poorters bedroeg in 1400, 70000 pd., het schot 7020 pd.

5) Kb. n°. 3, n°. 108.

6) Kb. 1450, II, n°. 12; vgl. Append. II, n°. 3.

hooren in 1394, als meer dan een inwoner het geld, „daer hi op gheset was te lienen”, niet betalen wil en veroordeeld wordt ¹⁾ op grond van ongehoorzaamheid of „onnutte woerde” tegenover het gerecht, dat hem op zekere som gesteld had „ter scatinghe”. In 1398 werd voor die leening een interest betaald van 20% in den vorm van door de stad aan den leener uit te keeren lijfrente ²⁾.

Dragelijker scheen omstreeks 1400 de accijnsheffing, die reeds door Philips van Leyden ³⁾ als billijker en gemakkelijker geprezen wordt — met name de accijns van dranken als van wijn en bier, ofschoon reeds in de 13de eeuw ook in Holland niet ongewoon ⁴⁾ — zij gold voor anderen nog in het midden der 14de als een buitengewone last „de genere exactionum”. Hij was reeds in het laatst der 13de eeuw geen last meer, geheven van voedingsmiddelen alleen, gelijk hij in den aanvang moet geweest zijn, met name van dranken, maar strekte zich, zooals uit den Haarlemschen accijnsbrief van 1274 blijkt, ook tot de voortbrengselen van het handwerk en tot allerhande koopwaar uit ⁵⁾. Hoofddoel der heffing was oorspronkelijk het vinden van gelden voor de „opera publica”, den bouw van muren, het graven van grachten, den aanleg van straten, enz. ⁶⁾.

Te Leiden is het eerst sprake van accijns, en wel van bieraccijns, in 1357, als de burggraaf dien afstaat aan de stad ⁷⁾, met andere zijner oude rechten. Dat er feitelijk nog andere accijns is — alleen de bieraccijns wordt in de rekening van 1392 nog vermeld — blijkt eerst in 1396, toen een accijns gesteld werd op wijnen en bieren, zoowel uitheemsch als binnen Leiden gebrouwen, te betalen door den brouwer en den tapper ⁸⁾. Een gewonen post op de stadsrekening vormen de accijnzen eerst sedert 1398, het jaar waarin zij voorgoed onder de gewone inkomsten zijn opgenomen. Zij werden geheven van bier, wijn, vleesch, meel, graan, visch, wol, zout en troffen natuurlijk niet alleen de burgers, die handel dreven in genoemde artikelen, maar middellijk

1) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 33/4.

2) Accijnsrekening 1399.

3) p. 157.

4) Huizinga, in Bijdr. vaderl. gesch. 4de R., V, blz. 53 vlg.

5) Vgl. Von Below, in Hist. Zeitschr. 75, S. 433.

6) Vgl. Muller, Rechtsbronnen van Utrecht, I, blz. 35.

7) Van Mieris, III, blz. 9.

8) Stedeboek, fol. 265.

ook de gansche burgerij, die deze van hen kocht. Van „exactio” waren zij in de 15de eeuw gewone lasten geworden.

Datzelfde kon men zeggen van de „ongelden”, die de burger verder had te betalen. In de eerste plaats van het kerkgeld ¹⁾, een „ommeslach” van alle inwoners, poorters of niet, geheven ten behoeve van het onderhoud der godshuizen en door het gerecht in overleg met de vroedschap vastgesteld bij „setting”, wanneer het noodig bleek; de inning geschiedde door den stadsbode ²⁾ onder toezicht van kerk- of buurtmeesters op de gewone wijze, met boeten voor den nalatige. Ook geld voor het onderhoud van bruggen — „alle bregghen op ter buer cost” ³⁾, — straten en kaden en het baggeren van grachten werden op dezelfde wijze van de bij die bruggen en grachten onmiddellijk betrokken buurten geheven op aanwijzing van het stadsbestuur en met dwang tegenover onwilligen, door de poortmeesters met „die helfte meer of vierscatte an pande” te straffen.

De poorter had ook persoonlijke verplichtingen. Hij was verplicht het gerecht bij te staan, waar dit zijn hulp noodig had, ook al werd hij niet tot de vroedschap gerekend; hij mocht niet weigeren als buurtmeester of in andere „smaele” diensten op te treden, „om den ghemenen oirbair.”

In de eerste plaats gold deze verplichting de „heervairt”, waartoe ieder poorter verplicht was op verbeurte van zijn poortrecht en een zware boete, tenzij hem wegens „nootsaken” veroorloofd werd een ander in zijn plaats te stellen ⁴⁾; ook niet-poorters waren verplicht uit te trekken, wanneer het gerecht hen daartoe opriep ⁵⁾.

Intusschen werd lang niet altijd de gansche burgerij ter heervairt opgeroepen. Een enkele maal slechts — bij een tocht naar Den Haag in October 1418, toen „Vrou Jacob” door haren oom, hertog Jan van Beieren, van het door dezen verraste Rotterdam uit ernstig bedreigd werd ⁶⁾ — hooren wij van een algemeene oproeping van, „alle, die out waren beneden 60 jaren en boven 20 jaren” om onder de stadsbannier op te trekken ter verdediging

1) Kb. n°. 3, n°. 150; 1406, V, n°. 1.

2) Append., V, n°. 1.

3) Kb. 1406, I, n°. 34, vgl. Kb. n°. 3, n°. 117 en 1406, I, n°. 19.

4) Kb. n°. 3, n°. 101; 1406, II, n°. 20.

5) Append. V, n°. 26.

6) Chronicon auctius Joannis de Beka, bij Matth. Anal. III, blz. 371.

van huis en haard, wat natuurlijk ook, en zelfs niet met deze leeftijdsbeperking, zal gegolden hebben bij het beleg der stad door hertog Jan in 1420, al wordt het dan niet uitdrukkelijk vermeld. Gewoonlijk echter ging het anders toe en kwam, zoodra de landsheer de hulp van de stad noodig had — met de stadsbanier mocht men niet uittrekken dan krachtens bepaalde oproeping door den landsheer ¹⁾ — het gerecht op het stadhuis onder een glas wijn bijeen om de „scutten” en „wapentuers”, die zouden medetrekken onder het bevel van vier daartoe aangewezen „hoofdmans”, uit de weerbare bevolking „te kiezen”, in 1399 voor Stavoren ten getale van 141 man ²⁾. Na de keuze werd den gekozenen door het gerecht, dat daartoe persoonlijk door de geheele stad „omging”, aangezegd, dat zij mede moesten gaan („uutbieden”). Men zette zich aanstonds aan het „toereden” en koopen van alles, wat men voor den tocht noodig had: bijlen, esschenhouten schoppen, ijzeren spaden, als het een beleg gold zooals dat van Stavoren in 1399 ³⁾, steenen „donrecloten” en „donrecruut” voor de stadskanonnen, de „donrebussen”, die men met allerlei oorlogstuig op en bij het stadhuis bewaarde. Daar bevond zich ook een kruitkamer benevens kruitmolens om het kruit te bereiden met te Utrecht gekocht salpeter en zwavel onder toezicht van een „busmeester”, als men dien had, terwijl voor de bediening der stukken soms bijzondere „busschieters” in dienst werden genomen. Verder verschaftte men zich tenten en wat daarvoor noodig was, tonnen met toortsen („torken”) voor verlichting van het kamp en voor brandmateriaal bij den aanval op de belegerde stad, laken voor de noodige rood-witte kaproenen — rood en wit waren de stadskleuren — van de uittrek-kenden, voor de „penyoenen” (wimpels) en de groote aan riemen gedragen stadsbannieren met de gekruiste zilveren sleutels, welke laatste kostbaarheden men in te Utrecht gemaakte doozen („laden”) medenam; dan „baertsen” (open vaartuigen) en wagens, die men voor den tocht noodig had en gewoonlijk huurde of wel, zooals in het geval van Stavoren, zelf optimmerde en door bevaren „scipluyden” liet besturen, terwijl men zoo noodig onderweg nog andere schuiten en wagens met schippers en voerlieden huurde. Eindelijk had men

1) Zie boven, blz. 92.

2) Onder deze 141 waren 25 man onder bijzondere leiding van den schout blijkbaar belast met den waakdienst om 's vorsten tent (Verwijs, blz. 437). Zie boven, blz. 25/6.

3) Vgl. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht tegen de Friezen, blz. 329 vlg., ook voor het in den tekst volgende. Ook blz. 425 vlg. aldaar.

te zorgen voor proviand: brood, vleesch, visch, bier, zout, mosterd, kaas en wat meer dienstig werd geacht.

Zoo kennen wij de tochten, voorbereid en ondernomen tot ontzet van Stavoren in 1399 en 1400 ¹⁾, die naar Woudrichem in 1407/8, die naar Gorkum in 1408, die naar Zeeland in 1408, die naar Den Haag en Delft in het najaar van 1418 ²⁾.

Op die tochten gingen behalve de aangewezen „wapentuers”, gewapend met allerlei wapentuig: spietsen, lansen, handbogen, zwaarden, en geharnast op allerlei wijzen ³⁾, een bonte rij van gewapenden mede, ook andere meer geregelde en geoefende manschappen, de zoogenaamde „scutten”, een vast korps weerbare mannen, van stadswege uit de poorters daartoe aangewezen en opgeleid. Het „gheselschap” of gilde dezer stedelijke „scutten”, de aangewezen beschermers der stad, bestond te Leiden zeker reeds in 1351, toen hun veroorloofd werd „te samen te cleden mit clederen, mit rocken of mit caproenen” ⁴⁾, wat aan de overige burgerij niet veroorloofd was, tenzij aan hen, die behoorden tot het „ghesinde” van den landsheer of den burggraaf. Zij heeten „scutten, die die papegaeye scieten” en staan onder bijzondere bescherming van den landsheer, die hunnen „conync” jaarlijks een som uit zijne inkomsten toewees ⁵⁾. De namen „koning”, „papegaaischieten” en „gezelschap” in deze eerste stukken, die ons omtrent hen bekend zijn, wijzen reeds op het bestaan eener vermoedelijk oorspronkelijk vrijwillige vereeniging, welker leden op den vogel schoten ter oefening in de behandeling van den zwaren voetboog, misschien ook in verband met de verplichting van Leiden tot het stellen van 25 man ter bewaking van ’s vorsten tent ⁶⁾. In 1355 vinden wij bij de door den landsheer voor een krijgstocht in het Gooi uitgerekte soldij zekeren „Taetsaert van Leyden mit him XII gheselle mit boghen” genoemd ⁷⁾, die misschien wel tot dit „gheselschap” behoorden.

1) Stadsrekening 1400, vgl. Verwijs I.1.

2) Bijzondere rekeningen dezer tochten in het Leidsch Archief. Die van de tochten naar Woudrichem staat in uittreksel in Kron. Hist. Gen. 1852, blz. 101 vlg.

3) Daartoe werd bij ieder „enigherande wapen”, dat hij bezat, van wege het gerecht opgevraagd (Kb. n°. 3, n°. 99; 1406, II, n°. 21). Na 1406 werd de bepaling gemaakt, dat ook poorterschen en weduwen, als zij 190 nobelen bezaten, ijzeren hoed, scovel en pantsers voorhanden moesten hebben (Append. n°. 27).

4) Van Mieris, II, blz. 797.

5) Van Mieris, Handvesten, blz. 287.

6) Zie boven, blz. 165, noot 2.

7) Grafelijkheidsrek. 1355.

Omstreeks 1390 werd de werkzaamheid der schutters van stadswege opnieuw geregeld ¹⁾. Hun getal werd toen op 100 gesteld, wier namen in „der stede boec” opgeschreven stonden ²⁾; zij moesten gereed zijn om te dienen, „alst tijt is ende hem tgherecht dairtoe onbiet”, waartegenover zij recht kregen op een deel van „der stede renten” volgens hun privilege ³⁾. Zij mochten dit getal wel overschrijden maar met dien verstande, dat de niet in het stedeboek ingeschrevenen ook geen recht hadden op de aan het gild toegestane inkomsten. Deze honderd ⁴⁾ heetten „oude scutten van den voetboge” of met een verzamelnaam: „oude scut”. Ook de „jonge scutten”, „jonge scut”, beneden de 18 jaar, mochten zich vereenigen tot oefening in de behandeling van den voetboog. De schutters moesten buiten hun „pallure” of wapenrok met „kaproen”, voor welk hoofddekseel hun van stadswege laken werd verstrekt, een goeden boog hebben, een pijlkoker met pijlen en een spanriem voor den boog, pantser, ijzeren stormhoed en ijzeren handschoenen. Zij waren verplicht op Sacramentsdag aldus uitgedoscht de groote processie te volgen, als een soort van escorte „bi den gherechte”, en hadden jaarlijks recht op een paar handschoenen en een mengel wijns bij de gerechtskeuze; zij genoten bij een heervvaart dubbele soldij en moesten bij een „onversien loep”, als „der stede bannier upgherecht” werd, onmiddellijk met harnas en boog voor het stadhuis komen en ter beschikking blijven zoolang het gerecht hun dit beval. De opbrengst van den wijnaccijns en het visschen in de stadvest was hun overgelaten, waarvoor zij deze hadden rein te houden van kroos, gras en ander „oncrude” ⁵⁾ of daarin geworpen vuil. Daar aan die vest hadden zij ook hunne oefeningsplaats, hunnen Doelen, zoo genoemd naar het „doel”, waarop zij eenmaal 's jaars schoten op den dag van St. Joris, den middeleeuwschen krijgsheligen, wanneer de koning of keizer ⁶⁾ van het gild verkozen werd en een maaltijd werd

1) Kb. n°. 3, n°. 118.

2) Stedeboek, fol. 319. Zie de Bijlagen.

3) Ib. fol. 289.

4) In 1394 worden er 109 genoemd (ib. fol. 288). De oudste lijst is wel die daar op fol. 289 voorkomt met 68 namen benevens 33 jonge schutters. Het gezelschap werd door keuze voltallig gehouden (in 1394 „verset”, in 1422 „ghecoren”), fol. 288, 240.

5) Stedeboek, fol. 289.

6) Ook „mijnheer die kauwe” genaamd met een spotnaam, die op een der lijsten in het Stedeboek voorkomt met een aardige teekening van dezen vogel, den „papegaai”, naast den naam van den waardigheidsbekleeder. Vgl. Kb. n°. 3, n°. 90, waar het schieten op eenig voorwerp verboden wordt, ook zelfs op vogels, hoe ook genaamd.

gehouden. De algemeene leiding van het gild was overgelaten aan vier door het gerecht gekozen „homans” der schutters, die de boeten van het gild inden, voor het altaar en den gildenmaaltijd zorgden, maar ook bij den uittocht de leiding behielden, terwijl de „koning” slechts de eerevoorzitter was, die na zijn zegepraal bij den wedstrijd een fraaien boog van de stad ten geschenke kreeg. Dergelijke geschenken werden ook gegeven bij wedstrijden tegen de schutters van andere plaatsen.

De schutters vormden dus te midden der in geval van nood opgeroepen weerbare bevolking een welgeoefend keurkorps, gereed om onmiddellijk van dienst te zijn.

Voorts huurde de stad in dezen tijd, omstreeks 1400, reeds dikwijls „soudeniers”, die sedert de lange Engelsch-Fransche oorlogen in geheel West-Europa veel gebruikt werden en voor geld overal te krijgen waren, om op hare kosten den vorst te dienen. Zoo geschiedde reeds in de Friesche oorlogen ¹⁾ en op nog grooter schaal in den krijg tusschen Jacoba en haren oom Jan, later haren neef Philips. Tot eigen bescherming nam Leiden, evenals de andere Hollandsche steden, in 1425/6 een aantal van 60 soudeniërs in dienst ²⁾, gelijk de stad in 1408 een overeenkomst sloot met een hoofdman van soudeniërs om haar met 16 man te dienen ³⁾ voor haar aandeel in het op verlangen van hertog Willem VI te stellen garnizoen van Stavoren.

De reeds aangehaalde bijzondere rekeningen geven gelegenheid om den aard en loop van zulke krijgstochten, als in het begin der 14de eeuw door de weerbare manschap van Leiden werden ondernomen, te leeren kennen. De eerste tochten, die naar Woudrichem, staan in verband met de Geldersch-Arkelsche woelingen in het najaar van 1407, toen Willem VI na den heftigen strijd om de kasteelen Hagestein en Everstein, die met de verovering en slechting dier Arkelsche sterkten eindigde ⁴⁾, de bevestigde stad Woudrichem had te bezetten als geschikt uitgangspunt voor een aanval op het vijandelijke Gorinchem ⁵⁾, de hoofdstad van het Arkelsche gebied. Driemaal togen toen de Leidsche

1) Verwijs, *passim*; voor Leiden blz. 332 en 429.

2) 8 Dec. 1425 tot Juli 1426. (Rekening homans, 1426).

3) Privilegieboek A. A. fol. 50.

4) Chron. auctius Joannis de Beka (Matth. Anal. III), blz. 322 vlg. Vgl. mijne Geschiedenis II, blz. 107 vlg.

5) Mattheus, Anal. III, blz. 328 vlg.

benden uit: het eerst Zondag na St. Lucie (14 Dec.) 1407, met 77 wapentuurs en 26 schutters, en wel te scheep over Rotterdam en van daar naar de Waal; daarna (8 Januari 1408) met 84 wapentuurs en 20 schutters en later nog eens met 91 wapentuurs en 10 schutters. Wij weten echter van deze tochten weinig meer dan dit.

Bij het beleg van Gorkum in het najaar van 1408, het gevolg dezer ondernemingen ¹⁾, toen de landsheer de weerspannige hoofdstad zelve van zijn vazal ernstig bedreigde, bewezen de door hem gevraagde hulptroupen der Hollandsche steden, ook die van Leiden, zeer belangrijke diensten, waarvan wij door de betrekkelijke uitvoerigheid der tot ons gekomen rekening iets meer kunnen zeggen.

Het gerecht der stad benoemde toen uit de burgerij vier „hoofdmans”, van wie twee poortmeesters waren, tot leiding van den tocht, waarbij de schout zelf, de beide andere poortmeesters en twee schepenen tevens medegingen; ook een negental leden van de vroedschap trok mede, evenals de leden van het gerecht en de hoofdmans op een hoogere soldij, dan de overige burgers voor hun dienst betaald kregen. Met de zorg voor de groote stadsbannier — van fluweel met zijden franje, met de gekruiste sleutels in zilver als wapenteeken — werd de aanzienlijke burger Pieter Butewech Dirxz. belast, ook tegen hoogere soldij, terwijl hij „des burggraven henxt” mocht berijden ²⁾. Behalve de bannier wezen rood-witte wimpels („penyoene”) de Leidsche gewapenden als zoodanig aan. Onder deze aanvoerders werd uit de burgerij opgeroepen een getal van 66 „scutten” en verder vrijwilligers, mede „mit boghen uutgheboden”, gewapend dus met den zwaren voetboog en vergezeld van een aantal knechts tot hunne bediening en tot hulp bij het dragen der zware wapenen, benevens 14 „jonge scutten”, ook met den voetboog gewapend. Behalve deze 80 zwaargewapenden gingen nog 250 wapentuurs uit de burgerij mede. De stadschirurg, een paar geestelijken, een bogenmaker, koks en provianddragers behoorden verder tot de mede uittrekenden, wier geheele getal op omstreeks 350 gesteld moet worden en die op Zaterdag 24 Nov. de stad verlieten.

De hoofdmans kochten dien dag in de stad een groote hoeveel-

1) ib. blz. 334 vlg.

2) De burggraaf zelf diende den graaf reeds als lid der Hollandsche ridderschap.

heid vleesch in: 3 ossen, 1 koe, 8 vaarzen en 17 schapen — het vleesch werd aanstonds in 10 tonnen gezouten, de huiden werden later weder verkocht — benevens 11 ton en 4 manden visch voor de vastendagen, 3 vaten boter, 7200 brooden, 120 kazen, 76 vaten bier, 1 vat wijn, zout voor het vleesch, mosterd als toespijs, enz. Al die proviand ging te scheep over Alfen naar Gouda, den weg, dien ook de legerbende zelve te voet langs Rijn en Gouwe volgde. De nacht werd te Gouda doorgebracht, waar men des Zondags de proviand aanvulde; vervolgens trok men door naar Rotterdam; het gerecht deed deze reis in een open platboomde schuit, een „aelman”, geëscorteerd door 28 man. Op Maandag had men Rotterdam bereikt, van waar men Woensdag over Dordrecht en Woudrichem voor de belegerde stad kwam. De Leidsche troepen werden hier allengs versterkt met nog ongeveer 350 man, die in benden van 16 tot 20 onder allerlei aanvoerders („hoofdmans”) gehuurd werden op kosten der stad. Twee dagen later was Gorkum reeds na heftigen weerstand genomen en des Zaterdag keerden de Leidenaars over Schoonhoven, in welks nabijheid men op het vlakke veld den nacht doorbracht, ditmaal te scheep in „aelmans” en „scuten” over Gouda en Alfen naar huis terug, onder groote vreugdebedrijven vooral in de herbergen te Gouda, waar men den volgenden nacht vertoefde. Maandag op den middag was men weder in de stad, waar de zegepraal met een feestelijke wijduitdeeling aan de terugkeerenden en een maaltijd van het gerecht werd gevierd. De geheele „reyse” had met alle onkosten 1900 pd. gekost, waarvan men nog 300 pd. terug kreeg van de hertogin voor de overgebleven proviand, die men in haar verblijf te Schoonhoven afleverde; van een en ander werd door de hoofdmans nauwkeurig rekening en verantwoording gedaan aan de poortmeesters, die hun de noodige gelden hadden verstrekt. Het grootste deel van die som was besteed aan soldijen: 1½ pd. aan iederen hooftman, 9 sch. aan ieder gerechts- en vroedschapslid, 6 sch. aan een schutter, 4 sch. aan een wapentuur per dag.

Een andere tocht der Leidenaars in dezen tijd was die naar Zeeland, waarschijnlijk in verband met de woelingen op Walcheren, omstreeks half Juli 1408 ¹⁾, toen 83 wapentuurs en 33 schutters onder leiding der leden van het gerecht op 25 wagens naar Rot-

1) De tocht moet afgelopen zijn 27 Juli, wanneer de rekening afgesloten wordt.

terdam togen om van daar in 5 groote „barken” naar het verre Zeeland gebracht te worden.

Merkwaardig zijn ook de tochten naar Den Haag en Delft in het najaar van 1418 tot bescherming van deze plaatsen tegen de van Rotterdam uit te verwachten aanvallen van hertog Jan van Beieren, die zich na de verovering van Rotterdam op Noordholland dreigde te werpen ¹⁾. De eerste tocht begon op 4 October en duurde vier dagen. Bij klokkeslag waren „alle, die out waren beneden 60 en boven 20 jaren” ²⁾ opgeroepen om onder de stadsbannier op te trekken naar Den Haag, de troep te voet, het gerecht in een wagen, gevolgd door „tharnasch ende anders reescip”. Na vier dagen scheen het gevaar afgewend en keerde de Leidsche burgerij terug om echter reeds 10 Oct. „omtrent 400 manne” sterk naar Delft te trekken, weder onder de stadsbannier. Een derde tocht had in het begin van December nog eens naar Den Haag plaats, maar ditmaal weder door oproeping tegen soldij van 38 schutters en 99 wapentuurs, de eerste door 16, de andere door 21 knechten vergezeld, terwijl bij de groote algemeene tochten van October alleen voor proviand gezorgd was en geen soldij was betaald, blijkbaar wegens het karakter van deze algemeene heervaarten in het landsbelang, waartoe ieder schuldig was zijn dienst te verleenen.

Behalve de geschiedenis van het beleg van 1420 ³⁾ leveren ook sommige andere rekeningen een en ander op voor de kennis der militaire toestanden omstreeks dezen tijd. Met name de onrustige jaren 1425 tot 1427 dienen in dit opzicht vermeld te worden, toen Philips en Jacoba om de opperheerschappij in Holland streden, de laatste van uit hare vestingdriehoek Gouda—Schoonhoven—Oudewater ⁴⁾. Uit 1426 worden ons vier „reysen” vermeld: de eerste omstreeks 1 Januari, toen men met het garnizoen van „Pikarden” onder den heer van Croy en den in 1425 benoemden stadskapitein, heer Willem van Egmond, de Goudsche sluis ging „dammen” en met de bannier uittrok, evenals kort daarna geschiedde tot het afdammen van „Heymans wetering”; een derde

1) Chronicon auctius, bij Mattheus, l. l. blz. 371.

2) Gaat men de kosten van den inkoop van brood na en vergelijkt men deze met die van den tocht met de zoo aanstonds te noemen 400 man, dan blijkt het, dat het getal dezer weerbare manschap op ongeveer 600 gesteld moet worden. Een getal van 5000 inwoners komt met dit cijfer wel overeen. Zie boven, blz. 74.

3) Zie boven, blz. 101 vlg.

4) Vgl. mijne Geschiedenis, II, blz. 133 vlg.

„reyse mitten baniere” was „die quade reyse, die God beteren moet”, op Mei-avond (30 April), toen de Leidenaars zware verliezen leden en de heer van Croy nauwelijks den vijand buiten de Hoogewoerds-poort houden kon; een vierde had plaats op 22 Juli, toen die van Gouda „voir Leyden quamen om die koe” ¹⁾ en „de ghemeente” moest uytgheboden” worden „mitter cloc”. Dit jaar was bijzonder onrustig, zooals blijkt uit de aanzienlijke kosten voor bewaking over dag en des nachts bij de boomen en poorten en voor de „voirwaerden” of voorposten buiten de stad en „crupers” of spionnen op het land, de laatsten ook wel vrouwen, die daarvoor goed betaald werden.

Duidelijk is uit dit alles, dat de gewone last van militairen dienst voor den burger deze is, dat het gerecht een aantal schutters uit het vaste korps, door het schutgilde gevormd, en daarnaast een grooter aantal wapentuurs uit de burgerij aanwijst; in bijzonder ernstige gevallen wordt de geheele weerbare burgerij opgeroepen ter landsverdediging; bij langdurige ondernemingen als de Friesche oorlogen wordt gebruik gemaakt van soudeniërs, die overigens alleen worden gehuurd tot aanvulling van de burger-troepen.

Die soudeniërs nu beginnen allengs een grootere rol te spelen in het krijgswezen van dien tijd, dat door de steeds meerdere aanwending van het op afstand treffende vuurwapen een geheel ander karakter krijgt dan het vroegere middeleeuwsche krijgswezen met zijn sterk persoonlijken aard vertoont; de soldaat van beroep, zooals die al in de 13de eeuw in West-Europa opkwam, de gehuurde krijgsman, voor geld altijd te vinden, scheen den landsheer verkieselijker oorlogswerktuig dan de niet altijd te vertrouwen ridderlijke keurtroep en de veel minder goed geoeffende burger, die, prat op zijn vrijheden, slechts zoolang in het veld te houden was, als hij er lust in had of zijne stadsregeering het wenschelijk of noodig oordeelde. Ook hier verdwijnen de middeleeuwsche voor nieuwere vormen, die ze allengs zouden komen vervangen; de staande legers zijn in aantocht en de landsheer is allengs meer gesteld op het geld der steden, dat hem in staat stelde troepen te huren, dan op de persoonlijke hulp harer burgerijen. Zoo veranderde voor dezen allengs de persoonlijke krijgsdienst in een geldelijke prestatie, al werd in de onrustige

1) Wat dat zeggen wil, is niet bekend; het wijst echter op een geringe aanleiding.

tijden van den burgerkrijg tusschen Philips en Jacoba de behoefte aan zijn persoonlijken dienst nog telkens gevoeld.

Zoo ging het ook met een anderen persoonlijken dienstplicht, den nachtelijken waakdienst op straat, poort of toren, waartoe oorspronkelijk ieder burger bij oproeping door het gerecht gehouden was ¹⁾ maar die allengs door daartoe gehuurde personen werd waargenomen, zoodat het „waeckgeld” een vaste post van belasting werd.

Anders was het met de hulp bij brandgevaar. Zoodra de „brandcloc” geslagen werd op bevel van een gerechtslid — wie haar zonder dit bevel „sloeghe”, werd streng gestraft ²⁾ — was ieder gehouden met de ladders, brandhaken, brandemmers („oesvaten”), ketelhoeden of tobben, die hij onder toezicht van de buurtmeesters ³⁾ „gheboden wair te houden”, te komen helpen om den brand te „uuten”; raakte iets van dat gereedschap bij den brand verloren, dan kon hij het vergoed krijgen op zijn eed ⁴⁾; nauwkeurig toezicht werd gehouden op diefstal tijdens den brand ⁵⁾ en vechterij, die streng gestraft werden ⁶⁾ evenals het dragen van wapenen tijdens den brand ⁷⁾; was de brand gebluscht — daartoe werd des winters het openhouden van bijten aan de buurten opgelegd ⁸⁾ —, dan moesten alle aan de stad behorende gereedschappen, met name lederen emmers, haken en ladders, voor het stadhuis gebracht worden bij de „hoofdmans” der buurt, die ze weder in hun huis zouden laten terugbrengen ⁹⁾. Natuurlijk waren deze verplichtingen niet tot de eigenlijke poorters beperkt, maar moesten alle inwonenden, ook al hadden zij geen poortrecht, daarbij hulp verleen.

Het bezit van het poortrecht gaf alzoo het volle recht op de privilegiën der stad en onder zekere voorwaarden van gegoedheid en aanzien aanspraak op eenig aandeel in het stadsbestuur; in de verplichtingen, die het poortrecht daartegenover oplegde, werd

1) Kb. n°. 3, n°. 64; 1406, I, n°. 32.

2) Kb. n°. 3, n°. 15; 1406, I, n°. 26.

3) Kb. n°. 3, n°. 60; 1406, II, n°. 25.

4) Kb. n°. 3, n°. 66; 1406, II, n°. 27.

5) Kb. n°. 3, n°. 177; 1406, II, n°. 28.

6) Kb. n°. 3, n°. 67; 1406, n°. 30.

7) Kb. n°. 3, n°. 65; 1406, II, n°. 29.

8) Kb. n°. 3, n°. 62; 1406, n°. 24.

9) Kb. n°. 3, n°. 153; 1406, II, n°. 31.

door de andere inwonenden niet minder gedeeld dan door de bezitters ervan. Dezen vormden dus onder de stadsbevolking in het algemeen een bevoorrechte groep, de kern der bevolking. Zij waren zelf weder onderscheiden in een aantal kleine groepen, gevormd door het verschil van vermogen en van werkzaamheid.

HOOFDSTUK VIII.

HET GILDEWEZEN EN DE NIJVERHEID.

De geschiedenis der gilden in Holland biedt niet zoo veel belangrijks aan als in Vlaanderen en Brabant, in steden als Utrecht en Groningen en als in de Overijselsche plaatsen het geval is. Zij hebben hier — met eenige uitzondering voor Dordrecht — nooit de politieke beteekenis gehad, die zij elders hebben bezeten; zij zijn oorspronkelijk kerkelijke broederschappen geweest en later ambachtsgilden, vereenigingen van beoefenaars van hetzelfde ambacht of bedrijf in eene stad. In Holland is, behalve te Dordrecht, geen sprake van vertegenwoordiging der gilden in het stadsbestuur, geen sprake van strijd tusschen eene patricische regeering en de gilden over de leiding der stadszaken. De gildewoelingen, waarvan wij in de 14de en 15de eeuw ook te Leiden hooren, zijn bewegingen van zuiver economischen aard, ter verkrijging van hooger loon of betere arbeidsvoorwaarden, al schijnen een enkele maal de neigingen der gildebroeders ook hier naar iets meer te zijn uitgegaan.

En hoe zou dit ook anders, waar overal, zelfs in nabijgelegen steden als Utrecht, als de Vlaamsche gemeenten, zoo belangrijke bewegingen van dien aard, zoo belangrijke zegepralen van de gildebroeders te boekstaven vallen; diepen indruk moeten die gemaakt hebben op huns gelijken in de steden van Holland, met name in eene industriestad als het Leiden der 14de eeuw meer en meer werd?

Men mag aannemen, dat ook te Leiden, gelijk elders in deze streken ¹⁾, reeds in het begin dier eeuw de beoefenaars

¹⁾ Hegel, Städte und Gilden der germ. Völker im Mittelalter, II, S. 261 ff.; Posthumus, Geschiedenis der Leidsche lakennijverheid, I, blz. 4 vlg.

van hetzelfde ambacht of bedrijf de bekende vereenigingen zullen gekend hebben met een uitsluitend godsdienstig karakter, van ouds broederschappen of ook wel „gilden” genaamd ¹⁾, die ten doel hadden gezamenlijke feestviering, in den heidenschen tijd ter eere van een god, in den christelijken op den naamdag van den heilige, die als patroon van het ambacht of bedrijf gold; verder gezamenlijk onderhoud en bekostiging der bediening van een kapel of ten minste een aan dien heilige gewijd altaar in de kerk; een zekere band moet daarbij ondersteld worden ten behoeve van onderlingen steun en vriendschappelijke samenwerking bij sterfgeval en andere gelegenheden, een bestuur, een plaats van bijeenkomst en dergelijke. Te Leiden had echter de aanwezigheid van dergelijke broederschappen nog lang geen blijvend karakter, want in 1313 verbood graaf Willem III ²⁾, vernomen hebbende, „dat alrehande luyden binnen onser stede van Leyden gilden besitten ende drincken”, op verbeurte van lijf en goed, dat men daarmede heimelijk of openlijk voort zou gaan, daar, meende hij, noch de grafelijkheid, noch de stad er „eere ende baete” uit verkreeg, ja „’t recht van onser stede (er) mede gehindert is ende belet.” Uit de verbinding van „gilden besitten” en „drincken” mag men opmaken, dat wij hier met dergelijke vereenigingen of samenkomsten te doen hebben en niet met een eigenlijk ambachtsgild; alleen op de vermindering van de stadsrechten wordt gewezen, wat zekere staatkundige strekking zou kunnen aanduiden, ook in verband met de beweerde nutteloosheid van de zaak. Meer is ons echter van dit verschijnsel niet bekend.

Maar noch dergelijke verbodsbepalingen, noch de ernstige waarschuwingen van Philips van Leyden een halve eeuw later ³⁾, die het „*principiis obsta, sero medicina paratur*” zijn vorst met nadruk voorhoudt met betrekking tot de „*negotiatores et artifices*” en hunne gevaarlijke „*conspiraciones en fraternitates*”, konden hier tegen op den duur baten. In de tweede helft der eeuw zien wij een aantal ambachtsgilden ook te Leiden aanwezig, zij het dan onder strenge contrôle van het stadsbestuur, dat nog in 1393 eene keur maakt ⁴⁾, dat geen „man of wijf, die woenachtich is in der

1) .Gild (middeleeuwsch latijn: *geldonia*), oorspronkelijk = vergelding, boete, offer, offerplechtigheid; vandaar plechtige samenkomst, drinkgelag; vandaar de plaats van samenkomst, vereeniging. Vgl. Hegel, I, S. 4 ff.

2) Van Mieris, II, blz. 122.

3) Phil. de Leyden, p. 149 sq.

4) Keurboeken, uitg. Hamaker, blz. 120 (n°. 162 § 2) en 60 (n°. 28).

stede, hi wair poerter of en gheen, eenigherhande overdrachten maecten, tsi mit cueren of mit verbanden of mit enighen omghesetten ghelde yement of te gaderen, ten wair bi consent van den ghemenen recht.”

Opmerkelijk is intusschen, dat men ook bij de ambachtsvereeningen den naam „gilde” vermeed en maar steeds bleef spreken van „ambocht”, blijkbaar uit vrees voor staatkundige pretentiën, die met den naam van gilden als het ware verbonden schenen. Zoo wordt te Leiden bij de nader te bespreken oproerige bewegingen van 1393, die in staatkundige richting gingen, wel degelijk van gilden melding gemaakt, waartegen verbodsbepalingen gericht werden; tusschen „gilden” en „ambochte” werd daarbij scherp onderscheiden.

Het eerste bericht omtrent iets wat op gilden lijkt is uit het woelige jaar 1351, voor hetwelk men anders gerechtigd zou zijn tot de verwachting van iets meer dan dit, daar wij hooren van min of meer democratische instellingen te Leiden in dat jaar ¹⁾). Het is de mededeeling omtrent het „gheselschap” — de naam gilde wordt niet genoemd — der schutters, die blijkbaar vereenigd zijn in een dergelijk broederschapsverband ²⁾). Maar het behoeft geen betoog, dat wij hier niet te doen hebben met een ambachtsgild zooals zij uit hetzelfde jaar te Dordrecht het eerst vermeld worden ³⁾).

De eerste eigenlijke ambachtsgilden, waarvan wij te Leiden hooren, zijn die van personen, betrokken bij de toen krachtig opkomende laken-industrie en wel ongeveer in denzelfden tijd als wij te Dordrecht het gildewezen als een georganiseerde instelling ook door de grafelijkheid zelve erkend zien ⁴⁾). Dit geschiedde aldaar bij het bekende privilege van 1367, toen aan de gezamenlijke Dordtsche gilden zoowel door het stadsbestuur als door de grafelijkheid werd toegestaan, dat „nyement wie hi si, die gheen porter Tordrecht noch in hoer gilde niet en is, werken en mach binnen der stede vriheit” — wat men gildedwang pleegt te noemen ⁵⁾). Zulk een gildedwang bezaten de Leidsche ambachtsgilden ten minste na 1393 gedurende eenigen tijd niet, want ieder poorter mocht sedert te Leiden „ambochte ende neringhe doen,

1) Zie boven, blz. 88, 89.

2) Zie boven, blz. 166.

3) Van de Wall, Handvesten van Dordrecht, I, blz. 217.

4) Van de Wall, I, blz. 219, 294 vlg.

5) Vgl. Muller, Schetsen uit de Middeleeuwen, blz. 119.

hoe dat gheuoemt mag wesen" 1). Spoedig evenwel ziet men in de na het begin der 15de eeuw gegeven gildeckeuren de bepaling opnemen, dat geen ambacht als meester mag worden uitgeoefend dan door hem, die poorter te Leiden is en in het ambacht is opgenomen, met betaling voor het eerste van het gewone poortrechtsgeld, voor het laatste van een zekere som ten behoeve van het ambachtsaltaar. Zoo is dan dus de gildedwang reeds spoedig ook hier ingevoerd, ten minste voor de meesters; voor de knapen was dat niet in ieder ambacht het geval 2).

Ambachtsgilden waren er wel degelijk reeds vóór dien tijd, zooals blijkt uit het oudste keurboek en met name uit de oudste gedagteekende keur op de lakenindustrie, die van 1363 3), waar sprake is van boete, die men betaalt aan het „ambocht”, en van de „ghesworen”, die de leiding van het ambachtsgild hebben. De eerste instelling dezer gezworenen „van der draperie”, die op alle takken der lakenindustrie hebben te letten, moet daarom van vóór dien tijd zijn en de oudste keuren dienaangaande 4) zijn derhalve op omstreeks 1360 te stellen. Zij spreken van de „lakenreders” of „drapeniers”, ondernemers der industrie en tevens handelaars in lakens; bovendien van de wolwevers en vollers, de voornaamste ambachten van de werklieden, die onder hen arbeidden. Behalven dezen komen nog voor de „ambochte” der smeden, bakkers, linnenwevers, vleeschhousers; omstreeks 1406 5) ook dat der schoenmakers, en 1411 dat der brouwers; later nog die der snijders 6), platijn- (mulen) en holblok (klompen)makers (1429) 7), misschien die der brouwers 8) en schuitemakers 9).

Al deze ambachten stonden echter onder scherp toezicht der stadsregeering, die alle „verbande” buiten hare toestemming uitdrukkelijk had verboden en deze bepaling ook in de verdere keurboeken met nadruk handhaafde. Zij hield dit toezicht door middel van door haarzelve aangestelde personen.

1) Kb. Hamaker, n°. 3, n°. 162: Acta vigilia Epiphaniae 1393 (5 Jan. 1394).

2) Vgl. Kb. Append., passim (na 1406).

3) Van Mieris, Handvesten, blz. 363. „St. Louysavont” zal hier wel moeten zijn 30 Nov., de avond vóór St. Eloy (Eligius), want de H. Lodewijk werd in het bisdom Utrecht niet vereerd (vgl. Muller, in Progr. Oorkdb. van het Sticht).

4) Kb. n°. 3, n°. 128, blz. 101 vlg.

5) Kb. 1406, Bk. VI, n°. 34, blz. 61.

6) Append., Bk. VI, n°. 36/7.

7) Ib. n°. 33/4.

8) Ib. n°. 57.

9) Kb. 1406, Bk. VI, n°. 36.

Ten opzichte van de draperie was de leiding der daartoe behorende ambachten opgedragen aan vier jaarlijks op St. Pietersavond gekozen „ghesworen” 1), in 1396 „wardeyns” genoemd 2) wegens hun onderzoek naar de deugdelijkheid van het gemaakte laken; een uitgewerkte keur, waarop zij den eed moesten afleggen, wees hunne bevoegdheid aan, die hun toestond „alle punten te berechten” 3) en de opgelegde boeten van de schuldigen „in te panden mitten (gerechts) bode gheliken jof tgherecht selve wair”, onder verplichting van rekenschap aan het gerecht. Voor de linnenwevers stelde het gerecht jaarlijks drie „ghesworen” aan, „die hem uten ambocht nuttelixte duncken” 4) en de keuren hadden te handhaven; voor de snijders vier gezworenen, voor de platijn- en holblokmakers ook gezworenen. Voor de smeden, de schoenmakers, de vleeschhouwers was het toezicht aan gezworen „vindere” opgedragen, die wel op dezelfde wijze gekozen zullen zijn.

Zoo zegt dan ook Hildegaersberch over het gildenbestuur 5):

„Soe neemt men van den vroetsten drie
 Die dat ghilde een jaer regieren
 Ende alle trecht daer in hantieren,
 Opdat si eendrachtich mogen bliven
 Ende in rusten sonder kiven.
 Ende alser drie dus is ghecoren
 Ende di eenen eet hebben ghesworen
 Elkerlyc by onsen Heren,
 Dat syt ghilde sullen eren,
 Soe souden die ander hoefden an:
 Hier om heet mense ouderman
 Entes ghilden goet sel an hem staen”.

Dat de hier uitgedrukte vrees geen hersenschim was, bewijst het gebeurde in 1391 en volgende jaren.

Reeds in 1372 waren de vollers, die „uiterst roerige groep van arbeiders,” wier zware werkzaamheid groote lichaamskracht eischte 6), bezig geweest „sameninghe ende yenichede int ambochte” te maken 7). Meesters en knechts hadden zich daarbij verbonden, zelfs een der gezworenen had medegedaan en toen zij hun zin

1) Kb. n°. 3, n°. 128.

2) Posthumus, blz. 153, noot 3.

3) Kb. n°. 3, n°. 128, § 17.

4) Ib. n°. 134, § 10.

5) Uitg. Verwys n°. LXI, Van Ghilden.

6) Posthumus, l.l. blz. 308 vlg.

7) Zoenboek Appendix, fol. 11 vlg.

niet hadden kunnen doorzetten, waren zij „uitghegaen”, hadden zij de stad verlaten. Het gerecht kwam nu tusschenbeiden, verbande vier hoofdaanleggers der oproerige beweging voor een jaar uit de stad, veroordeelde den betrokken gezworene bovendien tot een bedevaart, een der meesters tot een jaar verbanning en beval de uitgewekenen binnen acht dagen terug te keeren en „te werke te ghaen” op straf van verbanning — de poorters onder hen voor een jaar, de niet-poorters voor twee jaar — onder toezegging, dat het gerecht hunne klachten zou onderzoeken voor het vervolg en naar bevinding zou oordeelen ¹⁾).

Waarop toen die klachten betrekking hadden, is niet duidelijk, maar in 1389 en 1390 hoort men weder van nieuwe beweging onder de vollers en ditmaal loopt het geschil over loonkwesties. De vollers wisten hunne eischen in belangrijke mate door te zetten en een aanzienlijke verhooging van loon te verkrijgen, terwijl ook de tijd van uitbetaling anders werd geregeld ²⁾). De landsheer, hertog Albrecht, gebod hun voortaan met hun loon tevreden te zijn: het gerecht zou het wel vermeederen, als het te gering bleek ³⁾). Bij zulke bewegingen kwam het in dezen tijd ook reeds voor, dat „yemant den anderen mit driechlike woirden om uten werke mede te doen gaen quade ende onnutte woirde toesprake of mitter hant misdede”, welke belemmering van den gewilligen arbeider op zware straf verboden werd door een keur ⁴⁾), gelijk een andere hem, die „mit eenwille” niet werken wilde, die koppig in zijn onwil volhield ⁵⁾), eveneens strafte ⁶⁾).

Nog ernstiger was de beweging van Pinksteren (25 Mei) 1393 ⁷⁾). Een „oploep” der „gemeynte” had toen plaats met het doel om de stadsregeering te dwingen „ghilden ende hoeftmans” te „oirloven ende consenteren” ⁸⁾), al verboden de handvesten dit. De stadsregeering was genoodzaakt toe te geven en de „niewe quade ordonnantie” werd ook, tegen de vermaning van den uit Den Haag toegeschoten raad des landsheeren in, „by hemselves” gehandhaafd door de bij de komst van dien raad „mit clockenslach ende vergade-

1) Posthumus, blz. 333/4.

2) Ib.

3) Van Mieris, Handvesten, blz. 377 (3 Aug. 1391).

4) Kb. n°. 3, n°. 163; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 32.

5) Vgl. Verdam, i.v. eenwille.

6) Kb. n°. 3, n°. 163; Kb. 1406, VI, no. 31.

7) Zie boven, blz. 95.

8) Van Mieris III, blz. 595; verder Thes. rek. der grafelijkheid (Rijksarchief), over dat en het volgende jaar, passim.

ringe van der gemeynte gewapent" zich verzettende bevolking. Maar de landsregeering gaf niet toe: er was zelfs sprake van een beleg der weerspannige stad, die evenwel zeer spoedig tot rede werd gebracht met medewerking ook der andere Hollandsche steden. Een landsheerlijk „segghen" van den 4^{den} Juni veroordeelde een twaalfstal belhamels tot een bedevaart naar Rome voor twee jaren en verder tot eeuwigdurende verbanning uit het land, meer dan honderd andere „verleiders" tot eeuwigdurende verbanning uit stad en land, terwijl aan de „gemeynte" een zware boete opgelegd werd. Uit de namen der gestraften blijkt, dat de beweging voornamelijk van de handwerkslieden was uitgegaan: verscheidene vollers zijn weder onder de schuldigen. Het „rumoer" was met dit zeggen niet geëindigd en nog telkens moest de grafelijkheid de stadsregeering tegen de weerspannigen steunen; eerst acht jaren later verkregen een aantal ballingen vergunning tot terugkeer, op grond dat hunne onschuld gebleken was.

Het bovengenoemde keur van 5 Januari 1394 tegen het maken van „overdrachten" en „verbanden" zal wel naar aanleiding van deze dingen gemaakt zijn.

Maar de vollers waren nog volstrekt niet met hun toestand tevreden: ook in 1400 ¹⁾ en 1402 hooren wij weder van „onruste", van eischen betreffende loonsverhooging, waarbij in een stuk sprake is ²⁾ van „misselycke gesellen uyt vreemden landen, die van ambachte syn, eendracht ende vergaderinge maecken in onse steden", terwijl met name weder de vollers „vergaderingh ende uytghanc ghedaen hebben." Ofschoon wij geene nadere feiten uit Leiden kennen, mogen wij wel onderstellen, dat de opneming dezer oorkonde in de privilegiën van de stad, waar de lakenindustrie zoo krachtig opgegroeid was en de vollers reeds zoo dikwijls last hadden veroorzaakt, pleit voor het bestaan van nieuwe bewegingen, zooals uit het stuk blijkt, weder naar aanleiding van loonkwesties, die wederom aan het oordeel van het gerecht worden onderworpen. Ook de bepalingen omtrent onnoodige aanwezigheid op de Weversplaats, waar men knapen huren kon, en omtrent het verbod van „gheselschap" voor wevers en vollers in het keurboek van 1406 ³⁾ geven iets te denken omtrent het voorkomen van woelingen in dezen tijd. In 1416 echter beroepen de vollers zich zelf,

1) Stadsrekening fol. 13, 22.

2) Van Mieris, III, blz. 759.

3) Bk. VII, n°. 23 en 44.

als iemand hun ambocht met smadelijke woorden beleedigd heeft, op „sulke scarpe hantvesten, die wi hebben van onsen here” tegen hen, „die opsette of eendracht maken” 1). Zulk eene kwestie werd ook in 1432 veroorzaakt door den ongunstigen toestand der munt, die de vollers wederom tot klachten aanleiding gaf, waarop het gerecht inderdaad hun loon verhoogde 2). Van nieuwe ernstige woelingen hooren wij echter ook tijdens de onrustige regeering van hertogin Jacoba niet, al moesten de toenmalige omstandigheden dikwijls tot onrust in de stad en onder de handwerkslieden gereede aanleiding geven en blijkt uit de strenge bepalingen in de keurboeken, dat men vooral beducht was voor bewegingen onder de wevers en vollers, de talrijkste ambachten in de stad aanwezig.

Het is intusschen zeer opmerkelijk, dat, terwijl hertog Albrecht in 1393 met zooveel kracht opkomt tegen „ghilden en hoeftmans” binnen Leiden en het maken van „overdrachten” wordt verboden, „ten wair bi consent van den ghemenen recht” 3), wij reeds in het volgende jaar zoo niet een gild met staatkundigen invloed dan toch wel degelijk een van kerkelijken aard, een broederschap, onder leiding van „homans” met landsheerlijke en stedelijke toestemming zien ontstaan: de St. Nicolaasbroederschap in de Pieterskerk 4), door hertog Albrecht bevestigd 24 Oct. 1394 5), maar blijkens die bevestiging zelve reeds vroeger ingesteld en werkzaam.

Op deze wijze schijnt men dus te gemoet hebben willen komen aan de wenschen der onrustige „ghemeynte” naar het bezitten van „gilden”. De broederschap kreeg verlof voor het maken van een altaar in genoemde kerk, te bedienen door een kapelaan, die door haar onderhouden wordt en iederen Maandagmorgen vroeg, „voir dat men die (eerste) weversclocke luyt,” voordat dus de handwerksman aan den arbeid gaat, zielmissen moet houden voor de leden, die daarvoor hun „aelmissen” geven, en des Woendags nog een mis tot aanroeping der Heilige Drievuldigheid in het belang der broeders. Op St. Nicolaasavond moeten de „homans” — in een stuk van 1425 „procuratores” genoemd — de broeders oproepen voor de vesper en voor de hoogmis op den heiligendag zelve, waarbij

1) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 50.

2) Stedeboek, fol. 125vo.

3) Kb. n°. 3, n°. 162.

4) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 31 vlg.

5) Ib. blz. 35.

zij van iederen broeder 2 groot moeten „gaderen” ter bestrijding der onkosten van die en andere missen en van licht op het altaar. Op Zondag na St. Laurens (10 Aug.) wordt een maaltijd gehouden, „op ten minsten cost als men in redeliker wijs mach”, aan welken maaltijd ieder broeder deel moet nemen na oproeping door de homans, behalve armen, zieken, afwezigen en stokouden („dat hi geen geselschap wesen en mach”¹⁾), die ook niet behoeven te betalen aan den maaltijd en tegen afgifte van hun „oircontspenninc” de „spise” thuis krijgen ²⁾ „uter herberghen”; wie zonder dergelijke verontschuldiging thuis blijft, moet, gelijk ieder deelnemer, aan den maaltijd betalen, op straffe van uitzetting uit de broederschap, aangezien die anders te gronde zou gaan; ieder broeder mag iemand medebrengen tegen betaling van diens gelag; deze kan met toestemming der andere broeders door de homans als lid ingeschreven worden tegen betaling van zekere geheim te houden som tusschen 2 penningen en 40 schellingen, waarvoor hij den bovenbedoelden „oircontspenninc” ontvangt, die zijn lidmaatschap bewijst; aan den maaltijd kiezen de homans op hun eed nieuwe homans, die een der aftredenden als derden man kiezen, „omdat hi van der ordinancie wet”; niemand mag het ambt weigeren, op straffe van uitzetting uit de broederschap. Dinsdag en Woensdag na Allerzielen (2 Nov.) moet er „gemeene memorie” gehouden worden met vier „stalkeressen” en „onse tortijs,” den broederschapsfakkelt, voor de zielen der gestorven broeders, met name voor de stichters der broederschap, waarbij hoogstens 18 priesters aandeel mogen hebben in de voordeelen ³⁾; bij sterfgeval van een der broeders zullen alle broeders door de homans gewaarschuwd worden met een bode, waarna zij verplicht zijn den gestorvene ter kerke te dragen en zijne begrafenis benevens het offergebed en de zielmis voor den begravenen bij te wonen; de homans hebben te zorgen voor de gebruikelijke gave aan de armen bij die gelegenheid en voor het houden van 32 zielmissen voor den doode; ieder broeder legt een halven nobel op des dooden kist ten behoeve der kosten zijner uitvaart. De homans mogen niets koopen of laten maken voor de broederschap, tenzij met hare toestemming; hebben zij die, dan

1) Het bedrag van hun inbrengst bij hunne opneming?

2) Zoo schijnt vertaald te moeten worden: „end dese voirg. personen ende nyemant anders, die en zal men gheen spise senden”.

3) Behalve deze geldelijke voordeelen worden in 1425 aan den „cureyt” der kerk nog twee stooopen rijnwijn toegezegd voor het zingen eener mis aan het altaar van St. Nicolaas op den naamdag van den Heilige en den dag van den maaltijd.

wordt het bedrag omgeslagen, ook weder „mitten oircontspenninc.”

Daar Sint Nicolaas de patroon is der zeevaarders en reizigers in het algemeen en in verband met het noemen van „Calissenobels”, d. i. nobels te Calais geldig, en het herhaaldelijk onderstellen van afwezigheid, zal men hier wel te doen hebben met personen, die ter wille van den wolhandel naar Calais reizen, d. i. met de drape-niers of ondernemers van de lakennijverheid.

Een dergelijke broederschap werd in 1411 opgericht ter eere van het Heilige Kruis, in 1425 eene ter eere van St. Jacob en dus waarschijnlijk bestaande uit hen, die de bedevaart naar Santiago di Compostella hadden gedaan; in 1427 ter eere van St. Ewoud en van St. Pieter en Paul, welke laatste de broeder- en zuster-schap was van hen, die een bedevaart naar Rome hadden gedaan of van plan waren te doen ¹⁾. Zoo had men ook in de Vrouwekerk ²⁾ de broederschap van Onser Vrouwe (1398) en van het Heilige Kruis (1423). Maar voor al deze broederschappen was nog de vergunning van den landsheer noodig, altijd in verband met de oude oorkonde van graaf Willem III, die immers alle „gilden” verboden had.

Kende dus Leiden als gilden slechts zuivere ambachtsgilden en kerkelijke broederschappen, beiden zonder staatkundigen invloed en onder streng toezicht der landsheerlijke en stedelijke regeering, bevreesd voor ontwikkeling van het gildewezen in de richting, die elders was ingeslagen — de inwendige inrichting der Leidsche ambachtsgilden en broederschappen vertoont groote overeenkomst met die in andere plaatsen ook buiten het gebied van het graafschap; dit blijkt vooral uit de Keurboeken der stad, waarin tenminste de voornaamste bepalingen dienaangaande waren opgenomen, het uitvoerigst die betreffende de bij de lakennijverheid betrokken handwerkslieden.

In ieder ambacht had men drie soorten van arbeiders: meesters, knapen en leerlingen. De leerling moest twee, later drie jaren bij een meester werken, kreeg geen loon maar slechts kost en inwoning en betaalde daarvoor bij zijn intrede èn een klein bedrag aan het ambacht èn leergeld aan den meester. De „knaap” of gezel, die zijne geschiktheid als zoodanig door zijn „leerbrief”, zijn getuigschrift uit zijn leerlingstijd, moest aantonen, was vrij man en verhuurde zich aan den meester, die hem noodig had. Was hij eenigen tijd knecht ge-

1) Van Mieris, l.l. blz. 36, vlg.

2) Ib. l.l. blz. 87.

weest — bij de vollers en wevers was drie jaar daarvoor aangewezen, waarin hij gewerkt moest hebben in een stad, waar een vol- en weefambachtsgild was, hetgeen hij dus moest kunnen bewijzen — dan kon hij zich als meester te Leiden vestigen, wat hem natuurlijk alleen mogelijk was, als hij genoeg had oververdiend om de noodige werktuigen te koopen. Van meesterproeven wordt nog niet gerept.

Zorgvuldig was in ieder ambachtsgild de arbeid geregeld, zoowel wat betreft de werkzaamheid van den arbeider, meester en knaap, als wat de hoedanigheid en den prijs en de verkoopwijze van het produkt aanging. Des morgens, des middags en des avonds luidde „die werkclocke,” die aangaf, hoe laat men „op ende van den wercke gaen” moest; de gezet, die bij het tweede luiden niet op zijn werk was, kreeg een boete van 8 penningen ¹⁾; op heiligendagen werd niet gewerkt. De broodbakker moest brood, tarwe- en roggebrood, bakken volgens voorgeschreven gewicht en het verkoopen tegen voorgeschreven prijs, terwijl een en ander door van stadswege aangestelde „weghers” streng werd nagegaan, die binnenkwamen in des bakkers huis; te licht brood werd „entwien” gesneden en aan het gasthuis geschonken, terwijl de schuldige bakker werd beboet ²⁾. De smid mocht niet werken vóór de dagklok en na het invallen van de schemering ³⁾; ook de schoenmaker en de kleedermaker mochten alleen „bi den daghe” werken ⁴⁾; evenzoo de schuitemaker ⁵⁾, wiens pek vooral niet minder gevaarlijk was dan de smidsoven, de schoenmakerspot en de kaars bij het kleed. De vleeschhouwer ⁶⁾ stond met het oog op gevaar voor de gezondheid onder scherp toezicht der vinders op de deugdelijkheid van zijn vleesch en de wijze van verkoop in het groot en in het klein; hij mocht niet anders versch rundvleesch verkoopen dan op de banken in de vleeschhal, waar aan ieder zijn „stal” bij loting werd aangewezen; alleen in den herfst mocht men het overal verkoopen in het klein, „bi viereñdelen of bi pennincwairde”; hem was voorgeschreven, hoeveel „mael” (dagen) hij zijn vleesch te koop mocht bieden, naar mate van het jaargetijde; de vinders zorgden ervoor, dat „ghebreclie” vleesch niet te koop werd aangeboden of door handig „blasen” of „wint daartoe te

1) Kb. n°. 3, n°. 133. Dit staat niet telkens opgeteekend maar is blijkbaar algemeene regel, al wordt het voor sommige bedrijven uitdrukkelijk vermeld. Vgl. Muller, l.l. ,blz. 142.

2) Ib. n°. 134; Append. VI, n°. 27.

3) Kb. 1406, Bk. VI, n°. 33.

4) Ib. n°. 34/35; App. VI, n°. 36/37.

5) Ib. n°. 36.

6) Kb. n°. 3, n°. 36, 146, 175; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 19 vlg.

doen" bedriegelijk het uiterlijk van goed vleesch kreeg; zeugen en nuchtere kalveren mocht men niet slachten, rammen en ooien niet van na Sint Maarten (11 Nov.) tot diep in den zomer; vogels, die men te koop aanbood, moesten eerst door de vinders gekeurd zijn ¹⁾ en „ongave" vogels werden evenals „ongave" vleesch ten behoeve van het gasthuis verbeurd verklaard. De meester-linnenwever ²⁾, die „tou houden" wilde, moest poorter zijn; hij mocht ook niet „bi nachte" weven, blijkbaar weder wegens het gevaar van werken bij de kaars, en betaalde een pond was ³⁾ voor het verlof om een getouw te plaatsen; datzelfde moest ieder geven, die het weven leeren wilde; de „van buten" gekomen wever moest 12 penningen betalen om te mogen werken en evenveel wie van een ander „ambocht" tot dat van het linnen overging. Het mutsenmaken was te Leiden ten eenen male verboden ⁴⁾; na 1406 ook het uitoefenen der uitdragerij ⁵⁾, misschien uit vrees voor concurrentie met den lakenhandel en andere bedrijven, misschien ook wegens gezondheidsredenen.

Bevatten de stedelijke keuren over bijna al deze bedrijven slechts enkele uitdrukkelijke bepalingen, veel uitvoeriger zijn die omtrent den voornaamsten tak van nijverheid te Leiden, de draperie, die reeds vroeg door de stadsregeering met nauwlettende zorg behandeld werd en deze zorg steeds grooter omvang zag nemen, hoe meer de lakennijverheid zich uitbreidde.

Geen tak van nijverheid kon zich in beteekenis voor de stad met dezen meten, ook niet de bierfabricage, die anders te Leiden niet onaanzienlijk geweest moet zijn. Hoewel deze laatste niet te vergelijken was met die in andere plaatsen, met name Delft en Haarlem, getuigt de beteekenis van het gruitrecht te Leiden ⁶⁾, de aankoop van aanzienlijke hoeveelheden bier te Leiden voor den krijgstoct tegen de Friezen in 1397 ⁷⁾ en het verzet van de Leidsche regeering tegen het tappen van Hamburger bier in de stad ⁸⁾ voor zekeren omvang van het bedrijf. Het is wel waarschijnlijk, dat wij hier ten deele niet te doen hebben met brouwerij als nijverheid, maar

1) Kb. n°. 3, n°. 145; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 22.

2) Kb. n°. 3, n°. 134.

3) Voor het gilde-altaar.

4) Kb. n°. 3, n°. 132; Kl. 1406, Bk. VI, n°. 38. Waarom? Ook elders, b.v. te Utrecht.

5) Kb. 1406, Bk. VI, n°. 37.

6) Zie boven, blz. 117. Verder Van Mieris, II, blz. 256.

7) Verwijs, Friesche Oorlogen, blz. 108.

8) Stadsrekening 1400.

met het brouwen van de burgerij voor eigen gebruik, waarvoor zij ter verkrijging van de daarvoor noodige gruit of hop bij de grafelijke gruiters, die ook voor Rijnland hier gevestigd waren ¹⁾, terecht moest komen. Maar er waren toch ook vakbrouwers. In 1411 vinden we namelijk reeds een uitvoerige keur op de brouwerij, waarbij ook de arbeid van den vakbrouwer onder toezicht van twee „seghelaers” gesteld wordt. Deze zegelaars moesten er voor zorgen, dat het gewone bier, het „koeyt” of „kuit”, dat op de wijze van Hamburger bier zonder hop gebrouwen werd, in den zomer 7, in den winter 10 dagen in het vat bleef, alvorens het getapt mocht worden, waartoe zij de vaten hadden te verzegelen; alleen bij uitvoer uit Rijnland mocht men de vaten ontzegen. Wie hopbier brouwde, mocht geen Hamburger bier brouwen ²⁾.

Maar veel scherper en uitvoeriger waren de draperiekeuren.

In de eerste plaats werd gewaakt voor de hoedanigheid der grondstof, der wol ³⁾, die nergens zoo goed was als in Engeland, in het bijzonder in Berkshire, Marshe, Oxfordshire, Nottingham, Warwickshire en andere weidenrijke deelen van Midden-Engeland tot Hull en Kent toe ⁴⁾.

Het is waarschijnlijk, dat men oudtijds, voordat de lakenindustrie te Leiden een zoo hooge vlucht had genomen, daar voornamelijk inlandsche wol gebruikte, gewonnen van de schapen, die reeds in de 8ste en 9de eeuw in de kloostergoederen ook in onze streken een belangrijke plaats innemen; de reeds vóór de 13de eeuw uit Engeland aangevoerde Engelsche wol zal intusschen ook toen wel voor de fijnere soorten gebezigd zijn. In de tweede helft dier eeuw waren Engelsche wolkooplieden te Brugge gevestigd of kwamen ten minste daar geregeld ⁵⁾, maar van Leidsche handelaars aldaar hooren wij niet, evenmin als in den tijd, waarin Brugge de stapelplaats gaat worden van de Engelsche wol, in de 14de eeuw. Na de verovering van Calais door Eduard III (1346), wordt echter deze, nu Engelsche haven, weldra (1363) de stapelplaats voor den Engelschen woluitvoer en het is deze stad, waarheen omstreeks 1390 de Leidsche drapeniers in de eerste plaats gaan om de fijnere Engelsche wol, die meer en meer de inlandsche verdrong, te halen, al

1) Van Mieris, Handvesten, blz. 343.

2) Kb. Append. VI, n°. 67 en 70.

3) Posthumus, l.l., blz. 183 vlg.

4) Ib. blz. 76.

5) Häpke, Brüggens Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt, S. 65 ff.

kwamen zij ook nog wel in Engeland zelf hunne inkoop doen ¹⁾. Naast die Engelsche wol bleef ook nog andere in gebruik ²⁾, waarom sedert 1406 nauwkeurig aanteekening werd gehouden, wie Engelsche, wie wol van Schotsche of andere herkomst gebruikte. Eerst in 1417 werd het gebruik van andere dan Engelsche wol verboden, de Schotsche reeds in 1413, in verband met den uitvoer naar de Hanzesteden, waar deze toen verboden was als grondstof voor het laken.

Het kwam er dus voor Leiden in dien tijd ten zeerste op aan om te zorgen, dat de toevoer van Engelsche wol geregeld plaats had. Dit nu was niet altijd het geval. Afgezien van omstandigheden als het beleg van 1420, waardoor alle toevoer naar de stad belet werd en diepe ellende daarbinnen het onmiddellijk gevolg was ³⁾, of als de opstand van 1393, toen hertog Albrecht eveneens de naar Leiden onderweg zijnde vellen had opgehouden ⁴⁾, hadden staatkundige verwickelingen tusschen Engeland en den landsheer een buitengewone beteekenis voor de stad. Als Humphrey van Gloucester in 1422 en volgende jaren verschillen heeft met hertog Jan van Beieren en Philips van Bourgondië ⁵⁾, die de landsheerlijke functiën waarnamen, is Leiden in last en heeft het de grootste moeite om zijn grondstof machtig te worden, daar de beide partijen uit- en invoer belemmeren.

Het was een uitzondering, dat de handelaar in wol en laken, tevens werkgever, de drapenier — wiens Fransche naam aan Fransch-Vlaamsche immigratie van industriëelen of in ieder geval aan Fransch-Vlaamschen invloed op de ontwikkeling der Hollandsche lakenindustrie wijst — alleen en voor eigen rekening opreisging ⁶⁾. Men sloot zich in den regel aaneen tot een vennootschap, handelend voor gezamenlijke rekening van ieder der „ghesellen” of „fenten”, zoowel van hen, die alleen hun geld medegaven, als van de „uytreysers” zelf, die te Calais de inkoop deden. Bij hun vertrek uit Leiden deden de „uytreysers” aan hen, die met het toezicht op de draperie belast waren, de „wardeins”, bezegelde opgave op een lijst, „deeling”, van de namen der vennooten en van het medegenomen kapitaal; naarmate van het bedrag van dat kapitaal was het aantal der reizigers voorgeschreven: twee

1) Kb. Appendix, Bk. VII, n°. 62.

2) Posthumus, blz. 91; Kb. 1406, VII, n°. 7 vlg.

3) Zie boven, blz. 101.

4) Zie boven, blz. 95 en 129.

5) Vgl. mijne Geschiedenis, II. blz. 126 vlg.

6) Posthumus, l.l. blz. 224.

voor het medenemen van 800, 4 voor 1600 nobel. De „uytreysers” mocht daarin niet minder dan 50 nobel eigen geld hebben, wellicht opdat hij voldoende belang zou hebben bij den inkoop ¹⁾. De heenreis ging gewoonlijk langs de Vliet over Rotterdam, Dordrecht, de Zeeuwsche stroomen en door Vlaanderen naar de stapelstad, waar de wol werd ingekocht; liefst tegen klinkende munt, maar als het moest en onder beperkende voorwaarden ook op krediet, waarbij dan ieders aandeel werd vastgesteld. De ingekochte wol, hetzij nog aan de vellen („vachtwolle”), hetzij los in zakken („sacwolle”), werd meestal op gehuurde Zeeuwsche schepen ter zee naar een Zeeuwsche haven vervoerd en van daar over Dordrecht, den IJssel, de Gouwe en den Rijn binnen Leiden afgeleverd; ook werd de kortere weg over Rotterdam en Delft en van daar langs de Vliet genomen, namelijk als men kleinere schepen gebruikte, die over den Leidschen Dam konden ²⁾. De invoer mocht niet in het donker, alleen tusschen morgen- en avondklok plaats hebben en de wol moest dadelijk ten Wanthuize worden afgeleverd, alles opdat de noodige contrôle kon worden uitgeoefend ³⁾.

De „deeling”, die bij het vertrek der „uytreysers” aan de wardeins overgegeven was, wees nu uit, hoeveel ieder der vennoten van de gekochte wol kreeg; de reizigers hadden aan de vennoten van hun „gheselscip” „rekeninghe ende bewisinghe” te doen van wat zij met het medegegeven geld verricht hadden, in ieder geval voordat zij weder een reis naar Calais zouden gaan ondernemen. De ingekochte wol mocht niet buiten de stad aan vreemden verkocht worden, maar wel daarbinnen; in 1406 werd echter voor de beste Engelsche wol, de „puucwolle”, de verkoop aan vreemdelingen geheel verboden ⁴⁾.

De ten Wanthuize gebrachte vellen werden dan gesorteerd door de „vellenschieters” en iedere vennoot nam zijn deel mede naar huis. Vooreerst moest zijn wol dan aan de vacht gewasschen worden, wat eerst wel in de naaste gracht, maar al spoedig in „der stede vest”, liefst zoo ver mogelijk van het bewoonde gedeelte, geschiedde en niet zonder aanzienlijk verlies aan wol, die men per schuit mocht opvisschen. Na het drogen werd ten huize van den drapenier de wol door de „ploodsters” of „ofsteeesters” — vrouwen worden bij deze

1) Posthumus, blz. 227.

2) Ib. blz. 217.

3) Ib. blz. 48.

4) Ib. blz. 233/4.

nijverheid veel gebruikt voor ondergeschikte werkzaamheden — van de vacht verwijderd, „geploot” of „afghestoken”, oorspronkelijk wel met minder zorg uit de vacht losgeplukt, zooals elders later nog wel geschiedde 1); de „wolverschietsters” sorteerden vervolgens de te verwerken wol. Dan 2) ging men over tot het verven, een zeer belangrijke bezigheid, daar de kleur veel tot de verkoopwaarde afdeed. Men verkoos het verven van de losse wol boven die van het geweven laken, omdat in het eerste geval alle wolharen goed geverfd konden worden; de beste soorten werden nog eens aan het laken geverfd. De kleuren waren in hoofdzaak rood en blauw. De „roedzieders”, die licht- en donkerrood en verdere nuances van rood tot geel toe verfden, gebruikten daarvoor meekrap in de eerste plaats; de „blauwzieders” werkten voor hun licht- en donkerblauw tot groen en geel toe in hoofdzaak met de weede. In de kuip werd de wol een paar uur lang in het heete mengsel „gesoden” en met een stok geroerd, daarna „gescouwt”, d. i. schoongemaakt en gespoeld en eindelijk wederom gedroogd.

Uit de werkplaats van den verver gaat de wol over in de woning van de kamster, die de wol uit elkander moet halen, eerst voorloopig met de hand, vervolgens, na het „smouten” (insmeren met olie en vet om de wolharen lenig te houden), met de wolkam, waarbij de korte wolharen als afval verwijderd werden; het kammen met de ruwe „wolkaerde”, een scherp ijzeren instrument, was streng verboden 3). Vervolgens gaat de wol naar de woning van de spinster, die ze tot draden ineendraait, oorspronkelijk met de handspil en het overoude spinrokken, omstreeks 1400 al met het spinnewiel. Men onderscheidde daarbij „warp”, den kettingdraad, en „yef”, den inslagdraad, welke eerste meer bij het weven te lijden heeft en dus zorgvuldiger en stijver moet worden ineengedraaid. Met den haspel windt de spinster het wolgaren dan in strengen op en brengt het daarna weder bij den drapenier terug.

Dan begint de wever zijn werk aan het weefgetouw, een arbeid, waarvan natuurlijk buitengewoon veel afhangt; hij moet zorgen regelmatig sterk te weven en zijn reeds nauw luisterend werktuig goed te bedienen. Hij heeft zijn getouw in huis en werkt daaraan met de knapen, die hij heeft, daar voor ieder getouw steeds twee personen noodig zijn 4). Zorgvuldig was bepaald, hoe dit weven moest

1) Posthumus, blz. 50, 286.

2) Ib. blz. 51 vlg.

3) Kb. III, n°. 174; Kb. 1406, Bk. VII, n°. 15, 16.

4) Posthumus, blz. 301.

plaats hebben, hoeveel draden er in schering en inslag moesten zijn, enz.

Is het laken nu uit warp en ief geweven, dan wordt het, van een „nopteiken” des eigenaars voorzien, dat in de lijst geweven wordt, met fijne scherpe ijzers of messen door jonge vrouwen, nopsters en wiedsters, thuis gelijk gemaakt („genopt” en „gewied”) om er de oneffenheden uit weg te nemen. Vervolgens wordt het ter eerste „paertsinghe” naar het Wanthuis gebracht, waar de „meesters van der paertsen” het weefsel nauwkeurig bezien, de lengte meten en, als alles in orde is, toestemming geven om het verder te bewerken. Het wordt dan aan den voller gebracht, die het eerst nogmaals reinigt („brieert”) en het daarna kneedt door het in zijn met warm water, volaarde, urine en boter voorziene „comme” eenige uren achtereen met de bloote voeten in te trappen, soms door het op den grond zoo te bewerken; daardoor gaan schering en inslag zoo goed als onzichtbaar worden en krijgt het dikker geworden laken een viltachtig uiterlijk, terwijl het in breedte verliest. Hij zuivert en wast nu het laken opnieuw en droogt het. Hij moet het dan nogmaals zorgvuldig laten meten op de „paertse” ten Wanthuize en gaat het dan „upmaecken”. Hij kaardt het daartoe met den kaarde-distel, die met zijn kleine weerhaken de wolharen uit het viltige laken ophaalt, aan den tot voorzijde bestemden kant meer dan aan den „averechtschen” kant.

Na deze bewerking is het laken gereed om op de juiste lengte en breedte gerekt te worden op de „ramen” — lange rijen („streecken”) houten palen, door een dwarslat verbonden en met kleine haken bezet om het laken te kunnen spannen — op de stadsvesten, daar nog eens te worden schoongemaakt, gladgestreken en in de zon gedroogd, waarna de wardeins er komen om het nauwkeurig te onderzoeken en, zoo het deugdelijk bevonden is, van een zegel in den vorm van een aan het laken bevestigd lood te voorzien. Dit zegel, dat bevestigen moet, hoe van stadswegen toezicht was gehouden op de bewerking, was vóór 1420 het burggrafelijke zegel geweest; na de feitelijke vernietiging van het burggraafschap zegelde men met dat van den landsheer en dat der stad ¹⁾, die toen zelfstandiger kon optreden. De afgekeurde lakens gaan naar den verver of den voller terug, met aanwijzing, door middel van een bepaalde formule, van wat eraan ontbreekt ²⁾, of krijgen het lood in het geheel niet en worden als ondeugdelijk in stukken gescheurd.

1) De sleutels: zie boven, blz. 103, 144; Van Mieris, IV, blz. 553.

2) Veru bet = verf beter; meedt bet = meet beter; om qualiken gemaect, enz. Vgl. Posthumus, blz. 154.

De „uytreeder” vouwt het laken nu in de gewone „vouden” en legt het in de „sluytpers”, terwijl eindelijk de persglans, door behandeling met verwarming en begieting, in een vasteren glans veranderd wordt.

De drapenier, die te midden van al deze bewerkingen zijn door het vaste van linnen draden gemaakt nopteeken, dat de wever in het stuk laken weefde, bevestigd eigendom in het oog had gehouden, dat natuurlijk anders bij het voortdurend heen en weder gaan van het eene arbeidershuis naar het andere, naar de „paertse”, naar de ramen ernstig gevaar liep, krijgt het nu als afgewerkt laken terug ten verkoop. Eerst de kooper — meestal wel hij, die het laken bij de el weder verkocht, de „wantsnyder” zooals men zeide, of anders de „marsman”, die met de mars op den rug zijn waar ventte — laat het laken scheren door den „sceriaer,” den droogscheerder, die de wolharen met zijn kaarde eerst op zijn scheertafel tegen den draad in opborstelt en ze vervolgens op gelijke hoogte afscheert, de beste soorten ook nog aan de achterzijde.

Het geheele getal der zoo in 1400 te Leiden vervaardigde lakens mag op 9660 gesteld worden; dat der bij het bedrijf betrokken ondernemers en arbeiders op niet ver beneden de 1000 ¹⁾.

Blijkt uit een en ander reeds, dat de verschillende bewerkingen door van stadswege aangestelde personen aan een nauwkeurig toezicht werden onderworpen, de keuren toonen aan, dat in dit opzicht al zeer weinig aan den arbeider werd overgelaten. Want de stedelijke regeering was reeds bij de oudste bekende regeling, die van 1363, zeer overtuigd, dat de lakennijverheid te Leiden in het algemeen belang door keuren geregeld moest worden ²⁾, „want hem vele van der ghemeenten dairmede ghenerende sijn”; de „ghemeine oirbair” had er immers belang bij, dat „die stede in neringhe bleve”, en „’t versoec van den coepluden” op dezelfde hoogte bleef, ook door het „biwilen veranderen ende verniewen na den loep van der neringhe”.

Met name de in 1415 opgestelde bepalingen regelden de zaak in haar vollen omvang ³⁾. De keuze der „wairdeyns” werd toen met de grootste zorg geregeld. Het gerecht vergaderde plechtig ieder jaar op Goeden Vrijdag om hen na het afleggen van een heiligen eed „metter hant op een crucifix” te

1) Posthumus, blz. 370.

2) Van Mieris, Handv., blz. 363. Vgl. Kb. n°. 3, n°. 128; Kb. 1406, Bk. VII, Inleiding.

3) Posthumus, blz. 87 vlg.; Kb. Appendix, Bk. VII.

kiezen „by sijnre sielen ende oprechte conscienci”, ten voordeel der stad en der draperie zelve. De schout mocht aan die keuze niet medewerken, maar er wel bij zijn en den anderen leden van het gerecht den eed afnemen. De wardeins mochten aanvankelijk wel drapenieren, maar met wol van minder soort. Zij moesten iedere 14 dagen alle breuken aanbrengeu bij den schout, die zelf door de poortmeesters kon worden aangeklaagd, als hij de keuren niet behoorlijk handhaafde. De wardeins zelf moesten aan het gerecht vervolgens een voordracht doen voor de keuze van twee of drie „goede knapen”, bestemd om ter wille van het toezicht „te gaen toten touwen”, de „printers”.

In de eerste plaats werd op de techniek van den arbeid streng toegezien: de verver, de wever, de voller, de scheerder hadden zich te houden aan een aantal bepalingen, die door de wardeins streng werden gehandhaafd, om te zorgen, dat de kleur helder, het weefsel deugdelijk, het laken goed van maat en afwerking was; de kamster, de nopster, de spinster stonden evenzeer onder scherp toezicht op haren arbeid. Ook de invoer van de wol werd onder contrôle gehouden. Bij de bewerking werd vooral gelet op de „voorwolle”, een tweede maar nog zeer goede qualiteit, welker prijs binnen het bereik der meeste afnemers viel. Op de eerste qualiteit, de kostbare „puuc”, en de mindere qualiteiten, de „anderde”, „derde” tot „vijfde wolle” toe, viel minder de aandacht, al werd er voor gezorgd, dat de laatsten niet al te veel door grofheid van haar verschilden van de puik- en de voorwol, waaruit men „lakens van sorten” maakte. Met name werd de hand gehouden aan de vaste maat, oorspronkelijk 40 el lengte voor geheele, 20 el voor halve lakens, later resp. 1 en $\frac{1}{2}$ el meer, van die hoedanigheid, terwijl de breedte op 3 el gesteld werd ¹⁾; met „der stede reep” werden zij aan de ramen gemeten en slechts weinig speling werd in dezen gelaten, zoodat de voor de Oostzee bestemde lakens niet korter dan 19 el mochten zijn ²⁾. Later maakte men alleen „halve” lakens ³⁾.

Het toezicht onder het gerecht hadden dus de vier beëdigde wardeins, die na 1424 niet meer mochten drapenieren en overigens door het gerecht voor een jaar werden gekozen. Zij konden bij hun onderzoek der lakens aan de ramen ongestoord te werk gaan, daar op

1) Kb. n°. 3, n°. 147.

2) ib. n°. 148.

3) ib. n°. 147, § 15.

het luiden van hunne schel niemand zich in de buurt van de ramen mocht bevinden; zij letten op het behoorlijk kammen door de kamsters, enz., in het algemeen op het nakomen der keuren.

Onder hen zorgden de „printers” ervoor, dat de wevers hun werk goed deden, als bewijs waarvan zij een teeken in het laken „printten”; de „meesters van de paertse” onderzochten aldaar, of het geweven stuk goed van lengte was; dezelfde personen hadden ter zelfder plaatse ook het werk van den voller te beoordeelen. De gezworenen der ambachten van de ververs, wevers en vollers hadden ook te letten op de handhaving der keuren betreffende den werktijd enz. en op de nakoming van de verplichtingen tegenover het ambacht; zij moesten waken, dat „alle knapen uut wat lande datsi comen of van wat ambacht datsi sijn, sijn si poirters of en gheen”, aan het werk kwamen en werkten het bij „ordinancie” van het gerecht vastgestelde loon ¹⁾); zij moesten den knaap uit de stad voeren, „die een quaet gheruchte navolchde, dat hi van quaden fayten waer” ²⁾); zij moesten zorgen, dat de arbeidswillige niet door stakers werd belemmerd, en die stakers zelf tot hun werk terugbrengen ³⁾); ieder verversknaap en „joncwijf” bij de ververij moest door den schout om de drie maanden onder eede gehoord worden, of er ook andere dan Engelsche wol gebruikt werd door hen, die deze bij de fabricage gebruiken ⁴⁾).

Bij een en ander moet in het oog gehouden worden, dat men geen fabrieken kende, waar de drapenier de verschillende werkzaamheden deed uitvoeren. Bijna alle arbeid geschiedde thuis, bij de kamster en de spinster, bij den meesterwever, den meesterverver, den meestervoller, in wiens dienst knapen en leerlingen werkzaam waren.

De wolwevers en knapen vormden een talrijk ambacht ⁵⁾, welks vier gezworenen veel te doen hadden om er de orde onder te bewaren, bijna evenveel als dat bij de vollers het geval was.

De knapen verdienden een door het gerecht bepaald loon ⁶⁾, dat aan de vollers des Zaterdags door den meester moest worden uitbetaald; voor de wevers was er een „Weversplaetse”, waar men arbeidskrachten huren kon maar waar geen knaap komen mocht,

1) Kb. n°. 3, n°. 163; Kb. 1406, Bk. VII, n°. 29.

2) ib. n°. 164 en n°. 30.

3) ib. n°. 165/6 en n°. 31/2.

4) Kb. 1406, Bk. VII, n°. 9 vlg.

5) Posthumus, blz. 396 vlg.

6) Zie boven, blz. 180.

die werk had, en geen meester, die „gheen knaap te doen hadde” ¹⁾, opdat men geen samensholing in de hand zou werken. Hetzelfde doel had het verbod voor de woelige wevers en vollers om „enich gheselschap elc mit anderen” te maken, „als tzamen te draghen caproene, rocken of ander cleedinghe, hoe dat ghenoeemt mach wesen”; alleen de vier gezworenen en vier bloedverwanten mochten in het oog vallend gelijke kleeding dragen ²⁾.

Het ambachtsgild moet dus beschouwd worden niet als een instelling, bestemd om den arbeider te beschermen, maar veeleer als ingericht om den arbeider en zijn werk onder scherpe contrôle te houden, opdat hij de orde in de stad niet verstore en geen gevaar voor de andere inwoners oplevere door den aard van zijn werkzaamheid. Te Leiden werd vooral voor alles wat met de draperie samenhang reeds omstreeks 1400 met de uiterste zorg gewaakt, opdat de voor de gansche stad zoo belangrijke lakenering, waarmede het grootste deel der burgerij haar levensonderhoud won, zou blijven bloeien gelijk zij in het laatst der 14de eeuw was begonnen te doen.

Men dient er zich echter voor te wachten het getal der bij de nijverheid betrokkenen te hoog te stellen. In een voor dien tijd belangrijke stad van 5000 inwoners, welk getal ongeveer 1000 hoofden van gezinnen mag doen onderstellen, kan het aantal der drapeniers omstreeks 1400 moeilijk hooger dan 50 ³⁾, dat der wevers en vollers, meesters en knechts, moeilijk hooger dan voor ieder ambacht een paar honderd worden gesteld ⁴⁾ voor een tijd, waarin de lakennijverheid te Leiden nog verre was van haar toppunt van ontwikkeling ⁵⁾. Het aantal der overige handwerkslieden van allerlei soort moet dan eveneens op niet hooger dan eenige honderden ⁶⁾ worden gesteld, waarbij in het oog te houden is, dat bij de lakennijverheid ook een aantal vrouwen voor de lagere werkzaamheden gebruikt werden.

Het land- en markstadje, middelpunt van Rijnland, dat wij omstreeks 1300 leerden kennen, was met dat al eene eeuw later

1) Kb. n°. 3, n°. 128, § 12; Kb. 1406, Bk. VII, n°. 23.

2) Kb. 1406, Bk. VII, n°. 44.

3) Vgl. voor het einde der 15de en de 16de eeuw: Posthumus, blz. 278.

4) ib. blz. 306, 313.

5) Vgl. over de verhoudingen der jaarlijksche lakenproductie: ib. blz. 370.

6) Vgl. de opgave over 1498, die 340 ambachtlieden buiten de lakennijverheid telt voor eene meer dan eene verdubbelde bevolking (Posthumus, l.l. blz. 398).

eene stad van naar middeleeuwsche verhoudingen aanzienlijke nijverheid geworden, die inzag, dat op dit gebied hare toekomst lag. Hare regeering legde er zich dan ook in de eerste plaats op toe om te zorgen, dat die nijverheid zich krachtig kon ontwikkelen en dat de Leidsche drapeniers de Leidsche lakens, wat hoe danigheid en hoeveelheid betreft, met goed gevolg op de markt konden werpen. Die markt moest in de eerste plaats toenmaals gezocht worden in de Oostzeelanden, het gebied van de omstreeks 1400 op het toppunt van haren bloei staande Hanze, het machtige verbond der Noord- en Oostzeesteden, dat van Londen en Brugge in het Westen tot Novgorod in het Oosten, van Bergen in Noorwegen tot ver in Frankrijk, Zuid-Duitschland, Polen en Rusland haar handelsgebied uitstreekte.

HOOFDSTUK IX.

MARKTVERKEER EN HANDEL.

Van oudsher was Leiden het middelpunt eener bloeiende landbouwstreek geweest, door zijne ligging aan een kruispunt van wateren als daarvoor aangewezen en zeker in verband met die ligging als zoodanig meer en meer tot ontwikkeling gekomen.

Reeds het toevoegsel op het oude stadsprivilege van 1266 ¹⁾ spreekt van de markten („nundinae”), die hier gehouden werden, en van de wanorde bij vechtpartijen, die er moest worden voorkomen, van schending van den marktvrede. Deze markten moeten wel gewone weekmarkten geweest zijn, anders dan de van ouds op Hemelvaartsdag gehouden „kerkmis” van St. Pieter, de plaatselijke jaarmarkt ²⁾, welker oorsprong men niet nader kan aanwijzen en die acht dagen lang placht gevierd te worden. Die jaarmarkt kan evenwel lang niet zoo belangrijk geweest zijn als de toen reeds aanzienlijke ontwikkeling der naburige Valkenburger en Voorschoter jaarmarkten, die — de eerste omstreeks St. Lambert (17 Sept.), de laatste omstreeks St. Jacob (25 Juli) — vooral als paardenmarkten binnen- en buitenslands reeds in de 13de eeuw grooten roep hadden; zij golden reeds in 1296 ³⁾ als gelegenheden, waarbij vaste betalingen plaats konden hebben, en werden al in het begin der 14de eeuw beschouwd als plaatsen, waar men belangrijke inkoop en bewerkingen kon bewerkstelligen ⁴⁾.

Evenmin is het belang zoo groot geweest van de tweede jaarmarkt, die Leiden in 1303 verkreeg van den eersten graaf uit het

1) Oorkdb. III, n°. 152. Zie boven, blz. 30.

2) Van Mieris, Beschrijving, II, blz. 522.

3) Oorkdb. I, n°. 425; vgl. Grafelijkheidsrek. (1316), uitg. Hamaker, I, blz. 74.

4) Grafelijkheidsrek. (1316), uitg. Hamaker, I, blz. 64.

Henegouwsche Huis, Jan II, die toestond ¹⁾, dat op den avond vóór St. Margriet, dus op 12 Juli, het „kruis”, het teeken van de marktvrijheid voor allen, die de markt bezochten, mocht worden opgericht, ten gevolge waarvan bijzondere voor het marktverkeer ingestelde rechtsregels in werking traden voor den tijd der markt.

Ook deze markt, evenals de eigenlijke kerkmis, die evenwel niet zoo uitgebreide jaarmarktsrechten bezat, heette soms naar dat kruis de „Kruismarkt” en duurde acht dagen. Beide jaarmarkten bleven echter een plaatselijk karakter behouden en konden met de twee groote paardenmarkten in den omtrek nooit in beteekenis vergeleken worden; zij worden in de stukken, die ons uit de 14de eeuw overgebleven zijn, zoo goed als niet genoemd.

Anders is het met de weekmarkt gesteld, die op Zaterdag gehouden werd, tenzij het heiligendag was, wanneer de markt op Vrijdag gesteld werd ²⁾, en die geregeld tal van buitenlieden reeds den vorigen dag naar de stad lokte. Zij werd gehouden langs de beide oevers van de rivier, die de stad doorstroomde ³⁾.

Vroeg in den morgen van Zaterdag begonnen de kooplui (zij betaalden niets voor hunne plaats) hunne banken, stalletjes en kramen daar „te beslaen” ⁴⁾, elk op de voor zijn artikel aangewezen plaats, waarbij in het oog gehouden moest worden, dat men de uitgangen van de huizen en den afloop van de bruggen niet belemmeren mocht en voor de bezoekers een ruimte moest overhouden om tusschen de opstallingen door te loopen; tusschen de Maarsmansteeg en den Rooden Toren wees het met groote steenen geplaveide middenstuk der straat aan, hoever de eerste rij kramen van de huizen moest blijven en hoever de tweede rij, langs den Rijn, van de eerste af moest staan. Ook de uitstallingen van „penwairden” op de „vensters”, de naar voren openvallende luiken der benedenverdiepingen van de op den Rijn uitziende winkelhuizen mochten de voorbijgangers niet al te zeer hinderen: zij mochten niet verder uitsteken dan „drie vierendel ($\frac{3}{4}$ el) van den vensterstilen te meten”; bovendien moesten ook de kramen en stallen onderling vijf bij vijf door open ruimten van elkander gescheiden zijn. Dezelfde regels golden voor de Kruismarkt, die ook hier gehouden

1) Van Mieris, Charterboek, II, blz. 32.

2) Kb. Append., Bk. VI, n°. 44.

3) Zie boven, blz. 62.

4) Kb. n°. 3, n°. 158; Kb. 1406, VI, n°. 7.

werd. In de druk beloopt en bereden Maarsmansteeg mocht niemand zijn vensters, luifels of vensterbanken verder dan $\frac{3}{4}$ el doen uitsteken, evenmin als hij zijn waar verder op de straat uit mocht zetten ¹⁾).

Deze steeg bij de Groote Brug ²⁾ gaf het middelpunt van het marktverkeer aan. Dit begon aan den Rooden Toren en liep tot het hoekhuis bij den afloop van de Groote Brug, met een open ruimte voor de Wanthuisbrug en het Wanthuis, opdat het verkeer over die bruggen, vooral dat van de lakennijverheid, niet zou worden belemmerd; daar stonden de potten en pannen, het koren, de boter, kaas en eieren, de kippen en vogels, ijzerwerk, kolen en allerlei „comanscap” te kust en te keur, „marsemans” waren en andere zaken van stedelijke of landelijke behoefte. Wat men „bi wechten” kocht of verkocht, moest op de nabijgelegen Stadswaag gewogen worden tegen een vast waaggeld van 1, na 1406 van 2 penning per 25 pd., geheven door hem, die de waag gehuurd had voor het loopende jaar ³⁾; het gebruik van „onrechter waghe” werd streng gestraft ⁴⁾, evenzeer als dit geschiedde, als men bij het tappen van wijn, bier of mede in de „tavernen” een andere maat gebruikte dan die „van den lesten brande”, den laatsten stadsijk ⁵⁾.

Dan volgde de vischmarkt ⁶⁾ bij de Groote Brug aan weerszijden daarvan. Streng toezicht werd hier gehouden op de hoedanigheid van de visch, die „gave ende goet” moest zijn, waartoe de vischkoopers en de vischvrouwen onder scherp toezicht hunner „ambachtsverwarers” waren gesteld; alle koop en verkoop van visch tusschen Rijnsburg en Ter Wadding en de stad was verboden, opdat niet het verbod van verkoop voor de markt door marktbezoekers zou overtreden worden. Die visch was zoowel zeevisch als gewone zoetwatervis en vroenvisch, welke laatste gevangen werd in de aan het grafelijke vischrecht onderworpen Vroonwateren naar het Haarlemer meer toe; ook haring en wel in de eerste plaats de zeer gezochte Schonensche haring uit de Oostzee werd hier te koop geboden. Voor het vleesch was de Vleeschhal aangewezen ⁷⁾ gelijk

1) Kb. n°. 3, n°. 158.

2) Zie boven, blz. 51.

3) Kb. n°. 3, n°. 97; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 9 vlg.

4) ib. Kb. n°. 3, n°. 95 en Kb. 1406, Bk. VI, n°. 11.

5) Kb. n°. 3, n°. 175 en Kb. 1406, Bk. VI, n°. 12/3.

6) Kb. n°. 3, n°. 35; 1406, Bk. VI, n°. 14 vlg.

7) Zie boven blz. 52. Vgl. Kb. Append. Bk. VI, n°. 17 vlg.

voor de lakens het Wanthuis; alleen in den herfst mocht rundvleesch en in October en November ook schapenvleesch bij „votijnghe” of vierendeelen „ghebruuct”, d. i. in het klein verkocht worden, het laatste op de Breestraat. De turfmarkt werd gehouden noordwaarts van de Donkersteeg, waar alleen de turfschuiten mochten liggen ¹⁾; de houtmarkt en borstelmarkt nog verder noordwaarts naar de „Uiterste Brugghe” toe ²⁾.

Behalve de voordeelen, die dit marktverkeer voor hare bewoners in het algemeen opleverde, had Leiden nog belangrijke baten daaruit, sedert het van zijn burggraaf het waagrecht, de muddepenning, de ellen- en botermaat had verworven ³⁾. Van alles wat men boven de zes pond „bi der wecht” kocht of verkocht, moest waaggeld betaald worden ⁴⁾, gelijk van alles wat ter verzekering van goede maat van stadswege met de officiëele el of met de officiëele maat werd gemeten ⁵⁾, terwijl streng toezicht werd gehouden op het gebruik van „onrechter mate” of „onrechter wechte”, waartoe men maten en gewichten met den stadsijk ijkte na nauwkeurige vergelijking met de ten stadhuize bewaarde standaardmaten en standaardgewichten. Zoowel het waagrecht als de maatrechten werden jaar voor jaar „verhuert”, d. i. aan den meestbiedende verpacht en brachten blijkens de rekeningen niet onaanzienlijke sommen op. Op de Kruismarkt in Mei werd niet aan de stad, maar aan den burggraaf, blijkbaar dus van oudsher, voor iedere kraam, die men opzette, een groot betaald ⁶⁾.

Bij dit marktverkeer zal ook de binnenlandsche handel, die voor Leiden zijn weg nam langs de Mare, de aloude verbinding met Kennemerland, langs de Leidsche vaart of Vliet, die zuidwaarts liep, en langs den Rijn zelven, niet zonder beteekenis geweest zijn. Reeds in 1285 ⁷⁾ hooren wij van den door den burggraaf „ende synen tolnare” te Leiden geheven tol, waarvan die van het in de 13de en 14de eeuw een levendig verkeerdrijvende Akersloot grootendeels vrijgesteld waren, „alse weder thuiswaert keren van

1) Kb. n°. 3, n°. 94; 1406, Bk. VI, n°. 7.

2) Kb. 1406, Bk. VI, n°. 7.

3) Zie boven, blz. 90.

4) Kb. n°. 3, n°. 97; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 9.

5) Kb. n°. 3, n°. 97; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 10.

6) Van Mieris, Beschrijving, II, blz. 395.

7) Oorkdb. II, n°. 567.

erghens." In 1355 werd Delft ¹⁾, in 1360 Amsterdam ²⁾ daarvan bij overeenkomst, de laatste stad tegen betaling vrijgesteld.

Ofschoon zeer veel van wat te Leiden vertold werd voorbij de stad gegaan zal zijn, kan toch ook op deze wijze het handelsverkeer der stad wel eenige beteekenis gehad hebben. Dat de inwoners van Leiden werkelijk ook met kleine vaartuigen zekeren binnenhandel gedreven hebben, ligt voor de hand. De tolvrijheid, die zij bij het privilege van 1266 hadden verkregen ³⁾ en door Willem III en Margaretha uitdrukkelijk bevestigd zagen; de vrijheid van markt- en water- en landtol, die zij in 1408 van Willem VI te Woudrichem, Heusden en Giessen ontvingen ter belooning voor de hem toegestane geldleening ⁴⁾, zal wel niet geheel zonder beteekenis geweest zijn en de algeheele vrijstelling der Leidenaars van alle tol, staangeld en ander „ongeld", waarmede zij in 1413 klaagden ⁵⁾ „dagelijcx zeer belast" te worden door 's heeren dienaren, getuigt van zulk een binnenlandsch verkeer.

Maar voortdurend werd in dit opzicht in Holland de handel der steden bemoeilijkt, ook door de tallooze tolheffingen der edelen, die bezit- en gebruiksrechten uitoefenden op de land- en waterwegen, die men moest gebruiken.

Een der belangrijkste, zoo niet de belangrijkste tol voor het handelsverkeer van Leiden was ongetwijfeld de tol te Alfien aan den mond van de Gouwe, waarlangs de handelsweg van Amsterdam naar de Maas ging. Hoe belangrijk het verkeer daar was, blijkt uit eene lijst van tolplichtige goederen uit 1339 ⁶⁾. De tol was door de grafelijkheid in leen gegeven aan den burggraaf van Leiden; na den dood van den laatsten burggraaf uit den huize Kuik ⁷⁾ was hij weder aan de grafelijkheid vervallen, maar werd vervolgens weder aan de Wassaers in leen gegeven.

Het stapelrecht, waarop Dordrecht voor zich aanspraak maakte ⁸⁾, moest ook voor Leiden ernstig bezwaar opleveren, want ook deze stad kon niet goedkeuren, dat Dordrecht zou worden „de Hollandsche koopstad bij uitnemendheid, waar alles wat in de om-

1) Van Mieris, Charterboek II, blz. 858.

2) ib. III, blz. 119 tot 121.

3) Zie boven, blz. 26.

4) Van Mieris, Charterboek IV, blz. 114.

5) ib. blz. 256.

6) Zie Bijlage, uit Register Thollen (Rijksarchief), fol. 111/2.

7) Zie boven, blz. 86.

8) Vgl. Van Rijswijk, Geschiedenis van het Dordtsche stapelrecht ('s Grav. 1900).

liggende Nederlanden groothandel dreef, moest samenkomen" 1). Dordrecht, reeds in de 13de eeuw handelsstad van beteekenis, streefde voortdurend naar dit hooge doel, waarheen het in 1299 door graaf Jan I verleende groote stapelprivilege, later en vooral in 1350 en 1355 nog aanzienlijk uitgebreid, den weg baande. Het kwam daardoor weldra in conflict met de andere Hollandsche steden, die zich reeds in 1325 met kracht tegen Dordt's aanspraken verzetten op grond harer eigene tolvrijheden; de graaf gaf den tegenstanders gelijk en dwong de stad met geweld tot toegeven, zelfs door tijdelijke verbeurdverklaring van het stapelprivilege 2). In den loop der 14de eeuw ontstonden er telkens nieuwe moeilijkheden, vooral toen Dordt tengevolge van twisten tusschen de Hanze en Brugge van 1358 tot 1360 en van 1389 tot 1392 in de plaats der laatste stad zetel van het groote West- en Noord-Europeesche handelsverkeer werd 3) en zoo een wereldstad scheen te kunnen worden. Het Dordtsche stapelrecht moest zelfs nu en dan feitelijk erkend worden, zooals geschiedde door Leiden in 1384 voor den tijd van zes jaren, terwijl de Leidsche „scepemans" zich verbonden om niet te lossen en te laden, noch te markten, te stapelen of te „coopslagen" (handel te drijven) te Gorkum of in het land van Arkel 4). Maar in 1391 zien wij de gezamenlijke Hollandsche steden zich weder tegen Dordt's beweerde rechten verzetten 5), met steun van den landsheer, hertog Albrecht, die ze twee jaren later bepaald vernietigde, al stoorde de machtige stad zich daaraan weinig en ging zij voort met uitoefenen van haar rechten. Nog telkens hoort men in de 15de eeuw van afwisselende handhaving en loslating dezer aanspraken, die ook Leiden verre van onverschillig waren met betrekking tot de goederen, die den Rijn op en af werden gevoerd, met name wijn en hout afwaarts, zuivel en laken opwaarts.

Zeer aanzienlijk kan echter het aandeel van Leiden in dezen Rijn- en Maashandel niet geweest zijn; in hoofdzaak zal het zich bepaald hebben, wat den invoer van wijn en hout aangaat, tot de behoeften van het marktverkeer en overigens tot den uitvoer van de produkten van Rijnland en van het eigen fabrikaat. Maar de gegevens ontbreken ons om dit nader aan te wijzen; alleen zien

1) Vgl. Van Rijswijk, blz. 27.

2) ib. blz. 33.

3) ib. blz. 40 vlg.

4) Van de Wall, Privil. van Dordrecht, blz. 329, 330.

5) ib. blz. 347.

wij duidelijk, dat Leiden blijkbaar toch wel eenig belang heeft bij dien handel, dien men gereedelijk binnen- en buitenlandschen groothandel zou kunnen noemen.

Behalve dezen handel, grootendeels steunende op het marktverkeer, dat blijkens het aantal der dienaangaande gemaakte keuren omstreeks 1400 een wezenlijk belangrijken omvang had verkregen, had de Leidsche burgerij ook een niet onaanzienlijk aandeel in den toen juist krachtig zich ontwikkelenden buitenlandschen handel van Holland.

In de eerste plaats moet hierbij weder gewezen worden op den wolhandel ten behoeve der lakenindustrie, welke handel ¹⁾ niet alleen gedreven werd op de bevoorrechte Engelsche stapelplaats Calais en op Engeland zelf, maar ook op de Brabantsche, Vlaamsche en Zeeuwsche middelpunten van verkeer met Engeland: Bergen op Zoom, Middelburg, dat van 1384 tot 1388 den wolstapel had, Antwerpen, Brugge, Gent. Soms zullen daar ook de vrije Engelsche kooplieden, de Merchant-Adventurers, die sedert het midden der 14de eeuw en vooral sedert de 15de in de Nederlanden verschenen ²⁾, den Leidenaars wol verkocht hebben.

Maar men houde wel in het oog, dat aanvankelijk van gewonen groothandel, van eigenlijke wolhandelaars te Leiden geen sprake was. Ofschoon die handel de grenzen van het marktverkeer verre te buiten ging, werd hier alleen gekocht met het oog op de verwerking door de Leidsche nijverheid zelve. Deze mocht zelfs hare grondstof op geen andere wijze inkoopen dan van hen, „die selve die velle ende die wolle over die zee ghebracht hebben” of van de deelgenooten, de „medereeders” dezer inkoopers ³⁾.

De hoofdzaak was hier de sedert het einde der 14de eeuw gedreven wolhandel op Calais, die in 1421 en 1428 door afzonderlijke traktaten tusschen Leiden en het bestuur van den Engelschen stapel nader geregeld werd ⁴⁾.

Het eerste traktaat had betrekking op ontstane moeilijkheden over de betaling van aan den stapel verschuldigde sommen, om welke reden een tijd lang de stapel voor de Leidsche kooplieden gesloten was, zoodat geen poorter „enich goet of comanscip” zelfs tegen gereed geld kon krijgen. De strijd eindigde toen met de

1) Zie boven, blz. 187 vlg.

2) Vgl. Te Lintum, De Merchant-Adventurers ('s Grav. 1905), blz. 8.

3) Posthumus, blz. 231/2.

4) Stedeboek, fol. 328 en 331; Posthumus, blz. 184 vlg.

verklaring, dat Leiden voortaan geen keuren zou maken, strijdig met het belang van den stapel en dat de door de Leidsche drapeniers afgegeven schuldbekentenissen voor de Leidsche rechtbank gelijk gesteld zouden worden met schepenbrieven, die als volledig en onmiddellijk werkend bewijs golden.

Maar de vrede was nog niet voorgoed hersteld. Nieuwe verschillen ontstonden over de al te zeer beschermende keuren te Leiden, voor de eigen industrie opgesteld, over de beteekenis der schuldbekentenissen, welker geldigheid slechts voor een jaar gold evenals dat met de schepenbrieven het geval was, over het beslag door Leidsche poorters gelegd op persoon en goed van Engelsche kooplieden. Opnieuw werd de stapel voor Leiden gesloten en daardoor de van den aanvoer van Engelsche wol geheel afhankelijke Leidsche nijverheid ernstig geschaad. Leiden zag zich na lange onderhandeling zijner „oratoers”, die daartoe onder leiding van een burgemeester naar Calais waren vertrokken — een formeel gezantschap — opnieuw genoodzaakt toe te geven en deed dat bij het uitvoerige traktaat van 27 Juli 1428. Voortaan mochten Leidsche kooplieden ook in Brabant, Vlaanderen, Zeeland of waar ook de te Calais gekochte wol verkoopen en behoeften deze niet bepaald naar Leiden te brengen zooals gebeurd was; de tijd van geldigheid der schuldbrieven zou onbeperkt zijn, alleen mocht hij niet „onredelic langh” worden, tenzij de brief door een stapelzegel bevestigd was als daar gegeven; de kooplieden van Calais mochten voortaan ook vreemdelingen te Leiden voor schuld gijzelen, wat anders aan vreemdelingen niet veroorloofd werd; de „lettres de marque” (kaperbrieven), waarmede men lijf en goed der Engelsche kooplieden kon aantasten, werden ten opzichte van dezen afgeschafft en zij zoowel als hunne vertegenwoordigers zouden voortaan de bijzondere bescherming der Leidsche regeering genieten.

Zoo regelden reeds in dezen tijd handelstraktaten de betrekkingen der Leidsche lakenhandelaars op Calais, de plaats van waar zij in het belang van het fabrikaat wel genoodzaakt waren hunne grondstof te halen, daar geen wol met de Engelsche kon worden gelijkgesteld.

Hoe ver was men met de wederzijdsche onderteekening van dergelijke traktaten van den ouden tijd, toen het strandrecht onbeperkt had gegolden, toen de koopman alleen onder bescherming van een bijzonder koningsrecht zijn moeitevollen weg langs slecht gebaande wegen en onveilige wateren had moeten zoeken, toen

roovers van adellijke en lagere afkomst te land, Schotsche, Noorsche, Engelsche, Deensche, Friesche zeeroovers ter zee zijn eigendom hadden belaagd! Nog omstreeks 1400 was echter de zeeroof op de Noordzee niet uitgeroeid en schoten de Victaliebroeders uit de Oostfriesche kreeken en de Deensche en Noorsche inhammen te voorschijn om zich van het koopmansgoed meester te maken. Daaraan hadden de Hanzeaten weldra een einde gemaakt, maar alle gevaren was men nog niet te boven en de veiligheid liet nog veel te wenschen over.

Van andere artikelen van invoer vinden wij omstreeks 1400 het Hamburger bier genoemd, dat blijkbaar ook in groote hoeveelheden door de hier te lande veel verkeerende Hamburger kooplieden ¹⁾, soms ook door Leidsche, ingevoerd werd; daarnaast werd ook uit Delft en andere Hollandsche steden bier binnen Leiden gebruikt. De bieraccijns, reeds in het midden der eeuw ook van het in de stad zelve gebrouwen bier geheven ²⁾, was van groote beteekenis, zoodat wij den bierhandel niet al te gering moeten aanslaan. De prijs van de pint bier, volle maat, was vastgesteld op het maximum van 7 penningen voor kuit, 10 voor hophier, 12 voor Hamburger bier ³⁾. Ook de Rijnsche en andere wijnen moeten als belangrijke handelsartikelen genoemd worden, zooals uit de opbrengst der daarvan geheven accijnsen blijkt; vermoedelijk was Dordrecht, het middelpunt van den Hollandschen wijnhandel, de laatste plaats van herkomst hiervan. De houders der wijn- en biertaveernen zullen wel de handelaars daarin geweest zijn; Rijnsche wijn mocht niet hooger geprijsd worden dan zes „tunen” ⁴⁾.

Wat het koren betreft, geen des Zaterdag ter markt gebracht koren mocht gekocht worden om weder verkocht te worden: de markt diende alleen voor kleinverkoop aan den gebruiker, den bakker of den partikulier, die zelf bakte ⁵⁾. Eene keur van 1410 spreekt van den korenkooper, die hier tijdelijk in een herberg komt om zijn koren te verkoopen en zijne verkoopsvoorwaarden in een „coerncedule”, met den waard van zijn logies en den gezworen

1) Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse, I, S. 267.

2) Van Mieris, Charterboek, III, blz. 37.

3) Kb. Append., Bk. VI, n°. 31.

4) Ib. n°. 7.

5) Kb. Append., Bk. VI, n°. 8.

korenmeter opgesteld en bevestigd door twee schepenen, die door „der stede cleric” daarvan twee in elkander passende „uutsneden” stukken moeten laten opstellen.

Ten opzichte van den handel in eetwaren in het algemeen gold de bepaling ¹⁾, dat „voircoop” — dat is koop buiten de markt om, voordat deze was begonnen — verboden was. De prijs, dien de korenkooper des Zaterdag kon maken, moest hij ook de geheele week handhaven en hij mocht zelfs den verkoop niet weigeren, „also verre als hijt hevet in scepen of in husen binnen Leyden”. Wie zijn koorn „mit voirrade”, d. i. met opzet uitvoerde om het Zaterdag weder aan te voeren op de markt, verbeurde zijn waar ²⁾. Dit deed dan ook niet de door den geestelijke, die het ons mededeelt, hooggeprezen koornkooper Willem Jansmanzoon, die nooit zijn graan aan anderen weigerde te verkoopen, nooit boven den marktprijs ging en nooit op den stijgenden prijs speculeerde ³⁾.

Zoo zorgde de stadsregeering vaderlijk voor hare burgers, in het bijzonder voor hunne belangen in zake de levensmiddelen, waarbuiten zij niet konden.

Het is duidelijk, dat bij een dergelijke opvatting het begrip van handel, van groothandel, zooals wij ons dien voorstellen, niet kon gedijen. Er is bij al dezen handel, ook dien in zout, in turf en wat verder tot de levensbehoefden van allen behoort, te Leiden in dezen tijd dan ook van niets anders sprake dan van beperkt en gecontrôleerd debiet aan den verbruiker, den inwoner der stad of den marktbezoeker. Al kon men zich op die wijze nog wel een vrij aanzienlijk vermogen verzamelen, zooals bovengenoemde Willem had gedaan, uit wiens nalatenschap aanzienlijke legaten konden worden uitgekeerd, van eigenlijken koophandel in het groot is geen sprake in het middeleeuwsche Leiden: de kooplieden, zij, die zich in het bijzonder met koophandel bezig hielden, waren òf marskramers, die met de mars op den rug „den boer op” gingen, òf debitanten, die hun inslag deden op niet al te verren afstand van de stad; overigens dreef men slechts handel ter verkrijging van de grondstof, die men noodig had om ze zelf te verwerken: de smid in ijzer, de bakker in koren, de schoenmaker in leder, de timmerman in hout, enz.

1) Kb. Append. Bk. VI, n°. 10; Kb. 1406, Bk. VI, n°. 2.

2) Kb. n°. 3, n°. 93; 1406, VI, n°. 3.

3) Fruin, Verspr. Geschr. I, blz. 109.

Eene uitzondering op dezen regel maakte, niet de drapenier, die immers geen handel mocht drijven in de door of voor hem gekochte wol, maar de eigenlijke lakenhandelaar, de „wantsnider”, die buiten het stadsdebiet van zijne uit die wol vervaardigde lakens, buiten het debiet aan den op marktdagen of verder nog in de stad komenden boer, nog een beteren afzet zocht en vond voor de duizenden stuks, die jaarlijks te Leiden gemaakt werden.

Dien afzet vond hij in de markt van „Schoenrelant”, de kust van Skonen in het zuidwesten van Zweden, toenmaals nog aan Denemarken behoorend, daar waar de Sont in de Oostzee uitmondde; in het bijzonder waren het op een klein vooruitstekend schiereiland de oude visschersplaatsen Skanör en Falsterbo, die in de 14de eeuw een aanzienlijke handelsbeweging tot zich getrokken hadden ¹⁾. Dit handelsverkeer was opgekomen in het gevolg van de haringvisscherij, die in de 12de eeuw naar aanleiding der reusachtige menigte hier kuitschietende haringscholen was ontstaan. De kooplieden uit de Hanzesteden haalden er niet alleen de voor hunnen handel zoo belangrijke haring, die zij diep Duitschland in, naar Polen en Rusland, Frankrijk, Vlaanderen en Engeland vervoerden, maar vestigden er in den tijd van de haringvangst (einde Juli tot begin October) een zeer omvangrijke markt, waar van alles te koop geboden werd aan de van heinde en verre toestroomende menigte handelaars, visschers, kuipers voor de haringvaten, enz. Om den handel behoorlijk en veilig te kunnen drijven hadden zij van de Deensche koningen stukken gronds, „vitten”, gehuurd, waar zij houten huisjes, „boeden”, oprichtten om er gedurende den tijd van hun verblijf te wonen en hunne goederen op te slaan. De Oostzeesteden hadden zich om Falsterbo gevestigd; de Noordzeesteden hadden bij het een half uur meer noordwaarts gelegen Skanör, even ten noorden daarvan, haar vittenkamp opgeslagen. Op die vitten werd te midden der veelsoortige en roerige tijdelijke bevolking de orde gehandhaafd door Deensche en stedelijke „voogden”.

In 1355 hadden de gezamenlijke Hollandsche en Zweedsche steden nog een gemeenschappelijken stedevoogd ²⁾, die naast den Deenschen den vrede had te handhaven en in het algemeen onder dezen ook het oog had te houden op de transacties en de geringe

¹⁾ Vgl. Schäfer, Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen (Hans. Geschichtsquellen, Bd. IV), waarvan vooral de inleiding; Schäfer, Die Hansestädte und König Waldemar, S. 255 ff.

²⁾ Vaderl. Kroniek, bladz. 210.

verschillen, waarbij de verschillende stedelijke rechten geldig bleven. Later komen voor de steden met talrijker kooplieden, als Kampen, Zutphen, Amsterdam, afzonderlijke voogden voor ¹⁾). Ook Leidsche kooplieden hadden hier op het einde der 14de eeuw ²⁾ zulke „boeden”, die zij òf zelf gebouwd òf gehuurd hadden en die het Leidsche wapen droegen ter aanwijzing van de herkomst harer bewoners; maar die Leidsche kooplieden waren niet zóó talrijk, dat zij ook op een afzonderlijke „vitte” of een afzonderlijken voogd aanspraak konden maken.

De eerste maal, dat wij Leidsch eigendom in deze streken ontmoeten is in 1401, als Gerrit de Bruyn klaagt over de Hamburgers, die hem toebehoorend bier uit een schip hebben geroofd ³⁾. Is het nog mogelijk, dat wij hier te doen hebben met een roof van uit Hamburg ingevoerd bier op de Noordzee door Hamburger kapers, een brief van Leiden uit 1426 ⁴⁾ aan de Hanzesteden toont aan, dat het toen op Deensch gebied, dus wel op Skonen, handel wil blijven drijven, ook al liggen de Hanzesteden met dat rijk overhoop ⁵⁾. En dat Leidsch laken onder de naar de Oostzeestrecken uitgevoerde goederen een belangrijke plaats bekleedt, blijkt in 1417 uit het besluit der Hanze om aan Leiden en Amsterdam te schrijven ⁶⁾, dat zij alleen lakens hebben te maken van „erste” en „anderde” wol, dat geen andere lakens dan deze door de Hanze zullen toegelaten worden en dat zij daarom aanbevelen die lakens onderscheidenlijk met groot en klein lood te bezegelen en aan andere lakens geen zegel te hangen. Dat de Leidsche lakens hun weg naar Skonen, middelpunt van den Hanzehandel in genoemd jaargetijde, gevonden hebben, kan dus niet worden betwijfeld. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat de Hamburger bierhandelaars, die in Holland een belangrijk uitvoergebied bezaten, op hun terugweg ook wel Leidsche lakens naar Duitschland zullen hebben ingevoerd, daar deze op verschillende Deutsche markten voorkomen. Reeds in 1400 wordt dan ook Leiden door Hamburg en Lübeck in Hanzezaken gekend en neemt deel aan een vergadering der Hanzesteden te Zutphen ⁷⁾.

Leiden had dan ook levendig belang bij de verhouding tusschen

1) Schäfer, Vogtsbuch, S. CXXXVIII.

2) Kb. n°. 3, n°. 133; Kb. 1406, Bk. VII, n°. 56.

3) Hanserecesse, Bd. V, n°. 52, dd. 23 Oct. 1401. Vgl. Hans. Urkb. II, S. 304.

4) Ib. Bd. VIII, n°. 116.

5) Daenell, Die Blütezeit der Deutschen Hanse, I, S. 225 ff.

6) Hanserecesse, Bd. VI, S. 317, Vgl. S. 375.

7) Thes. rek. 1400, fol. 17/8.

Holland, later Bourgondië en het machtige handelsverbond, dat reeds in dezen tijd een zwaren kamp had te voeren tegen de mededinging der sedert hertog Albrecht's regeering als handelssteden krachtig opkomende Hollandsche havenplaatsen ¹⁾). Zoo hing ook de wolinvoer af van de goede verstandhouding tusschen den Koning van Engeland en den Bourgondischen vorst, welke verstandhouding in den gemeenschappelijken oorlog tegen Frankrijk meestal weinig te wenschen overliet. Zij gaf echter in de dagen van de twisten tusschen Humphrey van Gloucester, den gemaal van gravin Jacoba, en Jan van Beieren, vervolgens Philips van Bourgondië, aanleiding tot ernstige verkoeling, die zich in 1428/9 uitte door tijdelijke uitsluiting van Engelsche lakens ²⁾, beantwoord door bemoeilijking van woluitvoer uit Engeland, waarbij Leiden zóóveel belang had, dat het ook aan de beraadslaging over den maatregel had deelgenomen.

De verhouding tusschen Holland en de Hanze, die van haar kant nog omstreeks 1380 weinig onmiddellijken handel op Holland dreef ³⁾, nam vooral een minder gunstig karakter aan sedert in 1417 ⁴⁾ de Hanze scherpe maatregelen tegen de gevaarlijke concurrenten begon te nemen, de Hollanders uit Lijfland, in 1422 uit Pruisen trachtte te weren en in 1427 den Hollandschen handel op Denemarken wilde verhinderen. De moeilijkheden tusschen den Deenschen koning Erik en de Hanze gaven den Hollanders, die des Konings zijde kozen, gelegenheid hunnen handel in het Noorden uit te breiden. De verhouding werd steeds meer gespannen ⁵⁾. Herhaaldelijk tastte men elkanders bezittingen aan; Hamburger en Wendische, Hollandsche en Zeeuwsche kapers deden den wederzijdschen handel weldra veel nadeel, totdat in 1435 te Brugge een wapenstilstand werd gesloten onder bemiddeling der Vlaamsche steden. Ook de vijandschap tusschen keizer Sigismund en den Bourgondiër, ten gevolge waarvan in 1427 de rijksban over de landen van den laatste werd uitgesproken, moet voor den Hollandschen koopman, en dus ook voor den Leidschen, soms ernstige bezwaren hebben opgeleverd overal waar hij in het Rijk optrad en ten gevolge van dien ban voor de Hollandsche

1) Daenell, Holland und die Hanse, in Hans. Geschichtsblätter, 1903, I, S. 3 ff.; en zijne Blütezeit der deutschen Hanse, I, S. 261 ff.

2) Van Limburg Brouwer, Bourg. Charters, blz. 1 vlg.

3) Daenell, Hans. Geschichtsblätter, I, S. 14.

4) ib. S. 19 ff.

5) Daenell, Blütezeit, I, S. 279 ff.

kooplieden en goederen geen rechtszekerheid kon worden verkregen. De bescherming, die den handel ten deel viel door de macht van den Bourgondischen landsheer, die ook zeeroof met kracht bestreed, ging zoo wegens diens internationale verhoudingen ook gepaard met ernstige gevaren, waaraan de Hollandsche koopman als zijn onderdaan was blootgesteld.

Met dat al had ook Leiden deel aan het handelsverkeer, dat omstreeks 1430 zich krachtig begon te verheffen, en dientengevolge aan de welvaart, die zich meer en meer over Holland begon te verspreiden. En dat wel in de eerste plaats wegens zijne lakenindustrie. Als hertog Philips in Juli 1428, getuigend, dat deze landen „meest staen ende gefondeert sijn op draperie”, in het belang van handel en nijverheid den invoer van Engelsche lakens en wollen garens ten eenenmale verbiedt ¹⁾, ten einde „coepmanscepe ende neringe” te helpen, die door den toenemenden invoer daarvan „veel verloren hebben ende noch meer gescapen waren te verliesen”, is het zeker niet zonder beteekenis, dat deze verordening te Leiden wordt gegeven: aan de produkten der nijverheid moest een ruim afzetgebied verzekerd worden en de mededinging van Engelsch laken en garen moest even goed worden bestreden als de verbodsmaatregelen der Hanze moesten worden verijdeld, zou de grondslag van de welvaart der stedelijke bevolking niet ernstig worden aangetast.

In nauw verband met handel en nijverheid beiden stonden gelden muntwezen, waaromtrent zich in samenhang daarmede omstreeks 1400 ook geheel andere denkbeelden, geheel andere toestanden begonnen te vertoonen.

Lang waren de tijden voorbij, waarin de Kerk haar gebod: „geeft ter leen zonder te hopen op vruchten uwer vrijgevigheid”, kon handhaven. Al mochten kerkgetrouwe juristen in hunne theorieën over eigendom en verkeer, al mochten wereldschuwe kloosterlingen in hunnen afkeer van de wereldsche zaken, al mochten moralisten in hunne bezwaren tegen den geest der eeuw dat gebod nog soms met nadruk in herinnering brengen, het toenemende verkeer stoorde zich daaraan weinig en alleen het zeer betwiste of verschillend uitgelegde woekerverbod bleef in de praktijk van die opvatting over.

De Kerk zelve had reeds in de 12de en 13de eeuw in de praktijk haren weezin tegen het nemen en geven van rente op geld

1) Van Mieris, IV, blz. 923.

afgelegd en maakte van hare bezwaren daartegen alleen gebruik, wanneer de woeker wat al te hoog was, in welk geval de schuldingen met behulp der wereldlijke macht met verbeurdverklaring gestraft werden. Meer en meer echter werd ook daarvan afgezien en ook de geldhandel van kerkelijke en wereldlijke zijde vrijgelaten onder den invloed van vraag en aanbod, wat onder voor den geldnemer ongunstige omstandigheden tot hoog oploopen van rente aanleiding kon geven: het is geen zeldzaamheid, dat in de bronnen der 14de eeuw van rente tot 20 % toe gesproken wordt. Omstreeks 1400 was de geldhandel zoo goed als geheel een gewoon handelsbedrijf geworden, al hadden nog velen ernstig bezwaar tegen zijne onbeperkte ontwikkeling.

Toen Leiden in de 13de eeuw eene stad werd, was reeds het geld als ruilmiddel bij het verkeer van overwegenden invloed in de West-Europeesche maatschappij geworden, al waren er nog wel enkele overblijfselen van den tijd, toen het ruilverkeer in voortbrengselen geschiedde, zooals b.v. het vat wijn, dat als recognitie voor de bevestiging van het stadsprivilege aan den vorst moest worden uitgekeerd ¹⁾). De eischen van het sedert het einde der Norentochten in deze streken weder opgekomen verkeer hadden de periode van het geld ook hier doen volgen op die van het natuurvoortbrengsel en den invloed van het kapitaal gesteld in de plaats van dien van het grootgrondbezit, dat nog tot in de 11de eeuw het gansche oude rijk der Karolingers met zijn stempel had geteekend ²⁾).

Het oude Karolingische geld, door Pippijn en door Karel den Groote zelve ingesteld, was in den omloop reeds lang vervangen door de daarop als grondslag gemunte Friesche, Engelsche, Keulsche muntstukken, van welke de laatste, de aartsbisschoppelijke munt der oude moederstad van Neder-Germanië, met en naast de Engelsch-Vlaamsche, waaruit het Keulsche muntstelsel schijnt ontstaan ³⁾, voor het algemeene verkeer dezer streken in de 13de eeuw nog hoofzaak was maar later door de eveneens op Karolingischen grondslag staande Fransche uit den tijd van den Heiligen Lodewijk meer en meer op den achtergrond werd gedrongen. De territoriale munt der Hollandsche graven, wier muntrecht in de 14de eeuw als een der voornaamste landsheerlijke rechten werd beschouwd, waaraan geen

1) Zie boven, blz. 29.

2) Lamprecht, Deutsche Geschichte, III, S. 23 ff.

3) Kruse, Kölnische Geldgeschichte, Ergänzungsheft IV der Westd. Zeitschr., S. 8.

afbreuk gedaan mocht worden ¹⁾, begon zich in die eeuw met het verkeer in Holland en Zeeland zelf ook in de naburige streken en langzamerhand verderop bekendheid en vervolgens ingang te verschaffen, zooals van den anderen kant ook met de territoriale munten der naburige landsheeren van Brabant, Utrecht en Gelre geschiedde.

Die vermenging van allerhande muntstelsels en munten nam bij de toeneming van het buitenlandsch verkeer natuurlijk toe. Men hoort van betalingen in Engelsche sterlingen en Keulsche en Leuvensche penningen, in Toursche en Vlaamsche grooten, van bedragen berekend in Keulsche marken en Fransch-Vlaamsche ponden, maar ook van Hollandsche penningen en Hollandsche ponden — een ingewikkelde toestand, die het bedrijf van den geldwisselaar, oorspronkelijk wel verbonden met dat van den lombard of den muntmeester, later ook met dat van den goudsmid, den bewerker van het ruwe goud en zilver en als zoodanig vertrouwd met de waarde daarvan, in het verkeer meer en meer op den voorgrond bracht. Weldra gaf die toestand aanleiding tot de ontwikkeling van den geldhandel, reeds in de 11de eeuw ook in nauw verband met het zich uitbreidende handelskrediet, noodzakelijk geworden bij de uitbreiding van het handelsverkeer.

Die geldhandel werd in de Hollandsche steden der 13de eeuw vooral gedreven door de lombarden ²⁾, agenten of subagenten van groote Italiaansche bankhuizen, wier werkzaamheid zich van wisselarij had uitgebreid over geheel westelijk Europa, in verband met de aanzienlijke sommen, die uit de verschillende bisdommen wegens allerlei verplichte uitkeeringen en geldelijke belangen met betrekking tot voorgenomen kruistochten naar Rome moesten worden overgemaakt en die men moeilijk altijd met afzonderlijke boden kon laten overbrengen. In 1283 ³⁾ wordt bij een optreden van de Utrechtsche geestelijkheid tegen hen wegens ongeoorloofden woeker, dien zij openlijk in het gebied van graaf Floris V reeds lange jaren („*jum multis annis*”) hadden bedreven, hun eigendom, waarop door den graaf op aandrang zijner onderdanen beslag gelegd was, verbeurd verklaard ten einde pondspondsgewijze die onderdanen daaruit schadeloos te stellen. Het is wel waarschijnlijk, dat zij zich omstreeks 1250 van Utrecht en Dordrecht uit ook

1) Phil. de Leydis, p. 166 vlg.

2) Endemann, Studien in der röm. kanon. Wirtschaftslehre, I, S. 23 ff.

3) Oorkdb. II, n°. 443.

in de Hollandsche steden zullen hebben verspreid. Te Leiden vinden wij in 1289 ¹⁾ een „Peter den lombarde”, die geld in ontvangst moet nemen voor den heer van Wassenaer naar aanleiding eener schuld van de Dordtsche regeering aan dezen. En het kan ons niet verwonderen, dat men toen te Leiden lombarden had, als wij zien, dat zij zelfs in het kleine Ameyden gevestigd waren ²⁾; wij vinden graaf Floris V telkens in geldelijke transactiën met hen, gelijk in de 14de eeuw zijn opvolgers tallooze malen bij hen hunne toevlucht moeten nemen voor leeningen, die zij sluiten, dikwijls onder garantie der steden, die in 1342 zelfs gewoon waren de schuldbrieven der lombarden te bezegelen ³⁾. Van de toelating van de zich ook veelal met geldhandel bezig houdende Joden in Holland wordt niet uitdrukkelijk melding gemaakt, maar in de 14de eeuw ⁴⁾ komen zij er sedert Willem III sporadisch voor, ook te Leiden, waar wij op het einde der eeuw een enkele maal van hen gewag gemaakt vinden. Nog op het einde der eeuw vinden wij echter ook te Leiden den wissel- en geldhandel nog in handen van lombarden, blijkens de namen nu ook van Nederlandsche afkomst, die in een vaste woning, een soort van grafelijk wisselkantoor en bankiershuis dus, gevestigd waren ⁵⁾ en voor hun toelating den graaf eene recognitie betaalden ⁶⁾.

Het wisselrecht, dat met het den graaf toekomende muntrecht zoo nauw verband houdt, was diensvolgens een grafelijk domeinrecht, dat evenwel, gelijk langzamerhand allerlei rechten van dien aard, voor gereed geld aan de steden werd afgestaan. Zoo verkreeg Leiden in 1351 tijdelijk het wisselrecht ⁷⁾, welks uitoefening de stad blijkbaar overliet aan de daar gevestigde lombarden. Met deze vreemdelingen werd er in 1380 een overeenkomst gesloten ⁸⁾, waarbij zij tegen betaling met St. Jan van 8 pond 's jaars van

1) Oorkdb. II, n°. 663.

2) ib. n°. 948.

3) Van Mieris, II, blz. 659.

4) Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland, blz. 87.

5) Zie boven, blz. 55.

6) Graf. rek. 1381: „van den lombarden van Delf, van Leyden ende van Oudewater, daer zi haren neuen antvesten verniewet hebben jehens minen heren den hertoghe, daerzi of betaelt hebben 450 oude schilden.”

7) Van Mieris, II, blz. 807.

8) Poorterboek 1380 (vgl. over iets dergelijks te Utrecht: Phil. de Leydis, p. 260). De aantekening is echter met een kruis doorgeschrapt evenals de naam van „Vranc Grues die Lomberden”, met „100 pd.” achter dien naam. De even later genoemde namen Jan, Gillis en Pieter van Werhem zijn misschien ook namen van een lombardenfamilie: het zijn blijkens den achternaam geen Hollanders.

weerszijden tot wederopzeggens toe het poortrecht zouden verkrijgen, maar verder zouden zijn „scotvri ende wakenvri ende alle onghel(t)s, ten sie kercghelt”, tenzij „die stede enich onversien last toequame”, in welk geval zij dezen „draghen souden mitter stede gheliken andren poortren”. Bij de groote munthervorming van 1388 werd in elke stad minstens één grafelijke wisselaar aangesteld ¹⁾, die zich aan de bepalingen van het muntplakkaat van dat jaar te houden had. Zulk een grafelijken wisselaar vinden wij in 1394 te Leiden ²⁾ in den persoon van Antonijs Paling, lombard, die zich verplicht om de gangbare gouden en zilveren munten volgens de „settinge” te wisselen, de valsche munt naar de grafelijke munt te zenden en tevreden te zijn met den gewonen wisselpenning, 2 penningen van het schild.

Lombarden en wisselaars, door het grafelijk gezag gesteund en wegens hunne diensten bij den graaf zeer invloedrijk, waren in de stad zoo niet geëerde, dan toch zeer ontziene personen, daar ook de stadsregering hen dikwijls noodig had.

De inheemsche munt der 13de eeuw was de minstens sedert graaf Floris III (1157—1190) ³⁾ gebruikelijke Hollandsche heele en halve zilveren penning („denarius” en „obolus”) ⁴⁾ met den grafelijken kop en naam aan de voorzijde en het kruis met „Holland” of „Moneta Holland.” aan de achterzijde. Zij werden door het gebruik echter afgesleten of moedwillig verminkt, zoodat, „moneta nostra in valore et pondere claudicante” ⁵⁾, zegt al Floris V in 1284, het noodig werd een nieuwe munt te slaan, waarvoor het zilver wel ten deele aan de afgekeurde munt zal zijn ontleend, maar overigens buitenslands ingeslagen moest worden om te Dordrecht en Medemblik in de grafelijke munthuizen door de muntmeesters bewerkt te worden.

Maar verder heeft Floris V ook de Fransche, in zijn tijd door

1) Van Mieris, III, blz. 505.

2) Van Mieris, Handvesten, blz. 357.

3) Van hem zijn de oudste met eenige zekerheid aan graven van Holland toe te schrijven munten over (Van der Chijs, Munten van Holland en Zeeland, blz. 67, vgl. 27 en 62).

4) Eigenlijk zijn dit geen volle denariën, zooals de oude koninklijke Deutsche munten nog waren en waarvan er 240 in een Karolingisch pond van 367.2 gram gingen, maar halve denariën of obolen naar oude rekening (vgl. Wigtersma in Tijdschr. voor Munt- en Penningk., dl. XIV, blz. 111 vlg., 140). De halve denariën zijn dus ook eigenlijk vierde denariën der oude rekening.

5) Oorkdb., II, n°. 530.

Lodewijk den Heilige zeer verbeterde munt laten naslaan, gelijk ook in Vlaanderen, Gelre en elders gedaan werd; en dat niet alleen de zilveren Toursche of Koningsgroot („grossus turonensis”, „tournoys”) maar ook zelfs de gouden „aignel”, mottoen of lam ¹). De meest voorkomende munt ook onder Floris V is echter de gewone Hollandsche zilveren penning, die aan de keerzijde prijkt met den naam der muntplaats: Dordrecht of Medemblik, onder Jan I en de Henegouwers ook aan de voorzijde met den Hollandschen leeuw in plaats van den grafelijken kop of het Toursche muntteeken ²).

Die oude Hollandsche munt, waarvan de oorspronkelijke wettige zwaarte op 0.765 gram ³) gesteld moet worden, werd oorspronkelijk bij betaling van grootere sommen dan enkele penningen afgewogen in hoeveelheden van gewicht, die men van ouds „librae,” „ponden” noemde naar de gewichten van dien naam, sedert Karel den Grooten in gebruik in alle deelen van het Karolingische rijk en dus ook later nog in Holland en Vlaanderen. Een Karolingisch pond was verdeeld in 20 „solidi,” „unciae,” „schellingen” van 12 penningen („denarii”) ieder en bevatte dus 240 penningen; zoo bevatte ook het latere pond 240 zware Vlaamsche penningen of grooten (grossi) ⁴), geslagen naar het Fransche model, gelijk in Engeland, met welk land Vlaanderen in levendige handelsbetrekking stond, het pond 20 schellingen (shillings) van 12 penningen (sterlingen) bevatte en nog bevat.

De groot nu — Fransche, Vlaamsche of Hollandsche, meestal tournoys genaamd — stond tot den Hollandschen penning of denier in de verhouding van 1 tot 8, zoodat 1 groot 8 penningen Hollandsch was ⁵). Een pond Hollandsch (d. i. Hollandsche penningen) stond dus met slechts 30 grooten gelijk; een pond Vlaamsch (d. i. Vlaamsche penningen) was 8 maal zooveel waard. De onder Lodewijk den Heilige bij diens groote munthervorming geslagen „groote of Coninx tournoysen” stonden gelijk met de Vlaamsche „grossi”, maar men had hier in de 14de eeuw ook de later bij den achteruitgang der Fransche munt alhier geslagen „swarte tournoysen”

1) Van der Chijs, l.l., blz. 127 vlg. Zoo genaamd naar de muntplaats Tours en het daarop afgebeelde Lam Gods.

2) ib., blz. 143, 153, enz.

3) Na langdurig gebruik nam dit gewicht natuurlijk af; het is zelfs niet uitgesloten, dat ook onze landheeren zich in den ouden tijd reeds veroorloofden minder zilver voor den penning te gebruiken.

4) Grossi = dikke, zware penningen.

5) Pierson, Staathuishoudkunde ², I, blz. 662 vlg.

toegelaten, die met $\frac{1}{2}$ penning gelijk stonden ¹⁾, zoodat een pond „swarte tournoysen” slechts 15 groot uitmaakte. Goud- of zilverstukken van een pond werden hier te lande niet geslagen. Het pond bleef dus slechts wat men een rekenmunt noemt: een waarde, waarin gerekend werd, zonder dat er een werkelijk geldstuk van dien naam in omloop was.

In omloop waren van inheemsche zilveren munten in de 14de en ten deele nog in het begin der 15de eeuw in Holland vooreerst de oude penningen; dan de heele en halve grooten, welke laatste in 1336 door graaf Willem III werden geslagen ²⁾ samen met hertog Jan III van Brabant en ter waarde van 1.43 gram zilver, in overleg ook met adel en steden van beide landen ter vergemakkelijking van het handelsverkeer onderling; vervolgens de plak, meeuw, stuiver of dubbele groot; dan de „tuyn” ³⁾ of Dordrechtsche tuin, eveneens van twee grooten, sedert Willem VI; de „botd regher” ⁴⁾ en halve „botdregher” of het „botkyn”, een sedert het midden der 14de eeuw naar Vlaamsch model algemeen in de Nederlanden geslagen muntsoort; de „leeuw” of dubbele groot van Willem VI; de naar Vlaamsch model geslagen heele, halve en vierde „kromstaart” van hertog Philips, waarvan de eerste ook een dubbele groot was. Penningen ⁵⁾, halve, geheele en dubbele grooten van verschillenden naam naar den afwisselenden muntslag waren dus de zilveren munten, die men had en die men door elkander gebruikte, hoewel men goed oplette, dat de stukken „ghanc ende ghave” waren, „comans payment”, d. i. waarmede de koopman als betaalmiddel genoeg nam, of, naar men het uitdrukte, „die ene coman van den anderen te nemen,” zooals „die ghemeen onder die coeplude ghenghe ende daer men bier ende broet mede coft” ⁶⁾. Koperen munt sloeg hier eerst Jan van Beieren ⁷⁾, en wel een zeer kleine, gelijk hij ook een kleinen zilveren „duit” en zelfs een halven duit liet slaan, wat wijst op groote behoefte aan pasmunt in zijn dagen.

Sedert den „mottoen” van Floris V duurde het tot onder Willem V,

1) Pierson, 1.1.

2) Van Mieris, II, blz. 575.

3) Vgl. Van der Chijs, blz. 273, 349, 365.

4) ib., blz. 200 vlg., 289, 300.

5) Ook de naam „duyt”, „doeyt” komt omstreeks 1380 in de plaats daarvan voor (ib. blz. 221); de Vlaamsche „mijt” of „mite” ($\frac{1}{3}$ penning) was in dezen tijd in Holland wel gangbaar maar geen inheemsche munt (ib., blz. 169).

6) Graf. rek. 1371 (Rijksarchief).

7) Van der Chijs, blz. 349, 364.

eer de Hollandsche landsheeren eigen gouden munten sloegen. Hij liet dubbele en enkele mottoenen en in 1355 ¹⁾ Wilhelmus of Hollandsche schilden slaan — de laatste wederom in navolging van de „oude Vranxsche” schilden (écus) — gelijk na hem Albrecht, de muntheer van den gouden „klinkert” van 1370 ²⁾ en van het beroemde Dordrechtsche schild van 40 grooten van 1388 ³⁾, geslagen naar aanleiding van den toenmaligen Rijnschen goudgulden en waarmede hij het gebrek aan goede gouden munt trachtte te verhelpen; in 1393 volgde de Hollandsche „gulden” van dezelfde waarde ⁴⁾. Willem VI liet dubbele Wilhelmusschilden en dubbele, enkele en derde „engelen” maken, waarvan de eerste 60 grooten gold en zoo geheeten werd naar den gevleugelden engel, die het grafelijke wapen hield; Jan van Beieren gouden schilden, halve gouden schilden en goudgulden; Philips van Bourgondië driedubbele, dubbele en enkele Philipsklinkerts of schilden en den later zeer gewonen gouden Philippus en halven Philippus van 1433 ⁵⁾.

Op het einde der 14de en in het begin der 15de eeuw was, zooals uit de betalingsoorkonden en de rekeningen van stad en land blijkt, zoo een aanzienlijk getal van in waarde lang niet op deze lfde hoogte gebleven zilveren en gouden munten van inheemschen muntslag in gebruik. Sommige van die stukken waren telkens weder in den omloop deerlijk gesnoeid, en werden dan ook niet langer op de oorspronkelijke waarde aangenomen; andere hadden reeds bij uitgifte innerlijk niet de waarde, waarop de muntheer, het voorbeeld vooral der Fransche koningen van de 15de eeuw volgende, ze min of meer willekeurig had gesteld; bovendien hooren wij telkens van door onbevoegden geslagen valsche, van nagemaakte munt, welker innerlijke zilverwaarde nog veel geringer was. Niet het snoeien noch het rechtstreeks vervalschen was intusschen het ergste wat er met de munt gebeuren kon: men kon ten slotte een al te erg gesnoeid stuk afwijzen en een vervalscht stuk aan den groveren muntslag of andere fouten wel herkennen. Het ergste voor de munt was in het verkeer datgene, wat men officiëele vervalsching zou kunnen noemen, namelijk dat de muntheer, niet tevreden met den „sleyscat,” de uitkeering van den muntmeester aan den vorst bij het slaan

1) Van der Chijs, blz. 181, 188.

2) ib., blz. 216.

3) ib., blz. 225; Van Mieris, III, blz. 504.

4) Van der Chijs, blz. 232.

5) ib., blz. 392.

van de munt, in zijne munthuizen stukken liet vervaardigen, welker zilverwaarde verre beneden de toegekende waarde stond. Hij ging dan daarbij uit van de verkeerde, maar toenmaals bij het geringe inzicht in economische vraagstukken algemeen verspreide meening, dat de munt in het verkeer die door den vorst vastgestelde waarde zou blijven houden, alleen reeds omdat zij door haar uiterlijk als de door den muntheer wettig geslagene moest beschouwd worden. De Fransche koningen vooral hadden dit gedaan gelijk zij ook reeds aan de bestaande munt een hoogere waarde hadden toegekend dan die, welke zij oorspronkelijk had vertegenwoordigd ¹⁾, en in beide gevallen werd de hoeveelheid zilver, die een pond, een schelling, een penning vertegenwoordigde, steeds geringer: de metaalwaarde der rekenmunt verzwakt.

De invoer van vreemde gouden en zilveren munten verergerde den toestand der munt nog meer, aangezien men op de samenstelling en de oorspronkelijke waardebepaling niet den minsten invloed had. Bij de toeneming van het verkeer met het buitenland in de tweede helft der 14de eeuw moest ook dit euvel hand over hand toenemen. Fransche schilden, mottoenen en royalen, Engelsche nobels, Florentijnsche, Rijnsche, Hongaarsche, Boheemsche goudguldens, Utrechtsche, Geldersche, Bergsche, Luiksche, Brabantsche, Henegouwsche, Vlaamsche munten in zilver en goud stroomden het handeldrijvende Holland binnen, en de verwarring werd nog grooter, als men die vreemde muntstukken niet in Hollandsche ponden enz. maar b.v. in Keulsche marken berekende, dus in eene geheel andere dan de hier inheemsche rekenmunt.

Vooraf ten opzichte van de buitenlandsche munten trachtte nu de landsheer het euvel te stuiten door tarifeeringen, waarbij de waarde van bepaalde buitenlandsche munten in Hollandsche munt werd vastgesteld. Zoo had al Willem III in 1330 ²⁾ een aantal van die munten in grooten gewaardeerd en vastgesteld, in overleg met edelen en steden des lands — een bewijs van het hooge belang, dat aan deze zaak werd toegekend — dat zij tegen die waarde „gaen” zouden in het graafschap. Zoo deed Willem IV in 1337 opnieuw ³⁾; zoo deed Albrecht herhaaldelijk, „aenghesien den groten scade ende zwaer verlies bi den groten verlope van den paymenten”, in en na 1388 ⁴⁾, evenals na hem Willem IV dergelijke

1) Pierson, Staathuishoudkunde, I, blz. 355 vlg.

2) Van der Chijs, blz. 162 vlg.

3) ib., blz. 172.

4) ib., blz. 229, 233, 239, 248, 249, 257.

„valuatie” vaststelde ¹⁾, ook met betrekking tot Hollandsche gouden en zilveren munten van vroegeren muntslag. Ook Jacoba gaf dergelijke valutaties ²⁾ en onder Jan van Beieren en Philips den Goede volgden weder andere muntordonnantien van dien aard ³⁾, die echter telkens weder gewijzigd moesten worden bij het toenemend verloop van de munt.

Dat het ruilmiddel bij dit alles in een treurigen toestand geraakte, is duidelijk. Vooral omstreeks 1370, zegt eene Leidsche aantekening ⁴⁾, „attenuari notalibiter coepit moneta”, zoodat het oude Fransche schild, dat „ab initio” 18 grooten gold, toen opgelopen was tot 50 en in de volgende jaren zelfs tot 60 grooten en de schrijver in 1376 uit moedeloosheid en droefheid maar ophoudt met zijn aantekeningen over dit punt. En zoodra het met het ruilmiddel zoo gesteld was, als dit verzwakte in zilverwaarde, in waarde in het algemeen, kon men er ook minder voor koopen, m. a. w. waren de prijzen gestegen ⁵⁾, hetgeen van onberekenbare gevolgen moest zijn voor den economischen toestand van stedeling en landbewoner, daar de loonen volstrekt niet evenredig daarmede klommen. En het gevolg daarvan was armoede, ellende, ontevredenheid, oproer, waaraan alleen door gewelddadige onderdrukking of door loonsverhooging een einde was te maken ⁶⁾.

De regeering zon dus op middelen om den toestand der munt te verbeteren. Zij trachtte zeer minderwaardige vreemde munt door verbodsbepalingen te weren. Zij probeerde het door andere munt te slaan, maar wij zagen reeds, hoe de herhaaldelijk noodige toepassing van dit middel tijdens Albrecht kon bewijzen, dat dit niet hielp; te minder omdat die andere munt, ten gevolge van de verkeerde meening bovengenoemd, of dikwijls misschien zelfs eenvoudig om winst uit den muntslag te behalen, volstrekt niet altijd betere munt was. De steden verzetten zich dan ook weldra tegen de invoering van nieuwe munt, die eenvoudig de verwarring nog deed toenemen, aangezien men zich bij de aanwezigheid van groote hoeveelheden oude en „quade” munt volstrekt niet hield en niet kon houden aan het verbod om anders te betalen of te ontvangen dan in de nieuwe munt alleen. Zoo hebben zij in 1393 de nieuwe

1) Van der Chijs, blz. 273, 276, 279, 287, 295, 302.

2) ib., blz. 322 vlg.

3) ib., blz. 338 vlg.

4) Fruin, Over muntverzwakking, in Verspr. Geschr. VIII, blz. 191 vlg.

5) Pierson, Staathuishoudkunde, I, blz. 328.

6) Zie boven, blz. 179 vlg.

Hollandsche schilden ¹⁾ alleen aangenomen onder voorwaarde, dat er in twintig jaar niet weder gemunt zou worden, waaraan echter de hand niet werd gehouden. Na herhaald overleg tusschen de steden en den landsheer aangaande de munt werd in Mei 1395 nog eens bepaald, dat niemand zou mogen koopen en verkoopen dan met het nieuwe schild en de nieuwe grooten, dat geen rechters recht mochten wijzen in schuldzaken dan in die munt te betalen, dat alle vreemde munt op de markten streng geweerd zou worden door met het toezicht daarop belaste personen ²⁾. Om den vorst in het goede spoor te houden werd hem zelfs als „sleyscat”, als muntbelasting, eene jaarlijksche som door de steden beloofd, waarvan het bedrag, gedurende vijf jaren op St. Maarten en 1 Mei te betalen, door de steden en dorpen des lands bij „kaveling” werd omgeslagen tot een gezamenlijk bedrag van 800 Dordtsche guldens voor Rijnland alleen ³⁾. Ook onder Willem VI werd deze belasting geheven, telkens na een nieuwe aanmunting ⁴⁾.

Maar alles wat van regeeringswege, vooral sedert de dagen van hertog Albrecht, toen de munt zeer veel bezwaren opleverde, werd uitgedacht om het „verloop van den paymente” tegen te houden, kon dit doel niet bereiken en de metaalinhoud van het pond Hollandsch verminderde ⁵⁾ tusschen 1336 en 1432 van 85.8 gram tot 24.29 gram zilver fijn, terwijl de zwaarte in goud eveneens van 7.27 gram in 1342 daalde tot 2.11 gram in 1421.

Niet alleen de muntmeesters, wisselaars en lombarden, maar alwie in de Middeleeuwen zich met handel bezighield, wie financieel beheer had te voeren, wie zich in het algemeen met geldzaken van eenige beteekenis had in te laten, moest zich derhalve voortdurend ingewikkelde berekeningen en herleidingen van de eene munt in de andere, soms ook van de eene rekenmunt in de andere laten welgevallen. Dit moet dergelijke zaken tot een uiterst bezwaarlijk werk hebben gemaakt en maakt onze bewondering gaande voor de rekenmeesters, die bij dat alles betrekkelijk zoo weinig fouten hebben begaan, als uit onze middeleeuwsche rekeningen blijkt dat in den regel geschiedde, al bleven natuurlijk fouten niet geheel uit. De gewone burger, al kon hij zijn levensbehoefden in den regel wel voor vrij vertrouwbare kleine zilveren of later koperen munt

1) Van der Chijs, blz. 232 vlg.; Van Mieris, III. blz. 593.

2) Vaderl. Kroniek, blz. 289.

3) Stedeboek, fol. 260.

4) Grafelijkheidsrekeningen (Rijksarchief).

5) Pierson, I.I., blz. 664 vlg.

machtig worden, zal dikwijls met de waardebepaling van de munt verlegen geweest zijn en te rekenen gehad hebben met den feitelijken toestand. Zoo vinden wij in 1401 in eene voogdijrekening ¹⁾ aangeteekend, dat men, nog wel ingevolge grafelijk bevel, de verschuldigde renten voor de helft mocht betalen met „licht” of „quaed” geld.

Men zocht naar allerlei middelen om zich tegen verlies te vrijwaren, b.v. bij contracten door bepaling van de muntsoort, waarin betaald moest worden, of door algemeene aanwijzing der noodzakelijkheid van betaling in gangbare munt, die de koopman als „ghanc ende ghave” aannam en waarin men op de groote markten te Voorschoten en Valkenburg de landhuur betaalde ²⁾. Het is evenwel duidelijk, dat dit alles steeds tot groote bezwaren aanleiding moest geven en de economische verhoudingen, zoo afhankelijk van de deugdelijkheid van het ruilmiddel, in deze periode allesbehalve groote vastheid vertoonden.

Eerst de aanwezigheid eener krachtige landsregeering kon aan dezen toestand een einde maken, aan de misbruiken paal en perk stellen en dientengevolge aan handel en nijverheid den onmisbaren grondslag schenken, waarop zij zich verder konden ontwikkelen. Eerst toen de hertog van Bourgondië de regeering in Holland voorgoed in handen kreeg, kon men verwachten, dat betere tijden zouden aanbreken.

1) Voogdijrekening der kinderen Blijhier (Leidsch archief).

2) Voogdijrekening der kinderen van Poelgeest (Leidsch archief).

HOOFDSTUK X.

RECHT EN RECHTSPRAAK.

Tweeërlei bronnen waren er, waaruit het in de stad geldende recht voor burger en vreemdeling voortspoot: het van ouds voor de geheele streek, waarin de stad lag, geldende landrecht en het bijzondere recht, dat volgens de privilegiën den stedeling toekwam en in de door de stadsregeering vastgestelde stadskeuren nader was uitgewerkt. Voor beide categorieën golden bovendien de ingeschreven „costuymen”, de rechtsgewoonten van ouden, soms overouden datum.

Wat het eerste aangaat, de geldigheid daarvan werd beperkt van het oogenblik af ¹⁾, waarop de stad uit het omliggende land was geëximeerd, waarop zij een eigen rechtskring begon te vormen, waarop zij tot een stad was verheven ²⁾. Ook voor de bewoners van het dorp Leiden moet in de eerste eeuwen van zijn bestaan in het algemeen het Rijnlandsche recht gegolden hebben, het gemeene recht van alle bewoners van Rijnland, welks beteekenis voor Leiden afnam in de mate als het afzonderlijke rechtsstelsel, op de stadsprivilegiën gegrond en door de stadskeuren in het bijzonder ontwikkeld, zich uitbreidde en afrondde. Daarmede kan intusschen zeer wel samengaan, dat ook voordat het dorp tot een stad geworden was, ook voordat deze uitdrukkelijk als zelfstandig lichaam uit den rechtskring van het gemeeneland was afgezonderd, reeds de dorpsbewoners onder elkander zekere rechten tot regeling hunner dorpszaken bezaten. Het bleef zoo, hoewel steeds in beteekenis afnemend, naarmate het stadsrecht zelf zich ontwikkelde, als aan-

1) Zie boven, blz. 24 vlg.

2) Fockema Andreae, in Hand. en Mededeel. Maatsch. van Letterk. 1890/1, blz. 36 vlg.

vullend recht voor den burger van belang, wanneer het stadsrecht te kort schoot 1).

Dat recht van Rijnland 2) werd gehandhaafd door den graaf of liever namens dezen door zijn vertegenwoordiger, den sedert het midden van de 13de eeuw ook in Rijnland gelijk in anderen voormalige gouwen voorkomenden baljuw, die ook hier „es als grave in des coninx stede” 3). Het is een vermenging van oud-Friesche met oud-Frankische rechtsbeginselen overeenkomstig de menging der bewoners van Frieschen en Frankischen stam en in verband ook met de opeenvolgende heerschappij van Friesche en Frankische heerschers, die hun recht aan de bevolking oplegden, hier in beide opzichten evenals dit in het naburige Kennemerland het geval was 4).

Één gebied was er, waarop het recht van Rijnland tot 1434, toen aan Leiden's schepenbank zelve de hooge jurisdictie en als bewijs daarvan de „roede” des opperrechtters bij privilege werd toegekend, ook voor den burger in zijn vollen omvang gold: het terrein, waarover die hooge jurisdictie „van 's heren weghe” zich uitstreckte. Dit terrein, dat oorspronkelijk veel uitgestrekter zal geweest zijn, was in de tweede helft der 14de eeuw, waaromtrent de rechtsbronnen te Leiden overgebleven 5) ons inlichten, beperkt tot zaken van moord en zware „leemte” (verwonding), terwijl opstand tegen het grafelijk gezag door 's Graven Raad zelf gestraft werd, gelijk deze tusschenbeiden kwam als het stedelijk bestuur onmachtig bleek tot handhaving van rust en orde 6). De baljuw zat als opperrechter voor Leidsche burgers in zijn rechthuis 7) terecht met den burggraaf en het gerecht van Leiden 8) en spande de vierschaar „van den hoechsten rechte” over den van misdrijf betichten burger juist zoo als hij voor de dorpen van Rijnland de dorpers met zijn „welgeboren mannen” berechtte, dus volgens het in Rijnland geldende recht.

Het spannen van de vierschaar door den baljuw zal in de

1) Vgl. Nortier, Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces binnen Leiden, blz. 9.

2) Vgl. S. van Leeuwen, Costumen van Rijnland (Leyden en Rotterdam, 1667).

3) Oorkdb. I, blz. 246. Zie boven, blz. 21, 109.

4) Fruin, Verspr. Geschr., dl. VI, blz. 321; Fockema Andreae, Bijdragen tot de Nederl. Rechtsgeschiedenis, IV, blz. 369 vlg.

5) Het zijn, behalve de losse oorkonden, de Zoenboeken sedert 1370; het Stedeboek, dat in denzelfden tijd begint; de Keurboeken, iets vroeger aangevangen. Vgl. Leidsche Rechtsbronnen, blz. VIII en IX.

6) Zie boven blz. 92 en 129 vlg.

7) Zie boven, blz. 53.

8) Dit is in deze functie schout en schepenen alleen, niet de burgemeesters of raden.

14de eeuw ook te Leiden nog wel geheel geschied zijn overeenkomstig de oud-Germaansche rechtsgebruiken, die den grondslag uitmaken ook van de nog eeuwen later in gebruik gebleven „dingtalen”, de overoude plechtige formules, volgens welke de verschillende rechtshandelingen in vaste volgorde plaats hadden, ten einde ze zooveel mogelijk aan de willekeurige opvattingen van den rechter te onttrekken en dus de rechtszekerheid te vergrooten. Ook hier zal de baljuw met de opgerichte roede in de hand zittend op zijn rechterstoel tot de schepenen de plechtige vragen over den tijd van den dag en de plaats der handeling hebben gericht, voordat zij zich zetten op de zodenbanken ¹⁾, die de „vierschaar” vormden, en zonder welke en welker in vaste formules, terugslaande op de zijne, door schepenen uitgebrachte beantwoording geen rechtspraak wettig geacht werd. De baljuw zal, gelijk later de schout ²⁾, als hij „van mijn genadighen heren van den hoechsten rechte” recht sprak, gezorgd hebben „alsoe goets tijts voer den middach” in zijn rechterstoel te gaan zitten, dat hij, volgens de oude voorschriften recht mocht doen; hij zal „de bancke alsoe beset” hebben als noodig was; hij zal stilte geboden, den „gerichtsvrede ghebannen” hebben; hij zal van schepenen gevraagd hebben een vonnis, of hij alles naar behooren had voorbereid en volgens recht onderzocht, wat tot een goede rechtspraak behoorde; daarna zal hij de aanklacht in even plechtige woorden hebben geuit en, nadat de schuld van den aangeklaagde gebleken was, het vonnis, dat bij de misdaad paste, „eenwerf, anderwerf, derdewerf” hebben geëischt en het van schepenen hebben verkregen; eindelijk zal hij dit vonnis op plechtige wijze hebben uitgesproken, nadat schepenen zich volgens hun plicht hadden vergewist, of „de sonne haer hoechste ghedaen heeft van den daghe”. Eerst dan kon namelijk het vonnis, hetzij de doodstraf, hetzij ballingschap, hetzij boete opleggend, wettig gewezen worden.

Zoo ongeveer moet de terechtzitting hebben plaats gehad, waarbij in 1395 Hannekijn Clawert, Colijn Jansz., Thomaes Jansz. en Hannekijn die Enghelsche tot den dood „mitten swaerde ende mitten rade” veroordeeld werden met medewerking van het Leidsche gerecht ³⁾. Onder geleide van den schout werden toen de gevangenen

1) Baljuwrekening 1395/6 (Rijksarchief) waar melding gemaakt wordt van het leggen van 300 zoden „upter vierscaer”, met „pricken” daarop vast gemaakt om te dienen voor „seedzen”. Zie boven blz. 110.

2) Vgl. Orlers, Beschryvinge, blz. 37 vlg.

3) Baljuwrekening 1395/6, 1397/8.

uit den „carcer”, waar de „stienwaerder” ¹⁾ hen bewaard had, door een gehuurden „scipman” met „die ghereescip” naar de „galghe” buiten de stad gevoerd, waar de uit Haarlem ontboden ervaren „stocker”, zekere „meester Jan” — Leiden had toen blijkbaar geen ambtenaar van die soort — de vier masten en vier „wylen” liet opstellen, de 32 „sparren” door een timmerman aan de raderen liet spijkeren en scherpen. Toen werd het vonnis: onthoofding, gevolgd door radbraking met tentoonstelling der gebroken ledematen op de gepunte sparren, voltrokken aan de eerst nog met een „stoep wijn” verkwikte misdadigers. Daarna vertrok de beul, met twee paar handschoenen en 8 pd. holl. voor loon en reis- en verblijf-kosten begunstigd, weder te wagen naar Haarlem.

Zoo moet ook ongeveer „de hellebreker” berecht zijn, die in tegenwoordigheid van hertog Albrecht zelven met vrouw en zoon op 18 Jan. 1392 te Leiden onthoofd werd ²⁾. Zoo moet in 1396 gehandeld zijn met Aerntkijn Burchartsz, toen hij aan de galg berecht werd, en met Copsnel, toen hij in tegenwoordigheid van de heeren van Arkel, van Egmond en Commengijs door meester Jan „ontlijfd” werd ³⁾.

Van zulke door deze rechtbank geslagen doodvonnissen zijn slechts enkele berichten tot ons gekomen in de Baljuwrekeningen van Rijnland ⁴⁾, waar van de kosten der terechtstellingen melding wordt gemaakt. Daarentegen hebben wij meerdere aantekeningen van de door deze vierschaar uitgesproken zoenen, waarbij het „zegghen” zich bepaalt tot geldboete, verbanning enz. Tusschen 1370 en 1390 gebeurde dit laatste gemiddeld eens per jaar ⁵⁾, waarbij ook nog de enkele gevallen gerekend moeten worden, dat de schepenen der stad, volgens het oudste privilege bij staking van stemmen ⁶⁾ of verlegen met eene zaak, die men „wat duyster vont” ⁷⁾, zich tot den baljuw begaven om zijn raad of beslissing in te roepen, welke gang „ten hove” van den baljuw, de „hof-

1) Zie boven, blz. 54. Zij hadden ondanks de boeien, waarin zij „beslaghen” waren, nog getracht te ontsnappen door „uutbreecken” van eenige planken „uyt den vanghen-huyse”.

2) Stadsrekening 1392.

3) Baljuwrekening 1396/7.

4) Rijksarchief, een bundel uit verschillende jaren van de 14de eeuw.

5) Vgl. Zoenboek A (aanhangel) en Stedeboek over deze periode. Het zijn zes gevallen van moord en zestien van leemte, die daarin over dit tijdvak als „gezoend” voorkomen.

6) Zie boven, blz. 27.

7) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 18.

vaert", evenwel zeer zeldzaam werd gedaan, daar men erop uit was zijn invloed op stadszaken zooveel mogelijk te beperken. Een enkele maal werd in gevallen van dergelijken ernstigen aard de zoen door het gerecht alleen uitgesproken, wanneer namelijk de zaak „an den gherechte ghebleven" was, natuurlijk met toestemming van den baljuw.

Zulk een door „die bailiu van sheren wegen", burggraaf en gerecht van Leiden getroffen zoen ¹⁾ was die naar aanleiding van den moord op Hughe Ghibenen, waaraan Jan Gheret Florensoen schuldig bevonden was. Op oud-Germaansche wijze werden de „maghen" van beide zijden, die van den moordenaar en die van den vermoorde, met elkander verzoend en wel op deze voorwaarden. Jan zou vooreerst 100 zielmissen moeten laten lezen voor de rust van Hughe's ziel en bovendien „cloesterwinninghe te doen twisken Mase ende Zipe, alse zedelec ende woentelec is," d. i. ²⁾ naar de Hollandsche abdijen te Loosduinen, Koningsveld (bij Delft), ter Lee ³⁾ (Leeuwenhorst), Rijnsburg en Egmond moest hij een „goeden" man zenden ten einde de heeren of vrouwen van het klooster te verzoeken, natuurlijk tegen goede betaling, de ziel van den doode op te nemen in hunne broeder- of zusterschap, waarvan „betoech" moest worden ingeleverd zoo goed als van de gelezen zielmissen. Verder moest Jan met 100 man een „voetval" doen voor de beleedigde familie en met 50 man haar leenhulde bewijzen. Als boete werd hem bovendien de betaling van 1000 pd. holl. opgelegd, waarvan 120 pd. als „voirsoen" gedeeld moest worden door den baljuw, den burggraaf, het gerecht en 4 van de magen des dooden; 50 pd. als „erfsoen" ten behoeve der erfgenamen, van wie de broeders en zusters van Hughe 20 pd. kregen; 100 pd. werd als „maechsoen" aan de magen toegekend; 140 pd. door de rechters toe te kennen aan hen, „dies best wairdich sijn"; 50 pd. aan Hughe's dochter, kleinere sommen aan andere met name genoemde verwanten, 10 pond aan den schout van Leiden „voir sijn cost", 140 pd. aan den graaf, 60 pd. aan baljuw en burggraaf ieder, 70 pond aan elk der schepenen „voir haren cost"; het overige aan andere belanghebbenden „ter wisinghe" der rechters. De betaaldagen werden aangewezen met bepaling, dat de rechters op den eersten betaaldag moesten afbetaald worden; geschiedde de betaling niet volledig, dan moest het verlies verder pondsponds-

1) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 27.

2) Matthijssen, Rechtsboek, blz. 225.

3) Bij Matthijssen is verkeerdelijk gedrukt: „Ter Loe".

gewijze („na sinen ghelde even ghelijc”) worden gedragen. De oorvede („overeet”), de eed van geheel voldaan en verzoend te zijn, die het gansche geval moest beëindigen, moest op den laatsten betaaldag schriftelijk worden overgegeven. Op dergelijke wijze werd in 1392 ook de doodslag op Jan Hellebreker begaan, gezoend ¹⁾ met 200 zielmissen, kloosterwinning, voetval en overeed benevens betaling van 449 pd. en voldoening van den baljuw en den burggraaf „mid ghevoeghe jof mid recht”, wat ook wel op betaling zal zijn uitgelopen.

Een enkele maal veroorloofde de graaf zich in de stad de „waerheyte” te „besoecken” of te „ondervinden”, gelijk hij op het platteland in belangrijke crimineele gevallen placht te doen. Dan werden commissarissen benoemd, die zich naar de betrokken plaats begaven en er een getuigenverhoor deden plaats hebben, hetwelk ter vierschaar schriftelijk werd ingebracht ²⁾. Voor Leiden is ons slechts één geval van dien aard bekend geworden, uit 1300, toen de bij 's graven afwezigheid het bewind voerende landsregeering met Leiden overeenkwam gedurende korten tijd, van St. Maarten tot Kerstmis, „ter waerheyte” te mogen optreden tot onderzoek naar „misdadighe luyden”, met uitdrukkelijke bepaling, dat daarna de stadsrechten weder geldig zouden zijn ³⁾.

Alleen in twee gevallen ⁴⁾ werd ook in de steden 's heren „waerheyte” ondervonden: in geschillen, waarin zoowel vreemdelingen als poorters betrokken waren of waarin poorters buiten het stadsgebied gemoeid waren, en wanneer het stedelijk gerecht de zaak niet ten einde kon brengen. Maar ook dan „besit” de graaf of wie hem vertegenwoordigt, de baljuw, de „waerheyte” alleen met de schepenen der stad zelve.

Buiten de hooge jurisdictie en de gevallen, waarin men vrijwillig „te hove” voer, hadden de burgers van Leiden met den baljuw als rechter niets uit te staan. Ten platten lande mocht deze de overoude rechtspraak in het „burengericht” met den oud-Frieschen „azighe”, den rechtskenner, met den schout van het ambacht en de „geburen” uitoefenen, in de stad had hij de gewone dagelijksche rechtspraak, de lagere jurisdictie, aan schout en schepenen over te laten. De schout moest hem evenwel jaarlijks

1) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 35. Staat deze zaak misschien in verband met de berechting van „den hellebreker”, waarvan boven sprake was?

2) Vgl. Fruin, Verspr. Geschr., dl. VI, blz. 327 vlg.

3) Zie boven, blz. 39.

4) Fruin, l.l., blz. 342.

rekening komen afleggen ¹⁾) van de opbrengst der „smaele” boeten, die den landsheer toekwamen ook uit de lagere jurisdictie, met name uit de toepassing der stadskeuren en naar aanleiding van die zaken, „die men niet wel mitten recht verwinnen en mach” maar die door „dading”, minnelijke schikking, tot een eind werden gebracht. De baljuw zelf legde daarvan, gelijk van zijn gansche financieele beheer, weder jaarlijks rekening af aan daartoe aangewezen leden van den grafelijken Raad in Den Haag: deze ¹⁾) „hoorden” zijne rekening, die ook schriftelijk werd ingediend, „af”, d. i. lieten zich deze door hem of zijn vertegenwoordiger voorlezen, en hechtten dan aan de aldus gedane verantwoording, soms dadelijk, soms na opmerkingen of wijzigingen, hunne goedkeuring. Eerst onder de Bourgondiërs zou een behoorlijk ingerichte Rekenkamer deze taak overnemen.

Het belangrijke privilege van 24 Juli 1434 ²⁾), waarbij aan schout en schepenen van Leiden door Philips van Bourgondië werd toegestaan „voirtan van onser weghe” recht te doen „sonder onsen Baliu van Rijnlandt dairby te wesen of dairover te roepen als hy tot desen dage toe geweest heeft”, bracht ook de hooge jurisdictie in de stad ten volle aan de stedelijke rechtbank, welker voorzitter, de schout, voortaan zelf in functie zou mogen dragen „een roede in sijnre hant in een teycken van kennessen”.

Voor de lagere rechtspraak in Leiden vóór 1434 hebben wij meer gegevens dan voor de hoogere. De handvesten en privilegiën, zorgvuldig bewaard als zij van ouds werden ³⁾), zijn voor een groot deel in het origineel of anders in vrij goede afschriften tot ons gekomen; de stadskeuren zijn sedert omstreeks 1360 in de Keurboeken opgeteekend; het Stedeboek bevat in zijn bonte verzameling aantekeningen behalve losse keuren ook eenige belangrijke uitspraken van het gerecht; de Zoenboeken ⁴⁾) teekenen de getroffen zoenen aan; een aantal oorkonden bevatten gegevens voor de rechtspraak van schout en schepenen. Toch is het ook ten opzichte van deze rechtspraak niet mogelijk haar in bijzonderheden na te gaan, daar wij met dat al toch slechts zeer fragmentarisch daaromtrent ingelicht zijn.

1) Zie de Baljuwrekeningen, passim.

2) Van Mieris, Charterboek, IV, blz. 1044. Zie boven, blz. 110 en 115.

3) Zie boven, blz. 39.

4) Loopende voor deze periode over de jaren 1370—1390 en 1390—1443. Vgl. mijne bloemlezing daaruit in Leidsche Rechtsbronnen, blz. 1—59, uit het Stedeboek, blz. 63—68.

De gewone „dingdag” van schout en schepenen te Leiden was oudtijds de Zaterdag geweest. Misschien wegens de overgrootte drukte op dien marktdag ¹⁾ stelde de graaf den rechtsdag in 1303 op Dinsdag „om gemeen oirbaer onses landts ende onser poorte van Leyden” ²⁾. Dan werden de gewone civiele zaken behandeld, die voorkwamen. Men kon er overdracht van eigendom, ook elders gelegen, voor schepenen doen plaats hebben, inventarissen laten vaststellen, testamenten doen bezegelen of herroepen, in het kort alles behandeld krijgen, waarbij men rechterlijke sanctie krachtens de keuren of wetten noodig had of deze zonder meer wenschte, en daarvan bezegelde „schepenbrieven” verkrijgen, door den „clerc” of zijn ondergeschikten geschreven. Dan werden ook de uit overtreding der stadskeuren voortvloeiende boeten opgelegd, andere zaken van „correxie” behandeld en zoenen tusschen twistende partijen uitgesproken.

Het is duidelijk, dat bij de toeneming der bevolking en van het verkeer in Leiden in de tweede helft der 14de eeuw daar één wekelijksche rechtsdag niet meer voldoende kon blijven. Wij zien dan ook in de Zoenboeken de schepenen, of ten minste eenige van hen, ook op andere dagen van de week werkzaam, maar toch voor de in die boeken aangeteekende zaken hoogstens slechts eenmaal per week meer, dan eens op den eenen, dan weder op den anderen werkdag. Men dient daarbij nog in het oog te houden, dat de schepenen, hoewel door raden of burgemeesters bij het stadsbestuur bijgestaan, toen bovendien nog een aanzienlijk aandeel in dat bestuur hadden. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat wij uit een aantal oorkonden kunnen zien, dat de meeste zaken door twee schepenen worden afgedaan, terwijl het geheele college slechts in de belangrijkste zaken voorkomt. Reeds in het oudste privilege zien wij aangewezen, dat voor een aantal zaken de aanwezigheid van twee schepenen voldoende geacht wordt ³⁾.

Een drukke werkzaamheid dus, waarbij wij sedert omstreeks 1373 de „scepenmeesters” ⁴⁾ ontmoeten, telkens twee ⁵⁾, onmiddellijk na de schepenkeuze op St. Jacob (25 Juli) optredend en waarschijnlijk belast met het afdoen van bepaalde zaken van gerech-

1) Zie boven, blz. 198 vlg.

2) Van Mieris, Charterb. II, blz. 32.

3) Zie boven, blz. 27.

4) Zie boven, blz. 138.

5) Zoenboek A fol. 20vo, 49, 66, 70vo, 80vo, 86vo, 101vo.

telijken aard en met de inning der aan schepenen toekomende boeten ¹⁾ en voor hunnen meerderen arbeid door eene buitengewone vergoeding van stadswege schadeloos gesteld.

Behalve den gewonen dingdag en de andere rechtsdagen kende het Leidsche recht nog het „poortding”, niet alleen, zooals in Haarlem, Delft en Dordrecht ingesteld ter berechting van zaken over bezit van onroerend goed ²⁾ — dit wordt ten minste in de hierover handelende keur ³⁾ in het geheel niet vermeld, wat echter de zaak zelve niet uitsluit — maar ook van schuld, waarvan geen schepenbrieven voorhanden zijn, van „onbekende” schuld ⁴⁾. Viermaal per jaar had men zulk een poortding: op Maandag na St. Pontiaan (14 Jan.), op Maandag na Beloken Paschen, op Maandag na St. Jacob (25 Juli), op Maandag na Allerheiligen (1 Nov.) werd met het poortding begonnen en drie dagen achtereen, de „aften dagen” of wettige dagen ⁵⁾, werd daarmede voortgegaan, tenzij er een heiligendag op een dier dagen viel, in welk geval men den naasten werkdag erbij nam, mits dien dag „ten hove” van den baljuw niet werd rechtgesproken en het geen marktdag in de stad was.

Hoe het op het poortding of op den gewonen rechtsdag toeging, is ons niet bekend: de oude Keurboeken — het eerste geregeld ingerichte is van 1406, maar de bepalingen zijn grootendeels overgenomen uit het oudere van omstreeks 1360 — bevatten slechts betrekkelijk weinige artikelen ⁶⁾ van gerechtelijken aard, die dan soms nog verre van duidelijk mogen heeten, terwijl wij van de toepassing ervan slechts zeer onvoldoende onderricht zijn bij gemis aan de gerechtsboeken. Zooveel is zeker, dat geen poorter voor den rechter, voor den „dincstal”, op of „voir der stede hues”, behoefde te verschijnen, wanneer hij niet behoorlijk ten aanhoore van ieder op den „Blauwen Steen” ⁷⁾ door dezen op verzoek van den aanklager gedaagd was ⁸⁾: bij ontbreken van deze daging mocht men weigeren op te komen en de aanklager kreeg boete. De schout zelf was verplicht de

1) In 1358 wordt een „rentmeester” van schepenen genoemd (Cartul. Hoogl. Kerk, fol. 61).

2) Vgl. Fruin, Verspr. Geschr. dl. VI, blz. 238, 243, 245 vlg.

3) Kb. 1406, Bk. III, n°. 6, vgl. Kb. n°. 3, n°. 127.

4) Fruin, l.l. blz. 247.

5) Fruin, l.l. blz. 385 vlg.

6) Dit Keurboek bevat in Bk. III „van der vierscaer, pandinghe, scepenbrieve”, slechts 24 artikelen, in Bk. IV „van wapen, vechtelic, vreden” slechts 26.

7) Zie boven, blz. 49.

8) Kb. 1406, Bk. III, n°. 10.

overoude rechtsvormen stipt in acht te nemen, zoowel bij de leiding van de zaak als in het bijzonder bij zijn eisch; anders kon de beklaagde niet gestraft worden ¹⁾). De beklaagde, „hi si poirter of landman”, mocht altijd een „tael-” of „talman”, advokaat, nemen, „die syne tale hout”; deze behoefde geen stedeling te zijn ²⁾). Wanneer de schout iemand den eed oplegde om voor schepenen te zeggen wat hij wist, was men verplicht onder eede te getuigen ³⁾). Wie tegen de keuren handelde, kon door den schout alleen voor schepenen beboet worden ⁴⁾). Wanneer iemand, een vreemdeling, iets binnen de vrijheid der stad misdreven had, waarvoor hem boete kon worden opgelegd, terwijl hij geen huis had binnen Leiden, waarop men eventueel beslag („beset”) kon leggen, en hij de stad had verlaten, kon hij door den rechter ten overstaan van twee schepenen gedaagd worden op den Blauwen Steen, terwijl de stadsbode deze daging moest bekend maken in de kerk van de stadsparochie, waar het misdrijf had plaats gehad ⁵⁾). Binnen jaar en dag moest de schout de boeteschuldigen aanspreken; anders behoefden zij de opgelegde boete niet te betalen, waren zij „dairof quyt” ⁶⁾). Beslag in geval van schuld, „beset”, mocht alleen op de persoon of het goed van den wanbetaler gelegd worden, als de klager voor den stadsbode, dien hij in de vaste daarvoor aangewezen vormen beslag liet leggen, en voor (twee) burgers verklaarde, hoe groot zijne vordering was ⁷⁾); de gearresteerde wanbetaler moest òf bij den stadsbode in bewaring blijven tot den dag, waarop hij voor het gerecht moest verschijnen, òf borgstellen „bi daghes sonnenscijn”; „ontghaet” hij den bode, dan verbeurt hij 40 pd. De niet-poorter mocht den poorter niet aanklagen dan voor schepenen, „up sinen rechten dincstal” ⁸⁾), terwijl de poorter den niet-poorter mocht beklagen of hem of zijn goed doen arresteren, „soe wien hi wil”; geen poorter mocht een ander poorter buiten de stad aanklagen en hem of zijn goed doen arresteren dan voor de stadsschepenen zelve, „soe men up enen poerter sculdich is te doen” ⁹⁾). Alle „lijfscoude”, schuld voor

1) ib. n°. 11.

2) ib. n°. 12.

3) ib. n°. 5.

4) ib. n°. 2.

5) ib. n°. 3.

6) ib. n°. 4.

7) ib. n°. 7.

8) ib. n°. 8.

9) ib. n°. 9.

levensonderhoud gemaakt, moest door man of vrouw op aanmaning van den bode betaald worden „voir hair doer” met geld of pand of met belofte van betaling, gedaan voor den stadsbode. Werd pand aangeboden, dan zou de bode twee poorters mogen vragen het pand te schatten ¹⁾).

Het schuldrecht was, zooals in een stad van handel en marktverkeer te verwachten is, betrekkelijk in de Keurboeken nog al uitgewerkt ²⁾). Schepenbrieven, die men aangaande geldschuld liet opmaken, bleven van kracht jaar en dag na den laatsten betalings-termijn, die in den brief vermeld werd; wanneer zij onmondige kinderen betroffen, bleven zij „in hoire macht” een jaar nadat de kinderen — op hun 17de jaar — „selfmondich” waren geworden; borgtocht bleef in dezen echter geldig, zoolang de borg niet ontslagen was van zijn verplichting. Bij testament ³⁾ mochten man en vrouw elkander niet meer „bespreken” dan van ouds recht was, tenzij het testament door twee schepenen en door poortmeesters met het stadszegel bezegeld was; evenmin mocht een erfgenaam meer dan andere erfgenamen bij testament bevoordeeld worden, wederom tenzij het testament op die wijze bezegeld was.

Het recht van vrouwen was zeer beperkt. Zij moesten zich, als onmondigen, in rechten laten bijstaan door een „ghecoren momboir”, een voogd. Dat van vreemdelingen kenmerkte zich over het algemeen hierdoor, dat hun op korten termijn recht werd gedaan en dat hun recht niet zoo groot was als dat van den poorter; vooral gold dit ten opzichte van vreemdelingen, die zich niet konden beroepen op eigendom in de stad en op wie men dus weinig verhaal had.

Deze en enkele andere in de Keurboeken opgenomen bepalingen wijzen aan, hoe reeds het recht in bijzonderheden, hoewel nog in een weinig gesloten systeem, begon geregeld te worden, al werden die bepalingen telkens blijkbaar eerst naar aanleiding van voorkomende gevallen gemaakt en gold overigens ook in de stad het recht van Rijnland ⁴⁾).

1) ib. n°. 15.

2) ib. n°. 17 vlg.

3) ib. n°. 21/2.

4) Dit laatste is in deze richting nog weinig door onze juristen stelselmatig onderzocht, ten minste voor deze periode. Vgl. in het algemeen Fockema Andreae, Oud-Nederl. Burgerlijk Recht (Haarlem, 1906). Het boekje van Nortier, Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw (Leiden, 1874), is uit de latere Kenningboeken getrokken.

De rechtspraak der Leidsche schepenen had buitenaf een goeden naam. De stadsrekeningen uit het begin der 15de eeuw maken herhaaldelijk melding van de komst van vreemde schepenen te Leiden „om raet van vonnessen”, ter „hofvaert”, zooals men placht te zeggen. Bij het in 1355 aan Weesp geschonken privilege ¹⁾ was zelfs bepaald, dat het in moeilijke gevallen in de eerste plaats te Leiden („oft daer sijs beste wijs mogen werden binnen onsen lande”) vonnis moest halen. Andere steden hadden in dat opzicht geheel de vrije keus en het pleit voor de Leidsche schepenen, dat wij b.v. tusschen 1413 en 1425 herhaaldelijk die van Gouda, Alkmaar, Delft, Haarlem, Naarden, Rotterdam, misschien zelfs Den Briel, dat toch wel wat ver af lag, hier „om vonnesse” zien komen ²⁾. Voor het uit Rijnland losgemaakte Leiden zelf was de rechtbank van den baljuw de aangewezen plaats voor „hofvaert”, waarbij dan wel deze met zijn „welgeboren mannen” de vierschaar heeft uitgemaakt, daar het moeilijk aan te nemen is, dat schepenen zelf onder zijne leiding alleen beter tot een vonnis meenden te kunnen komen dan onder die van den schout, al is dit niet geheel uitgesloten.

Een geheel afzonderlijk boek wordt in het Keurboek van 1406 volgens het opschrift gewijd aan „wapen, vechtelic, vreden”, aan de handhaving van rust en orde in de stad, welke ook reeds in het oudste privilege als eene der gewichtigste functiën van schepenen was aangemerkt en vrij uitvoerig was geregeld ³⁾. De bepalingen in het Keurboek breiden uit wat er in dat en de latere privileges was aangegeven. Terwijl daar in hoofdzaak het begrip „matewonde” was behandeld, werd in de latere keuren vastgesteld, dat het lemmet van een gedragen wapen niet langer mocht zijn dan $\frac{1}{2}$ el behalve voor het „ghesinde” van den graaf, van diens kinderen en van den burggraaf ⁴⁾; iedere waard moest zijn gasten langere wapens doen afleggen; het trekken van een geslepen wapen, het bij een opstootje komen met lansen, scherpgepunte stokken, pieken, hand- of voetbogen was op zware boete verboden ⁵⁾;

1) Van Mieris, Charterboek, II, blz. 849.

2) Overvoorde, in Leidsch Jaarb. 1909, blz. 45 vlg. Vgl. nog het vonnis gegeven aan het gerecht van Monster: Leidsche Rechtsbronnen, blz. 28.

3) Zie boven, blz. 27. De oudere Correctieboeken, die hierover nog meer licht zouden kunnen verspreiden, zijn verloren gegaan; het oudste, dat wij bezitten, loopt van 1434 af.

4) Kb. 1406, Bk. IV, n°. 1. Bijna al deze artikelen zijn uit het een halve eeuw oudere Kb. n°. 3 overgenomen.

5) ib. n°. 2/3.

belediging met woorden in tegenwoordigheid van het gerecht, een ander werpen met water of sneeuw, vooral met steenen of metalen werptuigen werd streng gestraft ¹⁾; nog strenger natuurlijk het in een stad met zooveel grachten voor de hand liggende in het water werpen van zijn tegenstander, waarop 10 pd. boete gesteld was ²⁾, het maximum van boete, waartoe schepenen mochten veroordeelen; gekijf van vrouwen werd gestraft door de schuldige „den stien”, een zwaren om den hals gebonden steen, te laten dragen, van den Blauwen Steen tot de poort of barrière, waar zij het dichtst bij woonde, en weder terug ³⁾.

Bij alle geldboeten was een gedeelte als emolument bestemd voor de schepenen zelf, de zoogenaamde „ritsoenboeten” ⁴⁾. De boeten werden namelijk oorspronkelijk gelijkelijk verdeeld tusschen den graaf en den burggraaf, wier aandeel jaarlijks door den schout werd afgerekend ⁵⁾, en de schepenen, die dus gezamenlijk $\frac{1}{3}$ ontvingen. Later in de 14de eeuw zien wij den graaf de helft kregen, burggraaf en de gezamenlijke schepenen ieder $\frac{1}{4}$. In het Keurboek van 1406 ⁶⁾ werd vastgesteld, dat voortaan de schepenen, behalve hun aandeel in de lakenuitdeelingen aan het gerecht, alle boeten van 12 en 18 schellingen zouden ontvangen, terwijl alle overige „vervalle” aan de stad zouden komen. Veertien dagen na St. Maarten (11 Nov.) moest de schout zijne rekening hebben gedaan en het verschuldigde hebben betaald ⁷⁾.

Zeer uitvoerig ⁸⁾ was de instelling van den vrede bij keur geregeld. Deze overoude, reeds in de dagen van Karel den Groote vrij wel geregelde instelling had ten doel bij heftigen twist of handgemeen de twistenden door tusschenkomst van het gerecht gedurende zekeren tijd uit elkander te houden ten einde het verschil langs gerechtelijken weg of bij minnelijke schikking op te lossen ⁹⁾. Oorspronkelijk mocht alleen de baljuw of de schout dit doen, in tegenwoordigheid van (twee) schepenen ¹⁰⁾, maar bij het privilege van 1306 wordt het toegestaan aan baljuw, schout of

1) n°. 4, 5, 7.

2) n°. 6.

3) ib. n°. 8.

4) Vgl. Middeln. Wdb. i. v. rantsoen.

5) Zie boven, blz. 228.

6) Kb. 1406, Bk. II, n°. 8.

7) ib. n°. 3.

8) ib. n°. 9 vlg.

9) Zie boven, blz. 27; Fruin, l.l. blz. 284 vlg.

10) Privilege 1266. Zie boven, blz. 26.

schepenen zonder meer, later ook aan den raad of burgemeester of zelfs aan ieder, die lid van het gerecht geweest was ¹⁾).

De gang dezer rechtshandeling is als volgt. De vreder begeeft zich tot ieder der beide twistende partijen en „vermaent” hen voor zekeren tijd „eens vreden eenwerf, anderwerf ende derdewerf als een wittich man sculdich is enen rechten hantvrede te houden”, en „wairt” (handhaaft) hen dezen, totdat hij dien „wedersegt mitten monde” ²⁾. Partijen antwoorden bij handslag: „ic gheef u den vrede”; weigert een harer, dan wordt de wederspannige door schepenen tot het maximum van boete, 10 pd., veroordeeld, terwijl hem ten overstaan van twee poorters wordt „gheboden”, den vrede te houden „up sijn lijf ende up sijn goet.” Bij afwezigheid van een der partijen, als „die hantdadighe over side gaet, dat men niet en weet te vinden”, dan wordt hem de vrede na „eyschen bi sinen name” thuis voor zijn deur, „up sinen dreppel”, aangezegd „ende doent twie van den buren te weten, dat sijt hem segghen moghen, als hi thuys comt” ³⁾. Loopt een schuldige ijlings weg bij de komst van den vreder, als er een twist of gevecht plaats heeft, dan volgt de vreder den „loper” of „scuulre” zes „sijnre treden”, roept hem luide na bij zijn naam en vermaant hem ten overstaan van twee goede getuigen driewerf tot vrede; komt hij dan in het geheel niet, dan gebiedt de vreder hem den vrede te houden en beboet hem met 10 pd.; komt hij later nog ⁴⁾, dan is de vreder, die „den vrede an hem verniewen” moet, voldaan met eene boete van 5 pd., omdat hij hem „so langhe voirghinc”. Wie den vreder „enich mistant doet” met woord of daad, moet dat beteren ⁵⁾ zoo goed als ieder, die het gerecht in zijne functiën belemmert. Is de vrede gemaakt, dan moeten de twistenden „inlegghen” ⁶⁾, in gijzeling gaan, en wel dadelijk („rechtevoirt”); heeft men een huis binnen Leiden, dan in zijn huis, anders in een herberg, als de waard het ten minste goed vindt; een handwerksman, die in den regel slechts een weinig beteekenend eigendom had, moet in een herberg zijn intrek nemen, veertien dagen lang, en mag alleen op zijn „hiemwerf” gaan, blijkbaar om er het bepaald noodige werk te doen of te laten doen. De duur van den vrede is verschillend

1) Kb. 1406; Bk. IV, n°. 10, 15, 22.

2) Matthijssen, blz. 214.

2) Kb. 1406, Bk. IV, n°. 20.

4) ib, n°. 21.

5) ib. n°. 22.

6) ib. n°. 10 en 11.

maar wordt bij het vreden precies aangegeven; de partijen zijn gehouden hem voor dien duur te eerbiedigen, „sterven se leven se”, tenzij de zoen eerder getroffen wordt, „ende dan is die vrede uut”¹⁾. Vreden, welker termijn verlopen is, kunnen viermaal 's jaars „verniewt”, verlengd worden: op Allerkinderen dag (28 Dec.), Beloken Paschen (Zondag na Paschen), St. Jan (24 Juni) en St. Lambert (17 Sept.). Vredebreuk werd streng gestraft²⁾. Van de genomen vreden werd in een Vredeboek aanteekening gehouden³⁾.

Het doel van den vrede was de beide partijen door een zoen voorgoed te bevredigen. Daarnaar werd dus in den tijd van den vrede door het gerecht gestreefd en in de Zoenboeken vindt men het resultaat van dat pogen opgeteekend. Bovendien staan daar ook de zoenen aangeteekend, die het gerecht, zonder dat er van het leggen van vrede gesproken wordt, tusschen partijen heeft gelegd.

De voorwaarden van de getroffen zoenen zijn zeer verschillend naar den aard van het te beslechten geschil⁴⁾. Soms spreekt het gerecht na twisten, die zich tot het wisselen van scheldwoorden bepaald hebben, eenvoudig uit, „dat si wesen sullen an beyden siden goede vriende”. Soms moet de belediger zijn verontschuldiging aanbieden of wordt hij tot geldboete veroordeeld; dikwijls is eene tijdelijke verbanning de straf of het doen eener bedevaart of wel het leveren van eenige duizendtallen steenen aan de stad ten behoeve van den bouw harer in dezen tijd aangelegde⁵⁾ muren. Bij het opleggen eener bedevaart naar een of ander bekend heiligdom, naar St. Yenwout bij Namen of naar Aardenburg in Vlaanderen, naar O. L. Vrouw te 's Hertogenbosch of te Hall in Brabant, naar Parijs, Aken, Keulen, Lübeck, Einsiedeln, Wilsnack in Brandenburg, zelfs naar S. Jago di Compostella in Gallicië, naar Rome, naar het Heilige Graf te Jeruzalem, was de bedevaartganger verplicht een „betoech” terug te brengen, waarin de geestelijken van bedoelde plaats verklaarden, dat hij er werkelijk geweest was⁶⁾. Zulk een bedevaart was bij de toenmaals heer-

1) *ib.* n°. 9.

2) Vgl. Fruin, I.1., blz. 292.

3) Ook van deze Vredeboeken zijn slechts eenige uit het einde der 15de eeuw voor tot ons gekomen.

4) Vgl. de bloemlezing uit de Leidsche Zoenboeken, in mijne Leidsche Rechtsbronnen blz. 1 vlg.

5) Zie boven, blz. 70 vlg.

6) Vgl. Overvoorde, in Kerkhist. archief, IV, blz. 300 vlg.; Leidsche Rechtsbronnen, blz. 24, 46 en 52.

schende onveiligheid een zware straf, waaraan niet gering levensgevaar verbonden was, maar zij had voor den misdadige het voordeel, dat zij hem van alle schuld ook uit een zedelijk of godsdienstig oogpunt onthief. Dikwijls wordt een der partijen veroordeeld tot het „maken” van „een beloken hant” en wel met den eed, dat, met „dat hi dairin brenget” zijne tegenpartij „al volbetert” is, welke eed soms door eedvolgers versterkt wordt, die met hem zweren. Wat in die gesloten hand „ghebrocht” moet zijn, is soms aangewezen, soms niet: in den regel is het een geldsom, maar dikwijls ook een andere genoegdoening, een bedevaart naar een heilige stede binnen of buitenslands of bij een processie „voir die crucen” te gaan „barvoet ende blootshoofts”. De rechtsvorm schijnt speciaal Leidsch geweest te zijn en in verband te staan met de „manus promissa”, de „beloofde” of „ghewedde hant”, waarvan elders sprake is, maar zij is totnogtoe niet geheel verklaard 1).

Voor elke zoen werd aan het gerecht een kleine vergoeding gegeven, meestal door het gerecht zelf vastgesteld. Het gerecht der stad legde partijen soms den zoen op ook zonder dat zij de tusschenkomst ervan hadden ingeroepen, evengoed als het dit deed op verzoek der partijen. Zoenbraak werd ten strengste gestraft, met verlies van hand of oor, dikwijls met den dood, een enkele maal met zware geldboeten, wat alles pleit voor het groote belang, dat naar algemeene opvatting met de zaak gemoeid was.

Het stadsrecht gold voor een ieder, hij zij volgerechtigd burger of inwoner der stad, hij zij van hooge of geringe afkomst; het gold volgens het stadsrecht onder bepaalde voorwaarden ook voor den in de stad vertoevendenden vreemdeling, hetzij hij in Rijnland, hetzij hij elders thuis behoorde, al zal deze in den regel wel getracht hebben zich bij voorkomende gevallen op het recht van de plaats zijner inwoning te beroepen en meestal zijn pogen met succes bekroond hebben gezien; het gold ook voor den burger, al bevond hij zich buiten de stad, ja buitenslands, b.v. in Skonen 2) of in Calais 3).

Slechts ééne categorie van burgers en inwonenden stond buiten het stadsrecht, de geestelijken 4). Reeds van ouds had de geeste-

1) Vgl. Middeln. Wdbk. i. v. hant, gewet, beloven. Vgl. Overvoorde, l.l. blz. 305.

2) Zie boven, blz. 207.

3) Zie boven, blz. 204.

4) Vgl. Fockema Andreae, Het Oud-Nederlandsch burgerlijk recht, I, blz. 106 vlg.

lijkheid getracht hare leden aan de wereldlijke rechtspraak te onttrekken en in de 14de eeuw was zij daarin wel geslaagd. Algemeen, ook te Leiden, werd toen echter aangenomen, dat de geestelijke als zoodanig moest bekend staan. Was hij dit en droeg hij, zooals in het concordaat van 1434 tusschen Philips van Bourgondië en bisschop Rudolf van Utrecht stond, „cruyn” en „clerchabyten” en leefde hij „als een cleric sculdich is te doen”, dan mocht hij wel door den wereldlijken rechter gevat worden, als hij vredebraak beging, vocht, dronken was of andere „ondaedelycke saecken” deed, maar hij moest dan door de geestelijke rechtbank van den provisor van Rijnland berecht worden ¹⁾, tenzij deze van dat recht afstand deed. Hij mocht echter ook wel als eischer of verweerder voor de burgerlijke rechtbank berecht worden en dan een vertegenwoordiger, een „voogd”, kiezen. Zoo zien wij te Leiden zekeren broeder Jan Paridaen, die een burger had uitgescholden, door schepenen met dezen gezoend ²⁾ voor zich en zijn „maghen ende hulperen”. Een andere maal vinden wij de heeren van het Duitsche Huis met een aanzienlijk ridder gezoend, nadat zij bij hun twist „alijnghe ghebleven sien an den gherecht”, dat dus blijkbaar vrijwillig door hen erkend was, wat overigens meer bij geestelijken voorkomt, ook bij overdracht van eigendommen door of aan hen, blijkbaar om meerdere zekerheid te verkrijgen.

Zoo begon het stadsrecht zich meer en meer te ontwikkelen te gelijk met de ontwikkeling der stad als zoodanig; het Appendix ³⁾, dat welhaast ontstond naast het Keurboek van 1406, wijst steeds weder een iets verder stadium dezer ontwikkeling aan, die in de verdere Keurboeken der 15de en 16de eeuw weder nieuwe phases doorloopen heeft. Meer en meer week het recht van den burger dus af van dat van den Rijnlander; meer en meer ontgroeit het aan de oude Germaansche rechtsgebruiken en rechtsbeginselen, die met die van het langs allerlei wegen indringende Romeinsche recht, met die ontleend aan de behoeften der eigenaardige omgeving, waarin hij zich bevond, ten slotte het geheel van stadsrecht zouden vormen, waarop hij als passende voor zijn behoeften trotsch was en voor welks handhaving hij niet minder in de bres zou willen springen dan voor de privilegiën zelf, waarop het was gegrond.

1) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 36.

2) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 20.

3) Keurboeken, blz. 469 vlg.

HOOFDSTUK XI.

DE STEDELIJKE GELDMIDDELEN.

De stadsrekeningen, die ons uit den tijd tusschen 1392 en 1434 bewaard zijn ¹⁾, geven ons gelegenheid duidelijk te zien, hoe het geldelijk beheer der stad was ingericht, wat de poorter zoowel als de ingezetene zonder poortrecht aan de gemeenschap had te betalen. Daarbij zal blijken, dat ook Leiden gelijk andere Holland-sche steden toen de wegen had ingeslagen, die de steden van oudere herkomst zoowel in Frankrijk en Vlaanderen als in het Duitsche Rijk reeds lang te voren hadden gevolgd ²⁾.

De raden, poort- of burgemeesters voerden op het einde der 14de eeuw het financieele beheer der stad, terwijl schout en schepenen, het eerste stadsbestuur, zich reeds sedert lang niet meer daarmede inlieten ³⁾, behalve in zooverre als de poortmeesters verplicht waren binnen eene maand na hun aftreden (St. Maartens-avond, 10 Nov.) rekening te doen van hun beheer ⁴⁾. Dan verscheen ten stadhuize evenwel niet alleen het gerecht der stad maar kwamen ook op „veel goeder lude van der vroescip”, ten einde kennis te nemen van wat er was ingekomen en uitgegeven, hetgeen natuurlijk de algemeene belangstelling wekte. Het ligt voor de hand, dat de geheele vroedschap daartoe was opgeroe-

1) Wij bezitten er uit de jaren 1392, 1400, 1413, 1419, 1420, 1423, 1425, 1426, 1427, 1430 en 1434 (Leidsch Archief).

2) Vgl. vooral Bücher, Der öffentliche Haushalt der Stadt Frankfurt, in Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft Bd. 52 (1896); Kuske, Das Schuldenwesen der deut-schen Städte im Mittelalter (Tübingen, 1904): Ergänzungsheft XII der Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft; De Calonne, Une ville (Amiens) au quinzième siècle (Paris, 1880); Van der Linden, Geschiedenis der stad Leuven (Leuven, 1899), blz. 82 vlg.; Pirenne, Histoire de la ville de Dinant, p. 56 suiv., enz.

3) Zie boven, blz. 140 vlg.

4) Kb. 1406, Bk. II, n°. 5; vgl. Kb. n°. 3, n°. 25.

pen ¹⁾. Wat er te kort kwam („alle hoir ghebrec”), moest in die rekening worden aangegeven en verrekend; verzuimden de rekenplichtigen dienaangaande iets op te teekenen, dan kwam dit later niet op kosten der stad maar hadden zij zelf de schade te dragen ²⁾. Zij werden sedert 1398 af en toe bijgestaan door de homans, op wier werkzaamheid zij toezicht hielden en die in dit beheer allengs hunne plaats innamen ³⁾, gelijk zij zelf vroeger de schepenen eerst hadden terzijde gestaan, daarna vervangen.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat burgemeester en homans jaarlijks, zij het dan in het ruwe, bij het begin hunner werkzaamheid een soort van budget hebben opgemaakt en daarbij te rade zijn gegaan met wat hunne voorgangers in hunne rekening verantwoord hebben; verder dan tot een vermoeden kunnen wij in dezen echter niet komen, daar er nergens eenige toespeling op zulk een budget wordt gemaakt. Het financieele beheer was intusschen zoo los geregeld, dat zulk een budget moeilijk meer dan een globale berekening kan geweest zijn. In ieder geval zullen zij alleen voor eigen gemak eene berekening omtrent vermoedelijke inkomsten en uitgaven hebben gemaakt; verplicht waren zij er zeker niet toe, want de keuren noch de rekeningen maken er melding van.

De bestuurders der stadsfinanciën hadden te beschikken over tweeërlei soort van inkomsten, gewone en buitengewone.

Tot de eerste kon men in de eerste plaats rekenen „der stede oude goeden ende renten”, waarbij de volgende vaste posten moeten genoemd worden:

- a. De opbrengst van de verpachting der visscherij in de stadsvesten, welke evenwel sedert 1351 ten deele als emolument aan het schuttersgilde was afgestaan ⁴⁾. Men houde daarbij in het oog, dat de visscherij in den Rijn zelf, ook in dat deel der rivier, dat door de stad liep, den burggraaf toekwam ⁵⁾.
- b. De opbrengst van de verpachting der „stallen”, staanplaatsen op de visch-, turf- en houtmarkt ⁶⁾, in de Vleeschhal ⁷⁾ en het Wolhuis.

1) Zie boven, blz. 145. Aan het slot van andere rekeningen ook alleen de „vroescip”.

2) Kb. 1406, Bk. II, n°. 4.

3) Zie boven, blz. 148 vlg. Hunne rekeningen zijn er uit 1426, 1427, 1434.

4) Zie boven, blz. 167. Vgl. Stedeboek, fol. 289.

5) Zie boven, blz. 83. Vgl. Bakhuizen van den Brink, Piscatio, blz. 192.

6) Zie boven, blz. 199.

7) Zie boven, blz. 52.

c. De opbrengst van de verpachting der waagrechten ¹⁾; van de stedelijke wijnkraan ²⁾, waarmede zware wijnvaten en ook andere goederen uit de schepen gelost moesten worden; van de van stadswege opgestelde ramen ³⁾, waarop de lakens werden gedroogd en onderzocht; van het strijkgeld voor het meten der lakens ⁴⁾; van de boter-, linnen-, brood- en mudde- of korenmaat ⁵⁾, het gebruik der geijkte stadsmaten bij het marktverkeer.

Tot 1397 hadden bij deze categorie nog behoord de „dobbelscoel” en de „quaecscoel” ⁶⁾, waar onder leiding van een meester en onder toezicht van het gerecht gedubbeld werd; dit werd toen echter bij stadskeur verboden ⁷⁾ gelijk ook elders in dezen tijd dergelijke spelen verboden zijn ⁸⁾.

Deze verpachtingen hadden plaats op St. Pietersavond en wel door de burgemeesters, later door de homans; voor de stallen geschiedde de verpachting in vier termijnen. Leden van het gerecht waren bij de verpachting uitgesloten. De pachters stelden borgen en hadden zich te houden aan de verpachtingsvoorwaarden, die in het Stedeboek waren aangeteekend en waarbij was aangegeven wat zij van de marktbezoekers, de gebruikers der ramen enz. mochten eischen. Zoo werd ⁹⁾ voor het „opslaen”, het lossen, met de wijnkraan 2 groot per Dordr. aam wijn en evenveel voor 400 pd. zwaarte gevraagd, terwijl hij, die zijne goederen loste zonder de kraan te gebruiken, den pachter resp. 6 of 4 penn. moest betalen; alle schade, bij het lossen aan de goederen gekomen, was voor rekening van den pachter; hij moest den Rijn bij de kraan op behoorlijke diepte houden, opdat de schepen erbij konden komen; deed hij dit niet, dan zorgde de stad op zijn kosten voor uitdieping; als er een tweede kraan zou worden opgericht, zou de pachtsom der oude verminderd worden.

Bij de oude renten werd ook nog gerekend, dat sommige gelden of ambachten jaarlijks een zekere som aan de stad betaalden; zoo de vleeschhouwers nog in 1413, de schoenmakers nog in 1400 3 pd. 's jaars, welke inkomsten echter op den duur vervallen zijn.

1) Zie boven, blz. 82, 89, 90, 199, 200.

2) Zie boven, blz. 82.

3) Zie boven, blz. 191.

4) Zie boven, blz. 193.

5) Zie boven, blz. 200.

6) Zie Middeln. Wdbk. i. v.

7) Meerman, Beleg van Leyden, blz. 163 vlg.

8) Van Mieris, III, blz. 630 enz.

9) Stedeboek, fol. 327.

Onder de gewone inkomsten mag vervolgens het „poortgeld” gerekend worden, de som, die ieder nieuw aangenomen poorter, hetzij inwoner, hetzij vreemdeling, bij zijne aanneming had te betalen. Het bestond vooreerst uit een derde deel van de reeds bij het oude privilege van 1266 ¹⁾ vastgestelde bijdrage van 40 sch.; in de tweede helft der 14de eeuw was het daarvan aan de stad komende van de helft op $\frac{1}{3}$ teruggebracht, blijkbaar sedert ²⁾, behalve de burggraaf, ook de graaf daarin een aandeel had verkregen ³⁾. Behalve deze som, die dus 13 sch. 4 d. bedroeg, betaalde de nieuwe poorter bij zijn intrede gewoonlijk 1 groot van ieder pond, dus den 30sten penning ($3\frac{1}{3}$ %), van zijn vermogen zooals hij dit op zijn eed had aangegeven ter optekening in het stedelijk schotboek ⁴⁾. De eerste som werd blijkbaar bestemd voor den bouw van den stadsmuur, want zij wordt genoemd „voer sinen stien”.

Dan het „pondgeld”, betaald door vreemdelingen, die een erfenis hadden te ontvangen van de „besterfte” van een Leidsch poorter. Voor en aler dan „enich goet ghedeelt” werd, moest de erfgenaam van elk pond 2 sch. (dus 10 %) van het in het schotboek vermeld bedrag der erfenis betalen benevens het laatste schot, dat in de stad betaald was geworden ⁵⁾. De poorter, die zijn poortrecht vrijwillig opgaf of daarvan vervallen werd verklaard („uutgheset”), betaalde aan poortgeld, behalve het laatste schot, 12 penningen (dus 1 sch. of 5 %) van zijn in het schotboek opgeteekend vermogen ⁶⁾, „dat” door zijn heengaan „uter stede ghinc”.

Vervolgens de opbrengst van de verhuring of den verkoop van stedelijken grond of huizen. Verder sommige van ouds gebruikelijke accijnsen, met name op het brood ⁷⁾. Eindelijk het stadsaandeel in de door schepenen opgelegde boeten. Ten slotte toevallige baten.

Uit al deze gewone inkomsten, de „oude goede”, trok de stad in hoofdsom ⁸⁾:

1) Zie boven, blz. 28, 40, 160.

2) Wanneer weten wij niet; in ieder geval na 1306, wanneer het aandeel nog de helft is.

3) Vgl. Kb. n°. 3, n°. 102 en 119; Kb. 1406. Bk. II, n°. 14 en 15, waarin ook de graaf als belanghebbende vermeld wordt, bij het opnemen van een poorter.

4) Zie boven, blz. 160.

5) Kb. n°. 3, n°. 107 en 178; Kb. 1406, Bk. II, n°. 22 en 24. Vgl. Rek. 1392, fol. 6v.

6) Kb. n°. 3, n°. 105; Kb. 1406, Bk. II, n°. 25. Vgl. Rek. 1392, l.l.

7) Zie boven, blz. 168.

8) Zie de Bijlage, waarin deze statistieke gegevens.

In 1392	820 pd.
1399 ¹⁾	750 pd.
1400	1180 pd.
1413	980 pd.
1426 ²⁾	1100 pd.
1427	2150 pd.
1434	1150 pd.

Maar een en ander was volstrekt onvoldoende om de totale uitgaven te dekken. Deze toch bedroegen in genoemde jaren in hoofdsom:

In 1392	1725 pd.
1399	8300 pd.
1400	9000 pd.
1413	13000 pd.
1426	22500 pd.
1427	27000 pd.
1434	20000 pd.

Aanzienlijke verschillen dus, waarbij omstreeks 1400 de zeer kostbare ³⁾ Friesche oorlogen, omstreeks 1426 de burgeroorlog tijdens Jacoba, waarin Leiden een groote rol speelde ⁴⁾, in aanmerking genomen moeten worden.

De stedelijke uitgaven worden in de rekeningen onder de volgende posten gebracht, waarvan echter sommige dikwijls worden verbonden onder één hoofd.

- a. „Daghelixe reysen”, door leden van het gerecht in het belang der stad gedaan naar den landsheer, den burggraaf, den grafelijken raad, de dagvaarten der steden, de lijfrentenhouders, enz.
- b. Wijschenkingen ⁵⁾ en andere „presencien”.
- c. Bodenloonen en vertering op het stadhuis of in herbergen „mit heren ende goeden luden”.
- d. Verplichte lakenuitdeeling aan ambtenaren enz. ⁶⁾
- e. Salarissen van lagere ambtenaren ⁷⁾.

1) Accijsrekening van dat jaar geeft 250 pd. aan als ontbrekende aan de 1000 pd., die volgens eene verloren keur de oude renten moesten opleveren.

2) De rekeningen van 1419 en 1420 zijn wegens het beleg van 1420 zeer verward en onregelmatig gehouden, zoodat zij hier buiten vergelijking gehouden zijn.

3) Zie boven, blz. 119/20.

4) Zie boven, blz. 121, 171.

5) Zie boven, blz. 138, 143, 153 vlg.

6) Zie boven, op dezelfde bladzijden.

7) Zie boven, blz. 154.

- f. „Tymmerijnghe”, uitvoering van stadswerken.
- g. Krijgstochten, hetzij ten behoeve van den heer, hetzij voor de stad zelve ¹⁾).
- h. Uitbetaling van lijfrenten.
- i. Beden aan den landsheer toegestaan.

Het zijn meestal zeer afwisselende bedragen, die men voor al die posten noodig had. Maar het geld moest er zijn. Er waren dus buitengewone inkomsten noodig.

Voor die buitengewone inkomsten had men verschillende bronnen.

Het eenvoudigste middel om aan geld te komen, en ongetwijfeld het oudste, was de hoofdelijke omslag, het „scot” ²⁾). Daartoe waren alle poorters met hun vermogen, volgens scherp gecontroleerde eigen opgave onder eede ³⁾, aangeteekend in het „scot-boec”, van welk soort van boeken reeds in verschillende stedelijke privilegiën en dorpsaangelegenheden in Holland melding wordt gemaakt ⁴⁾. Vreemdelingen, die binnen Leiden een huis of ander eigendom bezaten, werden eveneens met het schot belast, waarbij dan schepenen als schatters der waarde van het goed optraden ⁵⁾.

Oorspronkelijk zal, gelijk in 1392, slechts één poortmeester het schot geïnd hebben, maar in 1400 gingen de vier poortmeesters, later de homans, ieder met twee schepenen de stad bon voor bon rond ter inzameling van het verschuldigde, terwijl het ingekomene nauwkeurig werd aangeteekend. Wie het verschuldigde weigerde, werd, nadat hij driemaal door den klerk der poortmeesters of der homans gemaand was, aan zijn eigendom gepand.

Voor Leiden bezitten wij evenmin als, voorzoover bekend, voor andere Hollandsche steden zulk een hoogst belangrijk register. Wij weten echter uit de rekeningen, dat in 1392 het geheele bedrag van het gezamenlijk vermogen der ingezetenen — voor 1344 kan het op 7500 pd. geschat worden — 47000 pd., in 1400

1) Zie boven, blz. 164 vlg.

2) Zie boven, blz. 162. Het was in de dagen van Philips van Leyden, omstreeks 1355 zeer gewoon (Phil. de Leyden, p. 157).

3) Valsche aangifte werd gestraft met 18 sch. boete en de som door het gerecht verhoogd „tot horen wille”: Kb. n°. 3, n°. 102; Kb. 1406, II, n°. 15.

4) Zie boven, blz. 115.

5) Kb. n°. 3, n°. 108. Het schijnt, dat deze maatregel slechts tijdelijk was; de keur is ten minste in het Kb. 1406 niet opgenomen, misschien echter alleen omdat men in dat Kb. het schot zelf had opgeheven.

53000 pd., in 1413 72000 pd. bedroeg ¹⁾, terwijl het schot in 1392 op 4 d. (dus $1\frac{2}{3}$ %), in 1400 bij verschillende heffingen gezamenlijk op 2 sch. (10 %) werd gesteld van het bedrag, waarmee men „te scote” stond. Omstreeks 1400 nu was van de schotheffing in verband met de Fransche oorlogen een overdadig gebruik gemaakt. Zagen wij, dat in 1400 10 % betaald was, in het voorafgaande jaar was het bedrag in vier of vijf heffingen zelfs 16 % geweest ²⁾.

Dat werd te erg. In het nieuwe Keurboek van 1406 ³⁾ staat dan ook aangeteekend, dat wegens al te drukkende lasten, door het „in corten jaren” ten behoeve van den landsheer zoo herhaaldelijk opgelegde schot geleden, het den poorters „zwairliken anecomt ende veel lude qualiken ghewesen moghen ende seer te onwille wort”, vooral den armen ⁴⁾, „dair tscot zwairliken upstaet” en „dair mens langhe niet of ghecrighen en can”. Daarom heeft het gerecht in overleg met de vroedschap besloten „voir cost ende onraet” voortaan geen schot meer te gaderen maar het benodigde geld te vinden door het, zoo noodig, instellen van „excisen”, van wege het gerecht en de vroedschap „bi den meesten ommesegghen”, d. i. bij meerderheid van stemmen. Zeer waarschijnlijk is het, dat daarvoor ook de toestemming van den landsheer is gevraagd moeten worden gelijk in 1414 te Alkmaar geschiedde ⁵⁾. Ieder inwoner, arm of rijk, behalve het St. Katrijnen gasthuis — dus ook alle geestelijken en geestelijke instellingen, die van schot vrij gesteld waren — zouden daaraan moeten betalen. Later kwam men op dezen maatregel tegenover de geestelijkheid terug en gaf soms ook andere vrijstellingen. Zoo werden in 1424 behalve de landsheer en zijn hofgezin ook de baljuw, 's heeren raden, alle priesters en begijnen, de heilige geest- of armhuizen, zelfs een ambtenaar als de stadsbogenmaker (deze waarschijnlijk volgens bijzondere overeenkomst) vrijgesteld; in 1429 werden de tesorier der grafelijkheid (een burger der stad), de baljuw en de commandeur van

1) Vgl. Posthumus, I, blz. 385. Is de vermeerdering misschien toe te schrijven aan de werking der ongedagteekende en dan op ongeveer 1400 te stellen keur omtrent het schot der vreemdelingen?

2) Rekening der kinderen Blijfhier (Leidsch archief).

3) Bk. II, n°. 9. De keur is blijkens het bovenstaande van na 1400, in welk jaar nog van geen accijns als stedelijke belasting in de rekening gesproken wordt.

4) In 1392 was reeds een aantal armen „om des kouts winters willen bi bevelen van der vroescip” vrijgesteld (Rek. 1392, fol. 8).

5) Van Mieris, IV, blz. 239.

St. Pieter geheel vrijgesteld, benevens twee kloosters, de gasthuizen, de armhuizen en het Lazarushuis, mits zij geen bier aan anderen verkochten, terwijl alle parochiegeestelijken elk kwartaal 2 vat, de Gefaliede Begijnen 26 vat, de Begijnen op de Papengracht 9 vat, de deken van St. Pancras en de provisor van Rijnland 4 vat vrij van accijns mochten hebben; in 1430 werden ook de schoolmeesters vrijgesteld; in 1434 werden alle vorsten en vorstinnen, de bisschop van Utrecht, de „kapiteynen van den lande” met hun gevolg en de raden van het kort te voren ingestelde Hof van Holland van stadsaccijns vrijgesteld ¹⁾. Den poortmeesters werd aangezegd, dat zij geen schuld mochten aangaan boven het bedrag van de oude renten dan na kennisgeving aan gerecht en vroedschap ²⁾.

Maar men kon zich op den duur niet aan dit besluit houden. In de rekeningen van 1413 en 1426 wordt weder melding gemaakt van „schot” tot een bedrag van respectievelijk 1200 en 2700 pd. en zelfs reeds in 1407/8 was men genoodzaakt geweest voor den tocht naar Woudrichem ³⁾ van den gestelden regel af te wijken.

Dat nieuwe schot heet dan echter met een anderen naam: „ommeset ghelt”. Het was bepaald noodzakelijk geweest, zegt de rekening, het te heffen „so men onse poirteren uphelt voir die tollen om des ghelts wille, dat onsen here van Hollant ghebrac”, terwijl Willem IV zelf bitter „sijn noet claghede”. Geheel als bij het „ghaderen” van het schot ging elk der vier poortmeesters met twee schepenen in zijn bonnen rond en teekende de ontvangst op in zijn boek. Maar het kostte blijkbaar veel moeite om de gelden binnen te krijgen. Er wordt ten minste door de poortmeesters bij de afrekening vermeld, dat de schout „ghinc tot veel tiden mit ons panden om dat ommeset ghelt”, waarbij de schout echter van de nalatigen geen „pontghelt” nam, waarom hij met zijn knecht een schadeloosstelling van 8 pd. van de stad ontving. Dergelijke moeilijkheden had men ook met den hoofdelijken omslag ⁴⁾, weder „schot” genaamd, van 1426: „vroedschap en rijkdom” kwamen toen met schepenen op het stadhuis samen, nadat driemaal de

1) Stedeboek, fol. 266 vlg. en stadsrekeningen.

2) Kb. 1406, n°. 11.

3) Zie boven, blz. 168.

4) Ook in 1399 is er sprake van een „hoeftghelt”, voor welks wanbetaling gepand wordt.

stadsklerk bij de huizen der onwilligen was rondgegaan, en liet dezen voor zich komen; eindelijk moest tegenover 40 onwilligen gepand worden aan hun eigendom. De oorzaak van het geldgebrek der stad was toen blijkbaar de bede van hertog Philips ten behoeve van den oorlog tegen Jacoba. In 1430 werd bepaald ¹⁾, dat de onwillige, eerst door poortmeesters gemaand, op bevel van het gerecht moest „inlegghen”, totdat hij betaald zou hebben.

Het middel der accijnsen lag, als hier te lande van ouds niet ongewoon, voor de hand ter vervanging van het schot, wegens welks onvoldoende opbrengst reeds vroeg accijnsen op bier en wijn waren ontstaan, op het bier ook te Leiden zeker al omstreeks 1350 ²⁾. De bieraccijns had er in 1392 reeds 271 pd. opgebracht en in 1396 was daarnaast een wijnaccijns ingesteld, terwijl ook die op het bier nader was geregeld, d. w. z. verhoogd ³⁾. Toen werd bepaald, dat van elk Dordr. aam Rijnwijn, binnen Leiden getapt, 40 gr. betaald moest worden, van het aam gewonen („koyt”) wijn, die meer kostte dan 5 gr. de stoop, de helft; van elk vat uitheemsch bier 12 gr., van buiten Leiden maar binnen Holland gebrouwen bier 8 gr., van binnen Leiden gebrouwen bier 4 gr., terwijl de brouwer zelf nog 2 penn. moest geven van elk vat binnen Leiden gebrouwen. Men houde daarbij in het oog, dat de bieraccijns nog meer dan andere accijnsen niet alleen op den burger maar ook op den buitenman drukte, die hier zijn bier kocht, meestal wel op den marktdag, wanneer hij in de stad kwam: andere met accijns belaste artikelen, met uitzondering van het zout, kon hij ook in zijne omgeving wel krijgen en wijn zal hij niet veel gedronken hebben. Ook de turfaccijns komt in 1392 al voor.

In 1398 ⁴⁾ vinden wij nu den accijns reeds op allerlei andere artikelen gelegd. Behalve van accijns op het bier, die verreweg het meest opbracht, en dien op den wijn hooren wij van accijns op vleesch, visch, zout, wol en vellen, koren en gemaal in het algemeen.

Hij bracht toen 7256 pd. op, in het volgende jaar 7105 pd.; de verhoogde bieraccijns gaf in 1398 wel 3400 pd. en had ook later steeds de grootste beteekenis, daar het een last was op den

1) Kb. 1450, Bk. II, n°. 12.

2) Zie boven, blz. 163. Vgl. Phil. de Leyden, p. 157; Muller, Schetsen uit de Middeleeuwen, blz. 45 vlg.

3) Rek. 1392, fol. 2; Stedeboek, fol. 265v.

4) Accijnsrekening, passim.

algemeenen volksdrank; in 1413 gaf hij 2600 pd. van de totale accijnsopbrengst van 4200 pd. Naar de behoefte werden de accijnsen met goedvinden der vroedschap telkens verhoogd. Zoo in 1413, toen er geld noodig was om den zoon des burggraven uit de gevangenschap los te koopen ¹⁾; in 1426, toen de burgerkrijg tusschen Jacoba en Philips woedde en men het bedrag der accijnsen ziet stijgen tot \pm 10900 pd., waarvan de bieraccijns tot 6800 pd. klom; in 1427 zelfs tot 17250 pd.; in 1434 was het bedrag 14000 pd., waarvan de bieraccijns alleen weder 8700 pd. bedroeg. Naast den bieraccijns komt ook de molenaccijns, die op het gemaal, als belangrijke post in aanmerking: in 1434 bedroeg hij 2200 pd. Ook de vleeschaccijns bracht nogal veel op.

De accijnsen werden tot een door gerecht en vroedschap voor elk artikel bepaald bedrag geheven door degenen, die bij de verpachting in de vier daarvoor vastgestelde termijnen 's jaars het meeste geld daarvoor hadden geboden. Geen lid van het gerecht mocht zelf als „exsisenair” optreden noch borg voor den pachter zijn noch diens vennoot („gheselle”) ²⁾. De pachter moest borg stellen voor goede betaling en had geen recht op afslag; bij wanbetaling verbeurde hij of zijn borg een zware boete; in 1423 werd vastgesteld ³⁾, dat de wanbetaler of zijn borg op bevel van den schout zou moeten „inlegghen”, totdat het verschuldigde betaald zou zijn, en dan het dubbele bedrag in geld of het vierdubbele in panden.

Voor de hand lag verder het sluiten van leeningen, waarbij de lombarden natuurlijk een rol gespeeld zouden hebben, wanneer zij niet de aangewezen geldschietters geweest waren van den graaf zelven ⁴⁾. Wij hooren dan ook in de stadsrekeningen niet van door de lombarden aan de stad geleend geld. Reeds de wisselbank, van ouds een grafelijke instelling, die van 1351 ⁵⁾ tot 1388 aan de stad was afgestaan en in het laatste jaar weder, gelijk in andere steden, ook te Leiden bij de nieuwe muntregeling aan de grafelijkheid was overgelaten ⁶⁾ maar omstreeks 1400 weder in het bezit der

1) Zie boven, blz. 97.

2) Kb. 1406, Bk. II, n°. 12.

3) Kb. 1450, Bk. II, n°. 11.

4) Zie blz. 55 en 111.

5) Van Mieris, II, blz. 807.

6) Van Mieris, III, blz. 605.

stad is teruggekeerd ¹⁾, zou intusschen aanleiding gegeven hebben tot financieele transacties met deze geldschieters, die door de stadsregeering in 1380 in zeer gunstige conditie werden geplaatst ²⁾.

Men nam in dergelijke buitengewone gevallen soms zijn toevlucht tot blijkbaar gedwongen leeningen, zooals in het zware jaar 1399, toen ieder, misschien volgens het schotboek, op zekere som werd geschat en daarvoor gedurende zijn leven den 5^{den} penning (20 %) als jaarlijksche rente zou ontvangen ³⁾.

Zulk een leening werd ook in 1420 aangewend, toen voor het verzet tegen Jan van Beieren ⁴⁾ „toter scatinge” betaald moest worden ⁵⁾. Van die leening staat opgeteekend, dat toen bijna 500 personen gezamenlijk 5812 pd. opbrachten en wel volgens een omslag, die ons in het onderstelde geval eenig inzicht geeft omtrent de vermogensverhoudingen in de stad ⁶⁾.

19 personen	geven	50 pd.	950 pd.
2	„	40 pd.	80 pd.
26	„	30 pd.	780 pd.
27	„	25 pd.	675 pd.
27	„	20 pd.	540 pd.
44	„	15 pd.	660 pd.
1	„	12 pd.	12 pd.
101	„	10 pd.	1010 pd.
254	„	4 pd.	1016 pd.
<u>501</u>	„	totaal	<u>5723 pd.</u>

Een zeer gebruikelijk middel der steden om aan het noodige geld te komen was de uitgifte van rentebrieven. Dit middel was reeds eeuwen vroeger door de Kerk in practijk gebracht ⁷⁾ en heeft zijn oorsprong in door vrome leeken aan de Kerk gedane schenkingen onder bepaalde voorwaarden, die reeds in de 12de eeuw den vorm van lijfrente en erfrente aannamen, de lijfrente

1) Dit schijnt te mogen worden opgemaakt uit het feit, dat in 1404 Leiden niet meer genoemd wordt in de eedsformule der wisselaars (Rek. 1404, Rijksarchief).

2) Zie boven, blz. 213.

3) Accijsrekening 1399. Een dergelijke schatting moet in 1393 hebben plaats gehad (zie boven, blz. 130) ter betaling der toen ougelegde boete. In Jan. 1394 wordt n.l. iemand veroordeeld, omdat hij niet betaald had (Correctieb. Jan. 1394).

4) Zie boven, blz. 103.

5) Stedeboek, fol. 245 vlg.

6) Vgl. Posthumus, blz. 384.

7) Kuske, Das Schuldenwesen der deutschen Städte, S. 12 ff.

eindigend met den dood der daarmede in ruil voor zijne schenking begiftigde persoon of personen, de erfrente van langeren duur. In de Fransche, Vlaamsche ¹⁾ en Duitsche steden der 13de eeuw wordt er reeds geregeld gebruik van gemaakt door de stedelijke besturen, die even goed als de Kerk geacht konden worden als verkoopers van rente op den duur voldoende zekerheid te waarborgen ²⁾. De zaak was meer en meer een koop geworden: iemand schonk een zeker kapitaal aan de stad en verkreeg daarvoor te zijnen behoefte of ten behoefte van zichzelf en zijn echtgenoot en kinderen voor zijn of hun leven een jaarlijksche rente, van welke transactie een stuk, de lijfrentebrief, werd opgemaakt. Het kwam nu voor, dat de gerechtigde of gerechtigden lang leefden, zoodat ten slotte het door hem of haar gedurende een reeks van jaren ontvangene het bedrag van het geleende overtrof. Dit was natuurlijk een nadeel voor den uitgever van den rentebrief, vooral wanneer de renteheffer een jong man was, die vermoedelijk nog lang te leven zou hebben.

Zoo ontstond de behoefte aan een ander middel, het uitgeven van aflosbare rentebrieven, van losrenten, waarbij òf een zekere termijn van te voren bepaald werd òf eenvoudig werd vastgesteld, dat de uitgever van den brief ten allen tijde tot afkoop gerechtigd zou zijn tegen teruggave van het geleende kapitaal.

De Hollandsche steden kenden in hare financieele verhoudingen lijfrenten zeker reeds sedert het midden der 14de eeuw ³⁾, maar zij moesten nog in het begin der 15de eeuw voor het uitgeven van rentebrieven de toestemming van den vorst vragen ⁴⁾.

Voor Leiden hooren wij het eerst van de zaak in 1352, als schout, schepenen en „gemenelycke raed” met „alle die ghemeente” ⁵⁾ van de stad, „die men heet Leyden”, „ten lyve” van Peterkijn en Coelkijn, bastaardkinderen van Jan de Wollecoper, verkoopen jaarlijks 20 sch. Vlaamsch, d. i. 160 penn. Holl.

Wij ontmoeten evenwel zulke lijfrenten, ofschoon ook de rekeningen van 1392 en 1400 ervan gewagen, niet geregeld in de financieele geschiedenis der stad vóór 1402. Hertog Albrecht heeft dan geld noodig voor den Arkelschen oorlog en vraagt het ter

1) Vgl. de rekeningen van Brugge uit 1285 bij Warnköng, Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede, I, S. 363.

2) Kuske, S. 22.

3) Phil. de Leyden, p. 26, 158.

4) Van Mieris, III, blz. 763; IV, blz. 29. Te Leiden werd in 1413 3 nob. voor deze vergunning betaald (Rekening 1413).

5) Repertorium I, XVIII, 6 (Rijksarchief).

leen aan verschillende steden: Amsterdam, Rotterdam, Leiden worden erbij genoemd ¹⁾. Leiden krijgt voor de 3000 oude schilden, die het leent, een aantal grafelijke tienden in zijne omgeving tot zekerheid van de jaarlijksche rente van 300 schilden, die de landsheer daarvoor heeft te betalen. Om het kapitaal van 3000 schilden bijeen te krijgen verkocht de stad op hare beurt met garantie en toestemming van den vorst een aantal lijfrenten ²⁾.

De voorwaarden van uitgifte waren, dat de rente lijf- of losrente zou zijn, op een bepaalden dag van het jaar te betalen, terwijl de erfgenamen het tot den dood van den renteheffer verschuldigde uitbetaald kregen. Bij uitlandigheid van den renteheffer mag deze uitbetaling eischen op een plaats, die 10 mijl van de landpalen van Holland verwijderd is; wordt de rente niet betaald, dan mag de heffer 14 dagen na zijne maning aan den poortmeester binnen de stad een bepaalde som per week komen verteren, totdat het bedrag van zijne rente bereikt is.

De stad vond hare renteheffers vooreerst onder hare burgers en burgervrouwen, die met haar, ieder voor zich en zijn vrouw of zoon of dochter, een contract aangingen tegen betaling van verschillende sommen, waarvoor verschillende rente werd betaald en verschillende afkoopsommen werden bedongen. Zoo kocht Gheertrui Pieter Heermans wijf met haren zoon Jan 25 Eng. nob. jaarlijks op St. Urbaan tegen afkoop met 200 nobelen; Willem Heerman en zijn vrouw Baertraet Foutkensdochter 15 nob. op St. Urbaan tegen 100 nob. afkoopsom; Jan Jan Grietenzoon en zijn vrouw Gheertrui heren Jacop Goetsotsdochter 2½ nob. op St. Bonifacius tegen 150 nob. afkoopsom; Alijt Symon Hermanssoensdochter, Willem Jan Willegins zijn wijf, en haar zoon Tedema 15 nob., tegen 100 Eng. nob. afkoopsom. Zoo kreeg heer Dammes Coenraetsz. 5 Eng. nob. op St. Bonifacius tegen 23½ nob. afkoopsom, Gherijt Gheraertsz., een vreemdeling blijkbaar, kocht een rente van 6 Eng. nob. op St. Bonifacius tegen 43½ nob., de rente, als hij ze niet kwam halen, te betalen bij den Haarlemschen goudsmid heer Hughe of anders op zijn woonplaats. Een „Oosterlync” (Hanzekoopman) „hiet Aernt Joest Noytsz”, gaf 128 nob., waarvoor hem op St. Bonifacius 42 nob. moesten betaald worden „vri buten sinen cost binnen der stat van Utrecht” of, als

1) Van Mieris, III, blz. 763 vlg.

2) Privilegieboek A, fol. 66 vlg.

dit niet kon, in Den Bosch of Brugge, mits hij „wete dede, waer hij hebben wil”, en dan binnen 14 dagen daarna.

De betaalde rente was dus nog al hoog in vergelijking met de geleverde som, gewoonlijk 12 à 15 %. Men ging toen reeds ¹⁾ naar Brugge, Gent, Brussel, Mechelen en elders in het kapiitaalrijke Vlaanderen en Brabant om renteheffers te zoeken, een bewijs, dat de zaak reeds zeer gewoon was en de renteheffers in de onmiddellijke omgeving niet zoo gemakkelijk te krijgen waren. Dit geschiedde ook in 1407/8 ten behoeve van steun, die aan Willem VI werd verleend voor zijn oorlog tegen Arkel, met name voor het beleg van Gorkum en Hagestein ²⁾.

Onder Willem VI werd van het middel steeds meer gebruik gemaakt en begon de post van lijfrenten een vaste post op het budget te worden.

Het eerst vinden wij dien in de ons bewaarde rekening van 1413, het zware jaar, toen een groote bede betaald moest worden en men alle middelen gebruikte om aan geld te komen ³⁾. Om schulden van den landsheer, die, zoo zegt deze ⁴⁾ in zijne confirmatie, „ons ende hoir ongelegen was”, m. a. w. waarom de burgers door de schuldeischers buitenaf werden lastig gevallen ⁵⁾, verkocht de stad toen tot een bedrag van 347 Eng. nob. aan „lijfpensien”. Zekere Gillis van den Wijngaerd, blijkbaar een Brabantsch bankier, kwam daartoe half Mei in Den Haag en onderhandelde met drie afgevaardigden der stad over de voorwaarden ⁶⁾. In de eerste dagen van Juni gingen twee leden van het gerecht naar Antwerpen om de overeenkomsten met de renteheffers te sluiten en nog in dezelfde maand deden zij een tweede reis daarheen om het geld te innen. Ook te Brussel en Mechelen werden renten geplaatst, waarbij nog op te merken valt, dat in deze rentebrieven de leeftijd van den renteheffer vermeld wordt, hetgeen reeds wijst op kansrekening betreffende het bedrag der rente. Zoo werd in dit jaar in het geheel tot een bedrag van 5200 pd. aan kapitaal verkregen, terwijl de uitgaaf aan renten voor deze en vroegere leeningen reeds een post van 2600 pd. vormde.

1) Privilegieboek A, fol. 69 vlg.

2) ib. fol. 71 vlg. Zie in de Bijlagen den lijfrentebrief.

3) Zie boven, blz. 246.

4) Oork. Leidsch archief dd. 25 Juli 1413. Vgl. Rekening 1413, fol. 75^v.

5) Zie boven, blz. 129.

6) Rek. 1413. De Eng. nobel was toen omstreeks 90 groot of 3 pd. waard. Hij klom in 1426 tot 100 groot.

Onder Jacoba ging het opnemen van kapitaal tegen lijfrenten ten bate van de landsregeering voort. In 1417 beloofden de steden Haarlem, Delft en Leiden haar met hulp der zes andere steden 529 Eng. nob. te zullen verschaffen door lijfrenten, die zij zouden betalen, mits de landsvrouwe hen (voor dit jaar?) niet met beden, muntlasten of verzoek om soldijbetaling lastig viel ¹⁾). Ook in 1419 vermeldt de stadsrekening weder nieuw uitgegeven lijfrenten, die door twee leden van het gerecht in Brabant, waarheen zij op stadskosten reisden, verkocht werden. Bij de betaling van de boeten en de groote onkosten van het beleg van 1420 kwam weder de verkoop van 200 nob. lijfrenten de stad goed te pas. In de rekening van 1426 vinden wij 1600 pd. aan nieuw lijfrentekapitaal ontvangen, waartegenover het bedrag der te betalen renten reeds tot 8300 pd. en in het volgende jaar tot 9400 pd. gestegen was.

Dat men de renteheffers goed behandelde, was natuurlijk in het belang der stad, welker crediet daarmede nauw samenhang: zij betaalde dus prompt hare schuldeischers en hunne erfgenamen, die dan moesten bewijzen, dat de overledene nog tot dien of dien datum geleefd had; wij vinden zelfs vermeld, dat zij zekerer Aernt van Rollant, die door gevangenschap arm geworden was, het kapitaaltje van 20 kronen, waarvoor hij 2 kronen rente kreeg, teruggaf. Het gemiddelde percentage der rente was toen, zooals hier, 10% ²⁾.

Onder hertog Philips werd de last der lijfrenten ondragelijk. Men begon achterlijk te worden in de betaling en kreeg ernstige moeilijkheden met Gent, Brugge en andere steden ³⁾; men begon zelfs de rente in te houden van hen, die Jacoba's zijde hielden en „slants viande sien”. Die moeilijkheden namen allengs toe en de onbetaalde schulden der grafelijkheid, die zelve ook lijfrenten te Gent, Brugge, Mechelen, Antwerpen en Bergen op Zoom had verkocht, werden op de handelsdrijvende burgers verhaald, zoodat de stad ook deze ten slotte van de grafelijkheid moest overnemen tegen kwijschelding van een deel der door haar toegestane beden ⁴⁾. Men behoeft zich dus niet te verbazen, dat in de stadsrekening van 1434 het rentebedrag tot 12.300 pd. geklommen was.

Hoe deze betaling van lijfrenten in Brabant en Vlaanderen

1) Van Mieris, IV, blz. 443.

2) Rekening 1426.

3) Rek. 1426 en 1427.

4) Oork. 12 Oct. 1429.

toeging, weten wij door uitvoerige rekeningen daarover uit 1431/4. Leiden behoorde toen tot de vijf Hollandsche steden — met haar Haarlem, Delft, Amsterdam en Gouda — die om de genoemde redenen slotte beloofd hadden de „lijfspensiën” der grafelijkheid in Brabant, Vlaanderen en „anderswair” te betalen, mits haar korting op de eigen loopende tienjarige bede werd gegeven en bovendien het bedrag van die bede uit Kennemerland en West-Friesland werd toegewezen ¹⁾. Middelpunt der geheele administratie was voor deze zaken Haarlem, van waar uit de beden in Kennemerland en West-Friesland door twee commissarissen, de edelen Jan van Bekensteyn en Jan van Berkenrode, niet zonder veel moeite telkens met Kerstmis en St. Jan werden ingezameld; dikwijls was het noodig daarvoor de schepenen van sommige onwillige dorpen te arresteeren of te panden of de bewoners van dorpen en steden met hunne goederen voor de tollens der grafelijkheid aan te houden. De klerk dezer administratie, Hughe Scriver van Haarlem, zal heel wat te schrijven gehad hebben voor de 100 phil. schilden salaris, die hij jaarlijks beurde.

Met het uit die beden verkregen geld ging dan een der leden van het gerecht van een der betrokken steden of een aanzienlijk burger met goede relatiën samen met Hughe Scriver en een paar flinke kerels ter bescherming („wanttet sorghelic is after lande te trecken mit ghelde”) naar Vlaanderen en Brabant. Het goud- en zilvergeld werd in wagens en zakken meegevoerd. Was men te Brugge, Antwerpen, Mechelen, Brussel, Leuven, Lier, Herenthals aangekomen, dan werd de stadsbode („garsoen”) aldaar te hulp geroepen om de ongeduldige renteheffers in en om de stad bijeen te roepen ter ontvangst van het verschuldigde. Ieder renteheffer moest voor het ontvangene een kwitantie geven, die thuis kon worden overgelegd. Soms kreeg men moeielijkheden over de munt, waarin betaald werd; toen dit in 1432 te Mechelen voorkwam, gaven Hughe Scriver en de zijnen het geld aan een ambtenaar dier stad en pakten zich weg met hulp van eenige aanzienlijke burgers, die voor den bewezen dienst rijkelijk werden beloond. Wie berichtte, dat een renteheffer dood was en dus diens rente vervallen, ontving voor dit heugelijke bericht een belooning, evenredig aan het bedrag van het zoo vrijgekomen kapitaal. Zulke reizen brachten dus heel wat onkosten mede, daar zij in den regel een

1) Van Micris IV, blz. 988, 990, dd. 5 en 6 Dec. 1430.

drie weken tijds namen en vrij wat „ongeld” aan wagenhuur, belooningen, fooien medesleepten.

Had men renteheffers in meer in de nabijheid liggende plaatsen te voldoen, dan placht men minder omslag te maken en zond een bode met het geld. Een enkele maal vindt men vermeld, dat het geld naar Brabant en Vlaanderen medegegeven werd aan een ambtenaar van den landsheer, die min of meer geregeld viermaal 's jaars in die laatstgenoemde landen de grafelijke lijfpensiën ging betalen.

Bij een zoo aanzienlijke toeneming van de lijfrenten, welker last zeer moeilijk op een vasten norm te schatten viel, in verband met het bij gemis aan gegevens onberekenbare gemiddelde sterftecijfer der gezamenlijke renteheffers, is het duidelijk, dat deze instelling op den duur het financieele systeem der stad geheel in de war moest brengen. Daarbij kwam dan, dat men er al spoedig toe gekomen was de rente van oude rentebrieven door uitgifte van nieuwe te dekken ¹⁾. Maar dit ging niet altijd met voordeel gepaard. Zoo moest de stad in 1434 den schout Boudijn van Swieten, die toen in verband met het nieuwe privilege over de hooge jurisdictie aftrad, en andere rechthebbenden afkopen voor wat de stad schuldig was „op horen dienst”. Zij verkocht daartoe een aantal lijfrenten op ongunstige voorwaarden, voor 10 % op twee levens, voor 12½ % op één leven en moest eenige renten op niet minder ongunstige voorwaarden in andere omzetten ²⁾.

Zoo zien wij, dat het financieewezen van Leiden reeds in dezen tijd veel overeenkomst vertoont met wat men in later dagen ziet geschieden. De toenemende uitgaven maakten aanhoudend toeneming der inkomsten noodig en de vindingrijkheid der middeleeuwsche stadsregeering doet weinig onder voor die van later. Dat een en ander ten slotte op failliet moest uitloopen, behoeft geen betoog, maar het zou nog lang duren, eer het zoover kwam, want de gansche burgerij had belang bij het handhaven van het crediet der stad en betaalde, zoolang het nog eenigszins gaan kon, wat de stadsregeering van haar eischte.

1) Vgl. Stedeboek, fol. 145^v.

2) ib. fol. 143 vlg.

HOOFDSTUK XII.

WELVAART, ARMOEDE EN ARMENZORG.

Omstreeks 1400 kon Leiden eene voor middeleeuwsche verhoudingen betrekkelijk welvarende stad genoemd worden, die hare welvaart voortdurend zag toenemen ¹⁾. Weliswaar hebben wij aangaande de vermogensverhoudingen in de stad voor dien tijd slechts zeer spaarzame gegevens ²⁾, maar uit de toenemende bedragen der stedelijke inkomsten en uitgaven bij het ontbreken — op een enkele uitzondering na — van klachten over onmacht om te betalen mogen wij wel opmaken, dat ook de draagkracht der ingezetenen aanzienlijk is toegenomen. Zelfs in den zwaren tijd der Friesche en Arkelsche oorlogen en in den nog zwaarder tijd der regeering van Jacoba van Beieren, waarin het beleg van 1420 is gevallen, zien wij het stedelijk budget aanhoudend en aanzienlijk stijgen ³⁾ en wanneer met de volledige zegepraal van hertog Philips van Bourgondië (1428) de burgerkrijg voorgoed geëindigd is, begint onmiddellijk een periode van bloei, die zich door allerlei bemoedigende verschijnselen op het gebied van handel en nijverheid kenmerkt ⁴⁾.

Maar bij dat alles houde men in het oog, dat ook in dien tijd een groot deel der bevolking van de hand op den tand leefde en dat dit toenmaals in zekeren zin met nog grooter bezwaren gepaard heeft moeten gaan dan tegenwoordig. Hoeveel gemakkelijker kon er stilstand komen in den aanvoer van voedingsmid-

1) Zie boven, blz. 245.

2) Vgl. Posthumus, I, blz. 384 vlg.

3) Zie boven, blz. 243.

4) Zie boven, blz. 210.

delen waardoor eerst „diertijt”, daarna al spoedig hongersnood kon ontstaan! Vooral wanneer het koren uit de Oostzee uitbleef en de toen nog onvoldoende opbrengst van dat uit de oostelijke, zuidelijke en noordelijke grenslanden van Holland om de een of andere reden beneden de verwachting opleverde, ontstonden zulke toestanden. Hoe sterk schommelden bovendien de prijzen! Hoe gebrekkig was de armenzorg geregeld! Aan den anderen kant mag men niet vergeten, dat de behoeften ook gering waren; dat het verschil tusschen rijk en arm, de kloof tusschen vermogenden en behoeftigen niet groot was; dat in eene beperkte omgeving de menschen elkander kenden, elkanders behoeften spoedig gevoelden en dientengevolge de meer vermogenden spoedig geneigd waren de minder vermogenden te steunen in den moeilijken strijd om het bestaan.

De daglooner — metselaar, stratenmaker, timmerman ¹⁾ — verdiende in 1427 ²⁾ door elkander 4 kromstaarten, d. i. $3\frac{1}{10}$ pd. of 6 sch. holl. per dag.

Mogen wij de prijzen in de gelijktijdige gasthuis- en dergelijke tot ons gekomen rekeningen, opgegeven als voor levensmiddelen betaald, als normale prijzen beschouwen, dan kon men daarvoor koopen een der volgende levensbehoeften: ³⁾

$\frac{3}{5}$ van een achtendeel erwten of boonen (d. i. 7 liter);

80 haringen;

$\frac{1}{3}$ zak meel (d. i. 8 liter);

$\frac{1}{5}$ van een gemiddeld schaap;

$\frac{1}{7}$ van een vaars;

$\frac{1}{12}$ van een mager varken;

$\frac{1}{30}$ van een koe.

Is het ten opzichte van het hier genoemde vee moeilijk de beteekenis van deze cijfers nauwkeurig te schatten, daar men niet juist het gewicht van ieder aangekocht beest kan bepalen met de onvolledige gegevens, die ons ten dienste staan — wat b.v. de haringen, de erwten en boonen en het meel aangaat, kunnen wij een iets

1) Van de arbeiders bij de lakenindustrie, omtrent wier loonen wij onvolledig zijn ingelicht, is het dagloon niet goed te bepalen. Vgl. Posthumus, blz. 298, 324, 350.

2) Zie de loonopgaven in de stadsrekeningen van dat jaar, toen er veel getimmerd werd voor stadsrekening.

3) De berekening kan natuurlijk niet volkomen juist zijn, maar is te beschouwen als een streven naar het gemiddelde uit een groot aantal posten van rekeningen omstreeks 1427. Vgl. de prijzen der levensmiddelen, van 1395 af in lijsten verzameld, bij Posthumus, blz. 434 vlg.

zekerder resultaat bereiken. Afgezien van het feit, dat ook de vrouw en de kinderen, ten minste de laatsten, wel wat verdiend zullen hebben, kon de daglooner met zijn loon ruim in de levensbehoeften van zijn gemiddeld op 5 personen te stellen gezin voorzien ¹⁾. Maar men neme hierbij in aanmerking, dat de prijzen, in weerwil van alle pogingen der landsoverheid om het opkopen en uitvoeren van koren tegen te gaan, in weerwil van alle pogingen der stedelijke overheid om ten minste de broodprijzen binnen een bepaalde grens te houden ²⁾ in de dikwijls voorkomende tijden van oorlog en hongersnood, pestziekte en ander ongemak of bij belangrijke gebeurtenissen in het land van herkomst van het koren, de Oostzeelanden, soms plotseling stegen. Zoo zien wij ³⁾ den prijs van de tarwe, die in 1395 op 9 gr. kwam, in 1402 geklommen tot gemiddeld 15, tot 19 gr., in 1403¹/₄ weder dalen tot gemiddeld 10 gr., in 1405 klimmen tot 13 gr., in 1411 weder dalen tot 9 gr., in 1416 stijgen tot 17²/₃ en 20 gr., in 1423 en volgende jaren herhaaldelijk tot 20, 22, 24, 25 groot, om in 1434 tot 15 te dalen. En de prijzen van andere voedingsmiddelen, gerst, haver, erwten stijgen en dalen ongeveer in dezelfde verhouding, dus onregelmatig en met plotselinge sprongen. Dan konden de stedelijke en bijzondere instellingen van liefdadigheid slechts met moeite aan de behoeften der talrijke dagloonersfamiliën te gemoet komen. Want talrijk waren zij, die men het proletariaat dier dagen zou kunnen noemen, toen reeds.

Neemt men aan, dat de schattingslijst van 1420 ⁴⁾ in hare laagste schattingsbedragen de grens der vermogenden aangeeft, dan is het duidelijk, dat de 500 andere gezinnen tot de onvermogenden gerekend mogen worden, de helft, een hoog percentage, dat echter een betrekkelijk nog gunstig licht werpt op de vermogensverhoudingen eener toenmalige industriestad van omstreeks 5000 inwoners ⁵⁾. De werkelijke armen en behoeftigen zijn blijkens de rekeningen der inrichtingen voor armenzorg misschien op 100 gezinnen te stellen ⁶⁾.

1) Voor Amiens komt De Calonne, *Une ville au quinzième siècle*, p. 99, tot minder gunstige resultaten.

2) Zie boven, blz. 185.

3) Posthumus, blz. 434/5.

4) Zie boven, blz. 249.

5) Zie boven, blz. 74.

6) Vgl. Ligtenberg, *Armezorg*, blz. 13.

En de rijken zijn blijkens de uit de inventarissen van goederen van weeskinderen, die tot ons gekomen zijn ¹⁾, niet bijzonder rijk. De vermogens bestaan slechts voor een zeer gering deel uit baar geld, grootendeels uit schuldvorderingen, uit enkele landerijen en enkele huizen, waarvan huur wordt getrokken, verder uit renten op huizen en landerijen. De aanzienlijke heer Ghijsbrecht van den Horn ²⁾, leenhouder des Graven voor het bode-ambacht van Kennemerland, bezat behalve zijn lijfgoed en harnasch 80 nob. aan zilverwerk en had 670 nob. schuldvorderingen uitstaan; verder bezat hij een aantal land- en huisrenten, een huis te Leiden en een tuin in Den Haag, maar weinig of geen huizen of landerijen. Het inkomen van den in 1406 gestorven heer Dirk van Poelgeest, een der aanzienlijkste edelen uit de omgeving, bedroeg niet meer dan 400 pd. aan renten van dien aard ³⁾. In den regel lagen de goederen, waarop die renten rustten, niet ver van de stad in een der omliggende ambachten van Rijnland.

Het leven der bewoners van stad en land moet overigens in het algemeen zeer eenvoudig geweest zijn. Men mag wel aannemen, dat de kost in de gasthuizen verstrekt ⁴⁾ ongeveer het peil aangeeft van de voeding der gewone burgers, en dan treft ons het geregeld gebruik van versch rund-, schapen- en varkensvleesch, toebereid met allerlei kruiden, van zee- en riviervisch, op Kerstmis en Paaschavond van den Kerstgans en kippen en eenden, van tarwe- en roggebrood, van melk, bier en eieren, van appels en noten, vijgen en rozijnen, op feestdagen van koek en wijn naast het dagelijksche bier, van warmoes en hutspot, erwten en boonen. Menigeen zal het wel met minder hebben moeten doen, maar over het algemeen wordt de indruk gewekt van betere voedingstoestanden dan in onze eigen omgeving, ook voor den arme. Wat kleeding aangaat, de inventarissen spreken van wollen ondergoed en linnen bovenkleeding, bij de meer aanzienlijken van laken en pelswerk, fluweel en zijde. Voor het onderhoud van de weezen van den vermogenden koopman Blijfhier, die op reis in Skonen overleden was, blijkbaar een lakenkooper, werd tusschen 1397 en 1411 door den betrokken voogd of voogdes aanvankelijk 4 pd.,

1) Stedeboek, fol. 3. vlg. (sedert 1383).

2) ib. fol. 73 vlg.

3) Rekening kinderen Dirk van Poelgeest (Bijzondere rekeningen, Leidsch Archief).

4) Vgl. Ligtenberg, Armezorg, blz. 69.

toen de kinderen grooter werden 6 pd. per half jaar voor hun eten en drinken in rekening gebracht ¹⁾).

Wat de woning betreft, in dezen is het eenvoudige groenge-schilderde houten huis met rieten dak nog de regel, terwijl de steenen woning en het harde dak nog uitzondering zijn, al begint het getal der steenen woningen met de welvaart toe te nemen en bevordert de overheid zeer het maken van ticheldaken ²⁾. Over het algemeen zal men zich die woningen moeten voorstellen als gelijkend op die onzer Noordhollandsche dorpen vóór 25 jaren, voordat de houten gevels daar in grooten getale begonnen te verdwijnen.

En de inrichting dier woningen met hare betrekkelijk kleine vertrekken en ruime erven, waarop nog hooibergen dikwijls een plaats zullen hebben gevonden en kleine stallen en varkenskotten voor het huisvee aanwezig waren, zal niet minder eenvoudig geweest zijn. Enkele inventarissen ³⁾ spreken ons van houten borden en lepels, van houten bekers en tinnen kroezen. Onder het zilverwerk ⁴⁾, nagelaten door bovengenoemden Ghijsbrecht van den Horn, gemaal van Machtelt Hoochstraet, uit de verwantschap dus der Van Leydens en met haar wonend in een aanzienlijke „huysinghe” op de Breestraat naast het Katrijngasthuis, vinden wij 18 lepels en 1 (kleinere) kruidlepel, 10 schalen, 2 „kenen” (schalen?) ⁵⁾, een kruis in étui, een kruidnap, een waterkan, 2 kruisen, een schaalte, een „voortgen”, twee gordels, een „raex” (ketting) ⁶⁾, twee riempjes, eenige wapenschilden en mantelhaken („britsen”), alles gezamenlijk geschat op 80 nobelen voor de ruim 500 lood, terwijl de weduwe de ringen en het paternoster van haren man houdt tegen afstand van haar mans harnash, dat evenals zijn kleedingstukken aan zijn vrienden gaat. In den rijken inboedel van den gestorven Claes van Swieten (1411) ontmoeten wij ⁷⁾ 11 bedden, van 2 tot 4 el lang, 14 dekens, 24 blauwe zitkussens voor de banken, 30 kussens „mit compassen” (borduursel) ⁸⁾, 8 paar oorkussens, 6 gordijnen, 18 paar slaaplakens, 16 dekens „goet ende quaet”, 5 „voetkleeden” (tapijten), 13 fraaie en 7 daagsche tafellakens, 13 „dwaelen” (handdoeken),

1) Rek. kinderen Blijfhier (Weeskamer, n°. 603).

2) Zie boven, blz. 73.

3) Vgl. vooral Stedeboek, fol. 3 vlg., waar men opgaven vindt over „goeden” van weeskinderen, onder toezicht van poortmeesters beheerd.

4) Leidsche Rechtsbronnen, blz. 67.

5) Zie Middeln. Wdbk. i. v.

6) ib. i. v.

7) Stedeboek, fol. 80 vlg.

8) Vgl. Middeln. Wdbk. i. v.

4 zilveren schalen, 9 zilveren lepels, 20 „platielen” (grootte schotels), 21 (houten) eetschotels, 19 sausvaten, 5 vischspanen, 4 zoutvaten, 9 tinnen „taeoren” (borden), 9 tinnen en 5 metalen kandelaars, 2 (kaarsen)branders, 3 kronen, 5 (glazen) flesschen, 2 (tinnen) mengelen- en 2 pintswijnkannen, 7 (tinnen) bierkannen, 3 (ijzeren) roosters, 5 (ijzeren) ketels, 6 koperen potten, 2 ijzeren (braad)speeten, 2 ijzeren pannen en 1 metalen pan, 2 ijzeren (keuken)lepels, 1 bekken, 1 watervat, 1 lancet, 6 kisten, 3 „coetsen” (ledikanten), 1 lange „seeds” (rustbank), 1 „tresoer” (kast), 2 paar schragen (voor tafels). Een dergelijke inboedel van den omstreeks 1430 gestorven schout van Voorschoten, Dirc van Delf ¹⁾ en een derde van de in het Gasthuis overleden jonkvrouw Lijsbet van Leyenberg ²⁾ zijn geheel van denzelfden aard; bij den eerste wordt geen zilver vermeld, de laatste had 3 zilveren schalen, 4 zilveren koppen, 6 zilveren lepels in haar bezit. Ook die van Dirk van Poelgeest is niet aanzienlijker ³⁾.

Betrekkelijk groot was de zorg, die in het middeleeuwsche Leiden aan de werkelijk behoeftigen werd besteed, gelijk overal in de Middeleeuwen ter opvolging van het oud-christelijke gebod en in verband met kerkelijke werkzaamheid. Reeds omstreeks 1270 ⁴⁾ had men er het door mgr. Gerard van Leyden ⁵⁾ gestichte Katrijngasthuis, „hospitalis pauperum”, bestemd voor zwervers, die geen onderkomen hadden, zoowel als voor armen in het algemeen, waar broeders en zusters dienst deden en de nakomelingen van den stichter, de Steenvoorde's, het collatierecht hadden in de bijbehorende kapel, die overigens stond onder toezicht van den pastoor van St. Pieter. De stadsregeering hield hier toezicht op het beheer door middel van twee aan haar rekenplichtige „gasthuysberaders” of gasthuismeesters ⁶⁾, sedert 1351 alleen te kiezen uit hen, die zeven jaar poorter waren geweest; zij hadden binnen eene maand na hun aftreden op St. Pietersavond (21 Febr.) rekening te doen op boete van 3 pd. ⁷⁾, waarbij de pastoor, twee schepenen en eenige parochianen aanwezig moesten zijn. De dienst-

1) Stedeboek, fol. 112. Hij had 35 zitkussens, 7 mengelen- en 7 pintswijnkannen, 1 wijnwatervat, 32 saucieren, 4 ketels, een vuurpan, 18 stoelen, 9 schrijnen (kasten) enz.

2) Oork. Leidsch archief.

3) Hij bracht 168 pd. op.

4) Hand. en Meded. Letterk. 1907/8, blz. 129 vlg. Zie boven, blz. 50.

5) Zie boven, blz. 29.

6) Ligtenberg, Armezorg, blz. 27.

7) Kb. n°. 3, n°. 25; Kb. 1406, Bk. II, n°. 5.

doende broeders en zusters, die oorspronkelijk een broeder- en zusterschap, een kerkelijk gild, vormden, waren met al hunne bezittingen voor het leven in het gasthuis opgenomen met verplichting voor het huis tot onderhoud en kleeding dezer vaste inwonenden, naast wie op het einde der 14de eeuw reeds andere gewone proveniers, waarschijnlijk wel in de eerste plaats hulpbehoevenden, aanwezig waren ¹⁾. Een der zusters, met de leiding belast, heette „moeder”, welke titel echter weldra de gewone werd voor de genoemde zusters, die allengs samen de leiding van het huis verkregen; broeders komen sedert 1394 niet meer in de stukken voor ²⁾, wel mannelijke en vrouwelijke proveniers, die soms eigen dienstboden hadden. De armen en zwervelingen, voor wie het gasthuis oorspronkelijk bestemd was, waren met de dienstdoende zusters toen reeds niet meer de eenige, zelfs niet de voornaamste bewoners: wij hooren eigenlijk alleen van zieke armen en zoo was het gasthuis feitelijk een ziekenhuis geworden ³⁾, waarvoor weldra de aankoop van belendende woningen tot uitbreiding noodig was.

Behalve uit de renten van den inbreng der proveniers trok het gasthuis zijne inkomsten uit testamentaire en andere schenkingen, gedaan in de hoop op belooning hiernamaals voor het daarmede volbrachte goede werk; op het einde der 14de eeuw namen deze schenkingen zeer toe ⁴⁾. Voor buitengewone behoeften dienden weder de minstens sedert 1389 ten laste der stichting verkochte lijfrenten, terwijl het aannemen van de verplichting tot het houden van memoriediensten, dikwijls verbonden met uitdeeling aan de armen, kapitalen van beteekenis aan het gasthuis bracht; ook het aan het gasthuis opgedragen beheer van nieuw gestichte kapellen in de Pieterskerk leverde voordeel op ⁵⁾; de bezittingen van hen, die in het gasthuis overleden, kwamen „van ouder gewoente” aan het gasthuis ⁶⁾. Het kapitaal dezer zich uitbreidende instelling werd zoo langzamerhand zeer aanzienlijk en zij had een goeden naam, zoodat zij in 1401 „veel versoecs ende anvals van armer zieker luden” had ⁷⁾.

Bij de inkomsten uit het aangroeiende kapitaal kwamen dan nog

1) Ligtenberg, Armezorg, blz. 28.

2) ib. blz. 30.

3) ib. blz. 31.

4) ib. blz. 34 vlg.

5) ib. blz. 38.

6) ib. blz. 41 vlg.

7) ib. blz. 43.

die uit collecten in de Pieterskerk, op het kerkhof en langs de huizen, uit de opbrengst van sommige door het gerecht aan het gasthuis toegewezen boeten, uit verbeurde levensmiddelen van slecht gehalte, uit het smeer en de huid van geslachte dieren, uit allerlei rommel, waarvan de burger anders last had en die voor het gasthuis nog iets kon opleveren. Zoo stegen de totale inkomsten omstreeks 1400 soms tot 900 pd., omstreeks 1430 zelfs tot 2000 pd., al wisselen de cijfers zeer af; de uitgaven hielden daarmede gelijken tred.

Voor de geestelijke belangen zorgde de kapelaan ¹⁾, maar volgens oude gewoonte mochten alleen de heeren van het Duitsche Huis bij St. Pieter in de reeds spoedig gestichte eigen kapel prediken, terwijl in 1421 een kerkhof voor de arme zieken bij het huis werd ingericht.

Druk moet het in dit gasthuis aan de Breestraat geweest zijn, vooral wanneer ook haveloozen en dakloozen als van ouds tijdelijk in een bijgebouw, „der ghesellen huys” onderdak kregen en er brooduitdeeling volgens testament plaats had. Het nut door deze instelling gedaan mag onbetwistbaar heeten en het Katrijngasthuis was zeker de belangrijkste instelling van liefdadigheid te Leiden ²⁾.

Omstreeks 1400 had men in Leiden echter nog andere gasthuizen: iedere parochie had er toen een. Dat van O. L. Vrouw in de parochie van St. Pancras ³⁾, al vóór 1395 gesticht door den voormaligen oud-schepen Claes Rengher, naar wien het in de wandeling heette, en zijne vrouw Machtelt van der Zijl, was veel kleiner. Het huis, door het bijeentrekken van een paar naast elkander gelegen woningen ontstaan, lag sedert 1403 op de Hooglandsche Kerkgracht, waarheen het van de Hooigracht verplaatst was, en werd eerst door de stichters, na hun dood door twee door het gerecht benoemde gasthuismeesters beheerd. Het was lang niet zoo aanzienlijk als dat op de Breestraat en bezat eerst omstreeks 1418 een kapel, die door de verleening van aflaten allengs grooter beteekenis kreeg. Ook de derde parochie, die aan de Mare, kreeg in 1428 haar gasthuis ⁴⁾ door de liefdadigheid van den vermogenden Jan Dirc Coenzoon en zijn vrouw Katrijn Willem Teedensdochter, die het in het bijzonder wijdden aan St. Elizabeth en bestemden voor

1) Ligtenberg, Armezorg, blz. 48 vlg.

2) Vgl. de levendige beschrijving van inrichting en werkzaamheid, ib. blz. 54. vlg.

3) ib. blz. 85 vlg.

4) ib. blz. 106 vlg.

„arme, ellendige, sieke vrouwspersonen”; de stichters stelden het onder het toezicht van het nabijgelegen klooster St. Margriet. Een merkwaardig en uitvoerig reglement bepaalde, dat men er geen proveniers zou opnemen en de zieken het huis moesten verlaten, zoodra zij in staat waren om de parochiekerk te bezoeken en haar levensonderhoud te verdienen; met groote zorg was in dat reglement bepaald, hoe de verpleging en de voeding moesten plaats hebben. Ook hier hadden twee gasthuismeesters van wege de stadsregeering het beheer in handen; een paar jaren later, in 1432, werd de kerkdienst er geregeld door de stichting van een eigen altaar, het begin eener eigen kapel. De stichters begiftigden het huis met bezittingen en renten, waarbij welhaast ook schenkingen van anderen kwamen.

Naast deze drie gasthuizen moet ook melding gemaakt worden van het voor de melaatschen, die zeker al in 1385 buiten de Witte poort woonden, bestemde Leprozenhuis ¹⁾. Het eigenlijke Leprozenhuis zal op een reeds vroeger door de stad daartoe bestemd „erfkijn” omstreeks 1399 ingericht zijn door den aanzienlijken burger Willem Foytkijn ²⁾ en verkreeg weldra van de stad allerlei voordeelen en voorrechten. Het stond omstreeks 1430 onder twee door de stad benoemde „ziekhuismeesters” en had toen al het recht op eigen missen, weldra in een eigen St. Anthoniskapel. Daar leefden de arme zieken, afgezonderd van de voor besmetting bevreesde burgerij, die ze zoo spoedig mogelijk uit de stad verwijderde, soms na onderzoek te Haarlem, waar de keurmeesters („besienders”) der grafelijkheid woonden; een portier en een waschvrouw bestuurden de treurige kolonie, welks bewoners niet dan met toestemming der leprozenmeesters in de stad mochten komen en kenbaar waren aan hun „vliegers”, lange, wijde, in tweeën gedeelde zwarte mantels, behalve de klep, waarmede zij de hen ontmoetenden moesten waarschuwen voor de gevaarlijke nabijheid; de nabijgelegen singel tot de Naakte sluis was hun als wandeling afgestaan.

Behalve deze inrichtingen voor arme zieken en zwervelingen kende het Leiden van omstreeks 1400 nog verschillende andere algemeene instellingen van armenzorg.

De belangrijkste dezer was ongetwijfeld de Heilige Geest, eene instelling van armenzorg, waarvoor sedert de tweede helft der 12de eeuw door Guy de Montpellier voor Frankrijk een organisatie onder dien naam was ingericht in den gewonen vorm eener geeste-

1) Ligtenberg, blz. 125. Zie boven, blz. 74.

2) Zie boven, blz. 146.

lijke broederschap, die voor de armen zorg had te dragen 1). Naar het Fransche voorbeeld ontstonden weldra te Kamerijk, te Doornik, te Bergen in Henegouwen, te Gent en elders in Brabant en Vlaanderen dergelijke broederschappen, eindelijk in bijna iedere stedelijke parochie; van deze streken breidde zich de zaak over Holland en Zeeland uit. Wij weten zeker uit het testament van Pieter van Leyden 2) (1316), dat in zijn tijd de Heilige Geest te Leiden al bestond; hij vermaakte daaraan zekere inkomsten ten behoeve der armen in de eenige toen nog in de stad bestaande parochie, die van St. Pieter. Behalve geld en brood werden ten behoeve van deze instelling in de 14de eeuw ook kleederen en schoeisel bij testament besproken 3) aan de armen, met name aan de „arme huysitten”, d. i. aan de van de bedelende zwervelingen en gewone bedelaars wel te onderscheiden gevestigde armen 4), die in verschillende testamente bepaaldelijk worden bedacht. Aan het hoofd der instelling stonden de twee Heiligegeestmeesters, op de gewone wijze met St. Pieter door de stadsregeering uit de aanzienlijke burgers gekozen; ook zij moesten sedert 1351 zeven jaar poorter geweest zijn en legden binnen eene maand na hun aftreden rekening af van hun beheer 5). Toen de stad zich uitbreidde, namen zij ook de zorg voor de armen in de andere twee parochiën op zich, blijkbaar omdat het op den duur bezwaren opleverde de armen der eene parochie van die der andere te scheiden.

De armen, wier getal in 1425 op minstens 500 gesteld moet worden 6), ontvingen toen geen geld meer van de Heiligegeestmeesters en evenmin de voor hen bestemde artikelen zelve, maar loodjes, waarop zij ter bepaalde plaats bepaalde levensbehoeften krijgen konden 7). De Heiligegeestmeesters hadden, behalve voor de uitdeelingen aan de armen, ook te zorgen voor de hun bij testament door de erflaters opgedragen memoriediensten, op welker trouwe behandeling door de betrokken priesters zij het toezicht moesten houden. Zij mochten in de kerk en op het kerkhof ten behoeve der armen bedelen 8). Hunne administratie werd

1) Vgl. Alberdingk Thijm, *De gestichten van liefdadigheid van Karel den Grooten tot aan de 16de eeuw* (Leuven, 1883); S. Muller Hz., *Het Heiligegeesthuis te Rotterdam* (Rotterdam, 1896).

2) Van Mieris, *Charterboek*, II, blz. 175; *Beschrijving van Leyden*, I, blz. 38.

3) Vgl. *Ligtenberg*, blz. 160 vlg.

4) *ib.* blz. 163.

5) Kb. 1406, Bk. II, n°. 2; Kb. n°. 3, n°. 124.

6) *Ligtenberg*, blz. 169. Zie boven, blz. 258.

7) *ib.* blz. 168.

8) Kb. 1406, Bk. V, n°. 15; Kb. n°. 3, n°. 33.

op die wijze zeer omvangrijk, te meer omdat zij krachtens sommige testamenten ook lijf- en andere renten van het geschonken kapitaal hadden uit te keeren; uit hunne „Maanboeken” van 1425 blijkt, dat zij toen reeds over aanzienlijke inkomsten hadden te beschikken.

Voor de huiszitten-armen, de „pauperi magis indigentes, non tamen publice mendicantes” ¹⁾, werd in den beginne ook door de geestelijkheid der parochiekerken zelve gezorgd. Menig testament besprak renten te hunnen behoefte, met name in de parochie ten Hoogen Lande, waar de zorg voor de huiszitten sedert 1382 door het kapittel aan drie kanunniken was opgedragen. Omstreeks 1415 ²⁾ werden voor de huiszitten door de stadsregeering echter twee paren afzonderlijke „huiszittenmeesters” voor St. Pieter en St. Pancras ten Hoogen Lande ³⁾ benoemd en daarmede het beheer geheel aan de geestelijkheid onttrokken. Aanzienlijk waren weldra de inkomsten, die deze huiszittenmeesters hadden te beheeren, zoodat in 1427 op het Hooge Land een huiszittenhuis: „Der mynnen pot”, werd gekocht, waar zij de uit te deelen goederen konden opslaan, het eten koken en de uitdeelingen doen plaats hebben. Dit huis „de Minnepot”, het huiszittenhuis van St. Pancras, heette in dezen tijd ook wel St. Barbaragasthuis ⁴⁾ naar de heilige, aan wie de hier weldra gevestigde kapel gewijd was; men kon zich ook hier als provenier inkoopden op de gewone voorwaarden, die in 1427 door Philips van Bourgondië in een privilegiebrief geregeld werden. Ook in de parochie van St. Pieter werd in 1428 zulk een Huiszittenhuis ingericht ⁵⁾. In 1426 vinden wij dan ook in de Vrouwenparochie voor het eerst ⁶⁾ twee huiszittenmeesters, die er door testamenten, giften en collecten konden zorgen voor den „aelmispot”, welks inslag voorloopig nog in het Elizabethsgasthuis werd bewaard en bestond uit gezouten en versch vleesch en visch, turf, lakens enz., wat ook wel de hoofdzaak van den inslag in de andere huiszittenhuizen zal geweest zijn.

In verband met deze voortdurende uitbreiding van de armenzorg werd de bedelarij meer en meer door keuren beperkt. Wij vinden reeds in het oudste Keurboek verbod van bedelen in de kerk, op het kerkhof en tot 3 roeden daaromheen, tenzij men

1) Ligtenberg, blz. 209 vlg.

2) ib. blz. 213.

3) Voor de aanvankelijk weinig door gewone burgers bewoonde derde parochie scheen dat minder noodig. Vgl. boven, blz. 70.

4) Ligtenberg, blz. 214.

5) ib. blz. 220.

6) ib. blz. 225.

alleen voor zichzelf bedelde ¹⁾); wie in het algemeen „binnen der stede” bedelde, moest verlof hebben van den schout, een poortmeester of twee schepenen; hij mocht niemand lastig vallen en alleen vragen: „geeft om Gode desen man, desen wive, desen kinde” of iets dergelijks. Later ²⁾ werd het bedelen langs de huizen of op de straat, ook in de kerk, op zware boete geheel verboden en, wat de kerk betreft, mocht men het daar bijeengebedelde den bedelaar afnemen om het te verdeelen onder de armen, die buiten de kerk stonden in afwachting van de goede gaven van weldadige stedelingen.

Eene andere wijze om voor de armen, in het bijzonder voor oude behoeftigen, te zorgen, was het stichten van vrije woningen door welgestelden. Zoo had reeds „joffer” Meyne Uut den Waerd, de dochter van den bezitter van het nabijgelegen kasteel ³⁾, in 1368 haar huis op het Rapenburg onder toezicht van den pastoor der Pieterskerk bestemd voor eerbare arme vrouwen zooveel als daarin te plaatsen waren ⁴⁾. Zoo had de rijke Pieter Symonsz. ⁵⁾ reeds bij zijn leven een klein huis op zijn erf door kinderlooze arme vrouwen laten bewonen en bij testament ook zijn groote huis daarvoor bestemd onder toezicht van denzelfden pastoor en de beide gasthuismeesters van St. Katrijn, waaruit echter weldra een klein begijnhof voor 12 vrouwen ontstond, zeker niet geheel naar de bedoeling van den stichter: het toezicht der gasthuismeesters is er omstreeks 1430 opgehouden en de beide van den beginne af aangestelde „bewairsters” kregen meer en meer het beheer in handen van „Pieter Symons zusterhuis” of „begijnhof” zooals het later heette ⁶⁾. Ook een „Heyn Reynsz. huys” voor armen wordt in 1429 genoemd ⁷⁾.

De weezenverpleging stond nog geheel onder het toezicht der poortmeesters, die voor de arme zoowel als voor de vermogende weezen, in overleg met de magen, personen hadden aan te wijzen, die de zorg voor hen en hunne bezittingen onder toezicht der poortmeesters op zich zouden nemen.

1) Bij Ligtenberg, blz. 285 is deze keur (Kb. 1406, n°. 15) niet goed begrepen. De bepaling is blijkbaar gericht tegen de bedelorden.

2) Appendix, V, n°. 15, 17. Vermoedelijk nog uit deze periode.

3) Zie boven, blz. 55 en 75.

4) Ligtenberg, blz. 235.

5) Zie boven, blz. 55.

6) Ligtenberg, blz. 241/2.

7) ib. blz. 247. Hiervan is echter niets naders bekend.

Een uitvoerige keur ¹⁾ regelde reeds in de tweede helft der 14de eeuw deze belangrijke zaak, waarbij scherp toezicht werd gehouden zoowel op de behandeling ten minste der vermogende kinderen als op het beheer van hunne goederen, waarvan jaarlijks ook ten overstaan der magen rekening moest worden gedaan ²⁾.

Zoodra onmondige kinderen ergens in de stad „bestorven” waren, stonden de magen onder de verplichting voor poortmeesters te komen en schriftelijk opgave te doen van de door de ouders nagelaten goederen. Was daaronder „verderflic” of roerend („tilbair”) goed, dat beter te gelde gemaakt was, dan werd dit gedaan om er eventueele schulden mede te kunnen betalen; het overblijvende werd onder het beheer der voogden gesteld, bij wier keuze het belang, ook het stoffelijk belang der kinderen in het oog moest worden gehouden. Reeds vóór den afloop van het zeventiende jaar, waarin eigenlijk het toezicht der poortmeesters ophield, kon met toestemming van het gerecht en alle magen in het belang der kinderen dezen het vrije beheer der goederen worden toegestaan, maar overigens kon geen kind iets van het eigendom beleenen, beloven of vervreemden; in ieder geval kon men naar aanleiding daarvan in rechten geen aanspraak laten gelden dan als het zeventiende jaar voorbij was.

Zoo kennen wij iets van de lotgevallen ³⁾ der drie dochtertjes van den boven genoemden lakenhandelaar Jan Blijfhier Jacobszoon, die overleden was op Skonen (St. Jan. 1397), van waar zijn lijk gekist naar Leiden werd overgebracht. Hij was weduwnaar en liet na: Ermtruud, Katrine en Lisebet, die werden gesteld onder de voogdij van Hughe Claessoen van der Burch, haren grootvader, en Jan Blijfhier Claessoen, een neef. Zijn nagelaten vermogen bestond uit drie huizen en erven te Leiden en een „ledich erve”, die ten deele verhuurd, ten deele ten behoeve der kinderen verkocht werden; van het ontvangen bedrag kochten de voogden land en renten op huizen. Verder liet hij ongeveer 200 pd. na aan gouden en zilveren munt; zijn inboedel, die voor 19 pd. verkocht werd; verder lakens, haring, vellen en geld, alles te zamen omstreeks 600 pd. tegen 140 pd. schuld.

Na zijn plechtige uitvaart te Leiden, waarbij aan de priesters, de kaarsen, de „bidster” en aan meel tot brood voor de armen „over die ziele” meer dan 5 pd. werd gegeven, worden de kinderen

1) Kb. 1406, Bk. II, n°. 17; Kb. n°. 3, n°. 116.

2) Vgl. Stedeboek, fol. 3 vlg., waar een aantal dezer rekeningen te vinden is.

3) De meergenoemde voogdijrekening Blijfhier.

uitbesteed bij verschillende personen: Ermtruud bij de grootmoeder Margriete Hughen, die bovendien schoolgeld en kleeding betaald kreeg, terwijl het meisje met Sinterklaas 1403 voor een jaar naar een klooster te Utrecht werd gebracht; Katrine bleef aanvankelijk voor 4 gr. in de week bij „vrouw Gheertruit” aan wie haar vader haar reeds had toevertrouwd; de kleine Lisebet, die nog een „minne” noodig had, kwam bij Lisebet Ghisebrechts, die al spoedig de beide jongste kinderen samen voor 10 gr. bij zich kreeg. Later, met den leeftijd der kinderen, stegen de bedragen voor haar onderhoud, die wij kennen tot 1411 toe uit de niet ieder jaar maar soms eerst om de twee of drie jaar afgelegde rekening. Van haar schoolgeld, hare naailessen, de onkosten harer kleeding spreken de rekeningen telkens, ook van de opbrengst harer bezittingen. Ontvangst en uitgaaf bedroegen voor de drie kinderen samen ieder jaar door elkander ongeveer 100 pd.

Uit een en ander leeren wij de groote zorg kennen, waarmede de stadsregeering bezielde was ten opzichte van armen en hulpbehoevenden. Evenals de bijzondere personen zelve onder kerkelijken invloed ernstig luisterden naar het christelijke gebod van armenzorg, dikwijls (zoo niet altijd) met de bijgedachte daarmede ook een der goede werken te verrichten, die de ziel na den dood ten goede kwamen, zoo meende ook de stadsregeering tot die zorg verplicht te zijn. Door de ondervinding geleerd, dat de armenzorg in de handen der geestelijkheid lang niet altijd veilig was, en met het oog op het dikwijls omvangrijke financieele beheer, had zij reeds vroeg contrôle op dat beheer ingesteld; bovendien begreep zij meer en meer, dat die contrôle ook anderszins noodig was, ja zelfs dat zij liefst de armenzorg zooveel mogelijk zelve in handen moest houden, omdat het bestrijden van de armoede, het bevorderen van de welvaart der burgerij in de eerste plaats haar ter harte moesten gaan. Zoo zien wij het aandeel der regeering in de armenzorg en de daarmede in verband staande weezenverpleging steeds meer toenemen en dat der geestelijkheid kleiner worden, zoodat ten slotte de armenzorg een der belangrijkste plaatsen in het stadsbestuur gaat innemen, terwijl de geestelijkheid zich meer en meer beperkt tot het wijzen op het christelijk medelijden met de armen en op de verdiensten, die de Christen zich kon verwerven door opvolging van het oude voorschrift.

HOOFDSTUK XIII.

GEESTELIJKE BELANGEN.

In het middeleeuwsche leven onzer voorvaderen nam de Kerk eene zeer aanzienlijke plaats in. Nog meer dan de markt, waarop of in welker nabijheid men ze gewoonlijk vindt, was de parochiekerk het middelpunt van het dagelijksch leven der burgerij en de priester, de bemiddelaar tusschen het goddelijke en het menschelijke, die kort na de geboorte het menschelijk leven wijdde door den doop, de belangrijkste dingen des levens met zijn zegen vergezelde, aan het sterfbed stond met de genademiddelen der Kerk en na den dood belast was met de leiding der uitvaart van den in of bij de kerk begraven doode, met de behartiging zijner eeuwige belangen hiernamaals, mocht een hoogst invloedrijk persoon heeten. De talrijke kapellen en altaren van broeder- of zusterschappen en gilden in de kerken, met zorg onderhouden en met liefde versierd, getuigen van de gehechtheid aan kerkelijke wijding; de gasthuizen en kloosters van den algemeenen godsdienstzin, die ook de talrijke memoriediensten en zielmissen had in het leven geroepen, waarvoor bij testament aanzienlijke sommen plachten vastgesteld te worden. „De heilighe kercke”, zoo dicht vroom Willem van Hildegaversberch ¹⁾:

„De heilighe kercke is onse moeder
„Ende si is spieghel ende roeder,
„Onse ghelove staet daarmede.”

Maar in de 14de eeuw dreigden ernstige gevaren het kerkelijke leven en daarmede op den duur den daarmede zoo nauw ver-

1) LVIII, vs. 9 vlg.

bonden godsdienstzin. De hoofden der Kerk zelve, de pausen, de kardinalen, de bisschoppen, de hooge geestelijkheid in het algemeen bleken op verre na niet te voldoen aan de hooge eischen van godsdienstzin, zedelijkheid en geestelijke ontwikkeling, die men met recht aan hen mocht stellen.

Na den heftigen strijd tusschen Paus en Keizer, waaraan ook het sticht Utrecht deelgenomen had en waarin godsdienst en staatkunde op voor beiden verderfelijke wijze vermengd waren, was in de 14de eeuw de „ballingschap” der pausen naar Avignon gevolgd, die van de hoofden der Kerk had gemaakt de dienaren der Fransche koningen. Na den terugkeer van Gregorius XI naar Rome (1377) openbaarde zich weldra de dringende behoefte aan verbetering en hervorming, niet het minst van de opperste leiding der Kerk, maar het Groote Schisma en de daarmede sedert den aanvang der 15de eeuw opkomende strijd tusschen de groote Conciliën van Pisa, Constanz en Basel en de pausen over die leiding bracht nieuwe tweespalt in de hoogste kerkelijke kringen.

Daarbij kwam, dat het sticht Utrecht in de 13de en den aanvang der 14de eeuw bestuurd was door kerkvorsten als de elect Jan van Nassau en Gwy van Henegouwen, als Jan van Diest ¹⁾, die op het wereldlijk gezag minstens zooveel letten als op hunne kerkelijke plichten en hunne geestelijkheid voorgingen in het stellen van wereldlijke boven geestelijke dingen, in het streven naar macht en vorstelijken glans of naar goede verstandhouding met de machtige graven van Holland en Gelre meer dan naar verheffing van het kerkelijke leven, al sloten zij de oogen volstrekt niet geheel voor het laatste.

Wel was op den zwakken Jan van Diest, toen het einde van het Sticht nabij scheen ²⁾, de krachtige, strijdbare, geleerde en het goede ernstig willende Jan van Arkel ³⁾ gevolgd, maar deze, die door talrijke synodale bijeenkomsten zijner geestelijkheid de kerkelijke tucht handhaafde, had na zijn vertrek naar Luik zijn zetel zien innemen door den welwillenden maar zwakken Jan van Vernenburg en den krachtigeren maar weinig kerkelijken Arnold van Hoorn. Op dezen volgde de vrome en ernstige maar niet krachtige Floris van Wevelikhoven en eindelijk Frederik van Blankenheim, die er in slaagde als regent van het Sticht zijne

1) Vgl. over hen: Moll, Kerkgeschiedenis, II, blz. 120 vlg.

2) Vgl. Muller, in Verslag Prov. Utr. Gen. 1887, blz. 1 vlg.

3) Over hem: Beyssens, in de Katholiek, dl. 104, 105, 106, 108.

wereldlijke macht te handhaven en met ernst de in zijn tijd krachtig opkomende beweging tot hervorming en verbetering van de kerkelijke toestanden steunde ¹⁾). De regeering van dezen laatsten kerkvorst, bij wien ook weder sterke wereldlijke neigingen zijn waar te nemen, wordt geroemd als de gouden eeuw van het Sticht: „patrie Trajectensis aurea secula”, maar toen hij (Oct. 1423) stierf, begon eene lange periode van anarchie op wereldlijk en kerkelijk gebied, het Utrechtsche Schisma, dat meer dan iets anders zoowel de wereldlijke als de kerkelijke toestanden in het Sticht voorgoed bedierf ²⁾). Met den dood van Frederik van Blankenheim eindigde voor het Sticht een tijd, die door Thomas a Kempis beschreven wordt als een, „waarin eerzaamheid was bij de prelaten, vroomheid bij de priesters, devotie bij de kloosterlingen, kuischheid bij de maagden, godsdienstijver bij het volk, ernst bij de rechters, welvaart in de steden.”

Maar deze schildering van den vromen monnik mag in geen geval gelden voor den laatsten tijd der 14de eeuw, voor den tijd zijner onmiddellijke voorgangers. Op hen en hunne omgeving past zij niet, wanneer wij de getuigenissen raadplegen van Hildegarsberch en van Geert de Groote zelve, die met name in zijn fel vertoog „contra turrim Trajectensem”, tegen den nieuw opgerichten Domtoren, werk van een eeuw van arbeid, tegen de praalzucht der hooge prelaten, in zijn scherpe zedepreek „contra focaristas”, in zijn optreden tegen de geldgierigheid der priesters, de ambtenjagers onder de hooge en lage geestelijkheid, de koopers en houders van vele kerkelijke waardigheden tegelijk, de toenemende zedeloosheid der kerkelijken te velde trekt. Vooral de Utrechtsche kanunniken, die sedert 1341 ⁴⁾, om te ontkomen aan de bezwaren van de bezetting der van hun kapittel afhankelijke ambten en posten, deze bij tourbeurten onder elkander verdeelden, wekten ergernis door hun weelderig en ongebonden leven, door hun ambtsbejag en hun streven naar geldelijk voordeel voor zich en de hunnen, alles ten koste van hunne kerkelijke plichten en van de inkomsten der Kerk uit de betrekkelijk hoog opgevoerde kerkelijke lasten der geloovigen, zoowel uit de kerkelijke

1) Vgl. Schmedding, De regeering van Frederik van Blankenheim (Leiden, 1899).

2) Vgl. De Hullu, Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche Schisma ('s-Gravenhage, 1892).

3) Chronicon Montis S. Agnetis, p. 49.

4) Vgl. Muller, Schetsen, blz. 27 vlg.

rechtspraak als uit de kerkelijke eigendommen en uit de kerkelijke verplichtingen der geloovigen zelve.

En de dekens en onderdekens van hun kerkelijk rechtsgebied volgden hun voorbeeld. Velen scheen de Kerk, niet geheel ten onrechte, toe ontaard te zijn in een geldelijke instelling tot onderhoud van weelderig levende geestelijken van hoogen en lagen rang, wier hoofddoel was de kerkelijke plechtigheden en genademiddelen, den nog altijd bestaanden godsdienstzin der geloovigen te gebruiken in hun persoonlijk belang, tot vermeerdering hunner eigen inkomsten.

Wantter heyligher kercken rent,
 Die den armen soude bliven,
 Die wert verteert mit wanckelen wiven,
 Onnuttelicken als ghi wel siet.
 Dat is der kercken groet verdriet,
 Dat Lijskijn, Trijskijn hebben verworven
 't Goet, daer God om is gestorven 1).

En wat de hoogeren deden, volgden de lagere geestelijken weldra na. De „prochipapen” en de kloosterlingen 2) stonden in de tweede helft der 14de eeuw al evenmin in den reuk van heiligheid:

Papen, clercke al gemien,
 Hoe veel onrechts datsi sien,
 Sie worden doeff in haer verstaen;
 Maer als men siet die hant ontdaen
 Om uut te tellen die florine,
 Dan slachten si na den everswine,
 Dat altoos scarper is int horen
 Dan enich dier, dat hevet oren 3).

Ontelbaar is het aantal der getuigenissen, die men zou kunnen ontleenen aan de talrijke moralisten in rijm en proza dier dagen en al neemt men in aanmerking, dat zij, als moralisten, menigmaal zullen hebben overdreven, de zaak zelve der ontaarding van het kerkelijke en daarmede van het godsdienstige leven valt tegenover zoo ernstige getuigenissen niet te ontkennen.

Is het wonder, dat er juist toen eene beweging is opgekomen, die ten doel had beiden, Kerk en leven, te verbeteren?

1) Hildegaersberch, LVIII, vs. 166 vlg.

2) Acquoy, Windesheim, I, blz. 7 vlg.

3) Hildegaersberch, XLVII, vs. 51 vlg.

Meer dan eens waren in vroeger dagen monniksorden ontstaan, die een dergelijk doel nastreefden. De Praemonstratensen en Cisterciënsen der 12de, de bedelorden, Franciscanen en Dominicanen, der 13de eeuw hadden zich dit ten doel gesteld. Thans ontstond de beweging onder den machtigen invloed der mystieke vroomheid van mannen als Jan van Ruysbroeck in het Brabantsche, welke invloed zich op het leven der geestelijken en door middel van toenemende prediking in de volkstaal op het volk zelf, ook in Holland, krachtig deed gelden. Gerrit de Groote van Deventer ¹⁾ begon in 1379 met goedkeuring en steun van den juist opgetreden bisschop Floris zijn korte maar zegenrijke werkzaamheid — hij stierf in 1384 — in het Sticht, met name in Utrecht, Overijssel en Holland. Hij trad op als reizend prediker, toegerust met een ton vol boeken om uit de Heilige Schrift en de werken der heiligen zijne meeningen te kunnen staven en vergezeld door een notaris om zich gerechtelijk te kunnen verdedigen tegen de geestelijken, die hem het prediken wilden beletten. Zoo is hij omstreeks 1380 ook te Leiden, en dan wel in de Pieterskerk, geweest en heeft hij er zijn vurige prediking doen hooren ²⁾.

Uit zijne werkzaamheid kwam de vereeniging voort, die den naam droeg van „Broederschap des Gemeenen Levens”, oorspronkelijk een vrije vereeniging van jonge klerken der Deventer kapittelschool, die onder leiding van De Groote's geliefden vriend en leerling Floris Radewynsz. gingen bijeenwonen. Uit die Broederschap ontstond weldra het klooster der Reguliere Kanunniken van Windesheim, het middelpunt van eene nieuwe hervormingsgezinde kloostervereeniging, die niet alleen in de Nederlanden maar ook ver in Noordduitschland hare kloosters stichtte, in de 15de eeuw tot grooten bloei geraakte en belangrijken invloed oefende op het kloosterleven zoowel als, in samenwerking met de genoemde Broederschap, waarbij zich ook talrijke zusters aansloten, op de ontwikkeling van het onderwijs en de wetenschap ten onzent. Om zich te vrijwaren tegen de van den beginne af heftige vijandschap der ketterjagende Dominicanen en Franciscanen sloten sommige der vrije vereenigingen zich aan bij de Derde Orde van St. Franciscus, de Tertiariissen, met hun niet zeer drukkende kloostergeloften, maar vele andere bleven in hare Frater- en

¹⁾ Acquoy, Windesheim, I, blz. 15 vlg.

²⁾ Busch, Chronicon Windesh., p. 4.

Zusterhuizen volkomen vrij, samenleven zoekend, wat de zusters aangaat ongeveer op de wijze der begijnen, met wie zij dikwijls verward worden ¹⁾).

Ook van Rome en de Dominicanen gingen intusschen wel pogingen uit om het leven der geestelijken te verbeteren, getuige de zending van den Dominicaan magister Eylaert Schoneveld tot onderzoek van dat leven in het Duitsche Rijk, ook in Holland, waar hertog Albrecht nog in 1404 zijnen rechters beval dezen pauselijken inquisiteur te steunen ²⁾). Hij richtte zijn onderzoek sedert de laatste jaren der 14de eeuw vooral tegen de bovengenoemde zusterhuizen der Gerardinen of „Zwestriones” (Zusters), die hij van ketterij beschuldigde en heftig vervolgde als vijandinnen van het echte kloosterleven, als aanhangsters der inzichten van de kettersche Lollarden ³⁾).

Het kerkelijk bestuur, waarmede men te Leiden, afgezien van den Keulschen aartsbisschop, te maken had onder den bisschop van Utrecht, dien men in de 14de eeuw buiten Utrecht in de overige deelen zijner diocees nooit te zien kreeg ⁴⁾), stond onder de leiding van den domproost, hoofd van het domkapittel, als aartsdeken („archidiaconus”) van zijn omvangrijk aartsdekanaat, dat een groot deel van Zuid-Holland en Utrecht, geheel Zeeland met de Vier Ambachten, Amstelland, Tessel, de Betuwe, Groningen enz. omvatte ⁵⁾. Hij deelde met den bisschop en diens vicaris of officiaal de kerkelijke rechtspraak, die hij voor zijn deel in Rijnland uitoefende door den door hem aangestelden „provisor” of landdeken voor dat district; terwijl de vicarissen ⁶⁾ de moeielijke rechtskwestiën, als dispensatiën enz., hadden te behandelen en de officialen de ketterij, de kwestiën over tienden, beneficiën, huwelijken, geboorten, begrafenissen, de verschillen tusschen geestelijken en leeken berechtten, handhaafde de aartsdeken vooral de kerkelijke tucht ⁷⁾ en dit wel voornamelijk door den provisor, die het synodale

1) Vgl. Delprat, Verhandeling over G. Groote en den invloed der Fraterhuizen (Arnhem, 1856).

2) Fredericq, Corpus Inquisitionis, I, blz. 264/5.

3) Fredericq, Corpus Inquisitionis, I, blz. 251 vlg.; II, blz. 181 vlg.

4) Voor de ordening van geestelijken, wijding van kerken en altaren, bediening van het vormsel enz. had hij zijne suffraganen of wijbisschoppen, die hem vervingen; voor de jurisdictie zijn vicarissen en officialen.

5) Moll, Kerkgeschiedenis, II, 1, blz. 316.

6) ib. blz. 281.

7) ib. blz. 321.

gericht en de bijeenkomsten der pastoors leidde, de werkzaamheid der geestelijken, hunne kleeding en hun leven, ook hunne leer in het oog hield en de opperzorg voor kerken en kapellen had ¹). De aartsdeken bevestigde verder de hem door de collatoren voorgestelde parochiepriesters. De kerkelijke inkomsten werden door den provisor, de meer in het bijzonder bisschoppelijke door den officiaal beheerd.

Van het kerkelijk leven te Leiden in de 14de eeuw is ons niet alles in bijzonderheden bekend maar wat wij ervan weten toont, dat het den algemeenen ontwikkelingsgang heeft gevolgd. Het had zijn middelpunten in de drie parochiekerken, die er na het midden der eeuw bestonden ²). Aanvankelijk was de oudste, de St. Pieterskerk, nog de aanzienlijkste en met hare sedert het begin der 14de eeuw genoemde talrijke kapellen en de omstreeks 40 bedienende kapelaans, die ook de gilden- en andere altaren te bedienen hadden, hare in 1377 tot drie ³), in 1421 tot vier vermeerderde hoofdpriesters ⁴), hare door testamentaire en andere beschikkingen allengs zeer vergroote inkomsten, nam zij steeds een belangrijke plaats in het kerkelijk leven der burgerij in. Die inkomsten werden van ouds beheerd door vier „godshuysberaders” of kerkmeesters, jaarlijks op St. Pieter door de stadsregeering aangesteld en verplicht tot het doen van verantwoording, wederom binnen eene maand na hun aftreden ⁵). De inkomsten bestonden uit de opbrengst van het bezit van landerijen, huizen en erven en van renten daarop, uit jaarlijksche giften in geld, uit collecten en offergelden, uit de opbrengst van den verhuur van de ramen, die de kerk had opgericht op een stuk lands tusschen Hoogewoerd en Vliet (St. Pieters hoeve ⁶)), uit die van het kerkgeld, dat op het einde der 14de eeuw, ten minste tijdelijk als „omset”, tweemaal per jaar door de regeering in overleg met de vroedschap van bon tot bon geheven werd om den bouw der kerken te steunen ⁷), uit die van het zeer begeerde

1) Moll, blz. 325.

2) Zie boven, blz. 54, 66, 69.

3) De Geer, Archieven der Duitsche Orde, II, n°. 610.

4) ib. n°. 612. De vierde zou in het bijzonder voor het St. Katrijnen gasthuis dienen.

5) Kb. 1406, Bk. II, n°. 2 en 5; Kb. n°. 3, n°. 25 en 124.

6) Over het gebruik dier ramen of misschien over het weiderecht aldaar was een verschil tusschen de stedelingen en de kerk (Phil. de Leyden, p. 177). In 1392 huurde de stad ze (Stadsrek. fol. 25).

7) Kb. 1406, Bk. V, n°. 1; Kb. n°. 3, n°. 150 en 158. De homans inden het in de bonnen, in 1400 tot een bedrag van omstreeks 200 pd.

begraven in de kerk, waarvoor men 40 sch. had te betalen en verder voor een zerk te zorgen ¹⁾, enz. Uit deze inkomsten, die in 1400 omstreeks 1000 pd. bedroegen, hadden de kerkmeesters met medewerking van den overkoster en onderkoster, die door de stadsregeering benoemd werden, het onderhoud van het gebouw te bezorgen, het salaris van de kerkedienaren te bekostigen, benevens den aankoop en het onderhoud van kerkmeubelen, o. a. van de orgels, van welke in 1400 een klein en een groot genoemd worden, bespeeld door een organist ²⁾. Omstreeks 1400 schenen de inkomsten niet meer voldoende, waarom door de stadsregeering tot uitgifte van lijfrenten vergunning werd gegeven, waarschijnlijk in verband met de zware onkosten van het afbouwen der kerk, die blijkens de stadsrekening einde Maart 1425 gewijd werd. De rentebetaling begon allengs zoo drukkend te worden, dat zij een groot deel van de inkomsten verslond: in 1428 zijn de inkomsten tot 2500 pd., maar de uitgaven tot 3280 pd. gestegen ³⁾. Ook hier dus allengs groote verwarring in het financieel beheer.

De benoeming der priesters stond voor deze kerk aan de broeders van het naburige Duitsche Huis ⁴⁾, dat het patronaat der kerk, dat nog in 1266 door den graaf voor zich was voorbehouden, twee jaren later van dezen had ontvangen. De opperste leiding van deze geestelijke ridderorde berustte in de diocees Utrecht sedert het midden der 13de eeuw, toen zij daar eene „balye” vestigde ⁵⁾, bij den te Utrecht wonenden landkommandeur, onder wien te Leiden een „kommandeur” de goederen der orde bestuurde; daar en in de onder hem staande huizen te Katwijk, Maasland en Valkenburg ⁶⁾ was het hoofd die „kommandeur” met enkele „broeders”, die behalve aan het bestuur der rijke goederen, zich wijdden aan ziekenzorg en betrachtning der onderlinge zachtmoedigheid en

1) Kb. 1406, Bk. V, n°. 2/4; Kb. n°. 3, n°. 28 en 158. In de kerkerekening van 1412 wordt melding gemaakt van een gift van Dirk van Swieten voor een steen, „dair sijn beelt of wort gemaict”, van 26 sch. 8 d.

2) Onder die kerkmeubelen enz. worden in 1402 genoemd ook boeken: een „historie van O. V. visitasi”, op perkament geschreven en geillumineerd door die van Engelendaal onder Leiderdorp, en een ingebonden „gradael” op perkament met „quadraten noten”. In 1402 neemt de stadsregeering voor 5 jaar den organist mr. Claes Boerken aan om voor de klok (die blijkens de Stadsrek. in 1392 gegoten was) te zorgen en het kerkorgel te bespelen (Stedeboek, fol. 279^v). Hij mocht afzonderlijk rekenen voor eerste missen van priesters en buitengewone feesten.

3) Deze cijfers uit de bewaarde kerkrekeningen.

4) Zie boven, blz. 58. Over de kommandeurs der 14de eeuw vgl. de Bijlagen.

5) Vgl. Moll, II, 2, blz. 141 vlg.

6) Willem II had in 1241 deze aan het Duitsche Huis geschonken (Oorkdb., I, n°. 380).

weldadigheid. De „commelduyr” — zooals het volk zeide — zelf was „cureit” of pastoor der kerk; zijn „accessorius” of „coadjutor” stond hem ter zijde. Hun bestuur over de St. Pieterskerk leidde reeds omstreeks 1325 tot twisten met aanzienlijke burgers, die in hare parochiekerk voor eigen rekening verschillende kapellen hadden gesticht en nu de „ghifte” daarvan, de aanstelling der kapelaans, voor de erfgenamen wilden behouden en niet aan het Duitsche Huis wilden overlaten ¹⁾. De stadsregeering steunde krachtig dit verzet van hare aanzienlijkste inwoners, daar de stichting van kapellen anders op den duur elders zou plaats hebben en daarmee aanzienlijke kapitalen buiten de stad zouden gaan. Reeds in 1303 had het Duitsche Huis er de oprichting van twee kapellen toegestaan, onder voorwaarde dat de kapelaans daarvan slechts „simplic in die voornoemde kercke haer misse spreken” mochten en niet bij een eigen altaar noch in de rechten der parochiepriesters mochten treden ²⁾; maar in 1320 was het aantal der kapellen reeds tot 10 gestegen ³⁾ en daarmee ook het aantal der kapelaans, wat tot toenemende bezwaren aanleiding gaf, die echter eindigden met het behoud der rechten van de erfgenamen der stichters van kapellen. Sedert nam het aantal der kapellen voortdurend toe ⁴⁾, zoodat het op het einde der eeuw een dertigtal bedroeg.

De zaak was eigenlijk weder eene geldkwestie. De beide ⁵⁾ door het Duitsche Huis aan den domdeken voorgestelde en door dezen benoemde parochiepriesters trokken rijke inkomsten uit de uitoefening hunner plichten: het bidden aan de graven, het bedienen der zieken, het maken van testamenten, het hooren van de biecht, het doopen, het bezorgen van de uitvaart, het bedienen van het altaar enz.; zij vreesden nu de concurrentie der kapelaans, die zij alleen de voorgeschreven drie missen per dag, de vroegmis, de hooge mis en de vesper, wilden laten „spreken” en wilden uitsluiten van de opbrengst van het „offertorium” het offeren vóór de mis, dat voor het onderhoud der bedienende priesters diende.

1) De Geer, Archieven der Duitsche Orde, II, n°. 603. De cureit heette in 1320 heer Dirk (Memorieb. Pietersk., fol. 44). Hij leefde nog in 1335 (Gasthuisbrieven, fol. 3).

2) Van Mieris, Charterboek II, blz. 35; hernieuwd in 1318, vgl. De Geer II, n°. 602.

3) Daarvan had heer Pieter van Leyden er in 1316 bij testament 4 gesticht; in 1304 was die van Katrijn Poes ontstaan, de eerste, waarvan men hoort.

4) Stichtingen van 1321, 1331, 1350 enz. in het Memorieboek der Pieterskerk, met het zegel der stadsregeering bevestigd.

5) De Geer, Archieven, n°. 606.

Nog erger werd het in Sept. 1369 ¹⁾, toen op de klachten van de stadsregeering over kommandeur Dirk van den Rijn, die kort te voren zijn voorganger, heer Jacob, was opgevolgd en „surdis auribus in vituperium nostrum et opidanorum”, tijdens eene groote sterfte, die vele aanzienlijken wegsleepte, alle klachten over de altarenkwesitie en het begraven had ontvangen, hertog Albrecht zelf, op grond van het stadsprivilege van 1266 ²⁾, twee priesters aan den domdeken voorstelde zonder het Duitsche Huis daarin te kennen. In den daarop ontstanen twist beriep zich het Duitsche Huis, bevreesd de rijke inkomsten uit zijn bestuur van de kerk te Leiden te verliezen, zich op de schenking van Floris V, maar de stadsregeering op het oude stadsprivilege van 1266 en op de bepaling in de schenking zelve, dat het Duitsche Huis geen goederen mocht koopen in de parochie ten nadeele van de grafelijkheid of van de stad. Na een paar jaren van oneenigheid, gedurende welke de nieuw aangestelde priesters de kerk rustig bestuurden, werd in 1371 het recht van het Duitsche Huis op aandrang van keizer Karel IV zelve en van den grootmeester der Orde weder erkend bij scheidsrechtelijke uitspraak en overeenkomstig een plechtige rechtshandeling een half jaar te voren in het koor der kerk gehouden en geleid door den landkommandeur Hendrik van Alkemade, die bekend staat als een vroom en streng man, evenals zijn opvolger Splinter Uten Engh ³⁾.

De zaak had intusschen aan beide partijen heel wat geld gekost. In 1392 bevestigde hertog Albrecht nog eens het Duitsche Huis in zijn rechten op de kerk ⁴⁾, maar nog zes jaren later vinden wij den twist, ditmaal in het bijzonder om het bedienen van het St. Katrijnengasthuis, opnieuw aan den gang ⁵⁾.

Een andere kwesitie, waarbij geldelijke belangen van de Pieterskerk een belangrijke rol speelden, was de vraag, of de huizen in den Burchstreng gelegen, tusschen de Burggracht en de brug over den Rijn, bij die kerk of bij de nieuw ontstane tweede pa-

1) Vgl. Nijh. Bijdr. (2de reeks) II, bl. 128/9; Matthaëus, *Analecta*, blz. 348; Phil. de Leyden, p. 175 en 223. Het blijkt vooral het St. Katrijnengasthuis gegolden te hebben. Ligtenberg (*Armezorg*, blz. 24), heeft deze geheele zaak in hare strekking niet goed begrepen. De nieuwbenoemden waren Philips Thomasz. en Philips Jacobsz., welke laatste later werd vervangen door Floris van Alkemade.

2) Zie boven, blz. 29.

3) Moll, II. 2, blz. 147.

4) De Geer, n°. 612.

5) Van Mieris, *Beschrijving van Leyden*, I, blz. 165 vlg. Vgl. Ligtenberg, l.l.

rochie behoorden ¹⁾. Deze kwestie werd in 1292 ²⁾ en 1338 ³⁾ ten gunste van St. Pieter en het Duitsche Huis, maar in 1370 bij sententie van den officiaal van Utrecht definitief ten gunste van St. Pancras beslist ⁴⁾.

St. Pieters parochie omvatte dus sedert dien de oude stad tusschen Rijn en Rapenburg en wat daar door de vergrooting van 1386 aan de zuidzijde bijgevoegd was.

De Pieterskerk was en bleef de hoofdkerk van Leiden. Daar werden jaarlijks een aantal „hoechtiden” gevierd ⁵⁾ op de groote („dubbelde”) kerkelijke feestdagen, op het feest der Heilige Drievuldigheid (na Pinksteren), op St. Michiel (29 Sept.), op St. Maarten (11 Nov.), op St. Andries (30 Nov.), op den Heiligen Kruisdag (14 Sept.), op de met grooten glans door de zusterschappen van St. Barbara, St. Elizabeth, St. Maria Magdalena en St. Catharina gevierde naamdagen harer heiligen, op St. Nicolaas, den patroonsdag der rijke broederschap van dien naam, op de groote memoriedagen van vermogende stichters en stichtsters van memoriediensten ⁶⁾. Zulk een feest begon al op den vooravond met schitterende verlichting door middel van lange „stalkaersen”, voor iedere koorpilaar eene en midden in het koor drie, verder op het hoogaltaar en op de betrokken kleinere altaren. Op den dag zelf werden van den morgen af de groote klokken plechtig geluid en de kleinere vroolijk gebeierd, het groote orgel werd bespeeld, de priesters zongen de mis met gepaste afwisseling van „responsorium” en „antifonen”, de schoolmeesters stelden zich met hunne „choralen” op ter weerszijden van het koor en lieten hunne fraaiste kerkliederen zingen, de priesters kwamen in vollen getale op tot de vervulling hunner kerkelijke plichten bij vesper, metten en hoogmis onder aanvoering van den kommandeur zelve, de beste wierook vulde het kerkgebouw, de zilveren wierookvaten en kandelaars en schalen werden te voorschijn gehaald. Soms werd een plechtige preek „ad populum” gehouden op het daarvoor bestemde preek-

1) Zie boven, blz. 63 en 66. Zie de kaart, bij de stippellijn om den Burcht.

2) De priesters van St. Pieter waren toen heer Petrus en heer Jacobus.

3) De Geer, n°. 607.

4) Vgl. de oorkonden, vermeld in Elsevier's Inventaris, blz. 172/3.

5) Vgl. het Memorieboek der Pieterskerk (Leidsch archief), waar (fol. 87) vlg. verscheidene feesten nauwkeurig worden beschreven.

6) Die van Vos Hoochstraet, van Gerrit van Hillegom en Jan Coman Jacobssoen worden in het bijzonder genoemd.

gestoelte in het midden der kerk ¹⁾, en hadden rijke brooduitdeelingen aan de armen plaats voor rekening der gemelde vereenigingen en door deze.

Maar het grootste kerkelijke feest was wel de processie van den Heiligen Sacramentsdag, den tweeden Donderdag na Pinksteren ²⁾. Dan werd van de Pieterskerk uit, waar de schoolkinderen zongen, de heilige Hostie in plechtigen optocht van parochie tot parochie onder leiding der parochiale geestelijkheid langs de hoofdstraten door de gansche stad gedragen onder het luiden der klokken. Voorop gingen 8 geestelijken, dragende het wapen van den landsheer; dan volgden een of twee geestelijken met de schel en een, die de kostbare wierookvaten zwaaide ter aankondiging van de heilige Hostie zelve, die onmiddellijk werd voorafgegaan door 4 pijpers met een trompetter en 2 minstrelen, tokkelend op hun mandolinevormig instrument. De Hostie werd door een priester onder een door zes mannen gedragen baldakijn („craem”) voortgedragen, vergezeld door den „prochiepaep” der parochie. Achter de Hostie volgden in lange rij de geestelijken, het gansche gerecht, de vroedschap, de schutters, de schoolkinderen, benevens gemaskerde personen, die de Evangelisten en de Apostelen voorstelden, en een groot deel der bevolking zelve, mannen, vrouwen en kinderen. Na afloop van den optocht door de stad trok men de Noordpoort uit langs den Singel, waar zich dan geen leprozen mochten bevinden, naar de stadsweide, die aangewezen was voor de te houden volkspreek, waarna de Hostie weer plechtig naar de Pieterskerk werd teruggebracht. De geheele dag was een feestdag; aan de stadsregeering, de schutters, de geestelijkheid, de stadsambtenaren werd wijn uitgereikt, alle arbeid werd gestaakt, gelijk op hooge feestdagen in het algemeen het geval was.

De tweede parochie, die der Hooglandsche Kerk, was in 1315 ³⁾ na de toevoeging van dit gedeelte aan de oude stad ontstaan. Zij strekte zich na de derde vergrooing, die van 1386, uit over dat deel van het oude ambacht Leiderdorp, dat toen bij de stad kwam ⁴⁾, dus van de stadsvest aan die zijde en het midden van

1) Fundatieboek, fol. 16.

2) Vgl. de Stadsrekeningen uit het begin der 15de eeuw. Omstreeks 1435 werd wegens de hooge kosten de feestviering wat minder schitterend.

3) Zie boven, blz. 66.

4) Zie blz. 67. De stukken over de stichting in de Historia Episcopatum, I, p. 455 sq.

de Mare tot den (Nieuwen) Rijn. De kerk, aan St. Pancras gewijd, kreeg een groote beteekenis, toen zij 14 Aug. 1366 door bisschop Jan van Vernenborch en zeker niet zonder de krachtige medewerking van den geleerden en invloedrijken heer Philips van Leyden en zijne vermogende verwanten ¹⁾, tot eene collegiale kerk, een kapittelkerk werd verheven. De eerste proost van het nieuwe kapittel was Gijsbrecht van Walenborch, daartoe door den bisschop, die de benoeming van den proost aan zich en zijne opvolgers hield, aangesteld. Van de eerste kanunniken, waartoe ook heer Philips zelf behoorde, hebben verscheidene aanzienlijke sommen aan de nieuwe kapittelkerk geschonken, waarom zij als „fautores” in het memorieboek der kerk ²⁾ met dankbaarheid vermeld worden, evenals zoovele andere burgers, die hun voorbeeld volgden. Bij de plechtige wijding der kerk als kapittelkerk hield heer Philips een feestelijke Latijnsche preek ³⁾. De bevestiging der stichting door paus Gregorius XI werd in 1372 verkregen vooral door de krachtige hulp van Dirk Voppensz., pastoor te Haarlem, wiens nagedachtenis daarom ten zeerste door het kapittel in eere werd gehouden ⁴⁾.

In 1368 werd ⁵⁾ „om twiste te verhoeden” door proost, deken en kapittel met de stadsregeering overeengekomen, dat deze laatste op St. Pieter „bi rade ende consent” van deken en pastoor der kerk 4 godshuismeesters of kerkmeesters zou aanstellen, die, evenals bij de Pieterskerk geschiedde, het beheer zouden hebben over de kerkelijke goederen — niet die van het kapittel natuurlijk — en jaarlijks rekenschap zouden afleggen aan deken, pastoor en 2 of 3 kapittelheeren; het geld der kerk zou bewaard worden in een in de kerk geplaatst „blok” (kist), waartoe de kerkmeesters onder toezicht van het kapittel vrijen toegang zouden hebben; de kerkmeesters hadden ook den kerkbouw te leiden „bi rade ende goetdencken” van deken, pastoor en stadsregeering.

De kerk nam spoedig in beteekenis toe. Zij werd een prachtig monumentaal gebouw met talrijke altaren, van welke er reeds in 1381 vijf gewijd werden ⁶⁾, terwijl in hetzelfde jaar de grondslagen

1) Zie over hem en zijn geslacht: Fruin, Verspr. Geschr., I, blz. 125 vlg. Over de stichting, hemzelve in zijn boek, p. 63.

2) Leidsch archief (archief Hoogl. kerk, n°. 7).

3) Reg. D. Hoogl. kerk, fol. 5 sq.

4) Nijh. Bijdr. 2de Reeks, VI, blz. 130.

5) Reg. D. Hoogl. kerk, fol. 16^v.

6) Nijh. Bijdr. I. I. blz. 136.

van het nieuwe koor werden gelegd 1). Een orgel en een organist worden er in hetzelfde jaar vermeld 2). Omstreeks 1406 was er veel geld nodig voor kerkornamenten 3) en kerkbouw, waarvoor ook in deze parochie reeds kerkgeld was geheven; men stelde daarvoor een bijzondere Vrijdagsmis in, waarbij onder toezicht van den deken en de vier godshuismeesters drie collecten werden gehouden, waarvan het bedrag in een met 2 sleutels gesloten offerbus werd gestort 4).

Ook deze kerk ontving talrijke schenkingen bij testament van vermogende Leidsche burgers. Hare inkomsten stonden dus onder het toezicht van kerkmeesters, maar de eigenlijke kapittelgoederen werden bestuurd door een der kannuniken als „thesaurarius”; in die functie ontmoeten wij in 1372 5) onzen Philips van Leyden, toenmaals vicaris van bisschop Arnold van Utrecht, ook kanunnik in den Dom aldaar, in Condé en in het nieuwe kapittel van Den Haag, bezitter der pastoorsplaats van Zierikzee enz. en dus een der invloedrijkste geestelijken van het bisdom. Hij stichtte er bij testament uit zijne rijke goederen ter gedachtenis zijner ouders twee vicarieën, die van St. Andries en St. Nicolaas.

De derde parochie was die van O. L. Vrouw, de minst aanzienlijke, die in 1365 werd ingesteld ten behoeve van het nieuwe stadsdeel, dat kort te voren 6) was losgemaakt uit het ambacht Oestgeest en tot dien tijd ook kerkelijk tot de parochie van dien naam behoorde. Haar grenzen waren oorspronkelijk het midden van de Mare, de Rijn en de stadsvest tusschen Rijn en Mare, maar ook het terrein van Lopsen buiten die vest behoorde er later bij 7).

De drie kerken, waarvan er twee in den loop der tweede helft der 14de eeuw op kosten der betrekkelijk weinig talrijke bevolking oprezen als de thans nog bestaande monumentale gebouwen en de derde als een bescheidener kerk, in overeenstemming met de kleine parochie, waarvan zij het kerkelijk middelpunt was, telden

1) Nijh. Bijdr. 1.1. blz. 137.

2) Register D. Hoogl. kerk, fol. 126. Omstreeks 1400 was dit „per multos annos” dominus Jacobus Hongher, dus een priester (Reg. B. fol. 82).

3) In 1403 waren reeds een ciborie en andere ornamenten gekocht.

4) Reg. D. Hoogl. kerk, fol. 23 sq.

5) Zie zijn testament in de uitgave van Fruin en Molhuysen, p. 459. Hij woonde blijkens dat testament (p. 461) aan het Pieterskerkhof naast het Deutsche Huis.

6) Zie boven, blz. 69.

7) Zie de kaart. De stippellijn wijst de oude parochiegrens aan, de volle lijn de latere; de bewoners over de Mare hadden in de eerste helft der 14de eeuw bij St. Pancras gekerkt.

in het begin der 15de eeuw minstens een 70 tal geestelijken ¹⁾.

Bovendien had men nog enkele zelfstandige kapellen. Onder deze was de bekendste de Vischkapel, die reeds vóór 1376 bestond en gelegen was aan den afloop der Groote Brug bij de Maarsmansteeg en de Vischmarkt ²⁾. Zij was op burggrafelijke grond gesticht door de vischkoopers, die er driemaal per week door een kapelaan een mis mochten laten houden, te eindigen vóór de hoogmis in de Pieterskerk; zij stond onder het beheer der meesters van het vischkoopersgilde, die voor het recht op de aan de kapel geschonken gelden of goederen jaarlijks aan den pastoor der Pieterskerk 3 pd. holl. hadden te betalen benevens een goeden snoek („heynckaert”) ³⁾. Verder had men nog de burggrafelijke St. Hubertskapel bij den Burcht, de St. Joostkapel aan de gelijknamige gracht en misschien ook reeds die van St. Valentijn aan de St. Jacobsgracht. Zij werden met toestemming der pastoors door kapelaans bediend, maar wij weten van die kapellen verder niet veel; van groote beteekenis zijn zij niet geweest.

De kerken, met name de Vrouwen- en de St. Pancraskerk, zagen zich weldra omringd door een aanzienlijk getal kloosterlijke instellingen, naast de gasthuizen ook zij getuigen van den kerkeijken zin der burgers en burgeressen van het oude Leiden.

De oudste dier instellingen was wel, buiten het Duitsche Huis gerekend, het groote Begijnhof aan St. Agnes gewijd ⁴⁾, dat reeds in 1293 bestond en bestuurd werd door een „meystersche”, die toen onder goedkeuring van het stadsbestuur in overleg met hare begijnen in een reglement bepaalde, dat al het eigendom der begijnen, ook al werden zij wegens ongehoorzaamheid of om eenig ander misdrijf uit het hof verwijderd, aan de instelling zou blijven.

Uit de bewoordingen der oorkonde ⁵⁾ schijnt te blijken, dat iedere begijn in het hof een eigen huisje had, dat bij haar dood aan de gemeenschap verviel, die er een andere ongehuwde vrouw of weduwe in mocht plaatsen; de nieuwe bewoonster had dan het huisje te koopen of te doen koopen van de gemeenschap ⁶⁾. Toen in het

1) Dit getal wordt genoemd bij de wijnuitdeelingen op de groote feesten, waarvan de stadsrekeningen spreken.

2) Van Mieris, I, blz. 159; Phil. de Leyden, p. 79.

3) Van Mieris, I, blz. 160; De Geer, Archieven, II, n°. 611.

4) Zie boven, blz. 57.

5) Oorkdbk. II, n°. 852.

6) Vgl. ook de oorkonde van 1348 bij Elsevier, Inventaris, I, blz. 202/3.

begin der 15de eeuw van wege de Kerk het toezicht op de begijnen in het algemeen uit vrees voor ketterij bij deze vrije gemeenschappen verscherpt werd, gaf hertog Jan van Beieren, kort na de verovering der stad, in 1421 een oorkonde, waarin hij opnieuw een en ander omtrent de gemeenschap vaststelde ¹⁾, opdat zij een „godlic, eerlic, zedelic, vreedzaamlic ende gheestelic leven leyden” zouden „ende Gode vlitelic dienen in gehoersaemheit der H. Kercken sonder enich bewint van waertlike saken”. Hij regelde de macht der meestersche in het Begijnhof, die soms met de „outste ende vroetste” der begijnen in overleg moest treden tot handhaving der tucht; de begijnen mochten geen kinderen „houden ofte leren” dan met vergunning der meestersche, in geen geval in het „grote huus” van het Begijnhof; geen man mocht er komen eten, laat staan slapen, dan met dezelfde vergunning.

De stadsregeering bepaalde er later nog vrij wat bij ²⁾: de begijnen mochten geen koopmanschap drijven of jaarmarkten bezoeken, alleen voor zichzelfe wollen lakens bereiden, slechts kort haar, eenvoudige kleederen en grof schoeisel dragen zonder kostbaar pelswerk of pluimen en zijde, fluweel en borduurwerk; zij mochten buitenshuis geen kleederen snijden noch bedelen of ter bruiloft of begrafenis gaan; getrouwde vrouwen noch verloofde maagden mochten zij in het hof opnemen noch huwelijken sluiten; zij mochten slechts om vleesch, bier en brood te koopen buiten het hof komen; de poort moest gesloten zijn, zoodra de nachtwaker in de straten begon te kleppen; niemand der bewoonsters mocht dan buitenshuis zijn, tenzij er gewaakt moest worden; zij moesten zorgen voor haar goeden naam en niemand opnemen, die daarin te kort kwam; de meestersche of „mater” moesten zij op St. Pieter in Banden (1 Aug.) voor twee jaar kiezen met verplichting tot verantwoording. Uit een en ander blijkt, met hoeveel zorg men ervoor waakte, dat de begijnen, die leefden van eigen inkomsten, onderwijs in het naaien en lichten handenarbeid, niet mededingsters werden der nijvere burgerij en zich goed zouden gedragen zooals het zedigen begijnen paste.

Van dergelijke begijnhoven had de St. Pieters parochie nog, tegen de bedoeling van den stichter, Pieter Symonsz van den Oerde, het op het einde der 14de eeuw opgekomen kleine Pieter Symonsz.

1) Van Mieris, Beschrijving, I, blz. 148.

2) Elsevier, blz. 203.

begijnhof, eerst op het Pieterskerkplein, later in de Houtstraat ¹⁾. Een klein begijnhof had men sedert 1403 ook op de Hooglandsche kerkgracht, het St. Pancrasbegijnhof, welks 7 begijnen, weder onder leiding eener „mater”, op St. Lucie (13 Dec.) een reglement kregen gelijk andere begijnhoven en in hoofdzaak overeenstemmend met het boven beschrevene ²⁾.

Groote kloosters had men niet in, maar wel buiten de stad. Daar verhief zich het Reguliere mannenklooster Engelendal onder Leiderdorp, in 1400 gesticht door geestelijken, als wier leider de bekende voorstander der „moderne devotie” te Leiden, Petrus van den Poel optreedt, onder medewerking van de bekende volgers van Geert Groote, Floris Radewynsz. en Wermolt van Boskoop, den leider van het zusterhuis te Utrecht en stichter van vele zusterhuizen in Holland, en zeker sedert 1403 behoorend tot de Windesheimsche congregatie van Reguliere kanunniken; het bloeide aanvankelijk niet, zoodat in 1408 een aantal kloosterlingen naar Warmond vertrok, maar het bleef zich op den duur toch handhaven ³⁾. Onder den rook der stad en nog in de Vrouwenparochie lag het zeker in 1433 bestaande ⁴⁾ Franciscaner klooster St. Hieronymusdal of Lopsen, de laatste naam naar zijne ligging in het onmiddellijk buiten de Rijnsburgerpoort gelegen vroeg bewoonde terrein. Niet ver van de stad aan den weg naar Oestgeest werd door heer Boudewijn van Swieten, den bekenden Hollandschen staatsdienaar van hertog Philips den Goede, in 1428 het nonnenklooster Podikenpoel gesticht op de plaats van het kort te voren verwoeste Wassenaersche kasteeltje ⁵⁾, in het volgende jaar verdoopt in Marienpoel ⁶⁾.

In de stad zelve had men slechts één mannenklooster, dat der zwartgekleede Cellebroeders of Alexianen, leden eener vrije kloostervereeniging, die zich ten doel stelden om voor gevaarlijke zieken, vooral pestzieken te zorgen. Zij komen in de rekeningen van het begin der 15de eeuw niet voor. Wij vinden hen eerst in 1442 als „arme broederkens” in hun klein klooster op de Cellebroersgracht

1) Zie boven, blz. 55.

2) Het oorspronkelijke reglement onder de papieren van het St. Pancrasbegijnhof (Leidsch archief).

3) Vgl. den inventaris der stukken bij Elsevier, I, blz. 212 vlg.; Acquoy, Windesheim, III, blz. 38. Over Petrus van den Poel: aldaar, blz. 241.

4) Elsevier, I, blz. 233.

5) Zie boven, blz. 95.

6) Elsevier, I, blz. 236. Vgl. het thans geordende archief dier stichting.

gevestigd 1) onder toezicht en bescherming der stedelijke armenverzorgers, de heiligegeestmeesters. Misschien bestond ook al het, naar men wil, in 1400 door hertogin Margaretha gestichte aanzienlijke klooster der Witte Nonnen of Jacobinessen op het Rapenburg.

Te Leiden ziet men in denzelfden tijd de beweging der „moderne devotie” krachtig optreden met de stichting van zusterhuizen. Zij ontstonden in den regel door de aaneensluiting van enkele ongehuwde vrouwen en weduwen, die samen gingen wonen volgens het voorbeeld van het beroemde Meester Geertshuis te Deventer 2), in eenvoud van leven en kleeding, in het zoeken van levensonderhoud door lichten handenarbeid zich richtend naar dat der begijnen, evenals deze zonder gelofte maar met verplichting tot kuisheid, zedigheid en tot gehoorzaamheid aan de zelfgekozen „meestersche”, die ook de vrome overpeinzingen der zusters leidde. Te Leiden heeft zeker ook de in 1413 gestorven „communis pater devotarum in Hollandia”, de „apostolus Hollandiae” Wermolt van Boskoop 3) de stichting van zulke huizen bevorderd en zonder eenigen twijfel ook de reeds genoemde Leidsche priester Petrus van den Poel, misschien wel in dien tijd pastoor der Vrouwenkerk, in welker onmiddellijke omgeving verscheidene ervan ontstaan zijn.

Het oudste dezer huizen is waarschijnlijk St. Margrieten zusterhuis achter de Vrouwenkerk 4), waar twee vrouwen: Heylwich Pietersdochter en Margriet Symonsdochter, in 1398 eene kapel stichtten en in het volgende jaar „zusteren achter de Vrouwekerk” vermeld worden, die, blijkbaar om zich tegen vervolging te vrijwaren, zich weldra bij de derde Orde van St. Franciscus, de Tertiariissen of „zusters van penitencien”, hebben aangesloten. Het klooster van St. Ursula te Warmond werd van hier uit in 1410 gesticht uit een schenking van heer Jan van den Woude en zijne vrouw 5). In 1416 vinden wij ze onmiddellijk buiten de Rijnsburgerpoort aan den „nieuwen weg” gevestigd.

Een tweede stichting van dien aard was het eveneens buiten de Rijnsburgerpoort in de Vrouwenparochie gelegen klooster van St. Aagten, dat in Mei 1432 door de vrome weduwe Aechte

1) Van Mieris, I, blz. 134.

2) Acquoy, Windesheim, I, blz. 30 vlg.

3) ib, blz. 326, noot 2.

4) Vgl. Elsevier, I, blz. 222/3. Het is blijkens de stichtingsoorkonde gesticht naar het voorbeeld van St. Cecilia te Utrecht en St. Aagten te Delft, stichtingen van Wermolt. Vgl. ib. blz. 246.

5) ib. blz. 246.

Albarensdochter werd opgericht ¹⁾. Achter het koor van de Vrouwenkerk lag ook het zusterhuis van St. Agnes of Agnietenklooster, dat eveneens tot de orde van St. Franciscus was overgegaan ²⁾, en het zusterhuis van St. Michiel ³⁾ in den Vrouwenkamp naar de zijde van de Mare. Verder had men het in 1429 in de Jan Vossensteeg in St. Pancrasparochie bestaande zusterhuis van Abcoude, dat toen een eigen altaar verkreeg; dat van Schagen ⁴⁾; het omstreeks 1415 verbrande zusterhuis van St. Catharina, herbouwd op St. Pieters Achtergracht, en het zusterhuis van St. Hieronymus of Roma, dat omstreeks 1418 als klooster der Augustijner nonnen naar het Rapenburg verplaatst werd ⁵⁾. Misschien zijn in dezen zelfden tijd ook de zusterhuizen van St. Maria Magdalena, St. Ursula in den Vrouwenkamp en St. Barbara of Bethanië op den hoek van de Vollersgracht en het Rapenburg gesticht, vermoedelijk ontstaan uit de gelijknamige zusterschappen.

Wij mogen bij het nagaan van al die kloosterlijke instellingen wel aannemen, dat het geheele aantal der geestelijken in de stad, wereldlijke en geordende of daarmede gelijk te stellen, omstreeks 1430 wel tot 3 of 400 zal gestegen zijn. Zij waren vrij „ab omni exactione personali et reali” ⁶⁾, wat aan de bestuurders der stad reeds door Philips van Leyden omstreeks 1355 zeer ten goede gerekend werd, immers „ex ecclesiasticorum studiis salus hominibus datur”. Maar het stadsbestuur bleef niet bij die vriendelijke opvatting, die tal van inwoners aan de stadslasten onttrok, en hij begon in het begin der 15de eeuw ook de geestelijken met het oog op de accijnsen niet geheel en al vrij te stellen ⁷⁾.

Over het algemeen is al spoedig een streven duidelijk om de macht der geestelijkheid te breidelen. De verbodsmaatregelen van Willem III (1328) tegen den aankoop van ambachtsheerlijkheden, land en tienden door de geestelijkheid ⁸⁾, ter verhindering van de opeenhooping van goederen in de „geestelijke hant”, kon op den duur niet gehandhaafd worden maar toont toch, dat er in die richting gedacht werd. De krachtige houding der Leidsche regeering

1) Elsevier, I, blz. 229.

2) ib. blz. 254.

3) ib. blz. 257.

4) ib. blz. 267. Reg. D. Hoogl. kerk, fol. 100.

5) Reg. D. fol. 8.

6) Phil. de Leyden, p. 286.

7) Zie boven, blz. 245.

8) Van Mieris, Charterb. II, blz. 464.

in de zaak der kapellen en altaren ¹⁾ wijst op hetzelfde. Ook het bespreken bij testament van renten, ten behoeve van kerkelijke lichamen, op erven binnen Leiden werd weldra in zooverre tegengegaan, dat de erfgenamen die renten mochten aflossen; als men bij zijn leven zulke schenkingen van goed of rente wilde doen, kon men dit ongehinderd volbrengen, mits men dit deed „wetende sijne zinnen, bi sinen gaen ende bi sinen staen” ²⁾, zoodat verrassingen op het sterfbed uitgesloten bleven. Het erfrecht van ordebroeders werd in 1413 beperkt door de bepaling, dat als een leek in een orde werd opgenomen, hij voortaan niet meer dan 100 pd. mocht erven en deze som later aan zijne erfgenamen en niet aan de orde moest komen ³⁾.

Maar de meeste bezwaren ontstonden uit de geestelijke rechtspraak, die op allerlei punten van huwelijksrecht, testament, meineed, misdrijven tegen de zedelijkheid enz. met de wereldlijke in conflict moest komen. In 1376 werd, naar aanleiding van allerlei last door inwoners en vreemdelingen „uit alle hoeken der wereld” veroorzaakt, bij beschikking van bisschop Arnold aan Leiden een ernstige beperking van het kerkelijk asylrecht toegestaan ⁴⁾: misdadigers, die in de kerken of kerkhoven zelve allerlei bedreven of van daaruit uitgingen, bedrijven van nachtelijken roof „an den ghemenen weghe ofte openbaer strate” zouden geen recht op asyl hebben in kerk of op kerkhof; anderen niet langer dan 40 dagen; ook zij, die in kerk of op kerkhof verboden spelen „hantierden”, waaruit twist kon rijzen, of er onzedelijkheid begingen, de kerkebanken stuk sloegen om vuur te maken, kippen en eenden, varkens en vleesch stalen en die op het kerkhof brachten, zouden er geen asyl genieten; zij mochten, als hun misdrijf door goede getuigen bewezen was, zonder meer door schout en dienaren uit de kerk of van het kerkhof weggehaald worden.

Bij hetzelfde bisschoppelijke privilege, zeker niet buiten den vicaris Philips van Leyden om gegeven, werd den Leidenaars vrijheid verleend om op heiligendagen lakennering te drijven, akkerbouw uit te oefenen en dijken te verbeteren; de bij nacht en ontijden rondzwervende, bordeelen en herbergen afloopende klerken, van wie Leiden toen veel last had, mochten, als zij kwaad deden en vrede weigerden, door den schout en zijn dienaars gevat

1) Zie boven, blz. 278.

2) Kb. 1406, Bk. III, n°. 23; Kb. n°. 3, n°. 27.

3) Van Mieris, IV, blz. 242.

4) Van Mieris, III, blz. 321.

worden, maar moesten door den provisor worden berecht. Ook in andere opzichten werd door allerlei bepalingen getracht de kerkelijke rechtspraak zooveel mogelijk tot de geestelijke, tot de kerkelijke belangen te beperken en men verkreeg daarbij den krachtigen steun der landsregeering zelve, die meer dan een verbod uitvaardigde tegen het brengen van wereldlijke zaken voor den geestelijken rechter ¹⁾, welk misbruik in de hand gewerkt werd door het in het midden der 14de eeuw nog zeer voelbare gebrek aan juridische kennis bij de wereldlijke rechtbanken, terwijl daarentegen de geestelijke rechters in den regel wetenschappelijk gevormd waren ²⁾. Allengs echter kwam in dit laatste verbetering, terwijl daarentegen de geestelijke rechtspraak tot steeds ernstiger klachten aanleiding gaf ³⁾.

Wat er in de kerk en op het kerkhof gebeurde, werd intusschen volstrekt niet buiten de contrôle van het stadsbestuur gehouden. Dit zorgde voor de handhaving der goede orde ook daar. Het lette erop, dat niemand anders dan de verwanten de eerste mis van een nieuwen priester of eene begrafenis bijwoonde, bevreesd als het was voor „vergaderinghe” van onbevoegden ⁴⁾. Het regelde de bepalingen voor het begraven in de kerk en op het kerkhof ⁵⁾; in het koor van St. Pancras mochten alleen priesters, ridders, overheidspersonen begraven worden ⁶⁾; het beval, dat de graven diep genoeg gegraven zouden worden, „twie voete diep slechter airde boven elken viercanten scrien, datmen er set” ⁷⁾; het hield toezicht op de dikwijls zeer overdreven belichting van den doode bij de uitvaart; het zorgde er voor, dat de vrouwen in de kerk de haar aangewezen plaatsen achter de voorste pilaren bescheidenlijk innamen en er geen matten, planken of andere dingen neerlegden om niet op de koude steenen te staan, wat alleen aan de burggravin en de riddersvrouwen geoorloofd was ⁸⁾; het verbood het tot misbruiken leidende geven van geschenken aan het kind, als men het „hoeve uten vonte” ⁹⁾; het schreef voor, dat

1) Vgl. Van Mieris, III, blz. 748.

2) Fruin, Verspreide Geschriften, I, blz. 149.

3) Joosting, De kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XXX, blz. LXXXVI vlg., vooral CI vlg.

4) Kb. 1406, Bk. II, n°. 36; Kb. n°. 3, n°. 170.

5) Kb. 1406, Bk. V, n°. 2 vlg.

6) ib. n°. 5.

7) ib. n°. 7. De vierkante schrijn is de doodkist.

8) ib. n°. 10 vlg.

9) ib. n°. 13.

de ter eerste mis gaande kraamvrouw slechts de vroedvrouw en twee buren mocht medenemen ¹⁾; het belette het bedelen in kerk of op kerkhof ²⁾; het verbood beesten te weiden of vellen te hangen op het kerkhof en er andere „onreynlichede” te brengen, ook er te „morellen” (hinkelen) of andere geruchtmakende spelen te doen, met bogen te schieten of op vogels te jagen, tenzij gerecht of kerkmeesters het veroorloofden ³⁾.

Tot de zedenpolitie achtte de overheid zich in het bijzonder geroepen. Zij lette op de „stoven”, waar niemand „met wive of sonder wive” na de nachtklok slapende mocht gevonden worden ⁴⁾; zij verbood „dancinghe ende wanderinge mit verdedten aensichten” ⁵⁾; zij, die sedert omstreeks 1351, en nog in 1392, het dobbelspel als een monopolie had geëxploiteerd, verbood later alle „onredelic spel” en gaf in 1397 een merkwaardige keur tegen „boeverie ende dobbelen” ⁶⁾, waarin allerlei met name genoemde spelen, binnen de vrijheid der stad verboden worden: dobbelen en „quaerten” „quaken” en „zeylen”, kruis en munt werpen, „koten om geld”, „effen en oneffen”, „pysen” en „beylen”, in het algemeen het gebruik van dobbelsteenen; schijfspelen daarentegen waren geoorloofd. Alleen als de landsheer of zijne vrouw of kinderen in de stad waren, mocht men ter gelegenheid van die heugelijke komst dobbelen zooveel men wilde „sonder „verbuernisse”, gelijk het „mommen” dan ook veroorloofd schijnt geweest te zijn ⁷⁾. Trouwens, dat zal op den vooral met uitbundigheid gevierden Vastenavond ook niet verboden geweest zijn evenmin als op Driekoningen, dat algemeen in den lande gevierd werd, al moet het de geestelijkheid verdrotten hebben, die ook wel optrad tegen het vieren van het Meifeest: nog in 1404 weigerde Thomas, pastoor der Pieterskerk, de Hostie over de straat te voeren ⁸⁾, zoolang er, zeide hij, in zijn parochie nog één stond van die „heidensche boomen, die men tegen Mei pleegt op te richten” ⁹⁾.

1) Kb. 1406, Bk. V, n°. 14.

2) Zie boven, blz. 267.

3) Kb. 1406, Bk. V, n°. 17 vlg.

4) Kb. 1406, Bk. II, n°. 35; Kb. n°. 3, n°. 123.

5) Kb. 1406, Bk. II, n°. 37; Kb. n°. 3, n°. 164.

6) Kb. 1406, Bk. VI, n°. 39; Kb. n°. 3, n°. 169 en 180. Zie boven, blz. 91.

7) Zie boven, blz. 129.

8) Hetzij voor zieken, die op het uiterste lagen, hetzij bij de processie van het H. Sacrament op 29 Mei van dat jaar.

9) Dumbar, Analecta, I, blz. 32.

Een der belangrijkste zaken, waarbij Kerk en overheid met elkander in nauwe aanraking kwamen, was het onderwijs. Wie de collatie van de parochiekerk had, stelde ook den schoolmeester aan ¹⁾; te Leiden deed dit de graaf zelf, die alleen het pastoor-schap aan het Duitsche Huis had gegeven. Wij vinden omstreeks 1324 als schoolmeester te Leiden eerst mr. Andries, die in dat jaar op 's graven aanwijzing keizerin Margaretha als klerk ging dienen; daarna meester (magister) Nicolaas Merre ²⁾, een priesters-zoon, die jaren lang onder Willem III en IV grafelijk klerk en hofmedicus was; hij was „in artibus et medicina magister”, trad bij het aftreden van mr. Andries, opdat „onser goeder lude kinder niet versumet en werden”, wezenlijk in diens functie als „regier-der” ³⁾ (rector) en bezat nog in 1333 in ieder geval de inkomsten van het ambt. Het schijnt echter, dat onder den eersten burggraaf uit het geslacht Wassenaer de school tegelijk met de kosterij door dezen verkregen is of wel dat zij aan de stad zelve was gekomen: in 1351 ten minste betwistte de stad haar aan den burggraaf, op grond dat zij „van outs ende van rechte” de school bezat ⁴⁾. In ieder geval bezat de stad haar voorgoed sedert 1357, toen burggraaf Dirk er afstand van deed, al moest er later steeds nog een „pacht” betaald worden aan de geestelijkheid der Pieterskerk.

De school bevond zich sedert 1358 ongeveer waar wij haar ook later nog vinden ⁵⁾: op den hoek van het erf, dat hertog Albrecht na demping van de hofgracht had afgestaan, voorzoover het „behoeflic is tot ere scole”. Te haren behoefte werden later verschillende keuren gemaakt ⁶⁾; eene ter verzekering van de rust in de school, waarom het spelen en rumoer maken in hare nabijheid werd verboden, gelijk het nederwerpen van vuilnis ook hier verboden was ⁷⁾; eene andere ter regeling van het schoolgeld, dat op 8 sch., later 16 gr. 's jaars gesteld was. Het was een eenvoudig met riet gedekt huis, waar ook de meesters woonden ⁸⁾.

De eerste rector, van wien wij verder hooren ⁹⁾, was de in 1387

1) Moll, Kerkgeschiedenis, II, 2, blz. 250 vlg.

2) Vgl. over hem: Van Riemsdijk, De tresorie en kanselarij, blz. 52.

3) Van Mieris, Charterb., II, blz. 345.

4) Zie boven, blz. 89. „Van outs” is dan zeer betrekkelijk op te vatten.

5) Zie boven, blz. 59; Knappert, in Leidsch Jaarboekje 1904, blz. 104.

6) Kb. 1406, Bk. V, n°. 23 vlg.; Kb. n°. 3, n°. 12.

7) Zie nog de keur van 1384, bij Knappert, blz. 100.

8) ib. blz. 103.

9) Stedeboek, fol. 319.

aangenomen Jan van Hokelem, vroeger rector te Geertruidenberg, die voor vier jaren werd aangesteld en wien werd ingescherpt vooral te zorgen voor „gramerien ende logiken”, d. i. voor het latijn en de redeneerkunde, dus niet alleen voor den koorzang, waarvoor men dikwijls meende, dat de school eigenlijk moest dienen. Wilde hij in de laatste twee jaren „tot studium vaeren”, dan moest hij een half jaar te voren waarschuwen en zorgen voor een opvolger, een „goeden cleric”, in zijne plaats. Werkelijk vinden wij in 1392 eerst mr. Costijn van Culemborg, in het volgende jaar mr. Bette en mr. Claes van Delft, onder wie nog twee „submonitoers” werden aangesteld ten behoeve van den koorzang. Bette en Claes werden samen voor zes jaren met de leiding der school belast en ook hun werd bij reglement ¹⁾ gelast te zorgen voor de Latijnsche „grammarien”, waarbij met name de verbuiging en vervoeging bedoeld zijn, en voor de logika, de redeneerkunde volgens de scholastieke middeleeuwsche opvatting; de kinderen mochten echter geen gevaarlijke „boeken van philosophien” lezen en moesten zooveel mogelijk onderling Latijn spreken „inder scole ende buten”, verder naar behooren in de kerk zingen op de hier ter stede gebruikelijke manier; de meesters zouden beschermd worden tegen onrechtmatige klachten over behandeling of onderwijs der kinderen.

Na verloop der zes jaren kwam als rector de zeer gewaardeerde stadsmedicus, mr. Jan van Haarlem, ook weder voor zes jaren, met een „ghesel”, dien men naast hem zou benoemen; wij vinden ook spoedig weder twee „submonitoers” onder hem werkzaam, totdat hij na 1410 door mr. Bartholomeus en mr. Heynric uten Hove vervangen werd, die wij tot 1436 ontmoeten ²⁾. Zij schijnen toen afgetreden te zijn wegens voorgekomen mishandeling van den schout door een der leerlingen.

De „Grote Scole” was niet de eenige school in de stad, maar deze andere scholen mochten niet bezocht worden „buten oirlof” van de meesters der groote stadsschool, die recht hadden op een deel van het schoolgeld in die zoogenaamde „bijscholen”. Zoo vernemen wij van een school op de Hoogewoerd, waarop de meisjes van de familie Blijfhier ³⁾ gingen, voordat zij de groote school

1) Stedeboek, fol. 276/7. Vgl. Knappert, blz. 105 vlg.

2) Vgl. Knappert, blz. 112 vlg.

3) Zie de meermalen vermelde voogdijrekening, waarin afrekening wordt gedaan ook van het schoolgeld, telkens per half jaar met Mei en Allerzielen betaald.

bezochten, en van eene school van zekeren „mr. Pouwels”. Ook bij de kerk ten Hoogen Lande had men een school, waarover echter niets naders bekend is.

De schoolmeesters leefden van de opbrengst der schoolgelden, waren vrij van accijns en ontvingen jaarlijks een tabbaard van de stad, zooals ten minste voor Jan van Haarlem werd bepaald; zij hadden uit hun inkomen de vrij hooge „pacht” aan de Pieterskerk en het klooster Marienpoel te betalen ¹⁾; op de hooge kerkelijke feesten en bij vorstelijke intochten hadden zij aan het hoofd der kinderen te zorgen voor den zang, waarvoor door de vorsten dan kleine belooningen werden toegekend ²⁾ evenals dit het geval was, wanneer zij voor broeder- en zusterschappen op de hooge feestdagen harer patroons of patronessen zangstukken in het koor der kerk uitvoerden.

Van eigenlijke wetenschappelijke studie melden onze bronnen ons bijna niets. Dat behalve de schoolmeesters en de stadsmeesters hogere geestelijken ook te Leiden aan vreemde hoogeschoolen hunne opleiding hadden genoten, ligt voor de hand. In Holland was het bezoeken van de hoogeschool te Parijs of van die te Orleans, ja zelfs van Italiaansche hoogeschoolen als die te Padua en Bologna geen zeldzaamheid, maar van leeken hooren wij dienaangaande weinig. Van Philips van Leyden weten wij ³⁾, dat hij, geboren uit een vermogend geslacht van aanzienlijke burgers, dat vele met roem bekende klerken aan de grafelijkheid geschonken had, zorgvuldig was opgevoed en te Orleans had gestudeerd, waarna hij jaren later, in 1369, te Parijs „doctor decretorum” werd. Begonnen als klerk van graaf Willem V, wien hij zijn beroemd boek van omstreeks 1360, het van groote geleerdheid en staatkundige en juridische kennis getuigende „De Cura Republicae et sorte principantis” opdroeg, bleef hij onder Albrecht in die functie, hoewel niet in diens Raad. Later diende hij bisschop Arnold van Hoorn als vicaris en was een invloedrijk Utrechtsch prelaat; de laatste levensjaren tot zijn dood in 1382 sleet hij in zijne Leidsche woning naast het Duitse Huis ⁴⁾. Daar had hij „in den loop zijns levens met groote kosten en moeite” een fraaie bibliotheek verzameld. Haar liet hij bij testament in wezen, omdat vele geschikte en

1) Zie Knappert, blz. 106.

2) Zie boven, blz. 129.

3) Fruin, Verspreide Geschriften, I, blz. 125 vlg.

4) Phil. de Leyden, p. 473.

bekwame mannen de studie hadden opgegeven bij gebrek aan boeken, tot groot nadeel van de kerk zoowel als van den staat, die — zegt hij ¹⁾ — geleerde mannen ten zeerste noodig heeft. Hij stelde het gebruik, het leenen van boeken daaruit onder zekere financieele waarborgen, gesteld naar de waarde der boeken, en onder het toezicht der voltrekkers van zijn laatsten wil, open voor allen „cupientibus proficere in scientia juris canonici et civilis”, in de eerste plaats voor de kanunniken of vicarissen, die leefden van zijne familievicarieën en prebenden; dan voor de kanunniken uit zijn geliefd kapittel van St. Pancras, die behoorden tot zijne verwantschap; dan voor andere dezer kanunniken, de verwanten altijd voorgaande, en daarna de stadgenooten. Wilde niemand uit de genoemde rubrieken van personen de boeken gebruiken, dan moesten zij goed bewaard blijven en niet buiten het gebouw gebracht worden, waar zij thans lagen, zijne woning of anders, als dit veiliger scheen, de kerk van St. Pancras zelve of wel eene andere veilige plaats. Als bewaarders van den boekenschat stelde hij den deken van St. Pancras, den beheerder zijner prebenden, en den oudsten kanunnik uit de stichting zijner ouders aan, die ieder een der sleutels van de bibliotheek ontvingen.

In het huis mocht als „gubernator” wonen òf de bezitter der door hem gestichte vicarie van St. Andries in de kerk van St. Pancras òf een der kanunniken van de door hem gestichte kanunnikplaatsen òf de vicaris van de eveneens door hem gestichte vicarie van St. Nicolaas; wilde geen dezer er wonen, dan mocht de vicaris van St. Andries het huis verhuren, bij voorkeur aan een geestelijke ²⁾, maar anders „viro modesto ac quieto cum modica familia”.

De bibliotheek bevatte, behalve een aantal kostbare theoretisch-juridische werken, ook vele theologische en wijsgeerige geschriften, formulierboeken, procesakten, oorkonden betreffende de stichting van zijn kapittel, zijn brevier, bijbel en preeken, misboeken, historische, vooral kerkhistorische, geschriften (o. a. een Beka), privilegieboeken, handschriften van zijn eigen boek, boeken over natuurkennis, over rekenkunde, Persius en Aesopus, middeleeuwsche Latijnsche gedichten, heiligenlevens, kalenders enz. — een merkwaardige verzameling handschriften, die getuigenis aflegt van de veelzijdige geleerdheid van dezen merkwaardigen man, die zijn

1) Phil. de Leyden, p. 475.

2) Vgl. ook het testament van 1382, l.l. blz. 491 vlg.

land en zijn vaderstad tot hooge eer heeft mogen strekken. De in het laatste zijner twee testamenten genoemde heer Gijsbrecht van Gheesdorp, zijn „scriptor” 1), zal wel voor deze boekerij in dienst genomen zijn en daarvoor verder zorg gedragen hebben.

Welk gebruik er van de boekerij gemaakt is, blijkt niet, maar op het einde der 16de eeuw bestond zij niet meer, daar zij „van eenighe niet al ten grooten genegentheyt totte gheleertheyt ende voortplantinge derselver gehadt hebbende” is uiteengehaald „mette wechneminghe ende verduysteringe derselver boecken” 2). Men noemde later deze bron der wijsheid met den naam van „Salomons tempel”, waaronder het huis, waar zij gestaan had, nog omstreeks 1600 bekend was.

Dat te Leiden in de 14de eeuw het onderwijs betrekkelijk goed mocht heeten, blijkt uit de opmerkingen omtrent de school zoowel als uit het groote aantal grafelijke klerken, die uit Leiden afkomstig zijn geweest 3). Van geestesbeschaving in het algemeen spreken onze bronnen hier ter stede niet, al is het niet onwaarschijnlijk, dat rondreizende sprekers en „segghers” als Augustijnken van Dorcht en Willem van Hildegarsberch meermalen ook te Leiden hebben vertoefd. Van den laatste mogen wij zelfs aannemen 4), dat hij te Leiden bij „heer Dirc die Commeldeur”, den bovengenoemden 5) tusschen 1369 en 1375 hier voorkomenden Dirk van den Rijn, aan huis, immers „tot eens papen huus”, heeft gesproken, al klaagt hij erover, dat hij daar weinig voor zijn moeite heeft ontvangen 6). Ook zijn gedicht „Van den Sloetele” getuigt van nadere bekendheid met Leiden, welks „schilt van sulver wit, daerin twee sloetelen van kele, doerghevlucht in cruusghewise” hij met eere vermeldt in dat gedicht, dat dienen moest om hertog Albrecht in 1393 gunstig te stemmen voor de onrustige stad 7). De nabijheid van Den Haag en het grafelijke hof, waar velen van die sprekers optraden, van de aanzienlijke abdij Rijnsburg met hare adellijke bevolking en van de verblijfplaats van den machtigen en aanzienlijken heer Philips van Wassenaer en andere edelen in den omtrek, kan hem en anderen zeer wel

1) Vgl. Phil. de Leyden, p. 494.

2) Orlers, blz. 31.

3) Vgl. Van Riemsdijk, l.l., passim.

4) Te Winkel, *Gesch. der Nederl. Letterk.* I (Haarl. 1887), blz. 483/4.

5) Zie boven, blz. 279.

6) *Uitg. Verwijs*, blz. 171 vlg.

7) Zie boven, blz. 129.

ook naar Leiden hebben gevoerd, maar ook van het geestelijke leven in de omgeving weten wij niets.

Zoo mogen wij ook wel onderstellen, dat de vroolijke volksliederen van liefde en wijn, de melancholieke wijzen van „het daghet in den Oosten” en andere liederen uit dien tijd ook hier te Leiden gehoord zijn, en zelfs, dat de oude processiedag niet zal zijn voorbijgegaan zonder die „abele spelen”, waaraan de als apostelen en evangelisten verkleede deelnemers aan den optocht ons misschien zouden kunnen herinneren. Van eenige verdere aanwijzing in dit opzicht is echter voor deze periode geen sprake, noch in de stedelijke noch in de kerkelijke rekeningen, die tot ons zijn gekomen, noch in eenige oorkonde of eenig kroniekenbericht van dezen tijd.

Op het gebied der kunst en kunstnijverheid kan gewezen worden op de fraaie woningen der familie Van Leyden uit de eerste helft der 14de eeuw, waarvan de bereisde Philips van Leyden, die Parijs, Orleans en Avignon gezien had, zegt, dat zij de stad „mirifice” en „amictu splendidissimo” versierden ¹⁾; het eene was gelegen aan de Breestraat „juxta Blaviam Petram”, het andere aan het Pieterskerkhof; op de monumentale kerkgebouwen der Pieters- en Hooglandsche kerken, welker uitheemsche bouwmeesters ²⁾ zeker van Leidsche werklieden gebruik maakten; op het tegen het einde der eeuw herbouwde raadhuis ³⁾; op de reeds door Floris V gestichte grafelijke woning ⁴⁾ en andere gebouwen van bescheidener afmeting; op de fraaie stads-, kerk-, klooster- en vooral op de talrijke schepenzegels, waarvan het evenwel niet met zekerheid te zeggen is, waar zij gesneden zijn; op de een enkele maal vermelde gebeeldhouwde grafstenen, versierde en met kleeden bedekte altaren en door organisten met Hollandsche namen bespeelde orgels; op de zilveren schalen, ringen en kandelaars, de zilveren wierookvaten, ciboriën en andere kerksieraden, welker bewerking wij voor een deel wel mogen toeschrijven aan de herhaaldelijk in de burgerlijsten genoemde goudsmiden ⁵⁾; op de fraai gestikte stads-

1) Phil. de Leyden, p. 361.

2) Zie boven, blz. 55.

3) Boven, blz. 60.

4) Boven, blz. 55.

5) Vgl. de opmerking van mr. Overvoorde in het Bulletin van den Oudheidk. Bond (Dec. 1909, blz. 221) omtrent den Leidschen goudsmidsleerling Dirk Poes Vranckensoen te Keulen in 1419; in Memor., fol. 25^r (Rijksarchief) wordt melding gemaakt van Symon Vranckensoen van Leyden, „borger to Coillen”, van wien hertog Johan van Beieren en zijne gemalin bij het begin hunner regeering „alrehande cleinoden ende gulden juweelen mit gescheynte”, koopen tot een bedrag van 1600 gulden.

banieren en de geborduurde kleederen, waarvan in rekeningen en inventarissen sprake is — alles in verband met de toenemende welvaart, die aan Leiden omstreeks 1400 een aanzienlijke plaats verzekerde onder de opkomende Hollandsche steden, aanzienlijk niet alleen als marktplaats voor het welvarende Rijnland, waarvan het van ouds het middelpunt was, maar ook als stad van industrie, die zich krachtig begon te ontwikkelen en welker geestelijk leven den invloed moest ondergaan van die meerdere welvaart.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I

(zie blz. 71).

VAN DER NUWER VRIHEDEN. 1)

't Gherechte van Leyden hebben ghecoert tsVridaghes na Pascken int jaer van negen ende tachtig die nuwe vryheden van den uitkant van der ouder vesten, te meten twie ende tsestich roeden tot an den uitkant van der Nuwer Zingelgrafte ende also ommegeaen van den Rijn tot an die vaert, daer die Naecte Sluyse in leyt ende ghehieten is die Leydsche Vaert, ende van daen voirt buten der scutte Doelen ter goeder scepen andwoirde, ommetrent den poorthuyse ghehieten Costverloren.

Ende hier up is der scepene scatinghe nae haren daghelixen rechte bi horen eede, dat die stede betalen sel van elker morghen lants, die ghenomen worden tot der vesten ende grafte, singhel ende singhelgrafte, tachtich pond payments, te betalen tot Meyendaghe naestcomende sonder een.

Ende so wes tot der vesten of ter vestengrafte, singhel of singhelgrafte coemt ende uitghegheven hofsteden sien, daer sel men weder voir bewisen an renten binnen der vriede, ponde voir ponde, schellinghe voir schellinghe nae den beloep, of men sel hem gheven voor elc pond tsjairs nae den beloep achtien pond payments binnens jaers betaelt. Voirt so wes toter grafte ofte straten ghenomen wort binnen der nuwer vriede, des so sel men ghelden elc hont lands twintich pond payments, te betalen alse voirscreven; ende straten ende graften voirscreven en sullen niet ghelden tot enighen last ter vrieden voirscreven. Voirt so sel hebben elcke grafte ende haer straten die brede van vijf roeden ende alle ander yenwissel straten, hoe ze comen, sullen breet wesen twie roeden ende niet min.

Item alle lant, dat binnen den inkant van der vesten ter stedewairt ancoemt, dat sel die stede ghelden, elke morghen hondert pond payments, te betalen tot Meyendaghe naestcomende sonder een. Ende des sullen

1) Stedeboek fol. 291^v. tot en met fol. 292^v. Vgl. Kb. 1406, Bk. I, n°. 33.

dieghenen, die binnen der veste comen mid horen lande, horen coer hebbe tusschen hier ende Meyendaghe naestcomende, weder si hoir lant houden willen of der stede daervoor laten. Ende houden si dat lant, so sullen zijt uitgheven tot hofsteden binnen Bamisse nu naestcomende openbairlic mitter kannen. Ende daer zullen bi wesen twee poertmeesters, twee scepens of meer. Ende ghenen coep daer op te gheven, ten sie bi goedencken tsgerechts, die daerbi zijn. Ende alle renten, die van den lande ghemaect worden, daer sel die stede of hebben den rechten derden penninc; des moghen dieghene, die dit lant hoir was, die renten annemen 't pond voor twalif pond binnens jaers betaelt den burghermeesters, die nu zijn of naemaels wesen sullen. Ende des sullen die ghene, die dat lant hoir was ende uitghegheven hebben, den burghermeesters segghen voir Bamisse nu naestcomende, of si den renten houden willen voir zulcker losseninghe als voirscreven is of dat si die stede die renten laten willen. Ende zwichen si stille, so blijft die stede an die renten. Ende die moghen si vercopen of houden tot der stede behoef hem selven mede te helpen, wanneer si willen.

Voirt alle lant, dat binnen den inkant van der vesten coemt ende binnen Bamisse nu naestcomende niet te renten ghebrocht en worde, also voirscreven is, so sullen die ghene, die hoir lant binnen coemt ende dan niet uitghegheven is noch te renten ghebrocht, also voirsz. is, delen ende cavelen an drien dat lant, dat binnen coemt. Ende des so sel die stede hebben een derdendeel ende di dit lant hoir is die twee delen tot rechten lote. Ende en quamen si tot gheenre delinghe of lotinghe, also voirsz., so soude die stede dat lant alinghe an hem nemen ende gheven van der morghen hondert pond payments binnens jaers, nadat die stede aencoemt.

Voirt wair dat sake, dat yemant dochte, die siin land comen sel binnen der vriheden voirsz., dattet hem te nae ghinghe, dat die stede den derden penninc of den derden voete hadde of an hem name voir sulc ghelt, also voirsz. is, des ghunnet die stede den ghenen ende gheven hem haren coer, dat si di vesten ende graften, singhel ende singhelgrafte dat lant copen ende doen maken mitter Naecter Sluyse ende mitter brugghen, die legghen sel inden Rijndijc. Ende also die brugghen ghemaect sien, dat mense loeft, so sel die stede die brugghen anhouden ter stede behoef. Des sel die vest breed wesen beneden vijf roeden, die grafte van der veste sestalve roede, die singhel vier roeden ende die singhelgrafte anderhalve roede, elcs luttel min of meer. Ende dat zullen si doen delven bi des gherechts overdracht ende behieten sonder enich vertrec. Ende daer mede so sel haer lant, dat hiermede ghebetert is, ghevryet wesen van allen cost, die die stede tot desen daghe toe hierom gheleden heeft. Ende daer sullen si of segghen hoir andworde binnen viertien daghe, nadat sy vermaent worden van den poertmeesters. Ende doen si des niet, so sel die stede die veste doen maken also voirsz. is. Ende alle dinc tot des gherechts verclaren.

BIJLAGE II

(zie blz. 82).

Onder de papieren van het huis van Wassenaer vond C. van Alkemade omstreeks 1700 de volgende lijst, die hij afschreef in zijn ms. (n°. 1204 van de Bibl. van het Leidsch archief):

Dit is tgoed van der borggraafschap van Leyden.

Item die tolle tot Leyden.

- „ half die gruyte ende hoppe tot Leyden.
- „ die visserye in den Rijn.
- „ die bottinghe tot Leyden.
- „ den hof tot Oestgheest mit zynen toebehoren.
- „ die hofstede opt Zand mit zynen toebehoren.
- „ die lopende thinse tot Oestgheest ende tot Sassenem.
- „ die visserye tot Sassenem.
- „ die tollen tot Katwijk.
- „ uitter schote tot Katwijk 8 pond.
- „ die Hofvis tot Katwijk.
- „ dat Pontgelt tot Katwijk.
- „ van Riemgelde van elken hont 12 stuyvers ende van elker pinke
6 stuyvers.
- „ die tollen tot Alphen.
- „ die gruyte ende hoppe tot Delf.
- „ die tolle tot Rijnsterwoude ende tot Aelsmeer.
- „ die gruyte ende hoppe tot 's Gravesande.
- „ die korentiende tot Oestgheest.
- „ die smaltienden tot Oestgheest.
- „ dat huys van Poel mit sinen toebehoren staande in Oestgheester
ambocht.
- „ dat Veen tot Katwijk.
- „ dat Veen tot Valkenborch.

Alkemade zegt, dat hij deze lijst uit een „oud manuscript” had; het is m.i. zeer waarschijnlijk, dat dit manuscript jonger was dan 1649, toen de burcht van Leiden aan de stad werd afgestaan; anders zou deze aanzienlijke bezitting in de lijst wel genoemd zijn.

BIJLAGE III

(zie blz. 83).

VAN DER TOLLE VAN ALFEN. ¹⁾

Dit is besceyt alsoe als die tolle verhuert wordt te Alfén na des borchgraven Dircs doet ²⁾, doe si ghecomen was aen minen here den grave, na der bester waerheit, die men vant, dat men van outs sculdich was te gheven, ende ghevonden was voer die tiit, alse bi heren Jan van Polanen ³⁾, heren Symoen van Bente ⁴⁾, heren Jan van Stienvoerde ⁵⁾, ende bi Gherit Alewiins soen ⁶⁾ ende bi beveelnisse van minen here na dien besceyde van heren Jan van Polanen ende van anders sinen rade alle goet gheset was, hoe vele dat men gheven soude, ende daerbi verhuert wordt int jaer ons Heren MCCCXXXIX.

In den eersten

- van 1 tonnen bontwercs, van elken bodem ⁷⁾ II gr.
- van 1 halver tonnen, van elken bodem I gr.
- van 1 groet bodem was IIII gr.
- van 1 minre, alsoe vele (min) alst beloept.
- van 1 packe lakens II gr.
- van 1 taerninc ⁸⁾ lakens I gr.
- van enen groten sac wollen van elken horn ⁹⁾ IIII d.
- van 1 minre, alsoe vele (min) alst beloept.
- van 1 groten sac hoppen II gr.
- van enen minre, alsoe vele min alst beloept.
- van 1 ton boteren, harinc, stael, yser, asschen, biers of des gheliics van goede, van elken bodem I d.
- van 1 tonnen greyns ¹⁰⁾, van den bodem II gr.
- van enen last harinx, die ghegoten is in een scip buten tonnen, II gr.
- van 1 tonnen lesuers ¹¹⁾ of des gheliics van goede, van elken bodem II gr.
- van 1 groten tonnen vlas, van den bodem II grote.

1) Register Thollen, Cas K. 1322—1358 (Rijksarchief), fol. 11^v en 12 r.

2) Jan. of Febr. 1339. Zie blz. 86.

3) Lid van 's graven raad, vgl. Van Mieris, II, passim.

4) Simon van Bentheim, lid van 's graven raad en heer van Teylingen (Leidsch Jaarboekje 1905, blz. 109 vlg.)

5) Zie over hem blz. 50, het is waarschijnlijk niet de nog in 1390 levende.

6) Zie de Bijlage VI, hierachter.

7) Gesloten vat. Zie Verdam, i. v.

8) Taerninc of taerlinc = teerling, vierkant pak, 28 of 30 stuks omvattend. Vgl. Schiller und Lübber, Wörterbuch, i. v.

9) Van elke soort van schapen?

10) Peperachtige specerij, paradijskoren. Vgl. Verdam, i. v. Misschien kamelot bedoeld.

11) Verfstof voor lakenbereiding. Misschien ook blauw laken zelf. Vgl. Verdam, i. v.

- van 1 traveltonnen 1) vlas, van den bodem I gr.
 van 1 steen vlas I d.
 van 1 hoet gaghels 2), die tolbaer is, II gr.
 van tarwe, rogghe, haver, boenen, gheerst of des gheliics van goede,
 niet dan van roedertollen 3).
 van 1 peerde IIII d.
 van 1 runt II d.
 van 1 varken I d.
 van 1 scaep I d.
 van C casen II gr.
 van 1 daker 4) huyde IIII d.
 van een hondert yzers II d.
 van 1 deker calfsvellen, scaepsvellen of des gheliics van goede, van der
 deker II d.
 van enen hoede hennepsaets of des gheliics van goede I gr.
 van 1 hoet coelen II d.
 van een aem olyen IIII d.
 van 1 coppel coye 5) II d.
 van 1 screyne IIII d., van 1 bedde IIII d.
 van 1 kist IIII d.; van 1 matte 6), daer een bedde in is, IIII d.
 van C waghenscots I gr.
 van 1 meze 7) copers I gr.
 van 1 bael cruyts II d.
 van een hondert linwaets II d.
 van 1 rollen banis 8) IIII d.
 van 1 scip met 1 hantroeder 9) I gr.
 van 1 scute met 1 hantroeder 9) IIII d.
 van 1 cleyn scuyte II d.
 van 1 groten bodem smeers II d., van enen cleynen bodem smeers I d.
 van enen waterscip, van elker dochte 10) IIII d.
 van 1 scep zouts, ist cleyn ist grote, IIII achtendeel zouts.
 van enen scoeve loep 11) of ayuns I d.

1) Lübecksche maat, kleine ton. Vgl. Schiller und Lübben, i. v.

2) Mirtedoorn, gebruikt bij het brouwen van bier.

3) Roertol, tol naar den aard van het roer geheven. Vgl. Verdam, i. v. Roertol, Roedergeld.

4) Daker, deker, tiental. Vgl. Verdam, i. v.

5) Lees „froyt”, fruit. Koeien komen hier vreemd tusschen en een koppel koeien is dan nog vreemder. Vgl. de volgende lijst.

6) Zak. Vgl. Verdam, i. v.

7) Vat. Vgl. Verdam, i. v.

8) Een lakensoort, zoo genoemd naar de Normandische stad Bernay (zie Verdam, i. v. Baynais). Misschien te lezen „bavis”, dan naar de Fransche stad Beauvais, die veel laken fabriceerde (vgl. Gaillard, Gloss. bij den Inventaire de Bruges).

9) Of „hancroeder”; dit dan in verband met de volgende „kleine schuit”, dus hier een grootere bedoeld. Vgl. Verdam i. v.

10) Roeibank. Vgl. Verdam, i. v. en ook de tolheffing naar het roer.

11) Lees „loec”, knoflook. Zie volgende lijst.

van meerserien of van onslachteghen goede den hondersten penninc.
 van 1 meerserien, die 1 man draghet op siin hoeft ¹⁾ sonder arch, niet.
 item van 1 groter tonnen harinx, smeers of traens of des gheliics van
 goede, als leversmeers, van den bodem II gr.
 van 1 waghen IIII d., van 1 karren IIII d.
 van een waghe casen II d.
 van 1 laken II d.

BIJLAGE IV

(zie blz. 92).

Dit is des borchgraven recht vander tollen te Leyden na allen haercomen ²⁾.

In den eersten

Van eenre tonne mid werc ³⁾, van elken bodem II groet.
 Van eenre halver tonne, van elken bodem enen groten.
 Van enen groten bodem was vier groet.
 Van enen minren also veel min alst beloept.
 Van enen pac lakens drie groet.
 Van enen taernijnc ⁴⁾ enen groten, des so mogen si twie in enen
 taernijnc tsamen beslaen om enen groten, enen groten gherekent
 voer twie placken. Ende si drie of si vier om twie groet.
 Van enen groten sac wolle, vander horne ⁵⁾ vier pennijnghe.
 Ende also veel min alst beloept ⁶⁾.
 Van enen pac wolle enen groten ende van enen cleynen also veel
 min alst beloept.
 Van enen groten sac hoppe twie groet ende also veel min van enen
 cleinen alst beloept.
 Van eenre tonne buckings, harincs, staels, yzers, biers, asche of des
 ghelycs van goede, van den bodem enen pennijnc.
 Van een last harincs, die gheghoten is in een scip buten tonnen, twie
 groet.

1) De volgende lijst heeft „hals”.

2) Stedeboek, fol. 282vo. Vgl. in de vorige bijlage de lijst, die blijkbaar met deze in verband staat en vermoedelijk op dezelfde wijze is samengesteld, dus wel uit denzelfden tijd (1339) maar in veel later afschrift, daar het Stedeboek in zijn oudste stukken niet ouder dan 1380 is.

3) Met „werc” is blijkens de vorige lijst bontwerk bedoeld.

4) Zie de vorige lijst.

5) Zie de vorige lijst.

6) Deze zin loopt niet af, moet in verband met de vorige lijst en de volgende posten gelezen worden: „Ende van enen cleynen also veel min alst beloept.”

- Van een tonne greyns ¹⁾, van den bodem twee groet.
- Van een tonne lazuiers ²⁾ of des ghelijcs van goede, van elken bodem twee groet.
- Item van eenre groter tonne vlas, vanden bodem twee groet.
- Item van eenre traveltonne ³⁾ vlas, vanden bodem enen pennijnc.
- Item van een stien vlas een pennijnc.
- Item van een hoet gaghels ⁴⁾, die tolbaer is, twee groet.
- Item van een vierden butters een hallijnc.
- Item van tarwe, rogghe, haver, gherst, bonen, of des ghelijcs van goede niet dan van roedertollen ⁵⁾.
- Item van enen paerde vier penninghe.
- Item van enen ruinde twee pennijnghe.
- Item van enen verken enen pennijnc.
- Item van enen scaep enen penninc.
- Van een hondert casen twee groet.
- Van een deker ⁶⁾ huyden vier penninghe.
- Van een hondert yzers twee pennijnghe.
- Van een deker calfvellen of des ghelijcs van goede, vanden deker twee penninghe.
- Van een hoet henpsaets jof des ghelijx van goede enen groten.
- Van enen hoet colen twee pennijnghe.
- Van een aem wijns vier pennijnghe.
- Van een aem oly vier pennijnghe.
- Van een coppel ⁷⁾ froyts twee pennijnghe.
- Van een scrien vier pennijnghe.
- Van een kist vier pennijnghe.
- Van een matte ⁸⁾, daer een bed in is, vier penninghe.
- Van een hondert wagenscots enen groten.
- Van een mese ⁹⁾ copers enen groten.
- Van eenre bael cruyts twee pennijnghe.
- Van een hondert linwaets twee pennijnghe.
- Van een rolle balijs ¹⁰⁾ vier pennijnghe.
- Van enen scep mit enen hantroeder ¹¹⁾ enen groten.
- Van eenre groter scuyt vier pennijnghe.

1) Zie vorige lijst.

2) Zie vorige lijst.

3) Zie vorige lijst.

4) Zie vorige lijst.

5) Zie vorige lijst.

6) Zie vorige lijst.

7) Dubbele maat. Vgl. Verdam i. v. Zie vorige lijst.

8) Zie vorige lijst.

9) Zie vorige lijst.

10) Of „bavijs”. Zie vorige lijst.

11) Hancroeder? Zie vorige lijst.

Een cleyn scuyt twee pennijnghe.
 Van enen groten bodem smeers twee pennijnghe.
 Van enen cleynen bodem enen pennijnc.
 Item van enen watersceep ist van elke doer ¹⁾ vier pennijnghe.
 Van enen scepe souts, ist groot ist cleen, vier achtendel souts.
 Van eenre scove loets ²⁾ of uien 1 pennijnc.
 Van maerserye of van onslachtighen guoede den hondersten penninc.
 Van eenre maers, die een man draecht op sijn hals sonder argelist, niet.
 Van eenre groter tonne harinc, smeers jof traens of des ghelijcs van goede, als van leversmeer, van den bodem twee groet.

Ende so wie hier en boven naem, die verboerde 10 pd., half den heer, den burchgrave 50 sc. ende die stede 50 sc. ende dit sel staen ter scepen proevinghe.

Voert gheviel daer croen of voer onsen heer van denghenen, die meer soud ofghenomen wesen dan voirscreven staet, des en soude hem tgherecht niet te baten comen, noch sijn poortrecht.

Voert waer dat zake, dat die tolnaer iement ancalengierde van verboernesse, dat sel staen tots gherechts proevinghe ende die dan brokich ghevonden worde, van dier broke sel hebben die burchgrave die helft, die stede tvierendel ende die tolnaer tvierendel.

BIJLAGE V

(zie blz. 102).

BRIEVEN VAN EN AAN JAN VAN BEIEREN.

In een pak grafelijke rekeningen vond men indertijd op het Rijksarchief een Memoriaal uit den tijd van Jan van Beieren ³⁾, waarin de volgende kopieën van brieven ⁴⁾ voorkomen.

I. Johan ⁵⁾ etc. laten u weten met desen brieven, heren Philips van Wassener, borchgrave van Leyden, ende der stede van Leyden, dat wy enen brief gesien hebben, die ghy onsen lieven getruwen heren Henric Nothaft, heren tot Wernberghe, onsen vitzdom in Nederbeyeren, gescreven hebt, dat wy openbair geboden inden steden van Hollant souden hebben doen doen, dat nyemant met u en soude moeten copen noch vercopen, des ghy in geenre wijs gebleven en wairt ende u recht ende

1) Lees „docht”: roeibank. Zie vorige lijst.

2) Zie de vorige lijst.

3) Mem. X b (ms. Rijksarchief). Deze brieven niet bij Meerman, Beleg van Leyden.

4) l.l. f. 10 vlg.

5) ib. fol. 47^v.

vonnisse deden weygheren, mit meer anderen woorden als ghy scrijft inhoudende ende begrypende; wairaff wy u weten laten, dat gy ons off den onsen gebroect of misdaen hebt, dat wy des gheerne ten rechten staen willen an onsen neve, den hertoge van Brabant, ende an synen Rade of anden baenroedzen, ridderen, knechten ende steden der drie lande, als Henegouwen, Hollant ende Zeelant. Dochten dien, dat ghy ons of den onsen na onser aensprake ende na uwer antwoerde gebrect hadde of misdaen, dat ghy ons dat ten rechte by hem beterde. Ende weert oic, dat wy u vercort hadden na uwer aensprake ende na onser antwoerde, dat wy u dat wederomme ten rechten verrichte by denselven onsen neve van Brabant ende by synen Rade of by den baenroedzen, ridderen, knechten ende steden voirsz. Ende dit malc den anderen te verzekeren ende te verwissen mit goeden seker ende wisheit, dat wy op beyden zyden dairan gehouden zijn om elc den anderen te houden ende te voldoen also als voirsz. staet. Ende weert sake, dat ghy des an gheen van beyden doen en woudt, so claechdi ende scryfdi mit groten onrecht ende ongelijmp ende weder God ende recht over ons ende die onse, als wy meynen, dat allen vorsten, heren, ridderen, knechten, steden ende allen goeden luden duncken sall. Ende so willen wy dan dat over alle te kennen gheven als ons dat sal genoegen . . . Ghescreven ter Goude opten 7^{den} dach in Junio int jair 20.

II. Johan ¹⁾ byder genaden Goids palensgrave upten Ryn, hertoge in Beyeren, soon van Henegouwen, van Hollant ende van Zeelant. Wy, Philips, here van Wassenner, burchgrave van Leyden, ende die stede van Leyden begeren u te gewerdigen te weten, dat wy uwer Genaden brieff plackert, ons gesendt, inhoudende hoe dat uwe genaden enen brieff gesien hebben, die wy uwen getruwen heren Henric Nothaft . . . gescreven hebben (volgt de inhoud als boven), aldair ghy voirt op scrijft (volgt de inhoud als boven) . . . hebben wy verstaen, wairoff wy uwer Genaden geven oetmoedeliken te kennen, dat wy om des groets gewelts ende onrechts wille, dat vuer geruert staet, aldair van noets wegen toe sijn gedrongen, dat wy op desen tijt gheen daige noch verwissinge doen en connen noch houden en mogen mit uwer Genaden buten onsen lieven heere van Wtrecht ende der stat van Wtrecht ende bidden uwe Genaden, dat ghy dit voir gheen ovel nemen en wilt. Wy willent gairne versueken ende vervolghen aen onsen lieven here ende der stat voirsz., ende tot wat tyden him dat genuegen sall dage inder formen voirsz. mit uwer Genaden te houden, soe willen wy mitter hulpe Goids wel bibrengen ende wair maken alle, dat wy gescreven hebben, mit meer gewelts, onrechts ende overlasts, dat ons geschiet is; twelck wy in goeden gansen betruwen sijn, dattet ons nyet gebuert en soude hebben, hadden uwe Genaden him beraden mitten eerbaren heren Henric Nothaft . . . onsen gemijnden

1) l.l. fol. 48 r.

vrient ende lieven here, up wes coemste wy lange tijt verbeydende, hopende ende verlangende waren omder eerbairliker duechden wille, die wy alle tijt wel van him gehuert ende vernomen hebben, ende mit andere goeden mannen, die uwe eer bet voertgeset ende gecavelt souden hebben dan heer Jan van Egmond ende heer Gerijt van Eemskerk ende sommige andere mit him gedaen hebben, als uwe Genaden ten uuteynde bet vernemen sullen . . . 7 Juni 1420.

III. Lieve ¹⁾ geminde neve ²⁾, alsoe ghi wael vernomen mocht hebben, hoe dat die burchgrave van Leyden, Willem van Brederode ende die stede van Leyden mit meer anderen tegen ons opstaen, u lant, branden, schinnen, roeven, vangen ende slaen, dat sy mit groten onrecht doen ende boven hulde ende eede, die sy ons gedaen hebben, soe hebben wy den burchgrave ende der stede van Leyden voirsz. dairaf enen openen brief ghescreven, dair sy ons enen openen brief tot hoere antwerde weder opgescreven hebben, van welken beyden brieven wy u dairuut een uutschrift ende copie senden in desen brieve besloten, inden welken horen brief ende antwerde ghi wael vernemen ende verstaen moecht, hoe dat sy hem verenicht hebben mit den bisscop ende staet van Wtrecht, die der greefficheit van Hollant nye doechde bewijsden noch en deden, wairom, lieve geminde neve, wy uwer Liefde zere gunstelic ende truwelic bidden, oft sake weer, dat u anders van ons dairaf bigebracht worde, dat ghi ons dair af verantwerden wilt, aengesien tgrote besceyt, dat wy hem gescreven hebben ende geboden; des ghi onser machtich sult wesen, dat wy dat noch op deze tijt doen sullen. Ende, lieve geminde neve, of ghi yet begheert, dat wy vermoegen, dair en wilt ons ummer nyet in sparen. Onse lieve here Got bewair u altijd lanclivich, vrolich ende gesont. Gescr. ter Goude opten 15^{den} dach in Junio.

IV. Johan etc. laten u weten allen ende enyegeliken onsen leenmannen in Zeelant, als ghy wail weten moicht, dat wy hier liggen mit ons selfs lyve voir onse ongehoirsamige stede van Leyden om die palen ende graefficheit van Hollant onvermindert te houden ende te bescudden ende sonderlinge oic te benemen, dat die selve stede van Leyden nyet an vraemder heren handen en come noch vander graefficheit verscheyden en werde. So verzuecken ende vermanen wy u allen ende enyegeliken van u bysonder op u leen, dat ghy vander graefficheit houdt, met desen tegenwoirdigen brieven, als wy neernstelixte moigen, dat ghy onvertoigen bij ons selfs lyve voir Leyden coempt om onse vyande mit den anderen onsen vrienden te helpen weren ende doen, des ons ende der graefficheit noet is te weren ende te doen gelijk dat gebueren sall. Ende soe wye

1) l.l. f. 70 r.

2) De „neve” is Jan van Brabant, de eigenlijke heer van Holland.

ons dyent op deser reyse, die sullent wy afcorten vander yerster bede, die ons in Zelant gegeven sall worden . . . 11 Aug. anno 20.

V. Johan etc. ¹⁾ laten u weten, allen onsen steden, amptluden, dyenren, vrunden ende goeden luden, also wy u anderen daiges screven, dat wy tydinge hadden, dat ons die van Wtrecht meynden te versuecken voir Leyden ende mit ons te stryden, dat wy u corts derna wederboden, want sy doe weyndich worden ²⁾, des so hebben wy nu warafftige tydinge van sbiscops ende der stat brieven van Wtrecht, die sy dien van Leyden gescreven hadden ende wy gekregen hebben by Goids ende vrunde hulpen, dair wy u copie aff seinden, inden welken wy niet anders en verstaen dan dat sy him groteliken gesterct hebben ende enteliken meynen die van Leyden tontsetten. Ende om dat wy u gansseliken betrouwen, dat ghy niet willen en soudt, dat wy dairijn verrascht worden, so bidden, begeren ende versuecken wy u, ontbieden oic ende bevelen mit alre nernsticheit, dat wy moigen, dat ghy mit alle uwer macht comen en wesen wilt tot Alphen op Vrydach naestcomende tavontyde ten alre langsten by ons ende onsen vrunden, die daer dan oic wesen sullen, ende dat dair binnen geen gebreck ijn en valle, ten ware off wy u eer by ons ontbieden, ende dat ghy u binnen hier en tusschen rede houdt om over dach ende nacht alsdan by ons te comen. Hier bewijst u ijn also goede getruwe lude sculdich sijn te doene ende also wy u gansselijc toegetruwen, ende des niet laten also lieff als ghy ons hebt . . . Zond. na Lamb., 12 daghe in Aug.

hertoge Jan van Beyeren,
sone van Henegouwen, van
Hollant ende van Zelant.

In ditzelfde Memoriaal vindt men vele belangrijke onuitgegeven stukken over den oorlog met Utrecht in 1420.

BIJLAGE VI

(zie blz. 108).

GERARD ALEWIJSZ. EN ZIJNE FAMILIE.

In de eerste helft der 14de eeuw, onder Willem III, werden de aangelegenheden van den graaf voor een belangrijk gedeelte bestuurd door een burger van Leiden, Gerard of Gerrit Alewijsz., die zich zeer in de

1) fol. 10.

2) Weyndich worden = aftrokken.

gunst zijns meesters mocht verheugen. Het is wel de moeite waard zijn levensloop na te gaan, daar hij het type is eener geheele klasse van invloedrijke personen aan het grafelijk hof ¹⁾).

Zijn vader Alewijn is ons overigens niet bekend. Zijne moeder heette Volcwi. Wij weten verder, dat Gerard zelf in 1321 gehuwd was met Machteld van Leyden. Deze familie was reeds onder Floris V aan het hof bekend, waar magister Gerard van Leyden herhaaldelijk als 's graven kanselarij-ambtenaar, klerk, genoemd wordt ²⁾). Een ander bekend persoon aan het grafelijk hof van Floris V was heer Pieter van Leyden, ook klerk, later kapelaan van Willem III; deze Pieter was in het begin der 14^e eeuw rentmeester van Zeeland en had te Leiden en in Zeeland uitgestrekte bezittingen; hij was een zwager van Gerard Alewijnsz., daar Gerard met zijne zuster Machteld gehuwd was ³⁾), en nog rentmeester in Zeeland in 1312 ⁴⁾). Verder kent men van deze familie in het begin der 14de eeuw: Hughe van Leyden, klerk van Willem III, kanunnik van St. Jan te Utrecht; Jan Philipsz. van Leyden, kapelaan en tesorier van Willem III en IV, en nog anderen.

Dit alles getuigt, dat de Van Leyden's, in wier familie Gerard Alewijnsz. door zijn huwelijk was gekomen, aan het hof van Holland zeer bekend waren; behalve hij was ook Gerard Heynsoen, in 1329 bewaarder van 's graven boomgaard en hof te Leiden ⁵⁾), rentmeester van Noord-Holland van 1334 tot 1347 en in 1352, gestorven in 1360 ⁶⁾), al spoedig te Leiden voorkomend, in 1315/6 ⁷⁾) als huurder van een huis van den graaf, aan de familie van Leyden verwant.

Gerard Alewijnsz. zelf zal omstreeks 1280 geboren zijn, daar hij in 1351 een oud man genoemd wordt, en vond zijn werkkring in het beheer der grafelijke inkomsten. Het eerst vinden wij hem als grafelijk rentmeester in Zeeland, waar hij Pieter van Leyden opvolgde en waar in 1318 Frederic voor het eerst dien post bekleedde, zoodat men het rentmeesterschap van Gerard tusschen 1315 en 1318 moet plaatsen ⁸⁾).

Nadat Gerard in den Haag voor 's graven Raad rekening en verantwoording van zijn beheer had gedaan, bleef hij in Holland, waar Willem III hem allerlei voordeelen schonk; zoo had hij te Leiden reeds

1) Vgl. over hem en zijn werk thans: Van Riemsdijk, De registers van Gerard Alewijnz., in Verslagen en Mededeelingen Kon. Akad. 1890, en diens: De Tresorie en Kanselarij van de Graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beyersche Huis ('s Gravenhage, 1908).

2) Zie boven, blz. 29, 41, 50.

3) Testament bij Van Mieris, Charterb., II, blz. 176; vgl. verder blz. 657, 658, 661. Van Riemsdijk, Tresorie, blz. 71, waar blijkt, dat haar vader Aernout (van Leyden) was.

4) Van Mieris, III, blz. 128.

5) Van Mieris, II, blz. 485.

6) Van Riemsdijk, Tresorie, blz. 390, 391, 617, 655.

7) ib. blz. 73.

8) ib. blz. 72.

in 1321 het huis met de klok ¹⁾ van den graaf in huur en kreeg er in 1322 de grafelijke Krijthoeve met twee boomgaarden achter het Begijnhof, die vroeger aan Hughe van Leyden waren verleend: de laatste bezitting was 4 morgen groot. Voor de Krijthoeve en de boomgaarden gaf hij den graaf jaarlijks 4 pond Holl.

Hij was een der meest op den voorgrond tredende van 's graven klerken en werd als zoodanig door Willem III vermoedelijk sedert 1318 ²⁾ in den Raad van Holland gebruikt, zooals blijkt uit allerlei stukken van 1320 tot 1354. Wij vinden hem als gemachtigde des graven in 1323 in Zeeland, waar hij met bovengenoemden Jan Philipsz. van Leyden, Willem van Duvenvoirde ('s graven kamerling) en Mr. Jan Florisz. eene overeenkomst sloot met gemachtigden van den heer van Beaumont aangaande eenige financieele moeielijkheden, die in Zeeland tusschen den graaf en zijn broeder gerezen waren ³⁾. Zoo trad Gerard Alewijnsz. dikwijls als vertegenwoordiger van den graaf op, o. a. in 1324 bij het vergeven der school te Leiden aan Nicolaas Merre.

Wij merken op, dat Willem III hem steeds nieuwe blijken zijner gunst schonk door hem inkomsten in Noord-Holland toe te wijzen. In 1323 kreeg Gerard Alewijnsz. jaarlijks reeds 15 pond uit de renten in dat district ⁴⁾ en schonk deze weder aan zijn zoon Gerard Wissen. De oudste zoon van Gerard Alewijnsz., Alewijn Gerardsz., kreeg in datzelfde jaar de toezegging van den post van „scroder” te Dordrecht; bij deze gift aan den zoon staat uitdrukkelijk vermeld, dat zij gedaan werd wegens diensten, door den vader aan den graaf bewezen ⁵⁾.

De burgerlijke afkomst van den klerk belette hem als lid op te treden in 's graven Raad: Enghebrecht van Voorschoten en Willem van Duivenvoorde waren daarentegen reeds lang in den Raad opgenomen, daar zij van adel waren, al was het dan ook geen hooge adel.

In 1332 werd dit bezwaar tegen hem opgeheven. Gerard Alewijnsz had aangenomen om $\frac{1}{16}$ deel van het ambacht Zwijndrecht te bedijken en werd voor dezen en andere diensten door Willem III beloond met de verheffing van hem en zijn zoon Alewijn in den adelstand, „datsi al des rechts ghebruken ende ghenieten ende alle rechte hantieren als edele lude sculdich siin te ghenieten ende te hantieren na den rechte van onsen lande van Zeland ende hare nacomelinghe hoir edelheden van hem hebben alsoe sier of gheboren siin” ⁶⁾. Hij werd dus in den Zeeuwschen adel opgenomen, gelijk in Zwijndrecht ook Zeeuwsch recht gold ⁷⁾. In dit

1) Zie boven, blz. 61. Dit is misschien hetzelfde als dat van Gerard Heynsoen.

2) Van Riemsdijk, l.l.

3) Van Mieris, II, blz. 305.

4) Reg. E. L. 1 Cas C, fol. 39 (Rijksarchief) en Graf. Rek. v. Holl. I, blz. 228.

5) Van Mieris, II, blz. 346. Schroder of meter van wijn was hij, die den wijnaccijns inde.

6) Reg. E. L. 13 Cas C, fol. 73 (Rijksarchief).

7) Van Mieris, II, blz. 534.

ambacht Zwijndrecht schonk de graaf hem in 1336 het recht om tot op zekere hoogte keuren te maken en om schepenen te benoemen; bovendien vergunde hij hem er eene parochiekerk te stichten, waarvoor Gerard en zijne nakomelingen de presentatie van een pastoor aan den graaf zouden mogen doen ¹⁾. Zoo oefende Gerard Alewijnsz. in een deel van het ambacht Zwijndrecht de rechten van ambachtsheer uit; dit deel heette Rijsoirde. Tusschen de jaren 1330—1345 vinden wij hem in het „consilium” van Willem III en IV genoemd, maar nog altijd als klerk ²⁾: hij staat in dien Raad op ééne lijn met zijn neef, Gerard Heynensoen, rentmeester van Noordholland, en Willem Cuser, die in Amstelland dezelfde betrekking bekleedde. Maar hij had er langen tijd een zeer bijzondere taak, die van den „klerk der registers”. In die functie gingen zoowel de inkomende als de uitgaande brieven der grafelijke kanselarij door zijne handen en teekende hij ze waarschijnlijk zelf in de onder zijn beheer staande registers op, zoodat hij als de archivaris, ja als de kanselier van Willem III kan beschouwd worden ³⁾. Het is zeer waarschijnlijk, dat hij het geweest is, die omtreeks 1319 de kanselarij van Willem III, ten minste voor zoover de registers betreft, voor het eerst geregeld georganiseerd heeft ⁴⁾. Hij droeg den titel van „clericus registri” of wel van „memorialis” en bleef onder Willem IV met deze belangrijke werkzaamheid belast.

De hogere klerken — „ghesworen clerc ende scryfchijn” was hun algemeene titel — kregen paarden van den graaf tot hun gebruik, behoorden tot het grafelijk hofgezin en droegen 's graven hofkleedij. Zij werden van de mindere schrijvers onderscheiden als „overste clercken”.

Zulk een klerk stond dus in nauwe betrekking tot het grafelijk hof en Gerard Alewijnsz. trachtte zich in 1341 nog meer aan den graaf te verbinden door alle zijne bezittingen in Rijsoirde ⁵⁾ en in 1344 die te Leiden en in Aelbrantswaerd (bij Poortugaal op IJselmonde) aan dezen op te dragen en ze in leen van hem terug te ontvangen; daarvoor verbond Willem IV zich voor zich zelve en zijne nakomelingen om al die bezittingen aan de nakomelingen van Gerard Alewijnsz., in de mannelijke en vrouwelijke linie, te zullen laten. Uit dit stuk ⁶⁾ blijkt, dat Gerard behalve zijne reeds genoemde zonen Alewijn en Gerard Wissen nog twee dochters had: Brechte ⁷⁾ en Volcwijf.

De onlusten, die na den dood van Willem IV Holland en Zeeland

1) Van Mieris, II, 581 en 589; Reg. Hann. blz. 263. Voor dat ambacht kreeg hij in 1338 ook tolvrijheid, in 1339 eene weekmarkt en twee jaarmarkten; in 1340 kocht hij het ambacht vrij van cijns (Reg. Hann. 271).

2) O. a. 1337.

3) Van Riemsdijk, I. I. blz. 597, 600, 605, 607, 609, 611. Vgl. blz. 69 vlg.

4) Vgl. hierover vooral de eerstgenoemde studie van den heer Van Riemsdijk, vooral blz. 153, 165, 184 vlg.

5) Reg. Hann., blz. 279.

6) Van Mieris II, blz. 687.

7) Lees bij Van Mieris „Brechten” voor „rechten” Gherits dochter.

teisterden, verwijderden ook den trouwen klerk der Henegouwsche graven eenigen tijd ¹⁾ uit den Raad van Willem V, maar in de groote verwarring dier tijden geraakten de registers der grafelijkheid verloren, terwijl jonge en ongeoefende klerken de oude beproefde dienaren uit den tijd van Willem III hadden vervangen. Gerard Alewijnsz., die langer dan 30 jaren met die registers had omgegaan, herstelde toen, denkelijk met behulp van de gegevens, die hij uit zijne langjarige werkzaamheid nog tot zijne beschikking had, de boeken. Philippus de Leyden laat dan ook niet na er op te wijzen, hoe Gerard in zijn dagen meer deed dan tien anderen door den geregelden voortgang van zijne werkzaamheid ²⁾. Zoo kon Willem V, toen hij in 1351 voorgeoed graaf geworden was, door de hulp van den ervaren ambtenaar een geregeld overzicht van de inkomsten en uitgaven van den staat in vroegere, rustigere jaren krijgen.

Willem V bewees den ouden trouwen dienaar zijner voorgangers dan ook herhaaldelijk zijne dankbaarheid door groote bewijzen zijner gunst. Hij schonk hem meerdere rechten voor zijne ambachtslieden in Rijs-oirde ³⁾, verleende hem in 1351, telkens als hij ten hove kwam, eens in de maand een pot wijns en de vergunning om 10 konijnen 'sjaars in 'sgraven duinen en bosschen te vangen; eindelijk schonk hij hem ieder jaar met Paschen een snoek uit het Haarlemmermeer en met Pinksteren een broed reigers uit Bindermeerbroek. Dat ook zijne medeburgers Gerard, die sedert den dood van Willem IV blijkbaar weder te Leiden woonde, achtten, blijkt uit de omstandigheid, dat hij in 1351 raad der stad Leiden was. Hij werd nu ook in den Raad des vorsten als lid genoemd ⁴⁾.

Het laatst hooren wij iets van onzen Gerard Alewijnsz. op 19 Jan. 1356; hij was toen, hoewel „jaermeer oud ende teder”, nog lid van 'sgraven Raad en kwam dikwijls aan 'sgraven hof ⁵⁾. Hij schijnt kort daarna gestorven te zijn en liet zijn erfgoed na aan zijn zoon, Alewijn van Rijsoirde, die echter in 1352 reeds als ambachtsheer van Rijsoirde optreedt ⁶⁾.

Wij zien aan den zoon, dat de familie zeer in aanzien was gestegen, daar hij gehuwd was met Beatrix, dochter van Floris van der Merwede ⁷⁾, een aanzienlijk Zuidhollandsch edelman. Deze Alewijn leefde nog in 1380 ⁸⁾ en liet twee zonen na, heer Jacob en heer Floris van Rijsoirde. De tweede werd in 1396 op last van hertog Albrecht omgebracht; zijn

1) Phil. de Leyden, blz. 301: „pauco deducto tempore.” Vgl. Van Riemsdijk, blz. 74.

2) Phil. de Leyden, blz. 212.

3) Reg. E. L. 25, fol. 12.

4) Van Mieris II, blz. 801.

5) Reg. E. L. 25, fol. 15 en Van Mieris II, blz. 816 en 826.

6) Reg. E. L. 33, fol. 27 v.

7) Reg. E. L. 25, fol. 68.

8) Reg. Putten en Strijen, fol. 96 v.

oudere broeder Jacob leefde nog tot in 1429; beiden lieten geen kinderen na en de erfgenaam hunner bezittingen was hunne nicht, Adriana van den Berghe ¹⁾).

In 1397 werden de magen van den vermoorden Floris van Rijsoirde verzoend met hen, die op Albrecht's bevel Floris gedood hadden; tot de magen van moederszijde behoorden de burggraaf van Leiden, de heeren van der Merwede, van Steyn en van Wassenaer; tot die van vaderszijde de heeren van Alkemade, van den Zijl, van der Duyn enz. Men ziet dus, dat de familie der moeder, Beatrix van der Merwede (die toen nog leefde) aanzienlijker was. Overigens komen naast die adellijke magen van moederszijde ook burgerlijke voor, als: Reymbout Zegers en Coenraet Sasse, waaruit blijkt, dat de afscheiding der standen nog niet zoo sterk kan geweest zijn. Aan de zijde des vaders vindt men verscheidene burgerlijke familieleden: Dirk van den Werve, Dirk en Gerrit Hoestraet, Poes Jansz., Jan Heynens. enz., allen aanzienlijke burgers van Leiden.

Noch Alewijn, noch zijn beide zonen hebben in het staatsbestuur iets te beteekenen gehad; Gerard Alewijnsz., de homo novus van het geslacht, was ook de meest bekende.

De stamboom der familie moet dus als volgt aangegeven worden:

Alewijn — Volcwi.

|

Gerard Alewijnsz. † 1356?, geh. met Machteld Aernoutsd. van Leyden.

|

Alewijn	Gerard Wissen ²⁾ .	Brecht.	Volcwijf.
geh. met Beatrix van der Merwede.			

|

Jacob van Rijsoirde en Floris van Rijsoirde.

† 1429.	† 1396.
---------	---------

De familiebetrekking tusschen menschen van zoo hooge geboorte als de Wassenaers, de Merwedés, de Steynen, de Alkemades, en rijk geworden burgerlieden, als de familie der Alewijns, bracht ons ertoe een klein onderzoek te doen naar de verhouding tusschen die adellijke geslachten en de burgerfamiliën te Leiden. Wij bemerken dan weldra, dat de afstand tusschen den adel en de rijke burgerij in de 14de eeuw lang niet zoo groot was als men zich dien wel eens voorstelt.

Om te beginnen met de Leidsche burggraven: Dirk, de laatste uit het huis van Kuik, huwde met Justine van Coudekerke, de weduwe van Jan Scheven, een ambtenaar des graven ³⁾; zijn opvolger, Philips van

1) Van Mieris II, blz. 687; III, blz. 652.

2) Een bekend Kabeljauw (Joh. a Leydis, Chron., XXXI, 5) en kinderloos gestorven.

3) Zie boven, blz. 85 vlg.

Wassenaer, was gehuwd met Machteld, Gilles heren Janssoens dochter van Barendrecht, die tot oom had Tielman Jansz., kanunnik te Utrecht, uit het bekende Dortsche burgerlijke geslacht der Van Wijngaerdens. Ook de echtgenoot van Enghebrecht van Voorschoten, rentmeester van Noord-Holland, was eene Aleyd van Barendrecht ¹⁾. Andries Rottiers, poorter van Leiden, was gehuwd met Cateline, dochter van heer Dirk van Santhorst ²⁾. Pieter van Leyden Janssone was gehuwd met jonkvr. Baertrade, heer Heynrix dochter van Alkemade ³⁾; Heynric van Alkemade Ijsbrantssoen was de zwager van Gerard Alewijnsz. ⁴⁾; Willem Cuser (een homo novus), rentmeester van Kennemerland, was gehuwd met Machteld, heer Reyniers dochter van Heemstede ⁵⁾; Claes van Swieten met Meyne, dochter van Willem Cuser ⁶⁾. Philips van Santhorst huwde met Christina, dochter van Willem Verenbartensone, aan wie haar vader een bruidschat van 400 pd. medegaf ⁷⁾; haar broeder, Jan Verenbartensone, was rentmeester van Kennemerland. Al deze huwelijken bewijzen, dat zulke verbintenissen niet ongewoon waren.

Het is derhalve duidelijk, dat de afscheiding tusschen de beide standen in de 14de eeuw niet zoo groot kon zijn en de oudere adel er niet tegen op zag om zich met nieuwbakken heeren, als die van Barendrecht en van Rijsoirde, te verbinden. Wij kunnen ons dan ook niet verwonderen, wanneer wij de Van Alkemades, Van Swietens en Van Boshuyzens te Leiden dikwijls als schepenen, een enkele maal in minder aanzienlijke ambten zien optreden; zij waren volstrekt niet van het stadsbestuur uitgesloten.

Al deze voorbeelden zijn uit den tijd der Henegouwsche graven. Hetzelfde verschijnsel vindt men nog onder Albrecht: dan evenwel begint de hofadel blijkbaar onder den invloed van de Fransche denkbeelden omtrent geboorte te komen, zooals men die vooral in de dagen der Valois kon hooren verkondigen.

In het begin der 15de eeuw begon de adel tegenover de burgerij eene andere houding aan te nemen: de afstammelingen van adellijke familiën, die zich geheel in de steden vestigden, verbonden zich daar met de rijke burgers en smolten weldra met hen samen, terwijl de adel, die op het platte land woonde, zijn jongere zonen naar het hof zond en spoedig een geheel afgescheiden stand vormde. Deze verandering valt in het midden der 15de eeuw, en breidt zich, onder Bourgondischen invloed, zeer uit.

1) Reg. Hann. blz. 151.

2) Reg. Hann. blz. 113.

3) Reg. E. L. 25, fol. 40.

4) Mem. Pieterskerk, fol. 3.

5) Van Mieris II, blz. 625.

6) E. L. 13, Cas C, fol. 88.

7) Van Mieris II, blz. 178.

BIJLAGE VII

(zie blz. 115).

Dit zijn die riem in Rijnlant ¹⁾.

Zevenhoeven ende Niewenvene XVI rieme.

Item Nuwencoep XVI r.

Item Arlendervene X r.

Item Outshoerne IIII rieme.

Item Are XII rieme.

Item Rensaterwout ende Leydmuden IX r.

Item Vriesencoep IIII r.

Item Cudelsteert IIII r.

Borgravenvene ²⁾ ende Calslaghe XI r.

Item Eskelickerwoudt ³⁾ IIII r.

Item Wermonde I riem.

Coudekerc II r.

Alfen II r.

Voshol ⁴⁾ XII r.

Gravencoep gheheten Nuwebroec ⁵⁾ I r.

Sluipwijk ende Middelburg ⁶⁾ I r.

Bloemendael ⁷⁾ II r.

Waddijnsvene, Griensvoorde, Polien ende Zuidelwijk ⁸⁾ XX r.

Hasartswoude XX r.

Zoeterwoude X r.

Zoetermere ende Zegwert XIII r.

Hillighem, Lisse, Voerhout XX r.

Nortigherhout VI r.

Noertijc XIII r.

Catwijk ende Valkenburg VII r.

Cleine Zassenem ⁹⁾ I r.

1) Reg. E. L. 22, Cas C (1351—1356) (Rijksarchief), fol. 57 vlg.

2) Aan het Haarlemmermeer, vgl. Ramaer, Haarlemmermeer, blz. 109 en verder passim.

3) Met Heerjacobswoude, gelegen aan het Brasemer meer. Vgl. Teg. Staat, dl. VI, blz. 388 vlg. Woubrugge werd er later de hoofdbuurt van en gaf de heerlijkheid een anderen naam. Vgl. Ramaer, Haarlemmermeer, blz. 176.

4) De heerlijkheid, waarin Zwammerdam, Langer en Korter Aar en Reewijk lagen. Vgl. Teg. Staat, dl. VI, blz. 337.

5) Later Nieuwveen?

6) Bij Boskoop en Sluipwijk. Vgl. Teg. Staat, dl. VI, blz. 318.

7) Bij Waddingsveen. Vgl. Informacie, 1514, blz. 308.

8) Blijkbaar buurten bij Waddingsveen.

9) Sassenheim. Groot Sassenheim is Lisse: zie Ramaer, blz. 21.

Poelgheest ende Leyderdorp IIII r.
 Oestgheest ende Harendorp VII r.
 Heren Dierics ambocht van Zootwijk ¹⁾ VI r.
 Voerscoten ende die met hem riemen XXVI rieme.
 Rijswijk II r.
 Watinghe V r.
 Liere IIII r.
 Naeldewijk II r.
 Dat Zantambacht ²⁾ II r.
 Die Haghe IIII r.
 Monster ende Poeldijk XVII r.
 Leyden XXIIII r.

Dit zijn die rieme in Delflant.
 Heren Jans ambacht van der Watinghe V r.
 Item Hodenpijl I r.
 Haernesse I r.
 Zoutenvene IIII r.
 Die Vrielande I r.
 Die Ketel IIII r.
 Pijnacker XV r.
 Maeslant XVI r.
 Ruven II r.
 Des abts recht ³⁾ II r.
 Die hof van Delf XX r.

Dit zijn die rieme in den lande van Worden.
 Oudewater VII rieme.
 Tinoudewater [?] III r.
 Hedekendorp IIII r.
 Werde ⁴⁾ ende Berwoudewarde II r.
 Rietvelt II r.
 Bodengrave X r.
 Worden met Vredenvelde V r.

1) Onder Voorschoten. Niet het bij Boskoop gelegene. Vgl. Teg. Staat, dl. VI, blz. 379. De „Dieric” is Dirk van Wassenaer, de burggraaf. Zie boven, blz. 88 vlg.

2) Tusschen 's Gravenzande en Den Haag. Vgl. Teg. Staat, dl. VI, blz. 520.

3) Ten Zuiden van Delft aan de Schie. Abtswoude lag daarin. Vgl. Teg. Staat, dl. VI, blz. 571.

4) Waarder.

BIJLAGE VIII

(Zie blz. 145).

Ghescreven int jair ons Heren MCCC sesse ende tachtich tsManendaghes na Mauricii ¹⁾).

Dit zii die ghene, die in den gherecht zii of gheweest hebben. Eerst	
†die bailiu Herman Willaems.	†Jan van Alcmade.
†Jan Heerman.	†Dirc die Bruyne.
†Hughe van der Hant.	†Jan Vlaminck.
†Hughe Claessoen.	Pieter Gobburghens.
†Willaem Heynensoen.	†Dirc Poes Vrankensoen.
†Gherijd Lam.	†Bairnt Jansoen.
†Dirc Poes van Leyden.	Dirc van den Werve.
†Willaem Vlaminck.	†Jan Costijnssoen.
Gheriid Willaemssoen.	†Dirc Poes Jansoen.
Heynric Willaemssoen.	†Wouter Cokensoen.
†Aernt Jacobssoen.	†Ysebrant Roetairts.
†Florijs heren Jacobssoen.	†Symon Symonssoen.
†Gheriid Heerman.	†Dirc van der Gheest.
†Florijs Ghisebrechtssoen.	Vranc Ysac.
†Willaem Foykiaen.	†Claes Jans Vossoen.
†Harman Willaemssoen.	†Jan Stantvast.
†Jan van Hilleghom.	†Michiel van der Heyde.
†Claes van den Werve.	†Jacob van der Hant Claessoen.
†Claes Bort.	†Vranc Diedwarensoen.
†Gheriid van der Grafte.	†Heynric Danielssoen.
†Willaem Smeder.	Jan Grietensoen.
†Bertelmeeus van Zwieten.	†Wouter van der Brugghe.
†Jan Bairtout.	†Pieter Hughensoen.
†Syman Ghisebrechtssoen.	†Heynric Bakel.
†Vranc Vrankensoen.	†Heynric Willaem Vlaminckss.
†Symon Bort.	†Dammes Zegherssoen.
†Dirc Hoghestraet.	†Jacob Vinkensoen.
Jan van Leyden.	†Jan die Bruyne.
†Jan heren Symanss.	†Willaem uten Campe ²⁾ .
†Symon Vrederic.	Andries Hughens.
†Gielijs van Zwieten.	†Willaem Strevel.
†Aelbairn Philipssoen.	Goiswijn Claess.

1) Stedeboek, fol. 321^v. De met een kruisje geteekende namen zijn doorgeschrapt, blijkbaar omdat de dragers ervan gestorven waren.

2) Tot zoover gaat de oorspronkelijke lijst van 1386, zooals blijkt uit de hand, waarmede

†Claes Rengher.
†Willaem Aertss.
Harman Bitter.
Gheriid Rijswijc.
Dirc van den Boske.
†Jacob Oulant.
Ysebrant van der Laen.
Pieter Witte.
Ysebrant Strevelant Jans Voss.
†Harman Willems.
Pieter Butenwech Dircss.
†Harman Willemsoen.
Willem Janssoen.
Gherijt Janssoen.
†Jan Vockensoen.
Mees IJmmensoen.
†Harman Janss.
Willem Harmanss.
Willem Symanss.
Pieter Heerman.
†Pieter Dircss.
†Vranc Poess.
Gherijt Emmens.
†Dirc? van der Spec.
Ysebrant Strevelant Willems.
†Hughe van Zwieten.
Boudiin Dircss.
Bertelmees Janss.
Nanne van Lisse.
Aelwiin Louwerijss.
Jan Willem Ysebrants ss.
Jacob Vranckens.
†Willem Kerstanss.
Pieter Butewech Gherijts.
Dirc van Oestgheest.
Willem Aerntsz.
Jan Hughens van der Hant. | Heynrijc Harmanss.
†Ysebrant Gherijts.
Florijs van Sonwelt.
†Ghisebrech Claessoen.
†Claes van Zwieten heren Dircoen.
†Philps Aertss.
†Willem Jans Voss.
Pieter Josepss.
Gheriit die Bruun.
†Mathiis Heynricss 1).

Dirc de Bruun.
Philps Florijss.
Dirc Foytgen.
Jan Zoet Vrankens.
†Heynric Willem Gherijtss.
Dirc Willem Ijsbrantss.
Ijsbrant Jans Voss.
Jan Dankkaert.
Jan Willem Jans Vos ss.
†Willem Willems.
Gherijt Jacop.
Aelbrecht van Bosk.
†Claes van Zwieten Pieters.
Willem Maertijnss.
†Adriaen Walichss.
Willem Bort.
Willem Heerman.
Gherijt die Bruun Jacops.
Dirc Willems Gherijtss.
†Willem Foytgen.
Gherijt die Griemer.
Hughe Boudijnss.
Aernt Jan Godens.
†Dirc van Alcmaed.
Josep Pieters.
Heynric Wautersz. |
|--|---|

zij is geschreven, die altijd dezelfde is. Nu volgen jaar voor jaar met andere hand bijgeschreven namen, telkens twee, drie, vier, vijf of zes met dezelfde hand. Dit zal te verklaren zijn uit het feit, dat sommige gerechtsleden reeds zitting hadden gehad in het gerecht en dus niet opnieuw in de vroedschapslijst behoeften aangeteekend te worden. Naar uit het verschil der handen op te maken is, loopt de lijst door tot op 1406, het jaar, waarin een nieuw Keurboek werd gemaakt en waarschijnlijk een nieuwe lijst is vervaardigd. De met aftrek der gestorvenen overblijvende geven het getal van 68 in 1406 tot de vroedschap behoorenden.

1) Hier is eene open ruimte gelaten; waarom, weet ik niet te zeggen.

Foytgen Jansz. van Meerburch.	Heynric die Bruun.
Jan van der Mersk.	Pieter van Leyden Dirxs.
†Gherijt van Oestgheest Symonss.	Jacop Louwes.
†Jonge Heynric Harmansz.	Dirc Crauwel.
Gherijt van Oestgheest Willems.	Poes Pieters.
Voppe Dirxs.	Andries Costijnss.
Jan van Zijl Willems.	

BIJLAGE IX

(zie blz. 167).

Dit sien der stede oudscut 1).

Florijs Willem Florijssoens.	Heynric Stoyt.
†Willem Heynricssoen.	Harman Janssoen.
†Willem Everssoen.	†Heynric Wauters.
Vranc Poessoen.	†Willem Heynss.
Heynric Claessoen.	Jan Tolnaer.
†Baernt Janssoen.	†Willem Bort.
†Dirc van Werve.	†Jacop Florijss.
Doen Symanssoen.	Claes Dircss die provisoers neve.
Aelwijn Louwerssoen.	†Claes van Zwieten Pieters.
Jacop van Endegheest.	†Meester Pieter die halsbreker.
Jan Zoet.	†Jan Pieterssoen.
Willem Syman Vrederixsoen.	†Wouter Harmanss.
Dirc van der Gheest.	†Hughe Claes Janss.
Jacop Vrankensoen.	Foytgen Jacopssoen.
Pieter Butenwech Dircssoen.	Ghise Diedaertssoen.
†Wouter Bertelmeussoen.	Jan Dobbe.
Jan Stantvast Ludolfss.	†Jan Grietensoen.
Pieter Zibout.	Aernt die Brouwer, die witmaker.
Pieter Butewech Gherijtss.	†Reymbrant Philipss.
Jan Vlaminsssoen.	Willem Mosch, die witmaker.
Heyn Cammaker.	†Aernt Scute.
Dirc Ghisebrechtss.	†Kerstant Allerts.
Dammes Allaertssoen.	Jan Zeveritss, die witmaker.
Gherijt Willems.	Danckaert Dirc Coenens.

1) Stedeboek, fol. 289^v. Dit is waarschijnlijk de oudste schutterslijst, opgesteld in denzelfden tijd als de vroedschapslijst in Bijlage VIII, dus 1386. Vgl. de bijgevoegde aantekening over de visscherij. De doorgeschrapte namen, aanwijzend de gestorvenen, zijn met een kruisje geteekend.

Aernt Goutvoet.
 Syman Wouters van den Breg.
 Pieter Coppedrayer.
 Jan die Coster.
 Pieter Janss van Bosch.
 Allaert Allerts.
 †Dirc van Almade Dircssoen.
 Jan Willem Ijsbrantss.
 †Tyman Allaertss.
 Heyn van Zalem.
 Florijs van Teyling.

Ijsbrant Strevelant Janss.
 Claes van Maersen.
 Jacop Claess.
 Gherijt die Bruyn Jacop Heynricss.
 Louwe uut de Enghe.
 Strevelant Willems.
 †Hughe van Zwieten.
 †Dirc Janss van den Horn.
 Florijs van Zonnevelt Paedtsensoen.

Also dese voirscreven scutte die renten hebben van der viskerie in die nuwe vesten, so is tgherechte overdragen, dat si dat water in der vesten reyn houden sellen van kroese, van graese ende van oncrude, dat daer in wassen mach, ende sonderlinghe datter ghien leer in gheleyt en worde.

Dit siin die jonghe scut.

Gherijt Dircs Brunensoen.
 Jan Zoet Vrankenz.
 Ijsbrant van den Werve.
 Costijn Bertelmeess.
 Philips Florijss.
 Heynric Harmanss.
 Willem Vlamijnc.
 Jan Willemssoen.
 Pieter Vranc.
 Coppijn Merijnc.
 Wouter van den Veen.
 Ghijsbrecht Jacopss.
 Heynric Jan Reynerss.
 Claes Hughenz.
 Willem Florijss.
 Isbrant van Almade.

Jan Potterss.
 Dirc Willem Ijsbrantss.
 Willem Boudijnss.
 Claes Jacopss.
 Jan Hughens.
 Jan Dirc Coenens.
 Jan Hughens. van der Hant.
 Mathijs Heynrics.
 Dirc Stien.
 Wauter Dircss.
 Kerstant Dammess.
 Ghijsbrecht Cosijn Jans Bruynensoen.
 Maertijn Gherijts.
 Claes Pieterss.
 Phillips Stickers.

BIJLAGE X

(zie blz. 167).

†Gasthuys vierendel 1).
 Florys Willem Floryss.

†Jan Duker.
 Pieter Butewech Dircxsoen.
 Vranc Poessoen.

1) Stedeboek, fol. 319^v. Het zijn de schutters van omstreeks 1390, over de bonnen verdeeld. De doorgeschrapte namen, aanwijzend de gestorvenen, zijn met een kruisje geteekend.

Willem Everssoen.
 Heynric Claessoen.
 Baernt Janssoen van Leyden.
 Dirc van den Werve.
 †Dirc Mauriinssoen.
 Willem Heynrix.

tVleyschuys vierendel.

Willem Heynricxsoen.
 Jan Syman Ghisebrechtsss.
 Doen Symanssoen.
 Jan Jacobssoen van den Bosch.
 Ghisebrecht Claes Horstssoen.
 Aelwiin Lourijssoen.
 Syman Bort.
 Harman Janssoen.

Int Wolhuys vierendel.

Jan Zoet Jan heren Symonsss.
 Symon Vrederic.
 Dirc van Oestgheest.
 Willem Harmanssoen.
 Jan Heerman.
 Wouter Bertelmens Polremanss.
 Dirc van den Noerde.
 Jacob van Endegheest.
 Pieter Butewech Gheryt Lamtss.
 Heynric Cammaker.
 Ermbout Zuut.
 Dirc Ghisebrechts.
 Tilleman.
 Jan Meesterssoen.
 Airnt Beydeman.
 Gherijd Willemssoen.
 Dammes die verwer.
 Jan Poessoen van Leyden.
 Heynric Willemssoen.
 Jan Tolnair.
 Willem Bort.
 Ysebrant Gherijtsoen.

tWanthuys vierendel.

Syman Symanss.

Dirc van der Gheest.
 Ysebrant Strevelant Janss.
 Claes Jans Vossoen.
 Andries van der Burch.
 Pieter Zibout.
 Jan Stantvast Ludolfssoen.
 Butterman.
 Reyner Heymmannessoen.
 Jan Pieter Wouterssss.
 Claes Calle.
 Heynric van Zalen.
 Meester Pieter Halsbreker.
 Jan Dobbe boghemaker.
 Jan die maetslair.

Burchstrenc.

Gheryd Emmensoen.
 Claes Harmanssoen.
 Wouter Harmanssoen.
 Jannes Coster.
 Jan van Scoten.
 Claes van Zwieten Pietersoen.

Trude Claes Jansss vierendel.

Hughe Claes Alidenzoen.
 Pieter Janszoen van Bosch.
 Airnt Dirc Buttermanssoen.

Pieter Ghisebrechtss vierendel.

Wildijc Pieterszoen.
 Pieter Copdrayer.
 Jan die drayer.
 †Kerstant Hughensoen.
 Pieter Ysac.
 Jan Stantvast Janssoen.
 Kerstant Allairtzoen.
 Danckairt Dirc Coenensoen.
 In Ghisebrecht Enghebrechtss
 vierendel.

Jan Grietenzoen.
 Reymbrant Philipssoen.

Willem Moske.
 Airnt Moske.
 Airnt Sthine.
 Ghise Diedaertssoen.
 Meynse Willemssoen van Oyen.
 Pieter die scutemaker.
 Foykiin Jacobssoen.

In Marendorp.

Pieter Coec.
 Syman Allaerntssoen.
 Aelwiin Dirc Lamtssoen.
 Florijs Willemssoen uten Camp.
 Allairt Allairtssoen.

Pieter die drayer.
 Jan Willem Ysebrantsss.
 Airnt van der Hoirn.
 Heyn Hongher.
 Griemer Willemssoen.
 Jan Smit.
 Jacob Claessoen van Bodegraven.
 Dirc Copal.
 Heynric Woutersss.
 Willem Roelofssoen.
 Bertelmeus Jans Brouwerss.
 Oudelant.
 Gheryd van Zoest.
 Jacob van der Hant Florijss.
 †Jan van Alcmade Heynrics.

BIJLAGE XI

(Zie blz. 167).

In den jaer XCIIII worden die oudscut verset opten Beloken Pijnxster avont als hier na bescreven staen ¹⁾.

†Baernt Janss.
 Mijn heer die kauwe. Jacop
 Baukens ²⁾.
 Dirc van Werf.
 Willem Symanss.
 Floris Willem Floriss.
 Vranc Poess.
 Heynric Claess.
 Daen.
 Aelwyn Louwerss.
 †Jacop van Endegheest.
 Jan Zoet.
 Dirc van der Gheest.
 Pieter Butewech Dircxs.

†Jan Stantvast Ludolfss.
 Pieter Zibout.
 Pieter Butewech Gherijts.
 †Jan Vlamijnxs.
 Heyn Cammaker.
 Dirc Ghijsbrechts, Wildijc siin
 broder.
 Dammes Allens Ysebrant Claess
 Gherijt Willems.
 Heynric Stoyt.
 †Dirc van Alcmaed.
 †Jan van den Bosch Hoflantss.
 Simon Reynnerss.
 †Dirc Stien.

1) Stedeboek, fol. 288^v. Latere schutterslijsten zijn er uit 1396, 1407, 1422, allen in het Stedeboek opgenomen en met de lijst van hen, die in 1421 geld aan de stad leenden, zeer belangrijk voor de kennis van Leidsche geslachten en namen uit de Middeleeuwen. Men zal er verscheidene te Leiden nog bekende namen onder kunnen vinden. De doorgeschrapte namen, aanwijzend de gestorvenen, zijn met een kruisje geteekend.

2) Hierbij een tekeningetje van den vogel. Het is blijkbaar de man, die den vogel geschoten heeft, de schutterkoning.

†Harman Janss.
 Jan Tolnaer.
 †Claes Dircss.
 Foytgen Jacopss.
 Ghise Diederts.
 Jan Dob.
 Aernt die Brouwer, die witmaker.
 Willem Mosch, die witmaker.
 Jan Zeverijts.
 †Danckaert Dirc Koenens.
 Jan Dirc Koenens.
 †Aernt Goutvoet.
 †Syman Wouters.
 †Pieter Coppedraye.
 †Johannes die Coster.
 †Pieter Janss. van den Bosch.
 Allaert Allerts.
 Jan Willem Ijsbrantss.
 †Heyn van Zalem.
 Florijs van Teylingen.
 Dirc Coopal.
 †Dirc Mathiss.
 Claes Lutghen.
 †Philps Simon Philpss.
 Heyric Wouters.
 Gherijt Pieter Scolkiinss.
 Diedert die blokemaker.
 Ijsbrant Strevelant Janss.
 Ysebrant Jans Voss.
 Claes van Maersen ende Florijs
 zijn soen.
 †Jacop Claess.
 Dirc van Oestgheest.
 Gherijt die Bruun Jacopss.
 Heynric zijn broeder.
 Louwe uten Eng.
 Ijsbrant Strevelant Willems.
 Florijs van Zonnevelt.
 Jan Hughes van der Hant.
 †Claes Hughe Claesss.
 Coen Vranc Ysacss.
 Jan Hughens.
 Dirc Willems van Poelgheest.

Heyn Hughe Claes Janss.
 Jan die Smit.
 †Jan Janss. die moelnaer.
 Meyns Willems van Oyen.
 †Pieter Vranc Katrinens van der
 Heed.
 Willem Melis.
 Aernt Dirc Buttermanss.
 Gherijt Janss.
 Jacob van Grieken.
 Gherijt Willem Aelbrantss.
 Potter Janss.
 Jan van Scoten.
 Jan Pieter Wouters.
 Gherijt Dirc Brunens.
 Jan Gheryt Willems.
 Claes Pieter Ysacss.
 Florijs Aerntss die scrienmaker.
 †Willem Boudijn Ijsbrantss.
 Hughe van Zwieten.
 Jacob van der Hant Florijs.
 Aelwijn Dirc Lamss.
 Foyken Jacob Foykens.
 Willem Mosch die scrienmaker.
 Simon Jude.
 †Jacob Jacob Doedens.
 Dirc van den Noerd.
 Philps Stickers.
 Dirc Dammes Bokel Janss.
 Adriaen Walichs.
 Pieter Gherijtss die scuytmaker.
 Dieddaert Janss.
 Jonghe Post.
 Willem Stien.
 Dirc Claes Boendijnss.
 †Lanker Roelofs.
 †Wouter Hermanss.
 Ghisebrecht Florijs Claess.
 †Reymbrant Philpss.
 Josep Pieterss.
 Ghisebrecht Cosiin.
 Symon van Ghaghelenbrecht.

BIJLAGE XII

(zie blz. 242).

STATEN, DIENENDE TOT BETER OVERZICHT DER STEDELIJKE
GELDMIDDELEN ¹⁾.

1392.

Inkomsten:	Uitgaven:
Oude renten. . . 700 pd.	Reizen. . . . 100 pd.
Poortgeld. . . . 58 „	Wijnschenkingen 140 „
Ponggeld. . . . 50 „	Onkosten aan
Zoenen en boeten 16 „	maaltijden, boden-
Schot 780 „	loonen en salaris 1300 „
----- 1600 pd.	Vertimmering . . 25 „
	Allerlei 140 „
	----- 1725 pd.

1400.

Inkomsten:	Uitgaven:
Oude renten. . . 1000 pd.	Reizen. . . . 290 pd.
Poortgeld,	Wijnschenkingen 300 „
pongeld en	Onthalen en
achterstallen . 180 „	bodenloon . . 200 „
Schot 7000 „	Salaris 400 „
----- 8200 pd.	Vertimmering . . 470 „
	Soldijen 5800 „
	Krijgstocht tot ont-
	zet van Stavoren 1500 „
	----- 9000 pd.

1413.

Inkomsten:	Uitgaven:
Oude renten. . . 900 pd.	Te kort op rek.
Accijnsen. . . . 5600 „	1412 2750 pd.
Poortgeld, pond-	Beden 5900 „
geld en zoenen. 80 „	Lijfrenten. . . 2600 „
Schot 1200 „	Reizen. . . . 170 „
Lijfrenten. . . . 5200 „	Wijnschenkingen 200 „
----- 13000 pd.	Onthalen en
	bodenloon . . 200 „
	Salaris 560 „
	Vertimmering,
	enz. 450 „
	----- 13000 pd.

1) Uit de Stadsrekeningen opgemaakt. Het verschil der eindcijfers van de som der posten wordt veroorzaakt door het verwaarloozen van kleine sommen op ieder dier posten.

1426.

Inkomsten :	Uitgaven :
Goederen en renten . . . 1000 pd.	Te kort 1425: . 2300 pd.
Accijnsen. . . 11000 „	Burgem. voor hun uitgaven. . . 1000 „
Lijfrenten. . . 1600 „	Lijfrenten. . . 8300 „
Schot . . . 2700 „	Reizen. . . 350 „
Boeten en zoenen 100 „	Onthalen en bo- denloon . . . 300 „
———— 16000 pd.	Salaris . . . 660 „
	Vertimmering en oorlogsmaterieel 1900 „
	Allerlei (ook een krijgstocht). . 3000 „
	Beden . . . 4600 „
	———— 22500 pd.

1427.

Inkomsten :	Uitgaven :
Oude renten. . 1150 pd.	Achterstallen . 8500 pd.
Accijnsen. . . 17200 „	Lijfrenten. . . 9400 „
Allerlei . . . 1000 „	Reizen. . . 1900 „
———— 19500 pd.	Wijn en onthalen 250 „
	Bodenloon . . 175 „
	Salaris . . . 700 „
	Vertimmering . 400 „
	Oorlogsmaterieel 220 „
	Krijgstochten, enz. . . . 1300 „
	Soldijen . . . 3000 „
	Burgem. uitgaven 870 „
	———— 27000 pd.

1434.

Inkomsten :	Uitgaven :
Oude renten . . 900 pd.	Achterstallen . 4000 pd.
Accijnsen . . . 14000 „	Lijfrenten . . 12300 „
Allerlei . . . 250 „	Reizen . . . 150 „
———— 15000 pd.	Wijn en onthalen 120 „
	Bodenloon . . 120 „
	Salaris . . . 600 „
	Vertimmering . 300 „
	Allerlei . . . 1000 „
	Beden . . . 2000 „
	———— 20000 pd.

De rubriek „reizen” omvat alles, wat de overheden uitgaven op hunne tochten, in het belang der stad, naar den Haag of andere plaatsen ondernomen. Zie boven, blz. 143 en 243.

De rubriek „wijnschenken en onthalen” wordt dikwijls groot door de wijnuitdeelingen aan gerecht, schutterij en geestelijkheid op de groote feestdagen. Zie boven, blz. 138.

De rubriek „salaris” moet eigenlijk heeten „uitreiken van laken voor kleeding”, want de hoogste ambtenaren ontvingen op die wijze hun salaris: slechts voor de mindere komt reeds spoedig een geldelijke vergoeding daarvoor in de plaats. Zie boven, blz. 138.

BIJLAGE XIII

(zie blz. 252).

Copie vanden lijfrenten, die die stede ghegheven heeft voert gheliende ghelt, dat der stede ghelient wort inden oorloghen van Arkel ende Ghelre 1).

Scout, scepene ende raede der stede van Leyden doen cond allen luden, dat wy by rade ende goetdenken van der ghemeenre vroescip vander stede vercoft hebben ende sculdich sien A. also lange als hi leeft ende B. also lange als hi leeft, $7\frac{1}{2}$ engelsche nobelen siairs, goet van goude, van munte ende swaer genoeg van ghewichte, tot payment hare waerd, te betaelen alle jaer tot sinte Louwerens dage in Hollant, daer die rechte ontfangher woenachtich wesen sal, buten sinen cost. Ende waer dat zake, dat die rechte ontfangher in eniger wijs woenachtich waer buten den palen van Hollant, so soud men dese voirsz. renten vri ende commerloos leveren in eenre stede gheleghen binnen X milen na den uitkant der palen van Hollant, daert den ontfanger best ghenoecht, buten sinen cost. Ende tot wat tiden A. ende B. voirsz. beide offivich gheworden sien, so salmen der lesten doden erfnamen voldoen ende betalen dese voirsz. renten naden beloop vander tijt inden jaer als sy gheleeft hebben. Ende dese renten hebben wi van der stede wegghen versekert, gheloofd ende bewijst te versien an alle goede als die stede van Leyden heeft. Ende gebrake daer yet an, dat soude die houder des briefs verhalen an een yghelic onsen poorteren of sijn goede, waer die gheleghen sien of bevinden mach, tsi binnen den palen van Hollant of daer buten. Ende worde yement van onsen poorteren hierom bescadicht, dat loven wi him vander steden wegghen op te rechten ende te beteren. Voirt, worder yet versuimt inder betalinghe der rente voirsz., so sel die ontfangher der renten voirsz. moghen verteren op elken nobel tot elker weke ene comans groten, totter tijt toe dat dese rente ende leistung volcomelic wel betaelt sien.

Ende dese geloften hebben wi gheloofd ende loven vander stede

1) Privilegieboek A, fol. 72 v. tot 73 v.

weghen voir ons ende voir onsen nacomeliingen medepoorteren wel te houden ende te voldoen ende ons des niet te weren mit enighen recht of vertrec, tsi gheestelic of wairlic, tot wat tiden die houder des briefs bi des ontfanghers wille ghenuecht arresterijnge of recht te vorderen op dese voirwairde voirschr., behoudelic dat die rechte ontfanger of sijn gewaerde bode dese renten eerst manen sal binnen Leyden den poortmeesters of denghenen, dien dat ghemechticht wort vander stede weghe uut te reiken; ende binnen XIII dage na die vermaninge en sal die stede ghenen scade liden, mer tenden den XIII dage voirt te varen op die voirwaerden also voirschr. staet. Voirt so lien wie ons vander stede wegen hier of voldoen ende betaelt mit 75 eng. nobelen, die sy ons ter rekeninge hebben gebrocht vanden gelienden ghelde. Voirt so en selmen dese rente niement over gheven noch vercopen in eniger wijs dan denghenen, die poorters te Leyden sien of die binnen der stede van Leyden woenachtich sien. Voirt sient voirwaerden, dat men vander stede wege voirsz., tot wat tiden men wil, dese rente vrien ende lossenen mach mit 75 eng. nobelen iof payment hare waerd, in hoofthelde ende mit sulken rente als daerof verschenen sien na den loop vanden jaer ende mit sulker leistinge als daerop versuimt mach worden. In kennesse der wairhede hebben wi dese brief bezeghelt mit onser stede zeghel, die wie ghebruken ten zaken. Ghegheven int jaer ons Heren XCCCC ende achte opten eersten dach in November.

Hierop so is ons lijfs Heeren confirmati bezeghelt mit vier brieven; des leit een brief bi der stede hantvesten, die ander onder den capittel van sinte Pancras, die derde onder Willem Brt ende die vierde onder . . . 1)

Willaem, bider ghenaden Gods etc., doen cond allen luden, want onse getruwe scout, scepenen ende raede ende die ghemeen vroescip van onser stede van Leyden eendrachtelic overdraghen sien lijfrenten to vercopen in betalingh ende in bewisijnge van alsulken ghelienden ghelde als onse poorteren in Leyden ghelient hebben ende in onsen reisen virtert, alze inden bezitte voer Gorinchem, voer Haghestein, doe Gorinchem beclommen wort, ende oec mede alse onse poorters over dese tijt ghelient hebben toter summen toe van zeshondert eng. nobelen s jaers, so hebben wi om bede wille onser getrouwer voirsz. die voirwaerden, die si enen jgheliken daerof doen sullen, geconsenteert ende confirmeert, consenteren ende confirmeren mid desen brieve ende gheloven voer onsen nacomelijngen dien coop te houden en te doen houden nae inhouden hore brieven, die si daerof hebben, bezeghelt mit onser stede zeghel voirschr. In oirkond desen brieve bezeghelt mit onsen zeghele. Ghegheven in den Haghe opten derden dach in Novembri in 't jaer ons Heren 1408.

1) Naam uitgelaten.

BIJLAGE XIV.

(Zie blz. 12).

A. In den jaere duisent hondert een ende twintich des Sonnendaechs nae Onser Liever Vrouwen geboirte worde dese jegenwoirdighe kercke gewijt in de eere Goidts ende der heyligher Apostelen Sincten Pieter ende Pouwels, onder de E. zeere religieuse devote Heere ende Vader in Gode, Godebaldus, de vier ende twintichste Bisschop van Vuytrecht ¹⁾.

(Zie blz. 277.).

B. Brevis Catalogus Commendatorum Leydensium Ordinis Teutonic.

1. Petrus praefuit a° a Christo servatore nato 1293, ab ordine Teutonico instituto 194, a templo D. Petri Leydae fundato 172, ab administratione templi a Florentio, Guilielmi Imperatoris et Hollandiae Reguli filio, Hollandiam administrante Dominis Teutonicis demandata quinto supra vigasimum. Hunc primum fuisse Leydae Commendatorem ex literis pervetustis satis constat, at quo anno a morte M. Gerardi ³⁾, qui ante an^m 1268 jurisdictionem decernente Florentio quoad vixit retinuit, dignitatem inierit, ignoratur.
2. Andreas praefuit a° 1304. Huius tempore a° 1315 Dominica die ante festum Nativitatis D. Virginis dedicatum est templum Leydense augustissimo D. Pancratio sacrum ⁴⁾.
3. Theodoricus Lupus praefuit a° 1325.
4. Bernardus praefuit a° 1350.
5. Nicolaus praefuit a° 1353.
6. Florentius praefuit a° 1357.
7. Jacobus praefuit a° 1366, moritur a° 1370, qui quintus creditur initae dignitatis. Huius tempore vel paulo ante a° 1365 Dominica die post festum Assumptionis D. Mariae dedicatum est Leydae templum diocesanum D. Virgini sacrum ⁵⁾. Item anno sequenti Pancratianum collegium 24 sacerdotum institutum est ⁶⁾.
8. Theodoricus Rhenanus primus Jacobi successor ⁷⁾.
9. Henricus Tilanus praefuit a° 1375 verum non diu potitus rerum moritur Theodorico adhuc superstite.

1) Memorieboek Pieterskerk (Leidsch archief, ms. Pieterskerk, n°. 1), schutblad. In groote gothische letter, van omstreeks 1500.

2) Fundatieboek Pieterskerk (ib. ms. Pieterskerk, n°. 323), schutblad.

3) Zie blz. 29, 50.

4) Zie blz. 66.

5) Zie blz. 69.

6) Zie blz. 66.

7) Van den bekenden twist (zie blz. 279) wordt hier niet gesproken.

10. Joannes Zelandus praefuit a° 1382.
11. Guilielmus Terningius praefuit a° 1395. Mortuus Schoonhoviaae a° quo Leyda a Joanne Bavaro obsessa tandem est dedita, 1420.
12. Theodoricus Rhenanus secundus dignitatem acceptam, adversa ut creditur valetudine compulsus, in Simonem Naeltvicum contulit. Mortuus Ultrajecti a° quo Pontifex Ultrajectensis Fredericus III diem obiit, 1423.
13. Simon Naeltvicus praefuit annos 26, discessit e vita a° 1449 3 id. Sept. 1).

1) De lijst gaat nog voort tot 1592. Zij is samengesteld „Auth. D. Petro Cornelio Bockenbergio”, die haar blijkbaar omstreeks 1600 maakte uit oude overdrachtsbrieven enz., die wij thans in grooter getale bezitten, zoodat het mogelijk zou zijn haar aanmerkelijk aan te vullen.

REGISTER.

A.

St. Aagten, klooster, 287.
Aardenburg, 236.
Abcoude, zusterhuis, 70, 288.
Adegeest, 76.
Adelwinus, Alwinus, kastelein, 10,
11.
Aechte Albarensdochter, 288.
Aerntkijn Burchartsz., 225.
Aernt Joest Noytsz., 251.
Aesopus, 295.
St. Agnes, zusterhuis, 70, 287. Zie
Begijnhof.
Akersloot, 200.
St. Andries, vicarie en kapel van,
58, 292, 295.
Aken, 93, 236.
Herman van, 55.
Alexianen, zie Cellebroeders.
Alfen, 6, 83, 90, 92, 102, 170, 201.
Alkemade, familie van, 145.
Floris, heer van, 120.
Hendrik, heer van, 279.
Oud-, 76.
Alkmaar, 35, 93, 122, 125, 233, 245.
Alijt Symon Hermanssoensdochter,
251.
Ambachten, Vier, 275.
Amersfoort, 101.
Ameyden, 213.
Amstel, Gijsbrecht, heer van, 30, 92.

Amstelland, 79, 275.
Amsterdam, 21, 35, 92, 115, 125,
201, 208, 251, 254.
Antwerpen, 203, 253, 254.
Arke, 58.
Arkel, 96, 97, 125, 168, 202, 225,
252, 256.
Jan, heer van, 126.
Arragon, 126.
Assendelft, 84.
Augustijnen, 288.
Augustijnken van Dordt, 296.
Avignon, 271, 297.

B.

Backer, De, 146.
Baertraet Foytkensdochter, 251.
Banjaert, Albrecht, 14, 15.
St. Barbaraklooster of Bethanië,
55, 288.
Bartholomeus, 293.
Bataven, 2, 3, 102.
Bazel, 271.
Beaumont, Jan, heer van, 123, 124.
Begijnhof, St. Agnes of Gefaliede,
55, 57, 58, 59, 284 vlg. Zie
Pieter Symons.
Beieren, 44, 107, 127.
Beka, 295.
Bekensteyn, Jan, heer van, 254.
Bentheim, Boudewijn, graaf van, 19.

- Bentheim, Willem, heer van, 30.
 Berendrecht, huis, 76.
 Bergen, 196, 265.
 Bergen op Zoom, 203, 253.
 Berkshire, 187.
 Berkenrode, Jan, heer van, 254.
 Betuwe, 275.
 Beverwijk, 35.
 Bitter, 146.
 Blijfhier, familie, 162, 259, 268, 293.
 Bologna, 294.
 Borch, Jan van der, 110.
 Borstelbrug, Bostelbrug, 50.
 Borsselen, 110.
 Wolfert, heer van, 122.
 Bort, familie, 145.
 Symon, 141.
 Bosch, Van den, 146.
 Boskoop, Wermbolt van, 286, 287.
 Boshuyzen, huis, 6, 76.
 familie Van, 145.
 Claes van, 135.
 Bosscher, de, 55.
 Boudijn Dirxs., 146.
 Bourgondië, 44, 106 vlg., 209.
 Philips, hertog van, 7, 44, 46,
 54, 98, 101, 104, 108, 112, 115,
 126, 127, 131 vlg., 149 vlg.,
 168, 171 vlg., 188, 209, 216,
 217, 219, 238, 247 vlg., 256, 266,
 286.
 Boxhorn, 7.
 Brabant, 14, 17, 37, 47, 106, 112,
 127, 131, 175, 203, 204, 212,
 236, 252 vlg., 265, 274.
 Jan IV, hertog van, 98, 134,
 216.
 Brandenburg, 236.
 Breda, 95.
 Brederode, Dirk, heer van, 80, 84.
 Reinoud, heer van, 93, 100.
 Briel, Den, 107, 233.
 Breestraat, 3, 20, 49, 50, 51, 55,
 56, 58, 59 vlg., 69, 93, 200,
 260, 263, 297.
 Broek op Langendijk, 35.
 Brug, Groote, 199, 284.
 Brugge, 16, 187, 196, 202, 203,
 209, 252, 253, 254.
 Bruggestraat, zie Maarsmansteeg.
 Bruine, Arend de, 55.
 Brussel, 112, 252, 254.
 Bruyn, Gerrit de, 208.
 Burch, Hughe Claessoen van der,
 268.
 Burggracht, 279.
 Burgsteeg, 66.
 Burgstreng, 82, 279.
 Butewech Dirksz., Pieter, 146, 169.
 Butkens, 19.

C.

 Caesar, 2.
 Calais, 184, 187 vlg., 203, 204, 237.
 Caninefaten, 2, 3.
 St. Catharina, zusterhuis, 288.
 Cats, Nicolaas, heer van, 35, 37.
 St. Cecilia, zusterhuis, 70.
 Cellebroeders, 72.
 Cellebroersgracht, 72, 286.
 Christina, 18.
 Cisterciënsen, 274.
 Colijn, Claes, 92.
 Claes Dirksz., 146.
 Clawert, Hannekyn, 224.
 Coelkijn Wollecoper, 250.
 Coevorden, 13.
 Colijn Jansz., 224.
 Commengijs, heer van, 225.
 Condé, 283.
 Constanz, 271.
 Copsnel, 225.
 Cralinghen, Gilles van, 86.
 Cronesteyn, huis, 76.
 Croy, heer van, 171, 172.
 Culemborg, 293.

D.

 Dammes Coenraetsz., 251.

Delf, Dirc van, 261.
 Delfland, 79, 158.
 Delft, 21, 33, 35, 45, 60, 83, 93, 98, 115, 122, 125, 166, 171, 186, 189, 201, 205, 230, 233, 253, 254.
 Denemarken, 205, 207, 208 vlg.
 Erik, koning van, 209.
 Deventer, 37, 274, 287.
 Diefsteeg, 54, 56.
 Dirk Voppenz., 282.
 Dieric Vranckensoen, 62.
 Dodinsvere, 87.
 Dodo, kastelein, 10.
 Doelen, Doelensteeg, 70, 72.
 Does, huis Ter, 76, 102.
 Domburg, 35.
 Dominikanen, 274, 275.
 Donkersteeg, 200.
 Doornik, 265.
 Dordrecht, 16, 21, 24, 33, 45, 36, 39, 43, 45, 48, 60, 87, 93, 98, 100, 115, 116, 122, 126, 140, 170, 175, 177, 201, vlg., 214, 230.
 Dorestad, zie Wijk bij Duurstede.
 Dousa, Janus, 7.
 Drente, 17.
 Drusus, 2.
 Duitschland, 36, 105, 196, 207, 208, 239.
 Albrecht, koning van, 122.
 Frederik Barbarossa, keizer van, 4.
 Hendrik III, keizer van, 106.
 Karel IV, keizer van, 106, 279.
 Karel V, keizer van, 106.
 Lodewijk, keizer van, 124.
 Maximiliaan, keizer van, 106.
 Sigismund, keizer van, 106, 209.
 Duivenvoorde, 76, 87.
 Jan, heer van, 95.
 Willem, heer van, 124.

E.

Edam, 35.

Eikenduinen, 87.
 Egmond, 9, 10, 15, 16, 24, 76, 80, 84, 125, 157, 225, 226.
 Gerrit, heer van, 53, 120.
 Halewina van, 80.
 Willem, heer van, 30, 80, 81, 171.
 Wouter, heer van, 14, 15, 30.
 Einsiedeln, 236.
 Elinand, kastelein, 11.
 Elten, 35.
 Endegeest, huis, 76.
 Eng, Splinter uten, 279.
 Engeland, 11, 14, 101, 103, 120, 122, 125, 187 vlg., 203 vlg., 211.
 Eduard III, koning van, 126, 187, 209.
 Engelendaal, klooster, 77, 286.
 Enkhuizen, 35, 120.
 Everstein, 168.

F.

Falsterbo, 207.
 Floris Radewijnsz, 274, 286.
 Foytgen, 145.
 Foytkijn, Willem, 264.
 Franciskanen, 274.
 Franken, 3, 4, 105, 157, 223.
 Frankrijk, 36, 98, 120, 188, 196, 207, 209, 239, 264.
 Lodewijk de Heilige, koning van, 211, 215.
 Friesland, Friezen, 3, 96, 105 vlg., 113, 119 vlg., 124, 146, 148, 157, 162, 168, 186, 205, 211, 223, 256, 254.
 Fruin, Robert, 7.

G.

Gaesbeek, Jan, heer van, 104.
 Galgewater, 20.
 Gallicië, 236.
 Gallië, 2.

Gansoirde, Gansoordsbrug, 62, 65.
 Gasthuis, St. Barbara, 266.
 St. Elisabeths, 70, 266.
 St. Katrijnen, 50, 69, 267, 279,
 245, 260, 261, 288.
 L. Vrouwen, 67.
 Geertruidenberg, 35, 122, 124, 126,
 127, 140, 293.
 Geertrui heren Jacob Goetsots-
 dochter, 251.
 Geertrui Pieter Heermans, 251.
 Geldenhauer (Noviomagus), 7.
 Gelre, 36, 101, 119, 212, 215, 271.
 Otto, graaf van, 30.
 Gent, 203, 252, 253, 265.
 Gerard Alewijnsz., 61, 108, 128.
 Zie Bijlage VI.
 Gerardinen, 275.
 Germanen, 22.
 Gherijt Gheraertsz., 251.
 Gherijt Jacopsz., 146.
 Gijsbrecht van Gheesdorp, 296.
 Gloucester, Humphrey, hertog van,
 188, 209.
 Giessen, 208
 Godfried de Noor, hertog, 105,
 vlg.
 Gooi, 35, 166.
 Gorkum, 98, 166, 168 vlg., 202,
 252.
 Gouda, 35, 37, 46, 92, 100, 101,
 102, 115, 122, 170, 171, 172, 233,
 254.
 Gouter, 146.
 Gouwe, 170, 189, 206.
 's Gravenhage, 45, 53, 91, 95, 97,
 98, 100, 101, 102, 110 vlg.,
 125 vlg 136, 152, 164, 166, 171,
 180, 228, 252, 283, 296.
 's Gravenhof, 52.
 's Gravensteen, 53, 55, 59.
 's Gravenzande, 35, 83.
 Gravinneweg. Zie Diefsteeg.
 Gregorius XI, paus, 271, 282.
 Groene Steghe, 65.

Groenhazengracht, 72.
 Groningen, 13, 37, 175, 275.
 Groote, Geert de, 70, 272, 274,
 286, 287.
 Grote straet, zie Breestraat.

H.

Haag, Den, zie 's Gravenhage.
 Haagambacht, 45.
 Haarlem, 16, 21, 26, 33, 35, 45,
 60, 93, 97, 109, 112, 115, 121,
 122, 125, 186, 225, 230, 233, 253,
 254, 264, 282, 293.
 Willem van, 30.
 Simon van, 30.
 Haarlemmer hout, 4.
 Haarlemmer meer, 8, 79, 86, 199.
 Haarlemmerstraat, 68.
 Hadrianus, Keizer, 3.
 Haemstede, Witte van, 40, 122.
 Hagestein, 168, 252.
 Hal, 127.
 Hall, 236.
 Hannekijn die Engelsche, 224.
 Hanze, Hanzesteden, 188, 196,
 202, 205, 207, 209, 210.
 Hant, van der, familie, 145.
 Hughe van der, 141.
 Hamburg, 186, 205, 208, 209.
 Hazerswoude, 6, 33.
 Heelu, Jan van, 81.
 Heemstede, Jan, heer van, 95.
 Heerengracht, 68.
 Heerman, 146, 251.
 Heinric uten Hove, 293.
 Heinric Danielssoen, 141.
 Hellebreker, Jan, 227.
 Henegouwen, 125, 127, 265.
 Herenthals, 254.
 's Hertogenbosch, 236, 252.
 Herwijnen, Brunstijn, heer van, 96.
 Heusden, 201.
 Heylwich Pietersdochter, 288.
 Heymans wetering, 171.

- Heyn Reinsz. huis, 267.
 Heynenzoon, Gheret, 53. Zie Bijlage VI.
 St. Hieronymusdal, klooster, 75, 286.
 St. Hieronymus, zusterhuis, 70, 288.
 Hillegom, 77, 84.
 Hoeke, Van, 146, 260.
 Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, 41, 77, 88, 90 vlg., 129 vlg., 149.
 Hoghestraet, familie, 146, 260.
 Holland, 1, 10, 15, 16, 17, 21, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 37, 98 vlg., 106, 108 vlg., 126, 127, 140, 158, 169, 171, 175, 201, 244, 277.
 Ada, gravin van, 13, 14, 121.
 Albrecht, graaf van, 34, 44, 46, 56, 70, 72 vlg., 91, 93 vlg., 108, 113, 116, 119, vlg., 125 vlg., 139, 180 vlg., 202, 218 vlg., 225, 275, 279, 292, 294, 296.
 Arnulf, graaf van, 3.
 Dirk IV, graaf van, 106.
 Dirk VII, graaf van, 25.
 Floris III, graaf van, 4, 214, 216.
 Floris V, graaf van, 4, 19, 24, 26, 30, 33, 37, 44, 48, 52, 58, 60, 64, 69, 80, 108, 112, 113, 121, 127, 128, 212 vlg., 279, 297.
 Jacoba, gravin van, 44, 77, 98 vlg., 112, 120, 126, 127, 130, 149, 164, 168, 171 vlg., 218, 243, 247, vlg., 256.
 Jan I, graaf van, 80, 122, 202, 215.
 Jan II, graaf van, 41, 39, 122, 140, 198.
 Jan van Beieren, graaf van, 44, 98 vlg., 115, 120, 131, 134, 144, 164 vlg., 171, 188, 209, 216, 217, 219, 249, 285.
 Holland, Lodewijk van Loon, graaf van, 14, 15, 16, 17.
 Margaretha, gravin van, 26, 41, 42, 67, 70, 88, 123, 158, 201, 287.
 Petronella, gravin van, 9.
 Willem I, graaf van, 13 vlg., 25, 37, 121.
 Willem II, graaf van, 19, 37, 52, 54, 106, 127, 128.
 Willem III, graaf van, 26, 39, 40, 44, 53, 61, 81, 86, 87, 88 vlg., 108, 113, 119, 123, 128, 130, 145, 176, 184, 201, 213, 216, 218, 288, 292.
 Willem IV, graaf van, 32, 34, 41, 42, 43, 87, 88, 112, 123, 126, 218, 246.
 Willem V, graaf van, 41, 42, 44, 61, 67, 88, 90, 124 vlg., 133, 294.
 Willem VI, graaf van, 43, 46, 97 vlg., 114, 117, 120, 126, 127, 130, 168, 201, 216, 217, 220, 252, 292.
 Willem, voogd van, 19.
 Holwerda, 3.
 Hoochstraet, Machtelt, 260.
 Hoogeland, 20, 65.
 Hoogewoerd, 3, 70, 71, 102, 172, 276, 293.
 Hooglandsche kerk, 58, 65, 66, 70, 116, 150, 246, 263, 266, 280, 281, 290, 297.
 Hooglandsche Kerkgracht, 66 vlg., 263.
 Hooigracht, 65, 66, 67, 263.
 Hoorn, 35.
 Horn, Gijsbrecht van den, 259, 260.
 Horst, kasteel Ter, 76, 87.
 Hout, Jan van, 48.
 Houtstraat, 55, 57, 286.
 Houweningen, 83.
 Hughe van Haarlem, 251.

Hughe Ghibenen, 266.
 Huibert, St., kapel, 66.
 Huis, Duitsche, 265, 277 vlg., 291,
 294.
 Huiszittenhuis, 70, 266.
 Hull, 187.

J.

Jacobinessen of Witte Nonnen
 klooster, 72, 287.
 St. Jacobsgracht, 284.
 Jacobus, kastelein, 13, 17.
 St. Jago di Compostella, 137, 236
 Jan Costijnsz., 146.
 Jan Dirc Coenensoen, 264.
 Jan Gheret Florensoen, 226.
 Jan die Gruter van Haarlem, 86.
 Jan Heermans, 251.
 Jan Jan Grietenzoon, 251.
 Jan, meester (de beul), 225.
 Jan van Haarlem, 155, 293, 294.
 Jan van Hokelem, 293.
 Jan die Vos, 67.
 Janvossensteeg, 68, 70, 288.
 Jan Vranckensoen, 62.
 Jan de Wollencoper, 250.
 St. Jeroen, 4.
 Jeruzalem, 236.
 Joden, 213.
 Johannes a Leydis, 7.
 Junius, Hadrianus, 6, 7.

K.

Kager meer, 8.
 Kalslagen, 83.
 Kamerijk, 265.
 Kampen, 208.
 Karel de Groote, 5, 113, 211, 215,
 234.
 Karel Martel, 13, 105.
 Karnemelksbrug, 20, 62.
 Karolingers, 105, 211.
 Katrijn Willem Teedens dochter,
 263.

Katwijk, 3, 9, 77, 79, 83, 87, 91,
 97, 109, 277.
 Kelten, 2, 22.
 Kennemerland, 2, 5, 9, 14, 15, 16,
 30, 84, 86, 106, 112 vlg., 121,
 200, 223, 254, 259.
 Kent, 187.
 Kercksteghe, 50, 52, zie Pieters-
 kerkkooersteeg.
 Kerkvierendeel, 66.
 Kerkwerve, zie Oestgeest.
 Kerstant, 65.
 Kessel, Willem, heer van, 55.
 Ketel, De, 87.
 Keubel, huis, 76.
 Keulen, 214, 236, 275
 Koepoort, 72.
 Koningsveld, 226.
 Koningsweg, 50, 52, 57.
 Korenbrugsteeg, 92.
 Koudekerk, 90, 102.
 Hugo de Gouwer van, 85.
 Kuik, Albrecht, heer van, 18.
 Dirk van, burggraaf, 80 vlg., 90
 vlg., 201.
 Hendrik van, burggraaf, 18, 30
 80 vlg., 97, 99, 101, 103.
 Jan, heer van, 81.
 Ver Justine van, 85, 86, 90.

L.

Laen, Van der, 146.
 Lam, 146.
 Lammerbrug, 76.
 Langebrug 59.
 Lazarushuis, 74, 246, 264.
 Lee, 8.
 Lee, huis Ter, 226.
 Leeuwenhorst, 76, 226.
 Leuven, 212, 254.
 Leiden, Leithon etc. 1, vlg., 19,
 33, vlg., 45, 48, 53, 63, 69, 80,
 vlg. 87, 88, 90 vlg., 101 vlg.,
 115 vlg., 125, 128 vlg., 146,
 152 vlg., 163 vlg., 175 vlg.

180 vlg., 195, 210, 251 vlg.,
289, 296.
Leiderbroek, 9, 10.
Leiderdorp, 5, 23, 63, 64, 65, 66,
67, 69, 77, 281, 286.
Leidsche Vaart, zie Vliet.
Leimuiden, 13.
Levendaal, 71.
Leyden, familie Van, 145.
mgr. Gerard van, 29, 41, 108,
128, 261.
Jan van, 92.
Philips van, 34, 58, 59, 88, 108,
110, 136, 137, 142, 163, 176,
282, 283, 288, 289, 294, 297.
Pieter van, 59, 61, 265.
Taetsaert van, 166.
Leyenberg, Lijsbet van, 261.
Lips, huis Ter, 5, 76.
Lier, 254.
Lisse, 78.
Loevenstein, 96.
Lokhorst, 19.
Lokhorststraat, 52, 60.
Lollarden, 275.
Lombarden, 214, 248.
Lombardsteeg, Lombardenhuis, 55,
59, 72, 89.
Londen, 196.
Loosduinen, 87, 226.
Lopsen, 5, 9, 75, 283, 286, zie St.
Hieronymusdal.
Lotharingen, 105.
Lübeck, 208, 236.
Luik, 55, 98, 101, 120, 121, 131,
146, 271.
Luxemburg, 101, 106.
Lijfland, 209.

M.

Maarsmansteeg, 20, 49, 51, 58, 60,
61, 198, 199, 284.
Maas, 5, 201, 226.
Maasland, 16, 202, 277.
Manpad, 84.

Mare, Marendorp, 8, 10, 14, 51,
67, 68 vlg., 74, 75, 82, 200, 263,
282, 283, 288.
Margriet Symonsdochter, 288.
St. Margriet, zusterhuis, 70, 264,
287.
St. Maria Magdalena, zusterhuis,
75, 288.
Marienpoel, 286, 294, zie Podiken-
poel.
Marsh, 187.
Mechelen, 127, 252, 253, 254.
Medemblik, 21, 214 vlg.
Merna, zie Mare.
Merre, Nicolaas, 292.
Meyne Uut den Waerd, juffer, 55.
St. Michiel, zusterhuis, 50, 287.
Middelburg, 35, 122, 203.
Middelweg, Middelgraft, 65.
Mieris, Van 7.
Monnikendam, 35.
Montfoort, 101.
Montpellier, Guy de, 264.
Mooren, 126.
Morsch, Morschdijk, 78.
Muiden, 35.
Muskadelsteeg, 52.
Mij, huis De, 76.

N.

Naakte Sluis, 264.
Naaldwijk, 77.
Naarden, 35, 233.
Namen, 55, 236.
Philips, graaf van, 17.
Napels, 37.
Nieuwkoop, 83.
St. Nicolaasgracht, 66.
Noordeinde, 3, 51, 52.
Noordpoort, 57, 64, 68, 71, 281.
Noordwijk, 3, 4, 5, 8, 76.
Noordwijkerhout, 77.
Noordzee, 205, 207, 208.
Noorwegen, Noren, 4, 11, 196,
205, 211,

Normandie, 11, 105.
 Nothaft, heer van Werdenburg, 100.
 Nottingham, 187.
 Novgorod, 196.
 Nijmegen, 10, 17, 37.

O.

Oestgeest, 3, 8, 13, 67, 69, 75,
 77, 82, 85, 87, 158, 165, 283,
 286.
 Offem, 76.
 Oostervant, Willem van, 96.
 Oostenrijk, 44.
 Oostzee, 193, 196, 199, 207, 208,
 257.
 Ordh, 18, zie Waard.
 Orlers, Jan, 48.
 Orleans, 294, 297.
 Oudelant, Jacob, 94, 95.
 Oudewater, 102, 109, 171.
 Ourthe, 55.
 Oversticht, Overijssel, 101, 175, 274.
 Oxfordshire, 187.

P.

Padua, 294.
 Paling, Antonijs, 214.
 St. Pancras begijnhof, 286.
 St. Pancras kerk, zie Hoogl. kerk.
 Papengracht, 57, 246.
 Paridaen, Jan, 238.
 Parijs, 236, 294, 297.
 Pepijn de Korte, 105.
 Pepijn de Lange, 105.
 Persius, 295.
 Peterkijn Wollecooper, 250.
 Picardië, 121.
 Pieters kerk, St. 12, 20, 39, 51, 52
 vlg., 59 66, 100, 117, 128, 129,
 143 vlg., 150, 182, 246, 261 vlg.,
 274, 277, 278 vlg., 291 vlg.,
 294 297.
 Pieterskerkkoorsteeg, 20, 52, 59.
 Pieter Symons begijnhof, 55, 207,
 285.

Pikarden, 171.
 Pisa, 271.
 Podikenpoel, 76, 86, 95, 99, 101,
 286, zie Marienpoel.
 Poel, Petrus van den, 286, 287.
 Poelgeest, 158.
 Aleida van, 76, 95, 129.
 Dirk, heer van, 259, 261.
 Groot- en Klein-, 5, 76, 77, 90.
 Oud-, 76, 102.
 Poes, familie, 146.
 Polanen, Gerrit, heer van, 100.
 Jan, heer van, 86.
 Polen, 196, 207.
 Pouwels, 294.
 Praemonstratensen, 274.
 Pruisen, 209.
 Pytheas van Massilia, 2.

R.

Raephorst, 76.
 Bartholomeus, heer van, 70.
 Rapenburg, 10, 16, 20, 49, 55, 57,
 59, 60, 68, 72, 267, 280, 287, vlg.
 Regulieren, 77, 286.
 Renesse, Jan, heer van, 122.
 Rodenburg, huis, 76.
 Roma, zusterhuis, 288, zie St.
 Hieronymus.
 Rome, 70, 137, 181, 184, 212,
 236, 271, 275.
 Romeinen, 2, 3, 105.
 Roomburg, 5, 9.
 Rorik, 105.
 Rosenburg, huis, 76, 87.
 Rotterdam, 98, 164, 169, 170, 171,
 189, 233, 251.
 Roukoop, huis, 76.
 Rusland, 196, 207.
 Rutger de Scemaker, 64.
 Rutgher van Kampen, 55.
 Ruysbroeck, Jan van, 274.
 Rijn, 1, 5, 8, 10, 13, 15, 18, 20,
 23, 36, 49, 51, 60, 64, 67, 69

vlg., 102, 121, 189, 200, 202, 205, 240, 241, 280, 283.

Rijndijk, 3, 20, 49, 71.

Rijnland, 1, 2, 4, 9, 21, 16, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 31, 35, 40, 44, 45, 53, 85, 87, 91, 95, 101, 105 vlg., 117, 118, 132 vlg., 152 vlg., 187 vlg., 195, 202, 220 vlg., 233, 237, 238, 246, 259, 275, 298.

Rijnsaterwoude, 13, 83.

Rijnsburg, 3, 5, 9, 13, 18, 69, 76, 83, 91, 199, 226, 296.

Rijnsburger poort, 286, 287.

Rollant, Aernt van, 253.

Rengher, Claes, 263.

Rijn, Dirk van den, kommandeur, 279, 296.

Rijn, Nieuwe, 282.

Rijsoirde, heer van, 61. Zie Gerard Alewijnsz.

S.

Santhorst, 76.

Sassenheim, 3, 78, 77, 83.

Sceven, Jan, 85.

Schagen, zusterhuis, 70, 288.

Schakenburg, 15.

Schelde, 36.

Scheveningen, 87.

Schiedam, 21, 46, 92, 140.

Schieland, 79.

Schoneveld, Eylaert, 275.

Schoonhoven, 21, 35, 100, 104, 170, 171.

Schotland, 188, 205.

Scriver, Hugo, 254.

Sincfal, zie Zwin.

Skonen, 199, 207, 208, 237, 259, 268.

Sont, De, 207.

Stavoren, 37, 88, 123, 165 vlg., 168.

Steen, Blauwe, 160, 230 vlg., 234.

Steenshuur, 20, 57, 72.

Steenvoorde, van, familie, 50, 261.

Sticht, zie Utrecht.

Stoke, 14, 15, 122.

Swadenburg, zie Zwammerdam.

Swieten, 5, 9, 76.

Boudijn van, 255, 286.

Claes van, 89, 93, 260.

familie Van, 145.

Sylt, 11.

T

Tedema, zoon van Willem Jan Willegins, 251.

Tertiarissen, 274, 287.

Tetrode, Philips van, 78.

Teylingen, 5, 24, 28, 29, 30, 76, 84, 87, 90, 97.

Dirk, heer van, 30.

Willem, heer van, 14, 15.

Texel, 14, 35, 275.

Thomas, pastoor, 291.

Thomas Jansz., 224.

Thomas à Kempis, 272.

Tiel, 37.

Toren, Roode, 198, 199.

U.

Uyterste Graft, 66.

St. Ursula, zusterhuis, 79, 287, 288.

Utrecht, 7, 9, 13, 14, 15, 17, 19, 35, vlg., 78, 95, 102, 106, 117, 124, 155, 165, 175, 212, 246, 269, 271 vlg., 274 vlg.

Arnold van Hoorn, bisschop van, 27, 283, 289, 294.

Dirk van der Are, bisschop van, 14.

Floris van Wevelikhoven, bisschop van, 271, 274.

Frederik van Blankenheim, bisschop van, 101, 271 vlg.

Godebald, bisschop van, 12.

Gwy van Henegouwen, bisschop van, 65, 271.

Utrecht Jan van Arkel, bisschop van, 271.

Jan van Diest, bisschop van, 271.

Jan van Nassau, elect van, 271.

Jan van Vernenburg, bisschop van, 66, 271, 282.

Rudolf, elect van, 238.

Willebrord, bisschop van, 13.

V.

St. Valentijnsgracht, 284.

Valkenburg, 5, 77, 83, 92, 221, 277.

Veenhuizen, 87.

Velsen, Albrecht, heer van, 30.

Vennep, Vennip, De 79 86.

Vest, Oude, 68.

Veur, 5.

Victaliebroeders, 205.

Vischmarkt, 284.

Vlaminck, 146.

Vlamingen, Vlaanderen, 14, 16, 17, 36, 37, 47, 48, 64, 81, 106, 108, 112, 113, 122, 123, 175, 188 vlg., 203 vlg., 209, 215, 236, 239, 252 vlg., 265.

Philips van den Elsas, graaf van, 37.

Robert de Fries, graaf van, 37.

Vlaardingen, 16, 84, 87.

Vleeschhal, 52, 199, 240

Vliet, 71 vlg., 76, 189, 200, 276.

Gerrit, heer van, 139.

Vollersgracht, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 72, 288.

Voorburg, 5.

Voorhout, 5, 77.

Voorne, 17.

Voorschoten, 3, 5, 14, 15, 16, 76, 87, 221, 261.

Vos, familie, 67, 145.

Vriezendijk, 77.

Vries, M. de, 7.

Vroonland, 83, 199.

Vrouwenkamp, 288.

O. L. Vrouwenkerk, 69, 70, 75, 150, 184, 263, 287.

W.

Waal, 169.

Waard, 18, 20, zie Ordh.

kasteel Ten, 75, 93, 102, 103.

Waerd, Uut den, 55, 267.

Wadding, huis Ter, 76, 199.

Wagenaar, 7.

Walcheren, 170.

Walenborch, Gijsbrecht van, 282.

Wantbrugge, 62.

Wanthuis, 60, 189 vlg., 199, 200.

Warmond, 13, 76, 102, 286, 287.

Warwickshire, 187.

Wassenaer, 4, 69, 76, 84, 85, 87, 90, 92, 99, 104.

Dirk, heer van, 82, 87, 95, 292.

Philips, heer van, 14, 87, 88,

94, 95 vlg., 121, 130, 133 vlg., 296.

Jan, heer van, 100,

Wateringen, 87.

Wateringhen, Gerrit, heer van, 30.

Waterland, 85.

Weesp, 35, 233.

Wenden, Wendische steden, 209.

Wendeldijk, 4, 78, 79.

Werdh, 18, zie Waard.

Werve, Van der, 146.

Westkapelle, 35.

Weversbrugge, 49, 58.

Weversplaats, 181.

Weversteghe, 49, 58.

Willem Jan Willigins, 251.

Willem van Hildegasberch, 7, 124, 128, 130, 144, 179, 270, 272, 296.

Willem Heynenzoon, 96, 146.

Willem Jansmanszoon, 206.

Willem, Jonghe, Jans Vermannen-soen, 62.

Willemsz., Willem, 146.

Wilsnack, 236.

Wimmenum, 84.
 Windesheim, 274, 286.
 Witbroet, Philips, 153.
 Witte poort, 74, 102, 264.
 Woeringen, 81.
 Wolhuis, 57, 58, 240.
 Woude, Jan van den, 287.
 Woudrichem, 87, 98, 166, 168,
 170, 201, 246.
 Wijk bij Duurstede, 9, 103, zie
 Dorestad.
 Wijngaerd, Gilles van den, 252.

IJ.

IJperen, 48, 49, 56.
 IJsel, 189.
 St. IJenwout, 236.

Z.

Zande, kasteel Ten, 76, 91, 95,
 Zie Katwijk.

Zeeland, Zeeuwen, 14, 15, 17, 26,
 36, 37, 101, 112, 116, 122,
 124, 126, 140, 166, 170, vlg.
 189, 203, 204, 208, 211, 265,
 275.
 Zierikzee, 35, 60, 75, 122, 283.
 Zoetermeer, 87.
 Zoeterwoude, 6, 23, 70, 76.
 Zuidwijk, huis, 76.
 Zutphen, 36, 208.
 Zwammerdam, 77, 79.
 Zweden, 207.
 Zwestriones, 275. Zie Gerardinen.
 Zwin, 105.
 Zijdwinde, 79.
 Zijl, 15.
 Machteld van der, 263.
 kasteel Ten, 75, 102.
 Zijpe, 226.

ERRATA EN ADDENDA.

- blz. 11, reg. 2 v. b.: „bout”, lees: „boud”.
„ 13, noot 2: „plano”, lees: „pleno”.
„ 32, reg. 14 v. b.: „edeltuyg”, lees: „edeltuych”.
„ 36, reg. 4 v. b.: achter „men” lees: „later”.
„ 38, noot 1: „Teestye”, lees: „Teesteye”.
„ 42, reg. 13 v. o.: „anslaghen”, lees: „anlaghen”.
„ 52, reg. 7 en 6 v. o.: lees: „uit de dagen van Floris V”.

Er was een open ruimte, waar door baljuw en mannen onder den vrijen hemel werd rechtgesproken. Vgl. blz. 224 en Phil. de Leyden, p 318.

- blz. 68, reg. 9 v. b.: vgl. Gosses, Stadsbezit, blz. 8.
„ 71, reg. 10 v. o.: „ $\frac{1}{5}$ morgen”, lees: „ $\frac{1}{6}$ morgen”.
„ 75, reg. 5 v. b.: „musiergaeten”, lees: „masiergaeten”.
„ 138, reg. 11 v. o.: „mengelwijns”, lees: „mengel wijns.”
„ 195, noot 6: „meer dan eene”, lees: „meer dan”.
-

Plaat 2

- De oude stad.
- De eerste vergrooting (1300).
- De tweede vergrooting (1351).
- De derde vergrooting (1386).
- De vierde vergrooting (1403).

Uith. v. d. Jorden

og. -
42. -

DJ
411
L5B5
deel 1

Blok, Petrus Johannes
Geschiedenis eener
Hollandsche stad

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
